

ISSN 2091-5187

СЕРВИС

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ
ЖУРНАЛ

2024
2/2-сон

СЕРВИС

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ 2024 йил, 2/2-сон

Муассис: Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги томонидан 2008 йил 31 декабрда
0561-рақам билан рўйхатга олинган.

ЎзР ОАК Риёсатининг 19.03.2017 й., 239/5-сонли қарори билан эътироф этилган

**Таҳририят ижодий
жамоаси:**

Бош муҳаррир:
и.ф.д., проф. М.Э.Пўлатов

**Бош муҳаррир
ўринбосари:**
и.ф.н., проф. Д.Х.Асланова

Масъул котиб:
и.ф.д., проф. М.Қ.Пардаев

Муҳаррирлар:
и.ф.д. Ф.А.Сафаров
PhD, доцент И.М.Пардаева
катта ўқит. Ш.З.Ўразов

Техник муҳаррир:
и.ф.н., доц. А.Н.Холиқулов

Корректор:
PhD С.А.Бабаназарова

Саҳифаловчи:
PhD Х.Н.Очилова

1 йилда 4 марта
чоғ этилади.

**Ўзбекистон ҳудудида
тарқатилади.**

Таҳририят манзили:
140100, Самарқанд шаҳар,
Амир Темур кўчаси, 9-уй,

тел.: +998(66)233-28-38,
+998(97)913-74-40

факс: +998(366)231-12-53
эл.почта:

samisiservis@mail.ru

Таҳририят кенгаши раиси:

М.Э.Пўлатов – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис
институти ректори, и.ф.д., профессор

Таҳририят кенгаши раиси ўринбосари:

Д.Х.Асланова – СамИСИ илмий ишлар ва
инновациялар бўйича проректори, и.ф.н., профессор

Таҳрир кенгаши аъзолари:

Б.А.Бегалов – Ўзбекистон Республикаси Президенти
хузуридаги Статистика агентлиги директори, и.ф.д.,
профессор

М.Қ.Пардаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.

Б.К.Ғоибназаров – и.ф.д., профессор.

М.М.Мухаммедов – СамИСИ профессори, и.ф.д.

Д.Р.Зайналов – СамИСИ профессори, и.ф.д.

О.М.Муртазаев – ТДИУ СФ директори, и.ф.д., проф.

М.Р.Болтабаев – ТДИУ профессори, и.ф.д.

Р.Х.Эргашев – ҚарМИИ профессори, и.ф.д.

И.С.Тўхлиев – СамИСИ профессори, и.ф.д.

К.Б.Уразов – СамИСИ профессори, и.ф.д.

Қ.Ж.Мирзаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.

Б.И.Исроилов – ТДИУ профессори, и.ф.д.

Г.М.Шодиева – СамИСИ профессори, и.ф.д.

Б.Абдукаримов – СамИСИ профессори, и.ф.н.

Р.Қобилов – Самарқанд вилояти ҳокими ўринбосари

С.Н.Тошназаров – СамИСИ профессори, и.ф.д.

Р.Н.Нормахматов – СамИСИ профессори, т.ф.д.

А.Бектемиров – СамИСИ профессори, и.ф.д.

О.М.Пардаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.

М.Т.Алимова – СамИСИ профессори, и.ф.д.

З.Дж. Адилова – ТДИУ профессори, и.ф.д.

Ш.О.Қувондиқов – СамИСИ профессори в.б., иқтисод
фанлари доктори

Л.Н.Халикова – СамИСИ профессори в.б., DSc

Ф.А.Сафаров – СамИСИ доценти в.б., DSc

МУНДАРИЖА:

НАЗАРИЯ ВА МЕТОДОЛОГИЯ	
Соҳибназар Каримов Тасаввуф таълимотида тарбия хизмати масаласи	5
Diyor Haqberdievich Xolmamatov Ulgurji savdoni iqtisodiyotdagi oʻrni va ahamiyati bilan bogʻliq ilmiy-nazariy qarashlar	11
Shohida Kamoliddin qizi Joʻraboyeva Eksport salohiyati tushunchasining konseptual asoslari	15
Rustam Nuridinovich Jiyamuratov Hududiy eksport salohiyatini oshirishga oid nazariy yondashuvlar	22
РАҚАМЛИ ВА ИННОВАЦИОН ИҚТИСОДИЁТ	
Ziyobidin Shaminovich Suvonov Sunʼiy intellekt va uning imkoniyatlari	27
САНОАТ ВА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ	
Фарход Бахриддинович Аҳроров Ўзбекистонда ер ресурсларини баҳолашнинг экологик-иқтисодий услубияти	31
Shexroza Madjitovna Karimova Qovoq – funksional oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishda istiqbolli xomashyo	36
ТАДБИРКОРЛИК, МЕҲНАТ, БАНДЛИК ВА КАМБАҒАЛЛИКНИ ҚИСҚАРТИРИШ	
Феруза Асатовна Ишонкулова Необходимые условия для успешной деятельности предпринимательства в Республике Узбекистан	39
Raxmatillo Miralimovich Egamov, Rushona Sheraliyevna Husainova Hududiy iqtisodiyotning rivojlanishida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning oʻrni	45
ХИЗМАТ КўРСАТИШ ВА СЕРВИС	
Сарвар Аюбовна Исхакова Хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришда тadbirkorlikning салоҳиятидан фойдаланиш имкониятлари	49
Zoxid Sobirovich Axmedov Transport logistikasi xizmatlari samaradorligini oshirishda innovatsion jarayonlarning qoʻllanilishi	53
Обид Мамаюнусович Пардаев Хизмат кўрсатиш соҳасини такомиллаштириш ҳисобига маҳаллалар ободлигини таъминлаш масалалари	57
Фарход Анварович Сафаров Ўзбекистонда хизматлар соҳасининг комплекс стратегик таҳлилини TOWS-матрицаси ёрдамида амалга ошириш имкониятлари	60
Orzujon Mamasoliyevich Rajabov Logistika xizmatlari samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish	65
Bekzod Maxsudovich Abdumannonov Ekologik toza jamoat transportidan samarali foydalanish – avtomobillar tirbandligini bartaraf etishning kafolatidir	70

Шахриёр Шодиёрович Тураев Юридик хизматларнинг таркибида адвокатлик фаолиятининг ўрни ва унинг назарий масалалари	74
ТУРИЗМ ВА МЕҲМОНХОНА ХЎЖАЛИГИ	
Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев, Росулбек Исломович Пардаев Яшил иқтисодиёт шароитида халқаро экотуризмнинг замонавий концепцияси ва амалиёти	79
Юлдуз Пирназаровна Урунбаева Ўзбекистонда янги-музей туризмини ташкил қилиш ва ривожлантиришнинг мақсади ва вазифалари	83
Latofat Tolibovna Yuldosheva Tourism System: Tourism Supply and Bridging Components. Evidence from Samarkand	87
Shaxnoza Shuxrat qizi Xashimova Xorij mamlakatlarida sogʻlomlashtirish turizmi va uning rivojlanish xususiyatlari	93
Зухрали Турсуналиевич Абдулҳакимов Халқаро туризм индустриясининг ривожланиш динамикаси, шаклланиш тенденциялари	99
Мохинур Ўлмас қизи Ўроқова Навоий вилоятида сафари туризмини ташкил қилиш ва такомиллаштириш истиқболлари	104
Muxayyo Baxrilloevna Xamroyeva Turizm sohasidagi hududiy transport xizmatlarining iqtisodiy koʻrsatkichlari tahlili	109
Парвина Аслиддин қизи Холматова Ўзбекистонда экологик туризмни ривожлантиришнинг иқтисодий ва ижтимоий аҳамияти	113
Kamol Sharifovich Yuldashev Sayohatni mustaqil rejalashtirishda qoʻllaniladigan axborot texnologiyalari va uning bosqichlari	117
Анжим Айдосбаевна Ембергенова Қорақалпоғистон Республикасида замонавий туризмни ривожлантириш йўналишлари	123
МЕНЕЖМЕНТ ВА МАРКЕТИНГ	
Гўзалхон Акром қизи Абдурашидова Маркетинг тизимида нархларни шакллантириш механизми тамойиллари ва усуллари	129
Мохиғул Эркиновна Ахтамова Стратегическое управление проектами в Республике Узбекистан: ключ к экономическому развитию	135
Nargiz Toxirovna Sattarova Mamlakatimizda sanoat korxonalarini boshqarish jarayonini takomillashtirish	139
ИНВЕСТИЦИЯ	
Акрам Одилович Очилов, Дурдона Хасан қизи Рахмонова Развитие экономики Кашкадарьинской области на основе внедрения инвестиций	143
МОЛИЯ, ПУЛ МУОМАЛАСИ ВА КРЕДИТ	
Jaxongir Rasulovich Zaynalov, Shaxnoza Maxmudovna Latipova Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida moliyaviy siyosatni rivojlantirish yoʻllari	148

Bobir Xo‘jaqul o‘g‘li Qilichov Islomiy banklar, insonlarning moliyaviy xavfsizligini ta’minlashdagi ahamiyati	152
Zarif Oripovich Axrorov Foyda solig‘i vositasida iqtisodiyotni tartibga solish	156
БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ, ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ	
Аскар Хайдарович Джумаев Иқтисодиётни рақамлаштириш шароитида бухгалтерия ҳисобини синергетик самарасини ошириш масалалари	163
To‘lqin Ismatulla o‘g‘li Yahyoyev Qurilish korxonalarida ko‘rsatilgan qurilish xizmatlari bo‘yicha xarajatlar hisobi hamda tahlili	167
Jahongir Ahmadjon o‘g‘li Sagdullayev Yoshlar jinoyatchiligini oldini olish metodikasi tahlili	171
Шараф Урокбоевич Ташматов Интернет савдо хизматларига талабни шакллантирувчи омиллар таҳлили	175
ТАЪЛИМ, КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ ВА ПЕДАГОГИКА	
Саидахроп Гуломов, Мамаюнус Пардаев, Севара Бабаназарова, Хилола Очилова Янги Ўзбекистонда таълим, тарбия ва ақлий меҳнатнинг уйғунлигини таъминлаш	178
Дилбар Хасановна Асланова, Вазира Саидмуродовна Узакова Совершенствования организационно-экономического механизма подготовки конкурентоспособных специалистов с высшим образованием на рынке труда	184
Quvvat Haqnazarovich Aliqulov Oila va badiiy madaniyatni yangi avlod kadrlarini tayyorlashdagi falsafiy jihatlar	189
Фарангис Азамовна Ишанкулова Олий таълим муассасаси имижини шакллантиришнинг ўзига хос жиҳатлари	192
ЭЪТИБОРГА МОЛИК МАСАЛАЛАР	
Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев Бахтли ва комил инсон формуласи. Ҳалол йўл билан топилган маблағ – ўзингизники	197

НАЗАРИЯ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Соҳибназар Каримов – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти профессори, фалсафа фанлари доктори

ТАСАВВУФ ТАЪЛИМОТИДА ТАРБИЯ ХИЗМАТИ МАСАЛАСИ

Аннотация: мазкур мақола тасаввуф таълимотидаги инсонни руҳий камолотининг асосий воситалари бўлган тил илми ва дил илмининг ажралмас жиҳатларини таҳлил қилишга бағишланган. Мутасаввиф мутафаккирларнинг тил илми ва дил илми ҳақидаги қарашлари ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар: тасаввуф, инсон, руҳий камолот, тил илми, дил илми, сир илми, руҳ илми, зикр, намоз, тариқат, пир, самоъ.

Кириш. Юксалиш босқичига кирган мамлакатимизнинг асосий мақсади халқ фаровонлигини янада юксалтириш ва шу тараққиётга хос ва мос бўлган ёш авлодни тарбиялашдан иборат. Зеро, тарбия соҳасида катта муваффақиятларга эришган бўлсак-да, кўлга киритилаётган муваффақиятларимиздан фахрланиш туйғусини шакллантириш, миллат дарди билан яшаш туйғусини барқарорлаштириш ва умуман ёшларимизда қалб поклиги туйғусини янада мустаҳкамлаш тарбия соҳасидаги муҳим вазифаларимиздан бўлиб қолмоқда. Ваҳоланки, фахрланиш туйғуси, миллат дарди билан яшаш туйғуси инсондан муфассал қалб поклигини талаб қилади. Бу эса, ўз-ўзидан пайдо бўладиган ва амалга ошадиган жараён эмас. Бу ҳодиса исломий ва дунёвий кадриятларимиздан қай даражада фойдаланаётганимизга боғлиқдир. Айниқса, маънавий меросимизнинг ажралмас қисми бўлган тасаввуф таълимотидан унумли фойдаланиш, яъни уни ўрганиш ва ҳаётга татбиқ қилиш тарбия соҳасидаги муваффақиятларимиз гаровидир. Зеро, биз орзу қилаётган қалби пок, миллат дарди билан яшаш туйғуси жўш урган ёшларимизни боболаримизнинг буюк меросидан баҳраманд қилиш давр талаби сифатида ўзини намоён қилмоқда. Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) ўзларининг муборак ҳадисларидан бирида айтганларидек, Уч хил қалбда ҳикмат бўлмас эмиш. 1. Ғами фақат ризқ топиш бўлган қалб. 2. Одамларга ҳасад қилувчи қалб. 3. Мансаб ва обрўни севган қалб деган эканлар.

Тасаввуф тарихидан маълумки, барча йирик мутасаввиф мутафаккирлар илмни тил ва дил илмига ажратиб талқин қилишлари билан биргаликда, улар бир –бирини тўлдирувчи ва комиллик сари етакловчи асосий воситалар сифатида қараган. Тариқат намояндалари ҳар доим тилни ёмон сўзлардан, ҳақоротлардан эҳтиёт қилиш кераклигини уқтирган. Чунки улар одамларнинг юзлари билан дўзахга тушишларига сабаб тилларининг ёмонлигидандир, деган пайғамбаримизнинг ҳадисларига доимо амал қилган. Шу билан биргаликда тариқат намояндалари сўзни ўйлаб кам гапириш савобдир деган ғояга ҳам эътиқод қилган. Шу ўринда Ҳасан Басрийнинг “Кимнинг сўзи кўпайса, хатоси кўпаяди деган” ривоятларига суянганлар.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Қадимги Шарқ фалсафасининг вужудга келиши, ривожланишининг умумий қонуниятлари, унинг ўзига хослиги, бетакрорлиги, умумий жиҳатлари Шарқ фалсафаси тарихида муҳим аҳамиятга эга бўлган илк Ўрта аср фалсафасининг тадрижий ривожланиш хусусиятлари тадқиқ қилинди.

Мамлакатимизда буюк алломаларнинг илмий-маънавий меросини ҳар томонлама чуқур ўрганиш ва тарғиб этиш, ёш авлодни аждодларимизнинг эзгу анъаналари руҳида тарбиялаш бўйича ислохотлар изчил давом эттирилмоқда. “Ёшлар дунёқарашини шакллантиришда, улар онгида табиат, жамият ривожланиши ҳақида тасаввур ҳосил қилишда Марказий Осиё мутафаккирлари томонидан яратилган илмий, фалсафий мерос битмас-туганмас бойлик хазинаси ҳисобланади. Ушбу хазинани бойитишда ҳадис ва Қуръони каримдан, буюк боболаримиздан: Абу Лайс Самарқандий, Шайх Нажмиддин Кубро, Яъқуб Чархий, Аҳмад Ибн Музаффар Розий, Муҳаммад Порсо ишларида кўрилган.

Аммо ушбу илмий ва маънавий меросни ўрганишда илмий ишлар ўрганилмаган ва бу муаммони ўрганишга эътиборнинг қаратилиши шу кун талабларидан келиб чиқади.

Тадқиқот методологияси. Қадимги Шарқ фалсафасининг вужудга келиши, ривожланишининг умумий қонуниятлари, унинг ўзига хослиги, бетакрорлиги, умумий жиҳатларини ўрганиш ва амалда қўллаш, Шарқ фалсафаси тарихида муҳим аҳамиятга эга бўлган илк Ўрта аср фалсафасининг тадрижий ривожланиш хусусиятларини тадқиқ қилиш. Бу вазибаларни амалга оширишда, аввало буюк аждодларимизнинг бой маънавий меросини илмий тадқиқ қилиш ва ёшлар онгига синдириш бугунги замонавий дунёда янада аҳамиятлидир, илм-фан ва фалсафанинг ривожланиб боришида ундан мақсадли фойдаланиш имконини беради. Ҳинд, Марказий Осиё, Эрон, Бобил, Миср, Юнон ва Рим фани ҳамда маданиятининг ўзаро аралашishi ва бир-бирига сингиб бориши билан бирга, ҳеч қандай истисносиз барча илғор олимлар антик давр тафаккурининг у ёки бу фан соҳасида эришган энг юксак поғонасига асосланади ва уни янада юқори кўтаришга ҳаракат қилади.

Таҳлил ва натижалар. Тасаввуф тарихидан маълумки, барча йирик мутасаввиф мутафаккирлар илмни тил ва дил илмига ажратиб талқин қилишлари билан биргаликда, улар бир-бирини тўлдирувчи ва комиллик сари етакловчи асосий воситалар сифатида қараганлар.

Тасаввуф таълимотида ҳар бир солиҳ ва солиҳа ўз тилига подшоҳ бўлишлиги ҳақида уқтирилади. Пайғамбаримиз (с.а.в.) ривоят қилишича, “Ким тилига подшоҳ бўлса, Аллоҳ унинг уят ишларини беркитади” дейилади.¹

Тарикат намояндалари тилни эҳтиёт қилмаслик фалокат воситасига айланишини уқтирганлар: йигит тилининг тойилишидан ўлади, оёғининг хатосидан эмас. Тили билан бўлган хатоси уни боши билан улоқтиради. Оёғи билан бўлган хатоси аста-секин тузалади.²

Абу Лайс Самарқандий ўзининг “Танбеҳул Ғофилин” асарида шундай ёзади: Қатода (р.а.) ривоят қилди: Пайғамбар (с.а.в.) айтдилар: “Тўрт нарсга берилган бўлса, дунё ва охират яхшилиги берилибди: зикр қилувчи тил, шукур этувчи қалб, сабрли бадан ва мўмина солиҳа хотин”.³

Тасаввуф аҳли тил илми солиқнинг зоҳири ва ботинини боғловчи зикр воситаси сифатида қараганлар. Зикр тасаввуфда дил, фикр ва туйғуни Аллоҳга йўналтириб, У билан бевосита ришта боғлаш, исмларини зикр қилиш орқали Унинг чексиз қудрати, буюк гўзаллигини идрок этишни билдиради. Ҳатто, зикрни орифнинг таоми деб ҳам таъкидланади. Аллоҳнинг номлари зикр қилинаверса, охири Аллоҳ зокир, яъни сўфийнинг ўзини зикр этади. Солиқ зикр асносида шуни ҳис қилади, мушоҳада этади.

Зикр фақат Аллоҳни ёд айлаш, унинг гўзал исмларини эслаш эмас, балки дил, фикр ва туйғуни Аллоҳга йўналтиришдир. Зикрнинг хусусияти ҳақида Нажмиддин Кубро ҳам ўзининг “Тасаввуфий ҳаёт” асарида таъкидлаганларидек, “Зикрнинг сени қандоқ зикр этаётганингни кўриш учун зикр этма. Чунки у зокир эмас, мазкурдир. Инсон мудом Ҳақ мазкури эрур. Аммо Аллоҳ билан ўзи орасидаги қоронғуликлар ва кашф пардалари монеълик қилганлиги боис, у буни эшитиб, ҳис қилишдан мосиводир”.⁴

Устоз шайх, мутасаввиф назарида шогирд зикрни раво ва тушунарли тил билан баён қилиши зарур. Ҳеч бир зикр қоидаси тил орқали бузилмаслиги зарур. Шунинг учун ҳам Нажмиддин Кубро ҳам, Яъқуб Чархий ҳам ҳар қандай ибодатдан мақсад зикрдир. Зикр жон бўлса, ибодат қалбдир. Ҳар қандай ибодатда ҳам Унинг ҳазратидан ғофил бўлса, чандон фойда бермас” деб ёзадилар.⁵

Ҳазрати Алишер Навоий ҳам ўзининг “Насойим ул-муҳаббат” асарида комил инсонни илоҳий ва башарий сифатлари ҳақида гапира туриб, комилликнинг еттинчи

¹Абу Лайс Самарқандий. “Танбеҳул Ғофилин”. 388-бет.

²Абу Лайс Самарқандий. “Танбеҳул Ғофилин”. 192-бет.

³Абу Лайс Самарқандий. “Танбеҳул Ғофилин”. 380-бет.

⁴Шайх Нажмиддин Кубро. “Тасаввуфий ҳаёт”. 169-бет.

⁵Шайх Нажмиддин Кубро. “Тасаввуфий ҳаёт”. 170-бет. Яъқуб Чархий. Рисолаи унсия. –Б. 13.

шарти сифатида “чучук тилли бўлиш”¹ шартини ҳам таъкидлаб ўтган эди. Юқорида таъкидлаганимиздек, Алишер Навоий тасаввуфда пантеистик йўналишнинг йирик вакили сифатида тил илмининг зикр жараёнидаги ролига жуда юқори баҳо берган. Тил дилнинг изхори сифатида талқин қилинади.

Тасаввуфий билиш жараёни ҳам рационал ва иррационал билим тана ва руҳ каби ажралмас ва бир - бирини билиш жараёнида тўлдириб боради. Шунинг учун ҳам тасаввуфни илм ҳақида гапирилганда бирламчи билим “куллий” билим бўлиб у инсон руҳиятидаги ижодкорлик кучини англатади. Иккиламчи илм “тил илми” бўлиб, у Одам болалари устида Аллоҳнинг ҳужжатиридир”. Умидимиз борки, сенга илми ботиндан бир насиба этсин. “Ва яна айтдиларки, “Ҳадисда” Аҳли сидқ билан ўтирсангизлар, садоқатли бўлиб ўтирингларки, улар қалбларнинг жосусидирлар. Қалбларингизга кирадилар ва ҳимматларингизга назар қиладилар”².

Мутасаввифлар тариқат илмида тилнинг ўрни ниҳоятда улугъ эканлигини таъкидлаб келганлар. Абу Лайс Самарқандий юқорида зикр этилган асарида шундай ёзади: Ҳақимларнинг баъзилари айтдилар:” Инсон жасади уч бўлакдир; бир бўлаги –қалби, иккинчиси-тили, учинчиси-аъзолари. Аллоҳ таоло ҳар бир бўлакни каромат билан икром қилди. Қалбини ўзини таниш ва тавҳид билан икром қилди. Тилини “Ла илаҳа иллоллоҳ” ва китоб тиловат қилиш билан икром қилди. Аъзоларини намоз, рўза ва бошқа таотлар билан икром қилди. Ҳар бирига кузатувчи ва сақловчини вакил қилиб қўйди. Қалбини сақлашга Аллоҳ ўзи эга бўлди. Унинг ичида нима борлигини Аллоҳдан бошқа ҳеч ким билмайди. Тилига фаришталарни вакил қилди. Аллоҳ таоло айтди: “У бирон сўзни талаффуз қилмас, агар талаффуз қилса, унинг олдида ҳозир нозир бўлган бир кузатувчи фаришта у сўзни ёзиб олу”³. Аъзоларга буйруқ ва қайтаришни бошқарувчи қилиб қўйди. Кейин ҳар бўлакка вафо қилишни хоҳлади. Қалбнинг вафоси –иймонда собит бўлмоқ ва ҳасад, хиёнат ва макр-хийла қилмаслиги, тилнинг вафоси ғийбат қилмаслиги, аъзоларнинг вафоси Аллоҳга гуноҳ қилмаслиги ва мусулмонлардан ҳеч кимга азият бермаслигидир. Ким қалбдан кетса, мунофиқ, тилдан кетса, кофир, аъзолардан кетса осий бўлади.”⁴

Тил илми тасаввуф таълимотида комил инсонни тарбиялашнинг асосий воситаларидан бири ҳисобланади. Чунки тил инсонни ҳайвонот оламидадан жудо қилган бўлса, кейинчалик у инсонни ўзини англаши орқали Аллоҳни англашга кенг йўл очиб берди. Чунки тил тасаввуф таълимотида тафаккурни ифодалаш воситаси сифатида қаралади. Шу билан биргаликда тил ва дил ажралмас, бир-бирисиз мавжуд бўлмаган ҳодисалар сифатида талқин қилинади.

Зикр Аллоҳни ёдлаш, тасаввуфда Аллоҳни тилга олиш ва бутун фикру таважжуҳини Унга қаратишга зикр деб айтилади. Зикрни аҳли тасаввуф Ҳаққа етишмоқчи бўлган кишини руҳий камолотида фикрий қувватларини бошқариш, нафсни таҳлил этиш, тафаккурни камолот даражасига юксалтиришда энг яхши йўллардан деб биладилар. Бу амал Қуръони Каримнинг Бақара сурасида Аллоҳнинг “Мени ёд қил, Мен ҳам сизни ёд қилурман, деган оятига асосланиб бажарилади. Тасаввуф аҳли зикр этишни уч даражада биладилар: биринчи, тил зикри-кўпчиликка тааллуқли бўлиб, омманинг зикридир. Бу даражадан ўтиб, юксала бошлаган киши ғафлат майдонидан чиқиб, мушоҳада майдонига парвоз эта бошлайди. Иккинчи, ихлос кишиларнинг зикри-қалб зикри бу даражада зокирнинг қалб кўзи очила бошлайди. У ақл доирасини кесиб ўтади ва Аллоҳни қалбида ёд, балки идрок этади. Учунчиси, махсус зикр-бу даражада зокир фано ҳолатига етади бу тариқатда энг сўнгги олий зикр ҳисобланади. Чунки тариқатда фано топмоқ ишнинг интиҳосидир.

Хожа Муҳаммад Порсо ўзининг “Рисолаи қудсия” асрида солиҳларга зикр айтишни ўргатиш яъни “Талқини зикр” масаласини кўтарган. Унинг фикрича, “талқини зикр”

¹С.Каримов. Инсон қалбини покловчи таълимот. Монография. 141-бет.

²Яъқуб Чархий. Рисолаи унсия. –Б. 6.

³Қоф сураси. 18-оят.

⁴Абу Лайс Самарқандий. “Танбеҳул Ғофилин”. 193-бет.

бировнинг қўлига чакмоқтош бериш билан баробардир, рўшнолик ҳосил қилиш уни амалда ишга солиш толибга боғлиқ. “Талқини зикр”ни комил мукаммал пиридан таълим олиш керак. То таъсири билинсин ва натижаси ҳосил бўлсин. Ўқини султон ўқдонидан олмоқ керак, токи ҳимоя қилишга арзисин. Биз “талқини зикр”ни бузруквор шайх Хожа Муҳаммад Бобои Самосийдан олганмиз” деб ёзганлар.¹

Яъқуб Чархий илм аҳлининг зикрга бўлган муносабати ҳақида қуйидаги фикрни келтиради: “Олимнинг уйқуси ҳам ибодатдир”² дейилгани уйқуга ишоратдир. Яъни, уйқуга кетгунича зикрга машғур бўлсин, уйқудан бедор бўлса, яна уйқуга кетгунча зикрга машғул бўлсин. Демак, инсон жисми уйқуга кетса ҳам унинг руҳи, ботини, қалби, зикрда бўлиши, асл билан боғланишда эканлиги назарга олинмоқда.

Мутахассисларнинг фикрича, зикр ирфоний билиш жараёнида муҳим хусусиятга эга бўлиб, қуйидаги тамойилга асосланади: намоз танани, кундалик вирд (вазифа)ларни бошқариш учун, зикр қалбни, фикр (тафаккур) онгни тозалаш учун, амал фано даражасига етиш учундир. Инсон бу тамойилни амалиётга қўллаш орқали камолотга эришади.³ Бизнинг назаримизда тасаввуфда тил илми зикр, фикр ва қалбни бирлаштирувчи восита бўлиб майдонга чиқади.

Буюк мутасаввиф мутафаккир Жалолиддин Румий фалсафасининг Инсон концепциясида ҳам тил илми масаласи марказий ўринлардан бирини эгаллайди. Чунки Жалолиддин Румий инсоннинг тил ва қалбини бирлаштирувчи теургия масаласини юқори даражада матҳ этади. Чунки теургия инсон вужудининг унинг руҳи билан бирлашиб кетишига ёрдам берувчи ижодий ҳаракатдир, деб талқин қилинади.

Тасаввуф таълимотида тил илмининг намоён бўлишида намоз ва рўза назарда тутилади. Буюк шайх Яъқуб Чархий таъкидларганларидек: “Бу намозни нафйи хавотир билан, яъни фикрни тозалаб, зоҳиру ботини билан таважжуҳ қилган ҳолда ўқисин”.⁴

Кўриниб турибдики, тасаввуф таълимотида зикр хоҳ жаҳрий бўладими, хоҳ ботиний, барибир зикр тил орқали дилга дўнади. Шунинг учун инсон дили ва тилида Аллоҳни зикр этаркан, шу онда Яратувчи ҳамда яратилмиш ўртасида инсон онги идрок эта олмайдиган, фақатгина қалбан ҳис қилиш мумкин бўлган руҳий кечинмалар унинг шуурида рўй беради,⁵ деб ёзади Баҳовуддин Валад.

Яъқуб Чархий таъкидлаганидек: “бизнинг хожамиз бу намозни ўқиганда барча аркон ва азкорга ўзини машғул қилган ҳолда, таважжуҳ билан ўқиш лозим дейдилар. Булар мубтадийлар-тариқатга кирувчилар учундир”.⁶

Кўриниб турибдики, мутасаввифлар Аллоҳни зикр қилиш равон тил орқали дилга кўчиш керак. Айниқса, бу тариқатга киришга бел боғлаган солиқлар учун жуда муҳимдир.

Ислом тарихидан маълумки, бадавий араблар икки лаҳжада жанубий ва шимолий лаҳжаларда сўзлашганлар ва ижод қилиб ўз адабий маданиятларини ривожлантирганлар. Лекин вақт ўтиш билан жанубий лаҳжа йўқолиб, шимолий лаҳжа асосий муомала воситаси бўлиб қолган ва ана шу шимолий лаҳжа Қуръон тили сифатида қабул қилинган.

Қуръони Карим 650 йилда халифа Усмон даврида ёзиб охирига етказилди. Лекин, Қуръони Каримнинг ўқиши борасида турли хил ихтилофлар пайдо бўлган. Бу ихтилофларни бартараф қилиш учун Қуръони Каримни ўқиш услуби бўйича ҳайъат тузилган. Ҳайъат олти кишидан иборат бўлиб, Зайд ибн Собит бошчилигида тузилади ва унинг аъзолари этиб Абдуллоҳ ибн Зубайр, Саид ибн Ос, Ибн Аббос, Анас ибн Моликлар ҳайъат аъзолари этиб тайинланади. Ҳайъат йиғилишида Қуръони Каримни беҳато, равон, тушунарли тилда ўқиш шарт эканлиги уқтирилади ва ҳозирги амалдаги мутолаа услуби қабул қилинади. Шу билан биргаликда зикр масаласида ҳам жуда муҳим қарорлар қабул

¹Порсо. Рисолаи қудсия. 129-бет.

²Яъқуби Чархий. Рисалаи унсия. 12-бет.

³Эркин Зоиров. Яъқуби Чархийнинг тасаввуфий ирфоний қарашлари. “Дурдона” нашриёти. Бухоро. 2023 йил 91-бет.

⁴Яъқуб Чархий. Рисолаи унсия. –Б. 13.

⁵Бердияев. Н. Опыт парадоксальной этики. –М: Аст.2003.-стр.69.

⁶Ўша жой. – Б.9.

килинади. Чунки, зикр Аллоҳни ёд айлаш, унинг исмларини тил ва дилда уйғун ҳолатда равон баён қилиш воситаси сифатида улуғланади.

Аҳмад Ибн Музаффар Розий ҳам “Латоифу-л-Қуръон” асарида Қуръони Каримда йигирма олтита ўринда намозни баркамол ўқиш ҳақида буюрилганлигини таъкидлайди ва намозни баркамол ўқингиз ва закот берингиз деб даъват қилинганлигини таъкидлайди.¹

Мустамлий Бухорийнинг таърифига кўра, зикр икки турга: тил зикри ва сир зикрига бўлинади. Унинг назарида тил зикри зикрнинг биринчи ва бошланғич босқичи бўлиб, шариат ҳукмида бўлади ва намоз, рўза каби ҳар замонда амалга ошади. Сир зикри эса зикрнинг охириги босқичи бўлиб, ҳақиқат ҳукмида бўлади. Мутасаввифнинг таърифига кўра, тил зикри Аллоҳ йўлидан бораётган мурид ёки толибнинг ишидир, сир ёки қалб зикри эса Аллоҳга етишган муриднинг қиёфасидир. Яъни Уни сирда кўраётган сўфийнинг мақомидир. Тил илми тариқатнинг кўпроқ жаҳрия йўналиши намояндалари учун жуда ҳам зарур бўлган. Зикр жамоат ҳолидаги яъни самоъ ҳолидаги зикр ҳамда ўз тил, қалб ва сир зикри деб аталадиган яқка зикр турларига ҳам бўлинади. Зикр турли тариқатларда турлича кўриниш касб этган. Масалан: мавлавия тариқатида жаҳрий ошкора зикрнинг самоъ, ойин ва ҳазрат деган турлардан иборат бўлган.

Тасаввуфшунос турк олими Усмон Турар ўзининг “Тасаввуф тарихи” асарида таъкидлаганидек, жаҳрий зикр қилувчи тариқатларнинг силсилалари асосан Ҳазрати Алига бориб тақалади. Чунки жаҳрияни Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам Ҳазрати Алини тиз чўктириб, кўзларини юмдирган ҳолда уч марта “Ла илаҳа иллоллоҳ”, деганлар. Шу жумладан Ҳазрати Алига ҳам уч марта такрорлаттирганлар. Шу тариқа жаҳрия шиалар зикрига айланган.²

Нақшбандийликда эса ошкора зикр, хуфий-яширинча зикр, абадий санокли зикр ва қалб зикри мавжуд бўлган. Улар ўзларини тасаввуф аҳли эканликларини сир сақлаганлар ва ҳеч кимни воқиф қилмаганлар. Чунки нақшбандия тариқатига мансуб солиқлар риёкорликдан йироқ бўлганлар ва ҳатто кароматларини ҳам ошкор қилмаганлар. Улар фақат халқ манфаати ислом равнақи учунгина каромат кўрсатганлар. Баҳоуддин Нақшбанд зикри жаҳрийни бекор қилган ва зикр хуфий кенг қўллаб-қувватланган.

Шуни ҳам унутмаслик керакки, мутасаввифлар тил илмининг намоён бўлишининг иккинчи воситаси зикрдир деб ҳам талқин қилганлар. Бунинг маъноси зикр –сўзлаш, баён қилиш, ёд олиш, хотирадагини унутмаслик маъноларини англатадиган арабча калимадир. Тасаввуфда бу калима ғафлат ва нисён –эсан чиқаришнинг зидди ўрнида талқин этилган. Зикр тасаввуф таълимотида барча қоида ва усул ҳамда одобларнинг бошидир. Буюк шайхлар зикрни шайтонга қарши энг улуғ яроғдир, деб башорат қилганлар. Зикр қалбдан ғам, қайғу ва ғуссаларни ҳайдаб, дилга қувонч, фараҳ ва кенглик бағишлар; тафаккур маърифатнинг юксалишини таъминлайди, ҳар қандай ёмонликнинг илдизини қуритади, хато ва гуноҳларнинг олдини олади.

Муҳаммад Порсо зикрнинг турлари ҳақида ҳам тўхталиб, қуйидагича ёзади: “Ҳақ субҳонаху ва таъолонинг бандани зикр қилиши “Сизларни ҳам зикр қиламан” ояти ва унга зикрнинг барча мартабаларида, яъни тил зикри, дил зикри, руҳ зикри, сир зикри ва хуфия зикрларда тавфиқ бериб ёдлаганидир.”³

Тил илми инсон қалбининг эгаси бўлган Аллоҳни инсон қандай тил билан қандай зикр қила олишини ифодалайди. Аслида тил ўз хусусияти билан Аллоҳни тўлалигича ифодалай олмайди. Шунда дил унинг ижроси бўлиб хизмат қилади. Ана шунда номутаносиб ҳаракатлар оғушида инсон дили муносабат қилишга чоғланади ва “дил ба ёр” илтижоси содир бўлади ва орадаги номутаносибликка барҳам беради. Шунинг учун нақшбандийликда дил билан қилдинадиган муносабат энг олий муносабат сифатида улуғланади.

¹Аҳмад Ибн Музаффар Розий ҳам “Латоифу-л-Қуръон”. Қуръони каримдаги нозик иборалар. Тошкент. “Zilol buloq” нашриёти. 2022. 179-бет.

²Усмон Турар. “Тасаввуф тарихи”. 43-бет.

³Муҳаммад Порсо. Рисолаи қудсия. –Т.: Мовароуннаҳр. 2020. 35-бет.

Абу Лайс Самарқандий юқорида зикр этилган китобида Ҳазрати Довуд (а.с)нинг дуоларидан бири ҳам шундай бўлганлигини келтиради: “Эй, Парвардигор, мен Сендан тўрт нарсани сўрайман ва тўрт нарсадан паноҳ тилайман. Сўрайдиганларим: зикр қилувчи тил, шукур қилувчи қалб, сабрли бадан ва дунё охиратимда ёрдам берадиган солиҳа хотин. Аммо менга хўжайинлик қиладиган фарзанддан, сочим оқаришни бошламасдан оқ тушурадиган хотиндан, менга азоб берадиган молдан ва менинг яхшилигимни яширадиган ёмонлигимни ошкор қиладиган қўшнидан паноҳ тилайман”.¹

Имом Ғаззолий ўзининг “Ихё улум–ад-дин” асарида таъкидлаганларидек, “фойдали бўладиган зикр- авомли ва қалб ҳузури ила бўладиган зикрдир. Зикрнинг ниҳоясида эса унс ва муҳаббат туғулур. Киши зикр этилажак Аллоҳ ила унсият пайдо этиб, кўнглида Аллоҳ муҳаббати ҳосил бўлгунга қадар бир оз заҳмат чекар. Сўнгра эса Аллоҳни хотирламаса тура олмайдиган ҳолга келар”.²

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб шуни айтмоқчимизки, бугунги кунда тарбия соҳасидаги энг муҳим жабҳа қалб тарбияси масаласидир. Ёшларимизда руҳий тетиклик, қалб поклиги, муваффақиятларимиздан фахрланиш, миллат дарди билан яшаш туйғусини такомиллаштириш ва барқарорлаштиришда тасаввуф илмини ва меросини ёшларимизга тўлиқ асл манбалар асосида баён қилишимизни ва етказишимиз керак, деб ҳисоблаймиз. Шу ўринда биз мақоламизда ёритган инсон камолотининг асосий мезони бўлган тил илми ва дил илмининг чамбарчас боғлиқ бўлишига эришишдан иборат. Биз айтмоқчимизки, тасаввуф маънавияти, тасаввуф фалсафаси ва тасаввуф таълимоти соҳаларини фан сифатида ўқув жараёнига киритишни мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Абу Лайс Самарқандий. “Танбеҳул Ғофилин”. “Шарқ”, 592-бет.
- 2.Аҳмад Ибн Музаффар Розий ҳам “Латоифу-л-Қуръон”. Қуръони каримдаги нозик иборалар. Тошкент. “Zilol buloq” нашриёти. 2022. 179-бет.
- 3.Бердияев. Н. Опыт парадоксальной этики. –М: Аст.2003.-стр.69.
- 4.Яъқуб Чархий. Рисолаи унсия. ЎзРФА ШИ хазинаси, инн. №5825. –Б.
- 5.Муҳаммад Порсо. Рисолаи қудсия. –Т.: Мовароуннаҳр. 2020. 35-бет.
- 6.Имом Ғаззолий. Ихё улм –ад-дин. “Янги аср авлоди”. Тошкент 2004.54-бет.
- 7.С.Каримов. Инсон қалбини покловчи таълимот. Монография. 2023 .141-бет.
- 8.Усмон Турар. “Тасаввуф тарихи”. –Т.: Истиқлол, 1999. 43-бет.
- 9.Шайх Нажмиддин Кубро .“Тасаввуфий ҳаёт”. “Мавароуннаҳр”. Тошкент, 2004.169-бет.
- 10.Қуръони Карим. “Қоф сураси”. 18-оят
- 11.Эркин Зоиров. Яъқуби Чархийнинг тасаввуфий ирфоний қарашлари. “Дурдона” нашриёти. Бухоро. 2023 йил. - 91-бет.

С.Каримов	S.Karimov
Вопрос о роли воспитания в учении о суфизме	The question of the role of education in the teaching of Sufism
Аннотация: данная статья посвящена анализу неотъемлемых аспектов науки о языке и науки о душе, которые являются главным средством духовного совершенствования человека в суфизме. Рассматриваются взгляды мыслителей-лейстиков на науку о языке и науку о душе. Ключевые слова: суфизм, человек, духовная зрелость, наука о языке, наука о сердце, тайна, наука о душе, зикр, молитва, тарикат, учитель, рай.	Abstract: this article is devoted to the analysis of the integral aspects of the science of language and the science of soul, which are the main means of spiritual perfection of a person in Sufism. The views of mystic thinkers about the science of language and the science of the soul are discussed. Keywords: mysticism, human, spiritual perfection, language science, heart science, mystery science, soul science, dhikr, prayer, tariqat, pir, heaven.

¹Абу Лайс Самарқандий. “Танбеҳул Ғофилин”. 381-бет.

²Имом Ғаззолий. Ихё улм –ад-дин. 54-бет.

Diyor Haqberdiyevich Xolmamatov – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti mustaqil izlanuvchisi

ULGURJI SAVDONI IQTISODIYOTDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI BILAN BOG‘LIQ ILMIY-NAZARIY QARASHLAR

Annotasiya: maqolada mamlakat iqtisodiyotida ulgurji savdoning o‘rni va ahamiyati bo‘yicha yetakchi olimlarning ta’riflari, ulgurji savdoning bajaradigan asosiy funksiyalari, O‘zbekiston Respublikasining O‘zDT 005:2011 Davlat standarti “O‘zbekiston Respublikasi umumdavlat tasniflagichi. O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiy faoliyat turlari tasniflagichi (2 taxrir)” va xalqaro iqtisodiy faoliyat turlari tasniflagichi bo‘yicha ulgurji savdoning tasniflanishi o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: o‘z hisobidan ulgurji savdo, to‘lov yoki shartnoma asosida ulgurji savdo, ixtisoslashmagan ulgurji savdo, ixtisoslashgan ulgurji savdo, mijoz-xaridorlar bilan aloqalarni o‘rnatish funksiyasi, mijoz-yetkazib beruvchilar bilan aloqalarni o‘rnatish funksiyasi.

Kirish. Mamlakat hududlari, iqtisodiyot tarmoqlari, tovar ishlab chiqaruvchilar va chakana savdo korxonalari o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlar tizimida ulgurji savdo muhim o‘rin tutadi. Ulgurji savdo hududiy mahsulot ishlab chiqarish, sanoat tarmoqlari o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalarga, tovarlar harakati tizimiga ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, mamlakatda tovarlarni tashish, saqlash, hududiy mehnat taqsimotining takomillashuviga ta’sir qiladi, hududiy rivojlanishda mutanosiblikka erishishga ko‘maklashadi.

Butun iqtisodiyotning kompleks faoliyat samaradorligi, ichki bozor muvozanati, insonlarning o‘sib borayotgan ehtiyojlarini qondirish ko‘p jihatdan ulgurji savdo faoliyati bilan bog‘liq. Mamlakatda tovar va moliya bozorlarida monopoliyaning bosqichma-bosqich kamayishi, raqobat muhitining shakllanishi, iqtisodiyotda davlat ishtirokinining qisqarishi va bozor mexanizmlari asosida ishlashga o‘tilishi ulgurji savdo faoliyatining sezilarli darajada ahamiyatini oshirmoqda.

Tovar-pul munosabatlari rolining kuchayishi nafaqat iste’mol tovarlari ulgurji savdosining rivojlanishi, balki ishlab chiqarish vositalarining ulgurji savdosiga o‘tishi bilan ham bog‘liq. Bu ikki shakl moddiy-texnikaviy va tovar resurslarining rejali harakatining eng muhim kanallariga aylanib bormoqda.

Mavzu bo‘yicha adabiyotlar tahlili. Ulgurji savdoni iqtisodiyotdagi o‘rni va ahamiyati unga berilgan ta’riflarning mazmunida ham aks etgan. Aksariyat ulgurji savdoga berilgan ta’riflardan ham ko‘rish mumkinki, ulgurji savdo biznes maqsadlarida tovarlarni yirik hajmda xarid qilish va qayta sotish bilan bog‘liq savdo faoliyatining turi sifatida talqin qilingan. Jumladan, barcha iqtisodiy faoliyat turlarining tasniflagichi bo‘yicha xalqaro standart va O‘zbekiston Respublikasining davlat standartiga ko‘ra “ulgurji savdo – bu yangi yoki ishlatilgan tovarlarni chakana sotuvchilarga, ishlab chiqarish, savdo, muassasa yoki kasbiy foydalanuvchilarga yoki boshqa ulgurji sotuvchilarga qayta sotish (o‘zgartirmasdan sotish), boshqa shaxslar yoki kompaniyalar nomidan tovarlarni sotib olish yoki ularga tovar sotish bo‘yicha agentlar faoliyati” deb ta’riflangan.

Shuningdek, Rossiya Federatsiyasining milliy standartida “ulgurji savdo – shaxsiy, oilaviy, uy xo‘jaligi va boshqa shunga o‘xshash foydalanish bilan bog‘liq bo‘lmagan, tadbirkorlik faoliyatida foydalanish uchun tovarlarni sotib olish va qayta sotish bilan bog‘liq bo‘lgan savdo faoliyati turi” deb ta’riflangan.

Demak, xalqaro iqtisodiy faoliyat turlari tasniflagichi va O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiy faoliyat turlari tasniflagichi (2 tahrir) bo‘yicha ulgurji savdoga berilgan ta’riflar bir xil mazmunga ega. Ulgurji savdo faoliyati bilan bog‘liq ilmiy tadqiqot ishlari olib borgan mutaxassislarning ham ilmiy ishlarida ulgurji savdoga berilgan ta’riflarida ushbu faoliyatning iqtisodiyotdagi o‘rni va ahamiyatini ochib berishga e’tibor qaratilgan.

Mutaxassis olimlardan biri Fedko V.P. “ulgurji savdo – bu tovarlarni nisbatan katta hajmda sotishdir” deb ta’riflagan. Demak, ulgurji savdoga xos bo‘lgan muhim jihatlari katta hajmda xarid qilish, qayta sotish hisoblanmoqda. Yetakchi marketing bo‘yicha olim Philip Kotler ta’rifiga ko‘ra “ulgurji savdo – tovarlar yoki xizmatlarni keyinchalik qayta sotish yoki ishlab

chiqarishda foydalanish uchun sotish bilan bog‘liq har qanday faoliyat”. Rossiyalik ulgurji savdo faoliyati bilan bog‘liq tadqiqotlar olib borgan yetakchi olimlardan L.P.Dashkov, O.V.Pambuxchiyslarning ta’riflari bo‘yicha ulgurji savdo – tovarlarni keyinchalik qayta sotish yoki professional foydalanish bilan bog‘liq savdo faoliyatidir.

Mutaxassislarning ulgurji savdoga bergan ta’riflaridan ko‘rinib turibdiki, ulgurji savdo iqtisodiyotda ikki katta segment, ya’ni ishlab chiqarish korxonalariga ishlab chiqarish vositalarini va iste’mol bozoriga tayyor mahsulotlarni sotish bilan shug‘ullanadigan faoliyat hisoblanadi.

Ulgurji savdo orqali iste’molchining ishlab chiqaruvchiga ta’siri kuchayadi, talab va taklifni tartibga solishning real imkoniyatlari paydo bo‘ladi. Demak, ulgurji savdo ishlab chiqaruvchi va iste’molchi o‘rtasidagi aloqalarni bog‘lashda ham muhim o‘ringa ega. Bu borada O.P.Matveyeva va A.V. Surjenkolar bozordagi mavqeiga ko‘ra ulgurji savdo ham tovar ishlab chiqaruvchilar, ham iste’molchilar bilan bevosita tijorat aloqalarini o‘rnatadigan iqtisodiyotning muhim sohasi ekanligini o‘z tadqiqotlarida ta’kidlab o‘tgan.

Ulgurji savdoni iqtisodiyotdagi o‘rni va roli haqida xorijiy mutaxassislardan A.Koskun Samli va Adel I. E.I. Ansariy (A.Coskun Samli & Adel I. EI-Ansary)lar iqtisodiy o‘shishni ta’minlash, bozorlarni rivojlanishida ulgurji savdo katta rol o‘ynaydi, deb ta’kidlaydi. Ular o‘z tadqiqotlarida iqtisodiyoti rivojlangan davlatlar tajribasidan kelib chiqib, shuni ta’kidlashdiki, yirik ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘ygunga qadar bozorlarni to‘yintirishda ulgurji savdo bilan shug‘ullanuvchilar faoliyati markaziy o‘rinda turgan. Yana bir xorijiy mutaxassis Xyu Makkaun (Hugh MacKeown) ulgurji sotuvchilar ishlab chiqaruvchilarni tovarlarni qadoqlash, o‘rab-joylash, saqlash va yetkazib berish muammolaridan qutqaradigan o‘ziga xos xizmatlarni ko‘rsatadi. Bundan tashqari, ulgurji sotuvchilar ishlab chiqaruvchilarga va chakana sotuvchilarga foyda keltiradigan avanslar beradi degan fikrni ilgari surgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ulgurji savdoni iqtisodiyotdagi o‘rni va ahamiyati bilan bog‘liq ilmiy-nazariy qarashlar xorijiy va MDH olimlarining ta’riflarini taqqoslash, tizimlashtirish, ulgurji savdo funksiyalarini o‘rganishda tahlil va umumlashtirish, ulgurji savdo tasnifini yoritishda tizimli tahlil usullaridan foydalanildi.

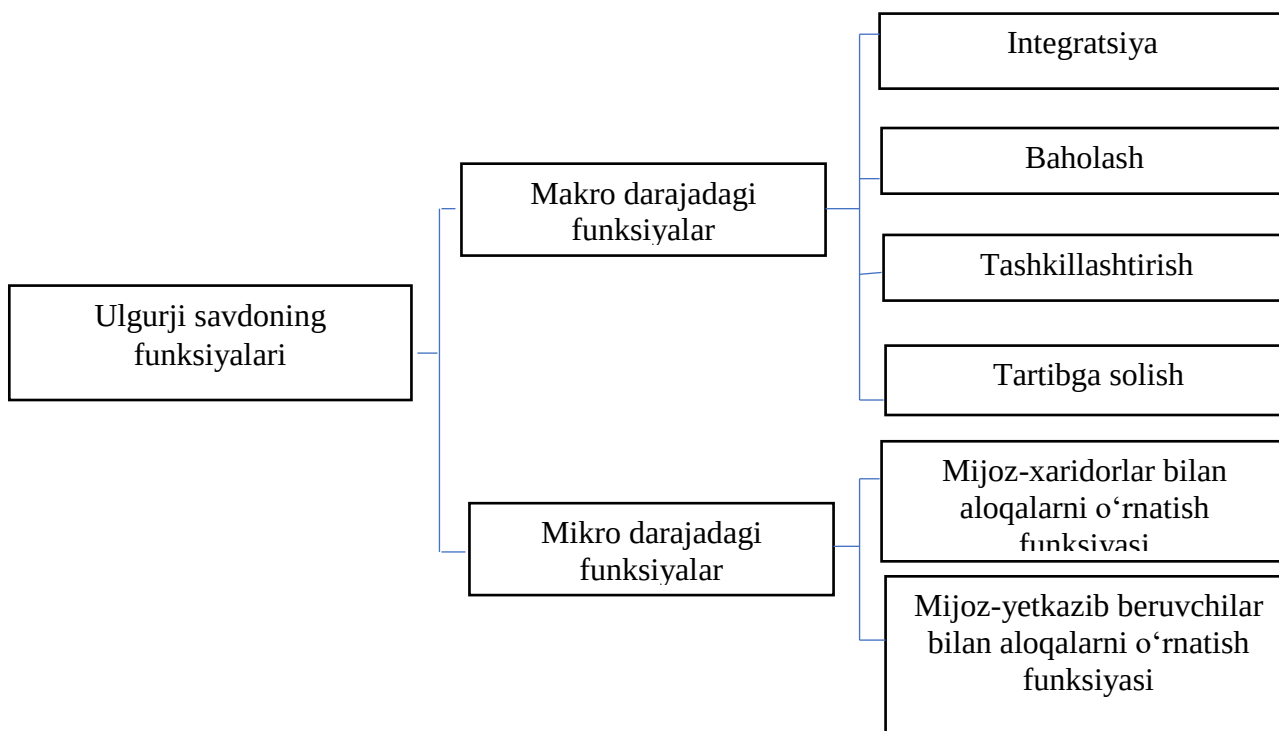
Tahlil va natija. Ulgurji savdoning yetarli darajada rivojlanmasli mamlakat tovar bozorlari faoliyati samaradorligini sezilarli darajada pasaytiradi. Bu esa, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni ichki va tashqi bozorlarga chiqishiga o‘z ta’sirini o‘tkazadi. Ichki va tashqi bozorlar haqidagi axborotlarni o‘z vaqtida olmaslik, tashqi muhitdagi o‘zgarishlarga kechikib javob berish, tovar harakati tizimini izdan chiqaradi. Ishlab chiqaruvchilarda tayyor mahsulotlar zaxirasi me’yoridan ortib ketadi. Bu esa korxonaning aylanma mablag‘larini “muzlab” qolishiga olib keladi. Natijada jiddiy moliyaviy qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Ulgurji savdoning iqtisodiyotdagi o‘rni va ahamiyati u bajaradigan funksiyalarda namoyon bo‘ladi. Erkin bozor sharoitida ulgurji savdoning funksiyalari muhim ahamiyatga ega. Ulgurji savdoning asosiy vazifasi tovar va xizmatlarga bo‘lgan bozor talabiga muvofiq mahsulot taklifini tizimli tartibga solishdan iborat. Ulgurji savdo ko‘p funksiyalarni bajaradi. Ko‘plab mutaxassislarning ilmiy tadqiqotlarida ulgurji savdoning funksiyalarini ikki guruhga bo‘lishmoqda: makro darajadagi va mikro darajadagi funksiyalar (1-rasm).

Mikro darajadagi ulgurji savdo funksiyalari ulgurji sotuvchilarning tijorat sheriklari bilan bevosita munosabatlarini qamrab oladi va ular quyidagilardan iborat:

- shartnomalar tuzish, ularni bajarish;
- tovarlarning ishlab chiqarish assortimentini savdoga aylantirish;
- sotilgan tovarlarga bo‘lgan talabning o‘zgarishidan bozorni sug‘urta qilish maqsadida tovar zaxiralarini shakllantirish;
- ulgurji xarid qilingan tovarlarni saqlash;
- shartnoma munosabatlari subyektlariga maslahat yordamini tashkil etish;
- tovarlarni keyinchilik qadoqlash, o‘rab-joylash, sifatini yaxshilash bilan ishlab chiqarishni takomillashtirish.

Yuqoridagilardan tashqari mutaxassislar ulgurji savdoning asosiy funksiyalari quyidagilarni o‘z ichiga olishi kerak degan fikrni ilgari surishadi:

1-rasm. Ulgurji savdoning funksiyalari¹

bozor talabi va taklifi, xaridorlar haqidagi ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash;
 tovar assortimentini shakllantirish va xarid funksiyasi;
 mahsulotlarni omborlashtirish va saqlash funksiyasi;
 tashish funksiyasi (ko'pincha ulgurji sotuvchilar sotiladigan mahsulotlarni sotish joylariga yetkazib berishni tashkil qiladilar);

bozorda taqsimot funksiyasi (ulgurji savdo korxonalari kerakli bo'lgan tovar zaxirasini tashkil etadi, buyurtmalarni bajaradi);

tovarlarni bozorda siljitish funksiyasi;

yetkazib berish va sotishni moliyalashtirish funksiyasi;

maslahat xizmatlarini ko'rsatish.

Mamlakatimizda ulgurji savdoning rivojlanishi sobiq totalitar tizimidan keyingi davrda mahsulotlarni markazlashtirilgan taqsimotining bekor qilinishi, zamonaviy sharoitlarga javob beradigan ulgurji savdo tizimini shakllantirish va rivojlantirish bilan bog'liq bo'lmoqda.

Bunda esa bizning fikrimizcha, ulgurji savdoni tashkil etish va boshqarish mexanizmi ham juda muhim ahamiyatga ega. Ulgurji savdo faoliyati bugungi kunda bir necha shakl va ko'rinishlarda tashkil etilmoqda. Ulgurji savdo bilan shug'ullanuvchi korxonalar o'zlarining tashkiliy-huquqiy maqomi, mulk shakli, faoliyat ko'lamining kengligi va mustaqilligiga ko'ra farqlanadi. Ilmiy adabiyotlarda ham ulgurji savdo bilan shug'ullanuvchilarning bir qator turlari keltirilmoqda

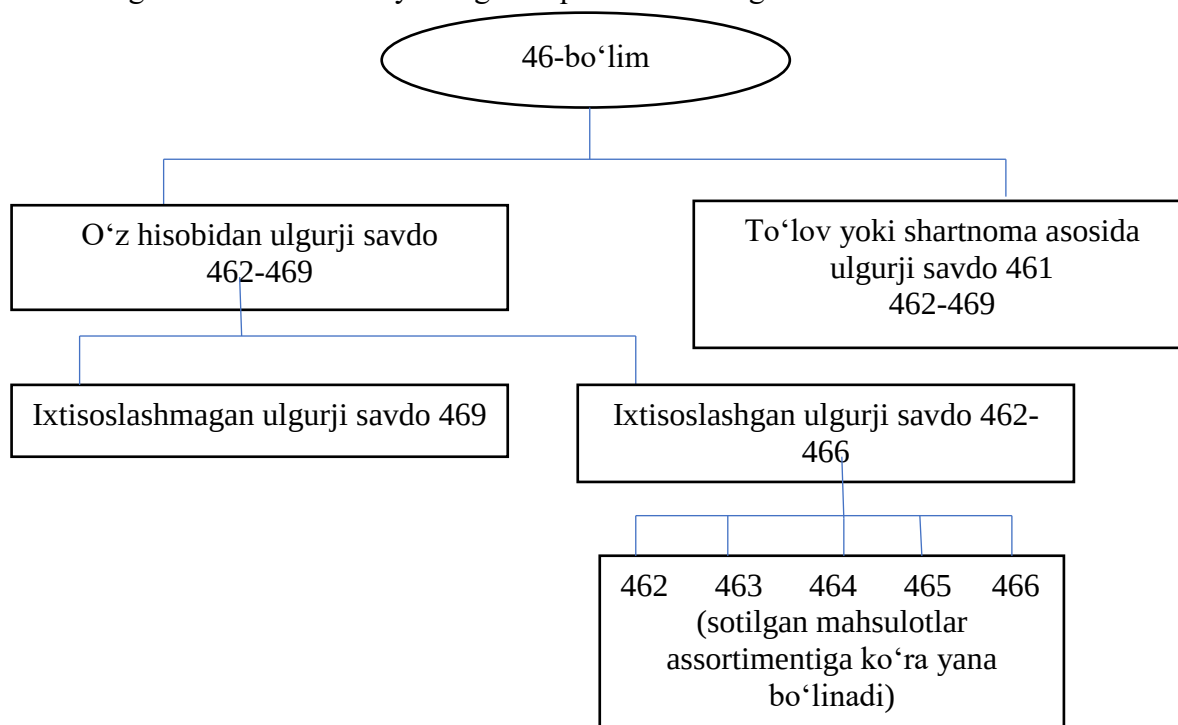
O'zbekiston Respublikasining O'zDT 005:2011 Davlat standarti "O'zbekiston Respublikasi umumdavlat tasniflagichi. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy faoliyat turlari tasniflagichi (2 tahrir)"ning G "Ulgurji va chakana savdo; motorli transport vositalari va mototsikllarni ta'mirlash" seksiyasida ulgurji savdo bilan shug'ullanuvchi subyektlarning tasnifi keltirilgan. Unga ko'ra, ulgurji savdo korxonalari, ya'ni o'zi sotayotgan tovarga egalik huquqini oluvchi ulgurji sotuvchilar; sanoatga xizmat ko'rsatishga ixtisoslashgan ulgurji sotuvchilar, birjachilar, ulgurji savdo korxonalari; tog'-kon sanoati korxonalari o'z mahsulotini sotish uchun saqlab turuvchi, vazifalari zavod yoki shaxtalardan to'g'ridan-to'g'ri ortish yo'li bilan bajariluvchi buyurtma qabul qilish bilan cheklanmaydigan eksportyorlar, importyorlar,

¹ Л.Ю.Ананьева. Основные функции оптовой торговли. Справочник от автор – 24.
https://spravochnik.ru/marketing/optovaya_torgovlya/osnovnye_funkcii_optovoy_torgovli/

kooperativ birlashmalar, filiallar va sotish bo'yicha byurolar kabi tijorat korxonalarining asosiy turlari kiradi. Shuningdek qishloq xo'jalik mahsulotlarini sotish bilan shug'ullanuvchi vositachilar va agentlar, tayyorlovchi va kooperativ birlashmalar ham kiritilgan.

O'zbekiston Respublikasining O'zDT 005:2011 Davlat standarti "O'zbekiston Respublikasi umumdavlat tasniflagichi. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy faoliyat turlari tasniflagichi (2 tahrir)"ning G "Ulgurji va chakana savdo; motorli transport vositalari va mototsikllarni ta'mirlash" seksiyasining 45-bo'limi "avtomobillar va mototsikllarning ulgurji va chakana savdosi va ularni ta'mirlash" va 46-bo'lim "avtomobil va mototsikllar savdosidan tashqari ulgurji savdo" ulgurji savdo faoliyatining to'liq tasnifi keltirilgan. 46-bo'lim o'z hisobidan yoki shartnoma asosida (komission savdo) ulgurji savdoni ichki ulgurji savdoni qo'shgan holda, shuningdek, xalqaro ulgurji savdoni (import/eksport) o'z ichiga oladi.

Xalqaro iqtisodiy faoliyatlar tasniflagichiga ko'ra ham ulgurji savdo faoliyati 46-bo'lim, 461-469-guruh va sinfda faoliyatning to'liq tasnifi keltirilgan.

2-rasm. Xalqaro iqtisodiy faoliyat tasniflagichi standartiga ko'ra ulgurji savdo faoliyatining tasnifi¹

Xulosa va takliflar. Mamlakatimizda mahalliy xomashyo resurslarni chuqur qayta ishlash, import o'rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishni oshirish, sanoatda amalga oshirilib kelinayotgan diversifikatsiya, iste'mol bozorini yanada to'yinishini ta'minlashda ulgurji savdoning roli va ahamiyati sezilarli darajada oshmoqda. Qolaversa, ulgurji savdo mahalliy tovarlar sifatini yaxshilashga ta'sir etishini, tovarlarning ham ichki, ham tashqi bozorlarda mustahkam o'rin egallashiga xizmat qilishini alohida ta'kidlash lozim.

Demak, ulgurji savdo korxonalari tovar ishlab chiqaruvchilar, chakana savdo korxonalari, vositachi korxonalar va boshqa xaridorlar o'rtasida iqtisodiy aloqalarni o'rnatish, tovarlar ayriboshlashni tashkil etadi. Ulgurji savdo rivojlanishining asosiy ko'rsatkichi bo'lib, ishlab chiqarish korxonalarining xomashyo, yarim tayyor mahsulotlar, ehtiyot qismlar, butlovchi qismlar va boshqa ishlab chiqarish vositalariga bo'lgan ehtiyoji, aholining iste'mol tovarlariga bo'lgan talabi va xarid qobiliyati darajasi hisoblanadi. Ulgurji tovar aylanmasi o'sishi, shuningdek, marketing nuqtayi nazaridan iste'molchilarning xatti-harakatidagi xarid tanlovi, talabni shakllantirish va sotishni rag'batlantirish tadbirlari, tovarlarning hayotiy sikli bosqichlari,

¹ International Standard Industrial Classification of All Economic Activities. Revision 4. ST/ESA/STAT/SER.M/4/Rev.4

logistik servis: me'yorida tovar zaxiralari bo'lishini ta'minlash, kerakli joyga, kerakli hajmdagi tovarlarni, o'z vaqtida yetkazib berish, sotuvdan keyingi servis kabilar bilan ham bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. International Standard Industrial Classification of All Economic Activities. Revision 4. ST/ESA/STAT/SER.M/4/Rev.4
2. Coskun Samli & Adel I. EI-Ansary (2007). The role of wholesalers in developing countries. The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research Journal, vol. 17, pp. 353-358
3. Hugh MacKeown (2007) Wholesaling and wholesaling research: A practitioner's viewpoint. The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research Journal, vol. 17, pp. 413-422
4. O'zbekiston Respublikasi umumdavlat tasniflagichi. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy faoliyat turlari tasniflagichi (2 taxrir) – O'zDT 005:2011
5. Philip Kotler. Marketing essentials. Prentice-Hall, 1984. 556 pages.
6. Национальный стандарт Российской Федерации. ГОСТ 51303-2013. ТОРГОВЛЯ. Термины и определения. TRADE. Terms and definitions.
7. Л.Ю.Ананьева. Основные функции оптовой торговли. Справочник от автор – 24. https://spravochnick.ru/marketing/optovaya_torgovlya/osnovnye_funkcii_optovoy_torgovli/
8. Федько В.П. Основы маркетинга. Ростов н/Д: Феникс, 2001

Д.Холмаматов	D.Kholmamатов
Научно-теоретические соображения о роли и значении оптовой торговли в экономике Аннотация: в статье приведены определения ведущих ученых о роли и значении оптовой торговли в экономике страны, основных функциях, выполняемых оптовой торговлей, Госстандарте Республики Узбекистан УзДТ 005:2011 «Общая государственная классификация Республики Узбекистан». Изучена классификация оптовой торговли согласно Классификатору экономической деятельности Республики Узбекистан (2 редакции)» и Классификации внешнеэкономической деятельности. Ключевые слова: оптовая торговля за свой счет, оптовая торговля на основе платежа или договора, неспециализированная оптовая торговля, специализированная оптовая торговля, функция связи покупатель-покупатель, функция связи покупатель-поставщик.	Scientific and theoretical considerations on the role and significance of wholesale trade in the economy Abstract: the article provides definitions from leading scientists about the role and importance of wholesale trade in the country's economy, the main functions performed by wholesale trade, and the State Standard of the Republic of Uzbekistan UzDT 005:2011 "General state classification of the Republic of Uzbekistan". The classification of wholesale trade according to the classification of economic activities of the Republic of Uzbekistan (2 revision)" and the classification of international economic activities was studied. Keywords: wholesale trade on own account, wholesale trade on the basis of payment or contract, non-specialized wholesale trade, specialized wholesale trade, customer-buyer communication function, customer-supplier communication function.

Shohida Kamoliddin qizi Jo'raboyeva – Namangan muhandislik-texnologiya instituti doktoranti

EKSPORT SALOHİYATI TUSHUNCHASINING KONSEPTUAL ASOSLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada eksport salohiyatini oshirish dolzab masala ekanligi asoslangan hamda eksport salohiyatini oshirish masalalari bilan shug'ullangan olimlarining "Salohiyat", "Ishlab chiqarish salohiyati", "Iqtisodiy salohiyat" va "Eksport salohiyati" tushunchalari bo'yicha fikrlari o'rganilgan, taqqoslangan, umumlashtirilgan, xulosalar yasalgan va mualliflik ta'rifi keltirilgan.

Kalit so'zlar: salohiyat, ishlab chiqarish salohiyati, iqtisodiy salohiyat, eksport, eksport hajmi, eksport salohiyati, xususiy eksport salohiyati, umumiy eksport salohiyati, resurs, raqobat, daromad.

Kirish. So'nggi yillarda mamlakatimizda to'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini rivojlantirish, soha korxonalarining investitsiya va eksport faoliyatini qo'llab-quvvatlash bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilishi natijasida respublikada ishlab chiqarilayotgan paxta

tolasi to‘liq va ip kalavaning 45 foizi qayta ishlanmoqda, shuningdek, sohaning yillik eksport salohiyati 3,2 milliard dollardan oshdi [1].

“O‘zto‘qimachilik sanoat” uyushmasining ma‘lumotlariga ko‘ra to‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini davlat tomonidan keng miqyosda qo‘llab-quvvatlash orqali sohaning eksport salohiyatini 5 milliard AQSH dollariga yetkazish, tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasini 65 foizdan 81 foizga oshirish, 35 mingta bo‘sh ish o‘rinlarini to‘ldirish vazifasi qo‘yilgan.

Keyingi paytlarda kundalik hayotimizda “Salohiyat”, “Ishlab chiqarish salohiyati”, “Iqtisodiy salohiyat”, “Investitsion salohiyat”, “Innovatsion salohiyat”, “Eksport salohiyati” kabi atamalar tez-tez uchramoqda va qo‘llanilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ushbu maqolani yozishda xorijlik olimlar Karachayev I.A. [3], Volkodavova Ye.V. [4], Gubin A.M. [5], Gubin A.M. [6], Rusakov I.A. [7], Sichev M.S. [8], Yakovlev G. I. [9], Voysexovskaya I.A. [11], Popov Ye.V. [12], Sokolov A. B. [13], Manin P.V. [14], Barngols S.B. [18] va boshqa tadqiqotchilarning eksport salohiyati bo‘yicha ilmiy ishlari metodlogik asos sifatida xizmat qildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada eksport salohiyati tushunchasining konseptual asoslarini tadqiq qilish borasida tadqiqotning tahlil, sintez, taqqoslash, mantiqiy tahlil, induktiv, deduktiv va abstrakt fikrlash kabi usullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Salohiyat tushunchasiga shu sohani rivojlantirish bo‘yicha ilmiy tadqiqot olib borgan bir qator olimlar tomonidan ta‘rif berilgan bo‘lib, ularning ayrimlariga to‘xtalib o‘tamiz.

O‘zbekiston milliy ensiklopediyasida salohiyat tushunchasiga quyidagicha ta‘rif berilgan “biror vazifani hal etish va ko‘zlangan maqsadga erishishda foydalaniladigan manba, imkoniyat, mablag‘, zaxiralar; ayrim shaxs, jamiyat, davlatning muayyan sohadagi salohiyatlari” [2].

I.A. Karachayevning fikricha salohiyat deganda – keng ma‘noda davlatning aniq bir sohasini, alohida shaxslarning imkoniyatlarini, qandaydir vazifani bajarishni, rejani amalga oshirishni, aniq maqsadlarga erishishni ta‘minlashda foydalaniladigan, faollashtirilgan, mavjud va jalb etilishi mumkin bo‘lgan manbalar, vositalar, zaxiralar tushuniladi [3].

Binobarin, salohiyat deganda ham mavjud resurs va imkoniyatlar, shuningdek, ulardan maqsadli foydalanish yo‘nalishlari nazarda tutiladi. Shuni ta‘kidlash kerakki, salohiyat – bu erishilgan va aniq maqsad uchun foydalanish ehtimoli bo‘lgan, ya‘ni ma‘lum sharoitlarda erishish mumkin bo‘lgan birlikning o‘lchovidir.

“Salohiyat” atamasi birinchi marta o‘tgan asrning 70 – yillarini oxirlari – 80-yillarini boshlarida qo‘llanila boshlangan bo‘lib, bugungi kunda muhim iqtisodiy kategoriya hisoblanadi.

Korxonaning raqobatbardoshligini ta‘minlashda tashqi iqtisodiy va eksport faoliyatining xususiyatlari muhim ahamiyatga ega.

Eksport - tovarlar, xizmatlar, investitsiya, qimmatli qog‘ozlar, texnologiyalar va boshqalarni tashqi bozorga chiqarish bo‘lib, korxonaning samarali faoliyati natijasidir. Eksportni amalga oshirish uchun korxona tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar jahon bozoridagi raqobatga bardosh bera olishi, ya‘ni raqobatbardosh bo‘lishi lozim. Biroq, korxonalarning tashqi bozorlarga chiqishini barcha shakllari ma‘lum bir xatarlar bilan bog‘liqligini tushunmoq kerak. Xatarlarni kamayishi bozorlarning o‘ziga xos xususiyatlarini va konyunkturasini o‘rganish va korxonaning eksport salohiyatini to‘g‘ri baholash bilan bog‘liq bo‘ladi.

Hozirgi sharoitda ushbu iqtisodiy kategoriyaning tarkibi bo‘yicha munozaralar davom etmoqda. Eksport salohiyati iqtisodiy salohiyat tushunchasi bilan bevosita bog‘liq bo‘lganligi sababli avvalo “Korxonaning iqtisodiy salohiyati” tushunchasining asosiy ta‘riflarini ko‘rib chiqamiz (1-jadval).

Yuqorida keltirilgan ta‘riflarga asoslanib, “korxonaning eksport salohiyati” (KES) tushunchasi bo‘yicha quyidagi yondashuvlarni ajratib ko‘rsatish mumkin:

1. Resursga yo‘naltirilgan yondashuv (KES omillar va resurslar majmui sifatida).
2. Funksional yo‘naltirilgan yondashuv (KES korxona faoliyatini tashqi bozorda ta‘minlovchi, iqtisodiy potensialning dinamik tarkibiy qismi sifatida).

“Korxonaning iqtisodiy salohiyati” (KIS) tushunchasining asosiy ta’riflari

T/r	Ta’rif	Manbaa
1.	KIS - yaqin va uzoq xorijiy bozorlarda tashqi omillarning ta’sirini va ichki omillarning holatini hisobga olgan holda barqaror savdo hajmlarini belgilangan rentabellik darajasini saqlagan holda ta’minlanishini hisobga oluvchi, korxonaning maqsad va vazifalariga mos keladigan tashkiliy-texnik tuzilishi, iqtisodiy potensialning dinamik o’zgaruvchan tarkibiy qismidir	Ye.V.Volkodavova [4]
2.	KIS - tashqi bozorda sotish maqsadida yuqori sifatga ega bo’lgan, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyatini belgilovchi ishlab chiqarish, texnologik, ilmiy, mehnat omillari majmuidir	A.M.Gubin [5]
3.	KIS - korxonaning ishlab chiqaradigan yoki mavjud mahsulotlarini eksport qilishning potensial imkoniyatidir	B.A.Rayzberg, L.Sh.Lofovskiy [6]
4.	KIS – korxonaning ishlab chiqarish va iqtisodiy imkoniyatlari, ishlab chiqarilgan mahsulotlarni xorijga sotish, to’g’ridan-to’g’ri investitsiyalarni jalb qilish va xalqaro kooperatsion-sanoat jarayonlarida (tadbirlarida) ishtirok etishiga asoslangan imkoniyatlari majmuidir	I.A.Rusakov [7]
5.	KIS - raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish uchun mavjud resurslar va imkoniyatlar, ularni tashqi bozorlarda sotish va ularga ham qisqa va ham uzoq muddatli istiqbolda xizmat ko’rsatish majmuidir	M.S.Sichev [8]
6.	KIP – korxonaning yaratish va eksport uchun raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish, ularni tashqi bozorda targ’ib qilish, foyda bilan sotish va talab darajasida xizmat ko’rsatishni ta’minlash imkoniyatlari majmuidir	G.I.Yakovlev [9]

3. Raqobatbardosh yondashuv (KES raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish yo’li bilan tashqi bozordagi imkoniyatlarini aniqlash va raqobatdagi ustunliklardan foydalanish qobiliyati sifatida).
4. Daromadga yo’naltirilgan yondashuv (KES tashqi bozorda maksimal daromad olishni ta’minlash (foydali sotish qobiliyati sifatida).
5. Rivojlanishga yo’naltirilgan yondashuv (KES jahon bozorida rivojlanish qobiliyati sifatida).

Har bir yondashuv u yoki bu darajada “korxonaning iqtisodiy salohiyati” tushunchasining ayrim jihatlarini o’zida aks ettiradi, ammo korxona ma’lum iqtisodiy muhitda doimo o’zgarib turishi kerakligi, shuning uchun hammasi korxona rivojlanishi omiliga bog’liq bo’lishi lozimligini yodda tutmoq lozim. Bizning fikrimizcha, eksport salohiyatining zamirida rivojlanishga yo’naltirilgan yondashuv yotishi kerak.

Yuqoridagi fikrlarga asoslanib, korxonaning eksport salohiyati deganda biz mavjud va bo’lishi mumkin bo’lgan resurslar va vositalarga asoslanuvchi, shuningdek, korxonaning raqobatbardosh mahsulotni ishlab chiqarish va tashqi bozorga yetkazib berish imkoniyatini hisobga oluvchi korxonaning iqtisodiy salohiyatining dinamik tarkibiy qismini tushunamiz.

Korxona salohiyatining tuzilishi, boshqacha qilib aytganda uning tarkibiy qismlar haqida fikr yuritganda, ushbu masala bo’yicha nuqtayi nazarlarning xilma-xil ekanligini ta’kidlash lozim. Har bir muallif korxona salohiyatining tuzilishi bo’yicha boshqa g’oyalardan sezilarli darajada farq qiluvchi o’z qarashlarini bildiradi.

V.Ya.Gorfinkel tomonidan korxona salohiyatining tarkibiy qismlarini nisbatan umumiy tasnifi taklif etilgan. U firma ikki yo’nalishda – ekstensiv va intensiv yo’nalishda rivojlanishi mumkin deb hisoblaydi [10]. Tegishli ravishda konservativ va innovatsion rivojlanish potensialini ajratib ko’rsatish mumkin. Bizning fikrimizcha, bu yondashuv juda keng, chunki korxona potensialining alohida tarkibiy qismlarini va ularning o’zaro ta’siri sxemasini ajratib ko’rsatishga imkon bermaydi.

I.A.Voysexovskaya korxona salohiyatining quyidagi asosiy tarkibiy qismlari: texnik-texnologik, xodimlar, moliyaviy, tashkiliy-boshqaruv, marketing, innovatsiyalarni ajratib ko'rsatadi [11]. Ushbu yondashuvni funksional yondashuv deb hisoblash mumkin, ammo bu yondashuv ham korxona salohiyatining tarkibiy qismlarini to'liq ro'yxatini ochib bermaydi, chunki bu yondashuvda faoliyatning ichki iqtisodiy jihatlarinigina hisobga olinadi.

Bugungi kunda korxona salohiyati tushunchasini ishlab chiqarish dasturining salohiyati tushunchasi bilan almashtiruvchi, ishlab chiqarish salohiyati tarafdorlarining ko'p sonini yo'qotdi.

Albatta, ishlab chiqarish omillarining ahamiyati va muhimligini inkor eta olmaymiz, biroq ularni mutlaqlashtirish mumkin emas. Bunday qarama-qarshilik bozor yondashuvini taqdim etadi. Bu yondashuv tarafdorlari, aksincha, salohiyat faqat tashqi muhit hisobiga yaratiladi, deb hisoblab, ko'pincha korxona ichki muhiti sharoitlarini e'tiborsiz qoldiradilar [12].

Yu.V. Kuznetsovning fikriga ko'ra, firmaning jami salohiyatining muhim tarkibiy qismi – bu tadbirkorning o'z salohiyatidir. Korxona salohiyatiga uni boshqaruvchilarining imkoniyatlari orqali qarash juda to'g'ri bo'ladi. Ammo, shu bilan birga, korxona faoliyati natijalarini baholashda psixologik omillarning o'rnini mutlaqlashtirmaslik kerak.

A.V.Sokolov tomonidan korxona umumiy salohiyatining ikki darajali strukturasi taklif etilgan [13]. Birinchi daraja – bu tabiiy, texnologik, texnik, tashkiliy va ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatlarni o'z ichiga olgan ishlab chiqarish salohiyatidir. Ikkinchi daraja moliyaviy salohiyati asosida shakllanadi, ya'ni korxonaning ishlab chiqarish salohiyatini oshirish, joriy faoliyatga va kelgusidagi rivojlanishga sarmoya kiritish uchun korxonaning moliyaviy imkoniyatlarining mavjudligi.

Yuqorida keltirilgan yondashuvlarning afzalliklarini e'tirof etgan holda korxonaning kelajakdagi rivojlanish jarayonini shakllantiruvchi maqbul omillar to'plamini ta'minlaydigan korxona salohiyatining tarkibiy elementlarining tasnifi mavjud emasligini ta'kidlash maqsadga muvofiq. Mavjud yondashuvlarni tahlil etish bir qator muhim xulosalarni shakllantirishga imkon beradi.

1. Mualliflar asosiy e'tiborni korxonani turli xil resurslar bilan ta'minlanganligiga qaratadilar. Shu bilan birga, “salohiyat” tushunchasi iqtisodiy tizimni rivojlantirish, ishlab chiqarish va belgilangan maqsadlarga erishish uchun integral qobiliyat va imkoniyatlarni o'z ichiga oladi. Resurslar, ularni to'ldirish manbalari, tizim ichidagi aloqalar, tashqi muhit bilan aloqalar – bu faqatgina sanoat korxonasining rivojlanishi uchun zarur bo'lgan imkoniyatlar majmuini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan omillardir.

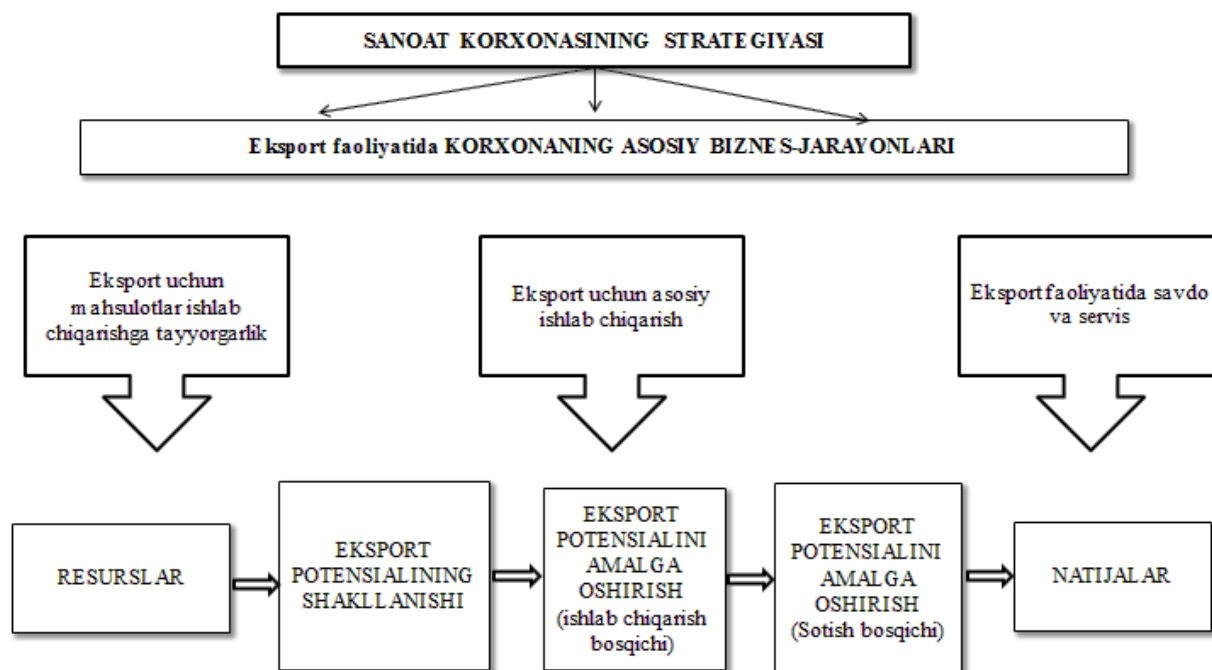
2. Operativ va strategik rejalashtirish darajalarini ajratish orqali matritsa vositalaridan foydalanish korxona salohiyati strukturasi yondashuvlarni shakllantirishda sezilarli katta siljish bo'ldi. Ammo, bu holda, turli xil salohiyatlarning shakllanishi va o'zaro ta'siri jarayonining umumiy manzarasi aniq emas.

3. Korxonaning umumiy salohiyati tarkibidagi asosiy yondashuvlarning hech biri muhim tarkibiy qism bo'lgan eksport salohiyatining ahamiyatini ajratib ko'rsatmagan. Biroq, hozirgi zamonaviy sharoitda aynan eksport komponenti raqobatbardoshlikni oshirish va korxonaning barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'lib bormoqda.

Yuqorida ta'kidlanganidek, salohiyatni statik (harakatsizlik) holatida deb hisoblash mumkin emas, chunki bu hodisa doimo rivojlanib boradi. Shuning uchun I.A.Karachev korxonaning eksport salohiyatini shakllantirish va amalga oshirish jarayonini sxema ko'rinishida aks ettirishni taklif etadi [3]. (1-rasm).

Eksport salohiyatini korxonaning umumiy salohiyatidagi o'rnini va ahamiyati to'g'risida tasavvurga ega bo'lgan holda, eksport salohiyatining o'zi ham bir nechta elementdan iborat bo'lgan tizim ekanligini unutmaslik lozim. Korxonaning faoliyat ko'rsatishi va rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan barcha resurslar korxonaning eksport salohiyati strukturasi tarkibiy qismlari hisoblanadi.

Eksport salohiyatining strukturasi va uning asosiy tizimli xususiyatlarini ko'rib chiqib, eksport salohiyatining asosiy tasnifi masalasini ko'rib chiqish zarur.

TASHQI MUHIT

1-rasm. Korxonaning eksport potensialini o‘zgarish sur’atida shakllanishi (jarayon sxemasi).

Bizning fikrimizcha, eksport salohiyatini taqsimlashning eng muhim tasniflash mezonini bu foydalaniladigan resurslar turidir.

Ushbu mezonga muvofiq quyidagilarni ajratib ko‘rsatish mumkin:

- ichki eksport salohiyati;
- tashqi eksport salohiyati.

Korxonaning ichki eksport salohiyati o‘z ichiga eksport uchun mahsulot ishlab chiqarishga zarur bo‘lgan resurslar to‘plamini oladi. Bunday resurslar jumlasiga, tabiiy, mehnat, moliyaviy, material va axborot resurslarini kiritish mumkin. Shu bilan birga, eksport salohiyatini rivojlantirishning asosiy omili nafaqat ushbu resurslarning mavjudligi, balki ulardan foydalanish samaradorligi bo‘ladi.

Korxonaning tashqi eksport salohiyati raqobatbardosh mahsulotni sotish bilan bog‘liq bo‘lib, korxonaning marketing, logistika va servis faoliyatini samarali tashkil etish orqali ta‘minlanadi.

P.V.Maninning fikriga ko‘ra eksport salohiyatini umumiy va mahalliy (xususiy) turlarga bo‘linishi kerak [14]. Xususiy eksport salohiyati deganda korxonaning ma‘lum bir mahsulotni ma‘lum bir tashqi bozorda ishlab chiqarish va sotish bo‘yicha maksimal imkoniyatlari tushuniladi. P.V.Manin “Umumiy eksport salohiyati” tushunchasi tarkibiga eksport uchun ishlab chiqarish va korxonaning eksport-marketing faoliyati uchun maksimal imkoniyatlarni kiritadi. Sanoat korxonasining xususiy eksport salohiyatlarining yig‘indisi uning umumiy eksport salohiyatini ifodalaydi.

P.V.Manin xususiy eksport salohiyati tushunchasini tovar turlari va ular sotiladigan bozorlar bo‘yicha batafsil o‘rganib, eksport salohiyatining to‘rt turini ajratib ko‘rsatadi:

1. Mavjud tovarlarning o‘zlashtirilgan bozordagi eksport salohiyati.
2. Mavjud tovarlarning istiqbolli bozordagi eksport salohiyati.
3. Yangi tovarlarning o‘zlashtirilgan bozordagi eksport salohiyati.
4. Yangi tovarlarning istiqbolli bozordagi eksport salohiyati.

Ushbu tasnif I. Ansoff matritsasiga asoslangan klassik marketing vositasi bo‘lib, o‘sishga bir tomonlama yo‘naltirilganlik va ikkita tavsifnoma (xususiyat) bilan cheklanganlik uning kamchiligi hisoblanadi.

A.I.Samoukin [15] korxonaning eksport salohiyatini ikki tarkibiy qismga ajratadi:

- obyektiv – eksport uchun mahsulotlar ishlab chiqarishda ishtirok etish uchun real imkoniyatga ega bo‘lgan, u yoki bu sabablarga ko‘ra jalb etilgan (yoki jalb etilmagan) mehnat, nomoddiy, moddiy va tabiiy resurslar to‘plami;

- subyektiv - xodimlar va jamoalarning resurslaridan foydalanish va eksport mahsulotlarining maksimal hajmini yaratish qobiliyati va korxonaning boshqaruv tizimini barcha mavjud resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlari.

Ushbu tasnifda iqtisodiy xususiyatlarga qaraganda psixologik xususiyatlarga ko‘proq e‘tibor berilgan. Psixologik xususiyatlarni mutlaqlashtirish bizni eksport salohiyatining mohiyatini ko‘rib chiqishdan uzoqlashtiradi. L.B.Simionova tomonidan qiziqarli tasnif taklif etilgan. U korxonaning eksport salohiyatini to‘rt turini ajratib ko‘rsatdi [16]:

- asosiy salohiyati, korxonaning asosiy biznes maqsadlariga erishishni, iqtisodiy qiymatlar yaratishni va bunda foyda olishni ta‘minlash;

- yashirish salohiyati – bu bosqichda o‘ziga xos ustunliklarni ta‘minlamaydigan, biroq kelajakda ular asosiy vositalarga aylanishi mumkin bo‘lgan aktivlar;

- zarar keltiruvchi salohiyati, uning mavjudligi korxona uchun hech qanday foyda keltirmasdan resurslarni iste‘mol qilishga olib keladi;

- kesishuvchi salohiyati, korxonada boshqa potentsiallardan samarali foydalanishni ta‘minlaydigan aktivlarning mavjudligi, xususan, savdo va moliyaviy boshqaruv tizimining yaxshi ishlashi bilan tavsiflanadi.

Bizning fikrimizcha, ushbu tasnif eksport salohiyatining muhim xususiyatlarini to‘liq ochib beradi. Biroq, u juda keng doiraga ega va uni iqtisodiy salohiyatiga ham, korxonaning umumiy salohiyatiga ham qo‘llash mumkin. Biz yuqorida ham ushbu tushunchalarni bir-biridan farqlash zarurligi masalasiga to‘xtalib o‘tgan edik. Bundan tashqari, zarar keltiruvchi potentsialni taqsimlash katta shubhalarni keltirib chiqaradi, chunki aslini olib qaraganda, har qanday salohiyatidan yetarli darajada foydalanmaslik ma‘lum yo‘qotishlarga olib keladi.

Bizning fikrimizcha, A.V. Sidorenko [17], tomonidan taklif etilgan eksport salohiyatining quyidagi turlari ko‘rsatilgan tasnif nisbatan mukammaldir:

- amalda erishilgan salohiyat;
- foydalanilmagan salohiyat.

Uning fikriga ko‘ra, eksport potentsiali elementlarini rivojlantirish sanoat korxonasi samaradorligini oshirishga bevosita ta‘sir qiladi. U ikki yo‘nalishda amalga oshiriladi: amalda erishilgan eksport salohiyatini rivojlantirish va turli sabablarga ko‘ra amalga oshirilmagan eksport imkoniyatlarini tashqi savdo aylanmasiga jalb etish.

Ushbu tasnif iqtisodiy tahlil nuqtayi nazaridan muhim ahamiyatga ega, chunki bu “zaxiralar” tahlili tushunchasini qo‘llanilishiga imkon beradi. Ichki bozorda faoliyat olib olib boradigan oddiy korxona uchun ham, eksportga yo‘naltirilgan korxona uchun ham zaxiralarni shakllantirishda xatarlar sezilarli darajada oshib ketishi mumkinligi haqida unutmazlik kerak. Zaxiralar, o‘z navbatida, himoya vositasi, ya‘ni korxona uchun xavfni kamaytirish vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

S.B.Barngols va M.V.Melniklarning fikriga ko‘ra zaxiralarni “korxonaning umumiy salohiyati”ning ikki tomoni sifatida qarash mumkin [18]:

- zaxiralar – vazifasi bo‘yicha vaqtincha foydalanilmaydigan moddiy resurslar. Bunday zaxiralar muayyan sharoitlarda yuzaga keladigan qo‘shimcha ehtiyojlarni qondirish uchun muntazam ravishda yaratiladi;

- zaxiralar – ishlab chiqarish samaradorligini oshirish uchun foydalanilmagan imkoniyatlar. Ularni aniqlash, shuningdek, yo‘llarini va faollashtirish muddatlarini belgilash barcha iqtisodiy aloqalar faoliyatini iqtisodiy tahlil qilishning asosiy vazifasidir.

Bunga asosan, eksport salohiyati amalda erishilgan eksport potentsial va foydalanilmagan (zaxiradagi) eksport potentsiallarining yig‘indisi ko‘rinishida ifodalash mumkin.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, korxona eksport salohiyatini baholashning asosiy maqsadi korxonaning eksport faoliyati samaradorligini va rentabelligini oshirish, ishlab chiqarish va moliyaviy resurslarning minimal xarajatlari bilan tashqi bozorlar uchun raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishni ko‘paytirish uchun zaxiralarni aniqlash va ulardan foydalanishdan

iborat bo‘lishi lozim.

Yuqoridagi fikrlar eksport salohiyati va undan foydalanish darajasini oshirish muammosi juda ko‘p qirrali va ishlab chiqarishni tashkil etish, rejalashtirish va boshqarishning deyarli barcha asosiy muammolari bilan uzviy bog‘liq holda hal etilishi lozim bo‘lgan muammo ekanligini ko‘rsatadi. Eksport salohiyati iqtisodiy jihatdan korxonalar va ularning tarkibiy tuzilmalarining maksimal miqdorda mahsulot ishlab chiqarish qobiliyati, jihozlangan mehnat vositalarining soni, mukammalligi va ishlash qobiliyati, shuningdek ishchilarning salohiyati sifatida qaraladi.

Yuqoridagi tahlillar asosida bizning fikrimizcha eksport salohiyati atamasini quyidagicha ta’riflash mumkin: “korxonaning eksport salohiyati deganda uning raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish, ularni tashqi bozorlarda ham qisqa, ham uzoq muddatda sotish va xizmat ko‘rsatish uchun mavjud resurslari va imkoniyatlari yig‘indisi tushuniladi”.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 10 январдаги ПФ-2-сон Фармони. “Пахта-тўқимачилик кластерлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш, тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноатини тубдан ислох қилиш ҳамда соҳанинг экспорт салоҳиятини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 13.01.2023 й., 06/23/2/0024-сон.
2. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашрети, Тошкент – 2004 й. 7-жилд, 159-бет.
3. Карачаев И.А. Определение категории «Экспортный потенциал предприятия» в контексте формирования региональной модели ВЭД. Вестник финансового университета №4, 2015. Стр. 24-37.
4. Волкова Е.В. Теоретические и методологические основы формирования и реализации экспортного потенциала промышленных предприятий: дис. ... д-ра экон. наук. Самара, 2007. 347 с.
5. Губин А.М. Совершенствование внешнеторговой деятельности предприятий машиностроения в условиях либерализации ВЭД: дис. ... канд. экон. наук. М., 2006. 203 с.
6. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. М.: ИНФРА-М, 2012. 512 с.
7. Русаков И.А. Управление развитием экспортного потенциала предприятий машиностроительного комплекса: автореф. дис. ... канд. экон. наук. Саратов, 2012. 28 с.
8. Сычев М.С. Развитие методического обеспечения анализа и оценки экспортного потенциала предприятия: дис. ... канд. экон. наук. Йошкар-Ола, 2012. 156 с.
9. Яковлев Г. И. Формирование рыночной стратегии предприятия: рыночный аспект. Саратов: Изд-во СГУ, 2010. 435 с.
10. Экономика предприятия: учебник для вузов / под ред. В.Я. Горфинкеля. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. 767 с., стр. 54–61.
11. Войцеховская И.А. Потенциал предприятия как основа его конкурентоспособности // Проблемы современной экономики. 2006. № 1/2 (17/18)., стр. 28-29.
12. Попов Е.В. Рыночный потенциал предприятия. М.: Экономика, 2002. 559 с., стр 51-52.
13. Соколов А. В. Потенциал промышленного предприятия: оценка и управление с системных позиций (на примере угледобывающих предприятий с открытым способом добычи): автореф. дис. ... канд. экон. наук. Кемерово, 2007. 25 с., стр 16-19.
14. Манин П.В. Управление экспортным потенциалом промышленных предприятий (на примере Республики Мордовия): дис. ... канд. экон. наук. Тольятти, 2005. 245 с., стр. 93-94.
15. Самоукин А.И. Потенциал нематериального производства. М.: Знание, 2001. 148 с., стр. 34.
16. Симионова Л.Б. Стратегический менеджмент. URL: <http://enbv.narod.ru/text/Econom/management/simonostrategy/> (дата обращения: 18.06.2015).
17. Сидоренко А.В. Методический подход к оценке повышения эффективности деятельности промышленных предприятий за счет развития экспортного потенциала // Экономические науки. 2010. № 8 (69). С. 57–61.
18. Барнгольц С.Б., Мельник М.В. Методология экономического анализа деятельности хозяйствующего субъекта: учеб. пособие. М.: Финансы и статистика, 2003. 240 с, стр. 56-57.

Ш.Джурабоева Концептуальные основы понятия экспортного потенциала	Sh.Juraboeva Conceptual basis of the concept of export potential
Аннотация: в данной статье обоснована актуальность повышения экспортного потенциала, а также приводятся мнения ученых, занимающихся вопросами повышения экспортного потенциала и определению сущности и значения таких терминов, как «Потенциал», «Производственный потенциал», «Экономический потенциал» и «Экспортный потенциал», а также на основе их теоретического анализа сформулировано авторское мнение. Ключевые слова: потенциал, производственный потенциал, экономический потенциал, экспорт, объем экспорта, экспортный потенциал, частный экспортный потенциал, общий экспортный потенциал, ресурс, конкуренция, доход.	Abstract: this article substantiates the relevance of increasing export potential, and also provides the opinions of scientists involved in increasing export potential and determining the essence and meaning of such terms as “Potential”, “Production potential”, “Economic potential” and “Export potential”, as well as based on their theoretical analysis, the author's opinion is formulated. Keywords: potential, production potential, economic potential, exports, export volume, export potential, private export potential, total export potential, resource, competition, income.

Rustam Nuridinovich Jiyamuratov – Samarqand iqtisodiyot va servis institutiti tayanch doktoranti

HUDUDIY EKSPORT SALOHIYATINI OSHIRISHGA OID NAZARIY YONDASHUVLAR

Annotasiya: mazkur maqolada hududiy eksport salohiyatining asosiy tarkibiy qismlari, hududiy eksport salohiyatini oshirish bo'yicha ilmiy-nazariy qarashlar tahlili hamda muallif tomonidan hududiy eksport salohiyatini oshirishning konseptual modeli keltirilgan. Kalit so'zlar: eksport salohiyati, hudud eksport salohiyati, xomashyo resurslari, mehnat resurslari, moliyaviy resurslar, innovatsion faoliyat, institutsional faoliyat.

Kirish. Hududning iqtisodiy salohiyati tarkibiy elementlarini sanoat ishlab chiqarish, mehnat resurslari, tabiiy resurslar, infratuzilma, investitsion, ilmiy-texnikaviy va innovatsion faoliyatlar tashkil etadi. Hududning eksport salohiyati hudud iqtisodiy salohiyatining tarkibiy elementlari bilan o'zaro hamkorlikda ta'minlanadi. Eksport salohiyati iqtisodiy salohiyatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Umuman olganda “salohiyat” tushunchasining lug'aviy ma'nosi lotincha “potentia” so'zidan kelib chiqqan bo'lib, quvvat, kuch, imkoniyat degan ma'noni anglatadi. Iqtisodiy adabiyotlarda ushbu tushunchaning mazmuniga turlicha yondashuvlar mavjud. Lekin ko'p hollarda bu tushuncha har qanday sohada mavjud vositalar va imkoniyatlar to'plami sifatida qaraladi. L.I.Abalkin ta'rifiga ko'ra, salohiyat – bu joy va vaqt bilan bog'liq bo'lgan resurslarning umumlashtirilgan, jamoaviy tavsifidir.

Tashqi iqtisodiy faoliyatda salohiyat tushunchasi “eksport salohiyati” tushunchasi bilan bog'liq. Ko'pchilik mutaxassislarning fikricha “eksport salohiyati” tushunchasi iqtisodiy kategoriya sifatida XX asrning 90-yillarning boshlarida ilmiy muomalaga kirib kelgan. “Eksport salohiyati” tushunchasi davlat, hudud, sanoat va biznes yurituvchi subyektlar darajasida qo'llaniladi. Olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarida “eksport salohiyati” tushunchasi aniq bir korxonaga nisbatan “korxonaning eksport salohiyati”, iqtisodiyotning tarmoq va sohalariga nisbatan “tarmoq va soha eksport salohiyati”, aniq bir hududga nisbatan “hududiy eksport salohiyati” va mamlakatga nisbatan “mamlakat eksport salohiyati” foydalanib kelinmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda “eksport salohiyati” tushunchasining turli talqinlari mavjud. B.A.Rayzberg, L.Sh.Lofovskiy, Ye.B.Starodubsevalar o'zlarining zamonaviy iqtisodiyot lug'atida “eksport salohiyati – bu raqobatbardosh tovarlarni zarur miqdorda ishlab chiqarish va eksport qilish imkoniyati” deb ta'riflashgan. Mazkur ta'rifda eksport salohiyati tovar raqobatbardoshligi va ishlab chiqarish hajmi bilan bog'liq ekanligiga urg'u berilmoqda. Haqiqatan ham tovar raqobatbardoshligi eksport salohiyatini belgilab beruvchi muhim ko'rsatkich hisoblanadi. Lekin eksport salohiyati faqat tovar raqobatbardoshligi bilan aniqlanadigan faoliyat emas.

A.A.Malsev, Yu.A.Savinov, V.A.Oreshkin, A.A.Lebedevlar “eksport salohiyat” tushunchasini mahsulot ishlab chiqarish, ularni tashqi bozorlarga chiqarish, sotish va sotishdan keyingi xizmat ko‘rsatishni tavsiflovchi kompleks ko‘rsatkich sifatida talqin qilishgan. Bu yondashuvda eksport salohiyati mahsulotni tashqi bozorga yetkazib berish, sotish va sotuvdan keyingi xizmat ko‘rsatish bilan bog‘liqligiga e‘tibor qaratilganligi sababli ham ahamiyatli hisoblanadi. Chunki, eksport salohiyati tashqi bozorda mahsulot sotish ko‘rsatkichlari orqali ham aniqlanadi.

M.E.Seyfullayeva va V.M.Kapisinlar xomashyo-resurslar bazasi va iqtisodiyotning holati birgalikda hududning ilmiy-texnikaviy, texnologik va ijtimoiy rivojlanishini ta‘minlaydi, bu esa eksport salohiyatini ham belgilaydi degan ilmiy qarashni ilgari suradi. Ushbu yondashuv yanada kengroq bo‘lib, eksport salohiyati ilmiy-texnikaviy, texnologik va ijtimoiy rivojlanish kabi ko‘rsatkichlar orqali aniqlanishiga e‘tibor qaratilgan.

Yu.A.Savinov va A.Yu.Migunovlar “eksport salohiyati” tushunchasiga kengroq va to‘liqroq tavsif berishgan. Ularning ilmiy qarashlariga ko‘ra eksport salohiyati, birinchidan, eksport faoliyati bilan shug‘ullanuvchi barcha subyektlarning (butun milliy iqtisodiyot, uning tarmoqlari, sohalari, kompaniyalar, korxonalar) eksport ko‘rsatkichlarini o‘z ichiga oladi. Ikkinchidan, ularning qarashlari bo‘yicha nafaqat raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish, balki ularni tashqi bozorlarda sotish imkoniyati bilan ham bog‘liq. Uchinchidan, mualliflar hududning eksport salohiyatini rivojlantirishga tashqi va ichki omillarning ta‘sirini nazarda tutuvchi milliy raqobatdosh ustunliklarni hisobga olish lozimligini ta‘kidlashadi.

Hudud eksport salohiyati murakkab va kompleks tushuncha hisoblanadi. Hududning eksport salohiyati mazmunining nazariy masalalari bo‘yicha mahalliy, MDH va xorijiy tadqiqotchilarning bir qator ilmiy ishlari mavjud. Ilmiy tadqiqot ishlarida “hududiy eksport salohiyati” hududiy korxonalarning tashqi iqtisodiy faoliyati, hududiy iqtisodiy faoliyatni shakllantirish hamda hududlarning iqtisodiy o‘sishi bilan bog‘liqligiga asosiy e‘tibor qaratilgan.

Hududning eksport salohiyatidan samarali foydalanish va rivojlantirishning dolzarbligi ortib borayotganligidan kelib chiqib, bu borada ilmiy tadqiqotlar ham jadal sur‘atlar bilan olib borilmoqda. Aksariyat olib borilgan ilmiy ishlarda hududning eksport salohiyati hududning mavjud ishlab chiqarish resurslari va mahsulotlarini eksport qilish imkoniyatlari sifatida o‘rganilgan. L.M.Marchenkova, I.B.Ilyuxinalarning ilmiy tadqiqot ishlarida hududning eksport salohiyati “korxonalar, tarmoqlar va umuman hudud iqtisodiyotining bozor munosabatlari, iqtisodiy rivojlanishning mavjud darajasida tashqi bozorlarda raqobatbardosh tovar va xizmatlarni sotish imkoniyatlari hamda eksportni tashkiliy-iqtisodiy qo‘llab-quvvatlash tizimi” kabi omillar bilan bog‘liqligini ta‘kidlab o‘tishgan.

Yu.V.Gaponenko ilmiy izlanishlarida hududning eksport salohiyati tashqi bozorga mo‘ljallangan raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish va sotish imkoniyati bilan aniqlanishini inkor etmasdan, hududning eksport salohiyatini tahlil qilishda uning ierarxik tuzilishini hisobga olish kerakligini ta‘kidlaydi. Yu.V.Gaponenko hududning eksport salohiyatini uch darajada aniqlashni taklif etgan:

- birinchi darajada eksport qilinadigan mahsulotni ishlab chiqaruvchi korxona va uning ishlab chiqarish salohiyati;
- ikkinchi bosqichda mahsulotni sotish va sotishdan keyingi xizmat ko‘rsatish tizimi;
- uchinchi bosqichda hududning tashqi iqtisodiy faoliyati kompleksi.

I.N.Vasyutchenko ilmiy tadqiqotlarida hududning eksport salohiyati uchta komponent, ya‘ni birinchi komponent – iqtisodiy tizim resurslarining yig‘indisi, ikkinchisi – iqtisodiy tizimning jahon bozorida talab qilinadigan tovarlarni ishlab chiqarish imkoniyati, uchinchisi – eksport infratuzilmasini rivojlanish darajasi orqali aniqlanishini tadqiq qilgan. I.N.Vasyutchenko o‘zining tadqiqotlaridan kelib chiqib, hududning eksport salohiyatining tarkibiy qismlari sifatida tashkiliy-boshqaruv, kadrlar, tabiiy resurs, bioiqlim, innovatsion, ishlab chiqarish va investitsiya salohiyati bilan bog‘liqligini tadqiq etgan.

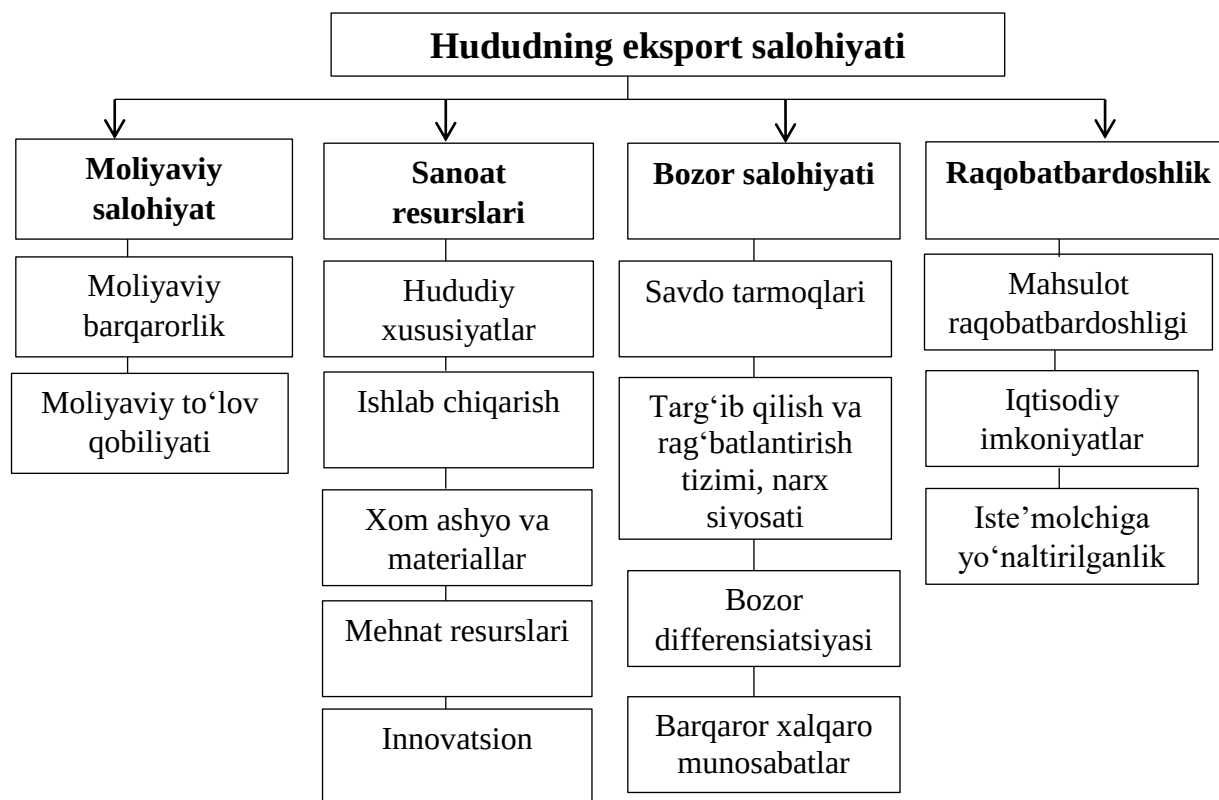
R.M.Pritkov, G.I.Nemirovalar o‘zlarining ilmiy ishlarda hududning eksport salohiyati resurs va xomashyo, ishlab chiqarish, mehnat, moliyaviy, iste‘molchi, infratuzilma, innovatsion va institutsional omillar asosida oshirish mumkinligini o‘rganishgan. G.S.Svetkova, I.G.Svetkova ilmiy ishlarda hududning eksport salohiyati hududning aholisi va ijtimoiy-iqtisodiy

rivojlanishning umumiy natijasini aks ettiruvchi inson taraqqiyoti indeksiga ham (HRI) bog‘liq ekanligini tadqiq etishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Hududiy eksport salohiyatiga oid ilmiy-nazariy qarashlarni o‘rganish, tahlil qilishda taqqoslash va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanib, ilmiy manbalar o‘rganilgan. Hudud eksport salohiyatining tarkibiy tuzilishini o‘rganishda analiz usuli orqali xorijiy, MDH va mahalliy olimlarning ishlanmalari tahlil qilingan. O‘rganilgan tahliliy ma’lumotlar asosida muallif tomonidan hududiy eksport salohiyatini oshirishning konseptual modeli sintez usuli yordamida ishlab chiqilgan. Shuningdek, maqolani yozishda abstrakt-mantiqiy fikrlash, kuzatuv kabi usullardan ham foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Olib borilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra “eksport salohiyati” tushunchasi murakkab va ko‘p omilli tushuncha bo‘lib, “resurslar-zaxiralar-imkoniyatlar” zanjirida hududning ishlab chiqarish va tashqi bozorga mahsulot sotish imkoniyatlarining amaliy qo‘llanilishi bilan bog‘liqdir.

Qozog‘istonlik tadqiqotchi A.Abdimominova o‘zining tadqiqotlarida hududning eksport salohiyati to‘rtta tarkibiy qismdan: moliyaviy, sanoat, bozor va raqobatbardoshlikdan iborat ekanligini tadqiq qilgan. Boshqa tadqiqotchilardan farqli jihatda A.Abdimominova hududning eksport salohiyati bozor salohiyatiga ham bog‘liqligi bo‘yicha qarashlari bilan alohida ajralib turibdi. Haqiqatan ham eksport salohiyati bozor salohiyati bilan ham bog‘liq. A.Abdimominova tomonidan ilgari surilgan hududning eksport salohiyatining tarkibiy tuzilishi 1-rasmda keltirilgan.

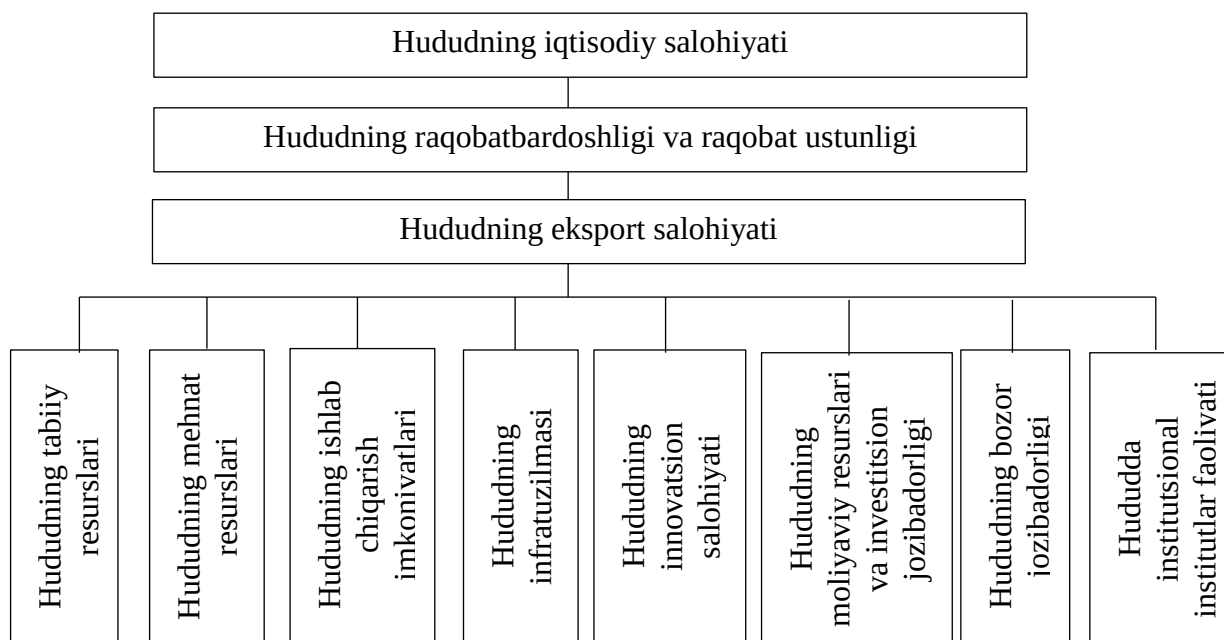

1-rasm. Hudud eksport salohiyatining tarkibiy tuzilishi¹

Hududning eksport salohiyati iqtisodiy salohiyatning ajralmas qismi bo‘lib, uning ishlab chiqarish, mehnat, tabiiy resurslar, infratuzilma, investitsiya, ilmiy-texnikaviy va innovatsion salohiyat bilan o‘zaro aloqadorlikda rivojlanadi. Hududning eksport salohiyatini oshirishga oid nazariy yondashuvlarni o‘rganish natijasida o‘zimizning hududning eksport salohiyatini oshirishning konseptual modelini ishlab chiqdik (2-rasm).

Demak, hududning eksport salohiyati quyidagi muhim asosiy tarkibiy elementlarni o‘z ichiga oladi:

¹Abdimomynova A. Development Factors of Export Potential of the Region: Capabilities in Minerals and Infrastructure Sector. Academy of Strategic Management Journal, 2018.

2-rasm. Hududiy eksport salohiyatini oshirishning konseptual modeli¹

- xomashyo resurslari – hududlarda mavjud bo‘lgan tabiiy, mineral resurslar va ularning zaxiralari;
- ishlab chiqarish – hududdagi xomashyo resurslarni qayta ishlash darajasi, hududdagi korxonalarning tashqi iqtisodiy faoliyatining umumiy natijalari;
- mehnat resurslari – hududdagi korxonalar xodimlarining malakasi, bilim darajasi;
- moliyaviy resurslar – hududdagi moliyaviy institutlar, umumiy moliyaviy imkoniyatlar;
- iste’molchilar – ichki va tashqi bozorlarda iste’mol hajmi, talabning xususiyatlari, iste’molchilar xatti-harakatlari;
- infratuzilma – hududning iqtisodiy-geografik joylashuvi, transport-logistika, savdo va servis ko‘rsatish infratuzilmasining faoliyati;
- innovatsion faoliyat – hududda ilmiy tadqiqot faoliyatini ravnaqi va ilmiy texnika yutuqlarini amaliyotga tatbiq etish imkoniyati;
- institutsional – hududda bozor iqtisodiyoti yetakchi institutlarining rivojlanish darajasi, bozor tamoyillarining amal qilishi, mulkchilik shakllari, kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari.

Xulosa va takliflar. Hududiy eksport salohiyati – bu murakkab iqtisodiy tizim sifatida muayyan hududning ichki va tashqi iqtisodiy faoliyatining barcha elementlarini o‘z ichiga oladigan jarayondir. Hududning eksport faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun nafaqat ushbu faoliyatni yaxshilashga qaratilgan siyosatni ishlab chiqish, balki uni qo‘llab-quvvatlash kerak. O‘zbekiston iqtisodiyotining rivojlanishi va hududlarning eksport salohiyatini rivojlantirishni qat’iy vertikal boshqarish amaliyotidan iqtisodiy munosabatlar subyektlarining operatsion va iqtisodiy mustaqilligiga o‘tilishi natijasida ushbu yondashuvni amalga oshirish zarurati paydo bo‘ldi.

Hududiy eksport salohiyatini oshirish bo‘yicha quyidagi ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalarni ishlab chiqdik:

1) Har bir hududning tabiiy resurslari, sanoat ishlab chiqarish imkoniyatlaridan kelib chiqib infratuzilmani, innovatsion faoliyatni rivojlantirish, jahon bozorida raqobatbardosh tovarlarni ishlab chiqarish bo‘yicha hududiy eksportni rivojlantirish dasturini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

2) Hududning eksport salohiyatiga ham ichki, ham xalqaro omillar ta’sir qiladi. Hududning eksport salohiyatiga ta’sir qiluvchi omillarni alohida o‘rganish bo‘yicha marketing tadqiqotlari tashkil etish lozim. Marketing tadqiqotlari natijasidan kelib chiqib, hudud eksportini

¹ Muallif ishlanmasi.

rivojlantirish bo'yicha marketing strategiyalarini ishlab chiqish kerak.

3) Hududning eksport salohiyatini baholashda hududlarda mavjud bo'lgan kichik sanoat zonalari, erkin iqtisodiy zonalarning hudud eksport salohiyatiga ta'sirini aniqlash uslubiylatini ishlab chiqish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Васютченко И.Н. Система показателей оценки экспортного потенциала региона // Региональная экономика: теория и практика. 2010. № 21 (156). С. 40-46.
2. Гапоненко Ю.В. Уровень развития экспортного потенциала региона и методические аспекты его оценки // Вестник Волгоградского государственного университета. Сер. 10, Иннов. деят. 2013. № 2 (9) С. 16-20.
3. Мальцев А.А. Государственное регулирование внешнеэкономической деятельности в Российской Федерации: курс лекций. Екатеринбург, 2006. 453 с.
4. Марченкова Л. М., Илюхина И. Б. Развитие экспортного потенциала российских регионов // Экономическая среда, 2013, № 4 (6). С. 133-138. [Электронный ресурс]: URL: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013_en.pdf
5. Николаев М.А., Махотаева М.Ю. Формирование экспортного потенциала региона. «Экономика, право и управление». 6/2017 3-11 с.
6. Прытков Р.М., Немирова Г.И. Формирование и развитие экспортного потенциала региона // Вестник ОГУ № 13 (132) /декабрь 2011. С. 387-393.
7. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. М.: ИНФРА-М, 2012. 512 с.
8. Савинов Ю.А., Орешкин В.А., Лебедев А.А. Экспортный потенциал отрасли по разработке и сбыту информационно-коммуникационных технологий // Российский внешнеэкономический вестник. 2013. № 6. С. 28 – 40
9. Савинов Ю.А., Мигунов А.Ю. Государственная финансовая поддержка экспорта в России // Российский внешнеэкономический рынок. 2008. № 5. С. 30 – 37.
10. Савельев Игорь Игоревич. Развитие экспортного потенциала региона. АВТОРЕФЕРАТ диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Владимир 2011, 9-10 с.
11. Сапир Е.В., Шмураткина А.Г. Институциональный механизм повышения экспортного потенциала региона. Проблемы экономики. 2019, 169-176
12. Сейфуллаева М.Э. Капицын В.М. Экспортный потенциал российских регионов в условиях глобализации мировой экономики // Регион. 2006. № 3. С. 93 – 111
13. Цветкова Г. С., Цветкова И. Г. Республика Марий Эл в зеркале международных показателей // Вестник Марийского государственного университета. 2016. Т. 2. № 3 92 (7). С. 90-95.
14. Wu Yanrui (2003): “Export Potential and Its Determinants among the Chinese Regions”, School of Economics and Commerce, University of Western Australia, 35 Stirling Highway, Crawley WA 6009, Australia.

Р.Джиямуратов Теоретические подходы к повышению регионального экспортного потенциала	R.Jiyamuratov Theoretical approaches to increasing the regional export potential
Аннотация: в статье представлены основные составляющие регионального экспортного потенциала, анализ научно-теоретических взглядов на повышение регионального экспортного потенциала, а также авторская концептуальная модель повышения регионального экспортного потенциала. Ключевые слова: экспортный потенциал, региональный экспортный потенциал, сырьевые ресурсы, трудовые ресурсы, финансовые ресурсы, инновационная активность, институциональная деятельность	Abstract: this article presents the main components of the regional export potential, the analysis of scientific and theoretical views on increasing the regional export potential, and the author's conceptual model of increasing the regional export potential. Keywords: export potential, regional export potential, raw material resources, labor resources, financial resources, innovative activity, institutional activity.

ИННОВАЦИЯ ВА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ

Ziyobidin Shaminovich Suvonov — SamISI katta o‘qituvchisi

SUN’IY INTELLEKT VA UNING IMKONIYATLARI.

Annotatsiya: ushbu maqolada sun’iy intellektning qandli diabet, yurak-qon tomir kasalliklari va semirish kabi noto‘g‘ri oziq-ovqat iste‘moli natijasida kelib chiqadigan kasalliklarni oldini olishga qaratilgan chora tadbirlarning potensial afzalliklari muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, qandli diabet, yurak-qon tomir kasalliklari, semizlik, parhez, salomatlik, biotexnologiyalar, axborot texnologiyalari, ma’lumotlar bazasi.

Kirish. Butun dunyoda ko‘plab odamlar diabet, semizlik va yurak-qon tomir kasalliklari kabi bir qancha kasalliklardan aziyat chekmoqda. Ammo texnologik yutuqlar va turli zamonaviy texnik vositalarning paydo bo‘lishi, kasalliklarni davolash va oldini olishda eng yaxshi imkoniyatlarga ega bo‘lishi mumkin. Ayniqsa, biotexnologiyalar va axborot texnologiyalari bunday muammolarni hal qilishi va oldini olish uchun AI (sun’iy intellekt) kabi vositalardan foydalanishi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Alan Turing sun’iy intellekt sohasida olib borilgan ilk tadqiqot muallifi bo‘lgan. Sun’iy intellektga 1956-yili mustaqil fan sohasi sifatida asos solingan. Shu yilning yozida Dartmouth kollejida o‘tgan anjumanda John McCarthy „Sun’iy intellekt“ atamasini birinchi marta ishlatgan va tarixga mazkur atama muallifi sifatida kirgan.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanish bosqichlariga va ularni amaliyotga joriy etish muammolariga ko‘plab xorijiy davlatlar olimlarining ilmiy tadqiqot ishlari bag‘ishlangan. Ular qatoriga Bostrom N. [8], Lyuger D.F. [9], Ross A. [10], Sigel E. [11], SHvab K.M. [12], Denning P.J., Levis T.J. [13], Nikolenko S., Kadurin A. [14] va boshqa tadqiqotchilarning ishlarini [1-15] kiritish mumkin. Ushbu mualliflar tadqiqotlarida sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlanish yo‘nalishlari, strategiyalari, ularni kelajakda takomillashtirish yo‘llari va mexanizmlari asoslab berilgan. O‘zbekistonda sun’iy intellekt muammolari, shuningdek, raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalarini amaliyotga joriy etishning modellari hamda usullari qator ilmiy ishlarda amalga oshirilgan. O‘zR FA akademigi S.S.G‘ulomov rahbarligida raqamli iqtisodiyotda blokchayn texnologiyalari va undan foydalanish yo‘llari ishlab chiqilgan. O‘zR FA akademiklari M.M.Komilov, T.F.Bekmurodov, t.f.d., prof. D.T.Muxamediyevalarning tadqiqotlarida sun’iy intellektning istiqbolli texnologiyalari hamda boshqarish qarorlari qabul qilish tizimini intellektuallashtirish model va algoritmlari, noravshan axborot to‘plamlarini modellashtirish usullari va yo‘nalishlari asoslangan.

Sun’iy intellekt texnologiyalari asosidagi innovatsion biznes-modellar, mahsulotlar va xizmat ko‘rsatish usullari rivojlanishi uchun qulay va maqbul ekotizim yaratish, ularni belgilab berilgan ustuvor tarmoqlar va sohalarda tezkorlik bilan joriy etish va amaliyotga tatbiq etish ishlari davlat dasturlari doirasida amalga oshirilmoqda¹. Avvalambor, sun’iy intellektni mazmuni adabiyotlarda quyidagicha tahlil qilingan. Sun’iy intellekt (SI) - kirish ma’lumotlarini sezish, tahlil qilish va mos ravishda javob berishga qodir bo‘lgan intellektual kompyuter tizimlarini ishlab chiqish bilan shug‘ullanadigan informatika sohasidir². Sun’iy intellekt (SI; inglizcha: *artificial intelligence*, AI) – inson intellektiga taqlid qilishga qodir bo‘lgan mashinalar yaratishga qaratilgan fan va texnologiya sohasi³.

Sun’iy intellektning rivojlanishiga hissa qo‘shadigan ko‘plab sohalar mavjud, jumladan matematika (algoritmlarni ishlab chiqishda foydalaniladi), biologiya, falsafa, psixologiya, nevrologiya (inson ongini va uning xatti-harakatlarini o‘rganish uchun), statistika (katta ma’lumotlarni qayta ishlash uchun), informatika (konsepsiyalarni amalga oshirish algoritmini ishga tushirish uchun)⁴.

¹ «Sun’iy intellekt texnologiyalarini qo‘llash bo‘yicha maxsus rejimni joriy qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida» O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-avgustdagi PQ-5234-son qarori.

² Spector, L.: Evolution of artificial intelligence. Artif. Intell.170(18), 1251–1253 (2006)

³ https://uz.wikipedia.org/wiki/Sun%CA%BCiy_intellekt

⁴ Moumita Ghosh, Thirugnanam Arunachalam. Introduction to Artificial Intelligence. <https://www.researchgate.net/publication/351758474>

Sun'iy intellekt inson salomatligini saqlash va turli kasalliklarda to'g'ri tashxis qo'yish ishlarida yaxshigina imkoniyatlarga ega bo'lishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi: Bu maqola tahliliy kuzatuvlar, subyektiv tajribalar, ijtimoiy o'zgarishlar va tadqiqotlar asosida tayyorlangan.

Tahlil va natijalar Inson turlari birinchi marta 70 000 yil oldin ularning miyasidagi asabiy o'zgarishlar kognitiv inqilobga olib kelganida rivojlana boshladi va keyin ular o'z qabilalari uchun barqaror oziq-ovqat ta'minotini yaratish uchun hamkorlikda ov qilishni va ma'lum meva va sabzavotlarni yig'ishni o'rgandilar. Ammo ularning diyetasidagi eng muhim o'zgarish olov birinchi marta 45 000 dan 35 000 yil oldin ixtiro qilinganida sodir bo'ldi. Bu ularga nafaqat mazali taomlar tayyorlash, balki mamontlar va fillar kabi yirik hayvonlarga hujum qilish imkonini berdi. O'shandan buyon insoniyat o'zining asosiy manbai: oziq-ovqat bilan ta'minlash uchun juda ko'p vositalarni yaratdi.

Biroq, XX asrning o'rtalariga qadar eng yaxshi oziq-ovqat tayyorlash vositalariga qaramay, ocharchilik har doim odamlar uchun eng katta muammo bo'lgan¹. Sanoat inqilobidan so'ng, oziq-ovqat ishlab chiqarish liniyalari va uning butun dunyo bo'ylab misli ko'rilmagan darajada taqsimlanishi insoniyatning eng katta muammosi-ocharchilikni bartaraf etish uchun ko'proq imkoniyat berdi. Ammo oziq-ovqat manbalarining ortiqcha ishlab chiqarilishi va noto'g'ri iste'mol natijasida yangi turdagi muammolar kelib chiqdi: semirish, diabet va yurak qon-tomir kasalliklari va boshqalar. Ilgari odamlar yetarlicha ovqatlanmaganidan aziyat chekishgan bo'lsa, zamonaviy odamlar esa juda ko'p va noto'g'ri ovqatlanishdan aziyat chekishmoqda.

Noto'g'ri ovqatlanish deganda ozuqa moddalarini iste'mol qilishning yetishmasligi yoki ortiqcha bo'lishi, asosiy oziq moddalarning nomutanosibligi yoki ozuqaviy moddalardan foydalanishning buzilishi tushuniladi.

Noto'g'ri ovqatlanish barcha shakllarda to'yib ovqatlanmaslik (charchoq, o'sishning sekinlashishi, kam vazn), vitamin yoki minerallarning yetishmasligi, ortiqcha vazn, semirish va natijada ovqatlanish bilan bog'liq yuqumli bo'lmagan kasalliklar kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda (masalan, yurak kasalliklari, qon tomirlari, diabet va ba'zi saraton turlari). To'yib ovqatlanmaslik, uning barcha shakllarida, aholi salomatligi, farovonligi va barqaror rivojlanishiga katta zarar yetkazadi. Oziq-ovqat xavfsizligida, to'yib ovqatlanmaslik va mikroelementlarning yetishmasligi bilan ko'plab odamlarning aziyat chekishi davom etmoqda. Dunyo aholisining taxminan 5 yoshgacha bo'lgan 20,2 million bola noto'g'ri ovqatlanish tufayli bo'yi orqada qolmoqda. Shu bilan birga, ayollarning 53 foizi, erkaklarning 45 foizi va maktab yoshidagi bolalar yoki o'spirinlarning 8 foizi ortiqcha vaznga ega yoki semirib ketgan².

Agar raqamlarda ko'rilsa, shakar iste'moli har yili terroristik hujum yoki urushdan ko'ra ko'proq odamlarni o'ldiradi. Birgina 2021-yilda jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma'lumotlariga ko'ra diabetdan 1,1 millionga yaqin odam vafot etdi, terroristik hujumdan esa bor yo'g'i dunyo bo'ylab 23692 kishi o'lgan³. Eng katta inson qotilining oldini olish uchun qanday yo'llar mavjud?

Qizig'i shundaki, sun'iy intellekt kabi yangi texnologiyalar evolyutsiyasi yangi marralarni va'da qilmoqda. Sog'liqni saqlash tashkilotlari va diyetologlar sayyoradagi har bir insonga murojaat qila olmaydilar va oziq-ovqat iste'mol qilish muammolarini bartaraf eta olmaydilar. Ammo sun'iy intellektning rivojlanishi ko'proq narsani hal qilishi mumkin. Mashinani o'rganish va o'qitish bo'yicha so'nggi yaxshilanishlar biz davolay olmaydigan kasallikning ayrim turlarini oldini olishga yordam beradi. Qon bosimini axborot texnologiyalari orqali kuzatib boradigan biometrik sensorlar yoki aqlli soatlar kabi biologik texnologiyalarning birlashishi oxir-oqibat yo'nalishni o'zgartirishi mumkin.

Sun'iy Intellekt diyetamiz bilan bog'liq muammolarni qanday hal qilishi mumkin?

Sun'iy Intellekt va biotexnologiya hali ham tug'ilish kanalida bo'lsa-da, uzoq muddatda juda ko'p imkoniyatlar mavjud. Ularni inson hayotiga to'g'ri qo'llash umumiy aholi salomatligini o'zgartiradi, bu esa umr ko'rish davomiyligining oshishiga yordam beradi. Lekin qanday qilib? Milliy sog'liqni saqlash ma'lumotlar bazasiga ulangan taqiladigan qurilmalar yoki videokuzatuv

¹ Homo Sapiens; Y. N. Harrari. <https://www.ynharari.com/book/sapiens-2/>

² JSST: World Health Organization. <https://www.who.int/>

³ JSST: World Health Organization. <https://www.who.int/>

kameralaridagi biometrik sensorlar, ilovalar va markaziy statistika ma'lumotlar bazasidagi profilarmiz kundalik qon o'zgarishlari va yurak urishini ma'lumotlar bazasiga yuboradi, natijada ular nafaqat tanamizdagi biologik o'zgarishlarni kuzatib boradi, balki ular bizni tahlil qilishlari va o'zimizdan ko'ra yaxshiroq bilishlari mumkin. Bunday tahlilga asoslanib, organizmdagi o'zgarishlar va uning holati to'g'risida ma'lumotlar olinishi mumkin, shuningdek, bizga qanday oziq-ovqat mahsulotlari iste'molini hamda har kuni qancha shakar iste'mol qilishni taklif qilishi mumkin. Bu jamoatchilikni hayratda qoldiradigan fantaziya bo'lib tuyulishi mumkin, ammo mashinalar tez orada o'tmishdagi salomatlik tarixi va hozirgi tana holatiga qarab nima qilish kerakligini aytib bera oladi.

diabetesincontrol.com ma'lumotiga ko'ra suni'y intellekt diabetning oldini olishda yordam beradi. Bu odamlarga sog'lig'ini tushunish va uni davolashda yordam berishi mumkin. Suni'y Intellekt bilan ishlaydigan vositalar katta miqdordagi ma'lumotlarni kuzatishi va tahlil qilishi mumkin, shu bilan birga diabetning individual holatlari, shu jumladan ularning holatiga parhez, jismoniy mashqlar va dori-darmonlar kabi turli omillar qanday ta'sir qilishini yaxshiroq tushuntirib berishi mumkin. Suni'y intellekt - bu uzluksiz glukozaga miqdorini monitoring ma'lumotlarini tahlili, yurak-qon tomir kasalliklari ertaroq aniqlash imkonini berishi mumkin. Bundan tashqari, Suni'y intellekt asoratlarni bashorat qilish va oldini olishda ancha yaxshi yordamchi bo'lishi mumkin.

Sog'lig'imiz va hayotimiz bo'yicha navbatdagi potensial muammomiz yurak-qon-tomir kasalliklari, odatda noto'g'ri oziq-ovqat iste'moli va stressning salbiy oqibatlari tufayli paydo bo'ladi.

Yurak va yurak-qon tomir kasalliklariga kelib chiqishiga sabab bo'ladigan omillardan bu passiv turmush tarzi va tartibsiz ovqatlanishdir. Ammo mashinani o'rganish bu muammoni katta ma'lumotlar bazasiga to'g'ridan-to'g'ri kirish bilan o'zgartirishi mumkin. Kasalliklarini davolash va oldini olishda Suni'y intellekt katta ulushda yordam berishi mumkin. Misol uchun, agar tadqiqotchilar va olimlar, shuningdek, tibbiyot mutaxassislarining jamoasi yurak-qon tomir kasalliklarining bir nechta turlari uchun yangi to'g'ri ovqatlanishni joriy qilish orqali har bir bemor uchun alohida taqiladigan qurilma orqali ko'z ochib yunguncha kasallik haqida tashxis qo'yish va davolash yo'llarini tavsiya etishi mumkin. Qizig'i shundaki, u qon darajasi, har bir kimyoviy organizmning rivojlanishiga qancha hissa qo'shishi va gormonlar darajasi haqidagi barcha ma'lumotlarni o'rganib, ulardan bunday parhez ko'rsatmalarini va biz uchun eng mos jadvalni taklif qilishi mumkin.

Mamlakatimiz to'g'ri ovqatlanish va yurak kasalliklarining oldini olishning asosiy manbalari bo'lgan yangi sabzavot va mevalar bilan faxrlansa-da, texnologik qo'llanmalar va tushunchalarning yetishmasligi yurak kasalliklarini yengish uchun eng katta to'siqdir. Ammo mamlakatda oziq-ovqat navlarining ko'pligi, agar Suni'y intellekt va biosensorlar kabi to'g'ri vositalar va yurak kasalliklarini hal qilishga qaratilgan mablag'lar bo'lsa, kasallikni yo'q qilish ehtimoli yuqori bo'lishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Aytib o'tilganidek, suni'y intellekt imkoniyati katta. U shifokor ishini kafolatlashning qo'shimcha uslubi bo'lishi mumkin.

An'anaviy oziq-ovqat ishlab chiqarish so'nggi 100 yil ichida sog'liq muammolariga qaramay muvaffaqiyatli bo'ldi. Biroq, ma'lum bir mamlakatning geografik va iqlim sharoitlariga asoslanib, suni'y intellekt ma'lum mahsulotlardagi organik moddalarni o'zgartirishi mumkin. Bundan tashqari, u oziq-ovqat ta'minotidagi bunday qo'shimcha o'zgarishlar aholining umumiy sog'lig'iga qanday hissa qo'shayotganini tahlil qilishi mumkin.

O'zbekistonda meva va sabzavot navlari turli-tumanligi bilan ajralib turadi va ularni yetishtirish bo'yicha boy tarixiy tajribaga ega. Robot sanoatining rivojlanishi ozuqa moddalariga boy oziq-ovqat manbai navlarini ommalashtirishga yordam beradi. Shuningdek, bunday oziq-ovqat manbalari sayyorada semirish, yurak kasalliklari va diabet kabi birinchi raqamli qotillarning oldini oladi.

Suni'y intellekt texnologiyalari dunyo mamlakatlari iqtisodiyotiga yuqori tezlikda, katta xarajatlar evaziga bo'lsa ham amaliyotga keng kirib borayotganini hisobga olib quyidagi tavsiyalarni beramiz:

- mamlakatda suni'y intellektni rivojlantirishga mo'ljallangan milliy strategiyalarni ishlab chiqish;

- ilmiy tadqiqot va innovatsiyalar orqali iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirish;
- yangi iste’dod vakillarini tayyorlash va ta’lim sifatini oshirish;
- axborot texnologiyalarini keng joriy etish, raqamli iqtisodiyotga o’tish va sun’iy intellektni rivojlantirishga mamlakatni innovatsiyalari rivojlangan davlatlar qatoriga kirishiga erishish;
- sun’iy intellekt texnologiyalarni davlat boshqaruvi transformatsiyasida innovatsiyalar sifatida keng joriy etish.
- mamlakatimizning o’sib borayotgan aholisini oziq-ovqat bilan ta’minlashga imkon beradigan qishloq xo’jaligi ekinlari hosildorligining o’sishi va chorva mollari mahsuldorligi hajmini ko’payishining prognozlash tizimini sun’iy intellekt texnologiyalari asosida yaratish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. «Sun’iy intellekt texnologiyalarini qo’llash bo’yicha maxsus rejimni joriy qilish chora-tadbirlari to’g’risida» O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-avgustdagi PQ-5234-son qarori.
2. Russell, Stuart J.; Norvig, Peter.. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*, 4th, Hoboken: Pearson, 2021. ISBN 978-0-13-461099-3.
4. McCorduck, Pamela (2004), *Machines Who Think (2nd-nashr)*, Natick, MA: A. K. Peters, Ltd., ISBN 1-56881-205-1
5. NRC (United States National Research Council) „Developments in Artificial Intelligence“, *Funding a Revolution: Government Support for Computing Research*. National Academy Press, 1999.
6. McCarthy, John; Minsky, Marvin; Rochester, Nathan; Shannon, Claude „A Proposal for the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence“ (1955). 2007-yil 26-avgustda asl nusxadan arxivlangan.
7. Toews, Rob. „Transformers Revolutionized AI. What Will Replace Them?“. *Forbes* (2023-yil 3-sentyabr).
8. Бостром Н. Искусственный интеллект. Этапы. Угрозы. Стратегии. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2016. 496 с.
9. Люгер Д.Ф. Искусственный интеллект. Стратегии и методы решения сложных проблем. М.: Вильямс, 2005. 864 с.
10. Росс А. Индустрии будущего. М.: АСТ, 2017. 288 с.
11. Сигель Э. Просчитать будущее. Кто кликнет, купит, совет или умрет. М.: Альпина Пабlishер, 2018. 374 с.
12. Шваб К.М. Четвертая промышленная революция. М.: Эксмо, 2017. 288 с.
13. Denning P.J., Lewis T.G. Exponential Laws of Computing Growth. *Communications of the ACM*, 2017, vol. 60, no. 1, pp. 54–65.
14. Николенко С., Кадурина А., Архангельская Е.В. Глубокое обучение. Погружение в мир нейронных сетей. СПб.: Питер, 2018. 480 с.
15. Цветкова Л.А. Технологии искусственного интеллекта как фактор цифровизации экономики России и мира // *Экономика науки*. 2017. № 2. С. 126–144.
16. <https://www.researchgate.net/publication/351758474>
17. Homo Sapiens; Y. N. Harrari. <https://www.ynharari.com/book/sapiens-2/>
18. Jahon Sog’liqni Saqlash Tashkiloti. <https://www.who.int/>
19. Qandli Diabet Nazorati. <https://www.diabetesincontrol.com/how>.
20. Dunyo o’rtacha umr ko’rish statistikasi. <https://www.worldlifeexpectancy.com>
21. Homo Deus: a brief history of tomorrow. Y. N. Harrari. <https://www.ynharari.com/book/homo-deus/>
22. Homo Sapiens: A brief history of mankind. Y. N. Harrari. <https://www.ynharari.com/book/sapiens-2/>

3.Сувонов	Z.Suvonov
Искусственный интеллект и его возможности Аннотация: в этой статье обсуждаются потенциальные преимущества искусственного интеллекта для мер, направленных на предотвращение заболеваний, вызванных потреблением нездоровой пищи, таких как диабет, сердечно-сосудистые заболевания и ожирение. Ключевые слова: AI (искусственный интеллект), диабет, сердечно-сосудистые заболевания, ожирение, диета, здоровье, биотехнологии, информационные технологии, базы данных.	Artificial intelligence and its capabilities. Abstract: this article discusses the potential benefits of artificial intelligence for interventions aimed at preventing diseases caused by unhealthy food consumption, such as diabetes, cardiovascular disease and obesity. Keywords: AI (artificial intelligence), diabetes, cardiovascular diseases, obesity, diet, health, biotechnology, information technology, databases.

САНОАТ ВА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ

Фарҳод Баҳриддинович Аҳроров – Тошкент давлат иқтисодиёт университети Самарқанд филиали ўқув ишлари бўйича директор ўринбосари

ЎЗБЕКИСТОНДА ЕР РЕСУРСЛАРИНИ БАҲОЛАШНИНГ ЭКОЛОГИК-ИҚТИСОДИЙ УСЛУБИЯТИ

Аннотация: ушбу мақолада Ўзбекистонда ер ресурсларини баҳолашнинг экологик-иқтисодий методологияси таклиф қилиниб, қишлоқ хўжалиги ерларининг қийматини аниқлашда экологик ва биоклиматик омилларни ҳисобга олиш зарурияти кўрсатилган. Таклиф қилинган усул Самарқанд вилоятида апробация қилиниб, анъанавий баҳолаш усуллари билан солиштирилган. Натижалар экологик ва биоклиматик омилларнинг ер ресурслари қийматига қўшимча қиймат қўшишини тасдиқлаган.

Калит сўзлар: ер ресурслари, экологик баҳолаш, биоклиматик омиллар, қишлоқ хўжалиги, ернинг қиймати, барқарор ривожланиш

Кириш. Қишлоқ хўжалигида ер ресурслари ишлаб чиқариш учун муҳим восита бўлиб, асосий миллий бойлик ҳисобланади. Ўзбекистонда, жумладан Самарқанд вилоятида, ушбу ресурсларни самарали бошқариш ва баҳолаш барқарор қишлоқ хўжалигини ривожлантириш учун муҳим аҳамият касб этади. Ушбу мақолада амалдаги ерни баҳолаш методологиялари ўрганилиб, бунда экологик омилларни ҳисобга олиш зарурияти кўрсатилган ва барқарор қишлоқ хўжалиги амалиётларига мослашган такомиллаштирилган баҳолаш услуги таклиф қилинган.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Ер экотизими қишлоқ хўжалиги учун асосий ресурс манбаси бўлиб, у экин етиштириш ва бошқа қишлоқ хўжалик фаолиятлари учун асос бўлиб хизмат қилади. Ер ресурсларини самарали бошқариш узоқ муддатли маҳсулдорлик ва барқарорликни таъминлайди. Смит ва Уильямс (2020) ер ресурсларини қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг моддий элементлари сифатида қайд этган ва уларни бойлик яратишнинг дастлабки шарт сифатида кўрсатган.

Анъанавий ер баҳолаш усуллари кўпинча иқтисодий омилларга, масалан, ҳосилдорлик потенциали ва инфратузилма таъминланишига эътибор қаратади. Хан ва Али (2019) Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги ерларининг норматив қийматини аниқлаш усуллари ўрганиб, улар давлат томонидан тасдиқланган методларга асосланганини таъкидлаган. Бу усуллар ялпи даромад, умумий экин майдони ва инфратузилма билан таъминланишни ифода этадиган коэффициентларни ўз ичига олади.

Ерни баҳолашда экологик ва биоклиматик омилларни ҳисобга олиш ернинг қийматини тўлиқроқ тушуниш имконини беради. Браун ва бошқалар (2020) ер унумдорлиги, иқлим шароитлари ва органик деҳқончилик потенциали каби омилларни ҳисобга олиш заруратини таъкидлаган. Ли ва бошқалар (2022) биоклиматик потенциал кўрсаткичлари қишлоқ хўжалиги маҳсулдорлигига табиий иқлим ўзгаришларининг таъсирини ҳисобга олишини, шу орқали ерни баҳолашнинг аниқлигини оширишини таъкидлаган.

Барқарор қишлоқ хўжалиги экологик сифатни сақлаш ва узоқ муддатли маҳсулдорликни оширишга қаратилган амалиётларни қўллашни назарда тутди. Мартинес ва Гарсиа (2019) органик деҳқончиликка ўтиш ва кимёвий воситаларни камайтиришнинг аҳамиятини таҳлил қилган. Нгуен ва бошқалар (2021) органик деҳқончиликнинг муаммо ва имкониятларини ўрганиб, экологик фойдани акс эттирувчи аниқ ер баҳолаш методларини ишлаб чиқиш заруратини таъкидлаган.

Тадқиқот методологияси. Мақолада мантикий таҳлил, тизимли ёндошув, синтез, анализ, сабаб ва оқибат, индукция ва дедукция, замон ва макон, иқтисодий таҳлилни

анъанавий, иқтисодий математик ва статистик каби усуллардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Ўзбекистонда суғориладиган қишлоқ хўжалиги ерларининг норматив қийматини аниқлашнинг амалдаги усули бир неча иқтисодий ва инфратузилма омилларга асосланган бўлиб, асосий формула қуйидагича кўринишга эга:

$$ЕНҚ = \frac{P_{пр} * K_1 * K_2 * K_3}{\Pi} \quad (1)$$

Бунда: $ЕНҚ$ – Ернинг қиймати, сўм ҳисобида;

$P_{пр}$ — суғориладиган ҳайдов ердан олинадиган ҳисоблаб чиқилган фойда, минг сўм/га;

Π — ҳисоблаб чиқиладиган фойданинг капиталлашуви фоизи;

K_1 — хўжалик юритиш ва қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш интенсивлиги даражаси ҳисобга олинадиган минтақавий коэффициент;

K_2 — суғориш учун сув чиқариш усули ҳисобга олинадиган коэффициент;

K_3 — ҳосилнинг нобуд бўлиш фоизи ҳисобга олинадиган коэффициент.

Бу усул иқтисодий баҳолашда самарали бўлиб, лекин экологик ва биоклиматик омилларни тўлиқ ҳисобга олмайди.

Табиий омилларни ҳисобга олишнинг хусусий кўрсаткичларидан бири экинларнинг биологик унумдорлигининг нисбий кўрсаткичи ҳисобланади. Уни ҳисоблаганда температура миқдори унинг вегетация даври бўйича йиғиндиси сифатида аниқланиб, экинлар учун намлик коэффициенти 0,45-0,50 оптимал деб қабул қилинган. Бунда табиий намликнинг тақчиллиги суғориш воситасида компенсацияланиб, намлик билан таъминланганлик табиий омилдан иқтисодий омилга айланади.

Қишлоқ хўжалигида табиий ресурслардан самарали фойдаланишда анъанавий равишда қабул қилинган ер ва сув ресурслари билан биргаликда ҳудуднинг биологик ва иқлим хусусиятлари ҳам муҳим рол ўйнайди. Шу жиҳатдан биз ҳудудда ўсимликчиликнинг айрим тармоқларини ривожланиш истиқболларини асослашда биоиклим потенциал кўрсаткичи (БПК)дан фойдаланишни таклиф қиламиз. Дастлаб, экинларнинг ўсиш коэффициенти ҳисобланди:

$$\check{K} = Lg(20HK) \quad (2)$$

бу ерда

$\check{K}$ - ўсиш коэффициенти

HK - намлик коэффициенти

Lg - мазкур намлик билан таъминланиш шароитидаги ҳосилдорликни оптимал шароитлардаги максимал ҳосилдорликка нисбатан олинган логарифми.

Ҳудудлар ва экинларнинг биологик ва иқлим потенциали тупроқ унумдорлиги билан биргаликда экологик потенциалини ташкил қилади ва ўсимликчилик тармоқларини ривожлантириш ҳамда жойлаштириш омилларининг муҳим мажмуаси деб қабул қилиш мумкин. Лекин, шу билан бирга, бошқа бозор шароитлари тенг булганда, иқтисодий омиллар-суғориладиган ерлар майдони, йирик шаҳарлар ва аҳоли пунктларининг узоқ-яқинлиги, ишлаб чиқариш инфратузилмасининг ривожланиш даражаси, моддий ва меҳнат ресурслари билан таъминланганлик ҳал қилувчи ўринни эгаллайди.

Маълумки, Самарқанд вилоятида қишлоқ хўжалигини экологиялаштиришда мева, резавор ҳамда узумчилик экспорт потенциали, юқори меҳнат сиғими ва бир бирлик ер майдонига қиймат яратилиши ҳамда шаклланган деҳқончилик маданиятининг мавжудлиги билан юқори истиқболларга эга. Мевачилик ва узумчиликни ривожлантириш ва жойлаштириш ҳудудларнинг экологик потенциали асосида амалга оширилиши ва такомиллаштирилиши лозим. Ҳар бир ҳудудда экин майдонлари структурасини асослашда маҳаллий экологик потенциалдан тўлиқ фойдаланувчи экинларни топиш лозим. Ҳар қандай қишлоқ хўжалик экинини етиштириш самарадорлиги техник, технологик ва иқтисодий омиллар билан биргаликда табиий омиллар билан ҳам белгиланади. Улар орасида иссиқлик, намлик ва тупроқ унумдорлиги бирламчи аҳамиятга эга. Ушбу омилларнинг миқдорий кўрсаткичи ва ўзаро нисбати ҳар қандай регион ҳудудида сезиларли тафовутларга эга. Температуралар суммаси, ёғин миқдори ва тупроқ

шароитлари ҳамда рельеф билан биргаликда атмосферанинг табиий намлигини белгилаб бериб, у қуйидаги формула билан ҳисобланади:

$$Md = \frac{P}{\sum d} \quad (3)$$

бу ерда Md - атмосфера намлик кўрсаткичи;

P - йиллик ёғин миқдори;

$\sum d$ - йил давомида ҳаво намлиги тақчиллиги ўртача суткалик кўрсаткичлари суммаси.

Д.И.Шашко (1985) томонидан ўсимликчилик табиий шароитларини биоиклим потенциал (БИП) ёрдамида комплекс баҳолаш услугиёти тавсия қилинган.

$$\text{БИП} = \checkmark_k \frac{\sum t > 10^0}{1000^0} \quad (4)$$

БИП - биоиклим потенциалнинг нисбий кўрсаткичи

$\checkmark_k$ - ўсиш коэффициенти

$\sum t > 10^0$ - 10^0 дан юқори бўлган ўртача суткалик температуралар суммаси

1000^0 - деҳқончилик ҳудудининг шимолий чегарасидаги 10^0 дан юқори температуралар суммаси.

Биз экологик ва биоклиматик омилларни ҳисобга олиш мақсадида суғориладиган қишлоқ хўжалиги ерларининг норматив қийматини аниқлашнинг қуйидаги формуласини таклиф қиламиз:

$$\text{ЕНҚ(эко)} = \frac{P_{\text{пр}} * K_1 * K_2 * (K_3 * \text{БИП}^M)}{П} \quad (5)$$

бунда

$\text{ЕНҚ}_{(\text{эко})}$ – Экологик қишлоқ хўжалигига йўналтирилган ернинг қиймати, сўм ҳисобида;

$P_{\text{пр(эко)}}$ – Органик сертификатланган ёки конверсия давридаги ердан олинadиган фойда меъёри, сўм ҳисобида;

K_2 — суғориш учун сув чиқариш усули ҳисобга олинadиган коэффициент;

K_3 — минерал ўғитдан тозалик коэффициенти;

$\text{БИП}'$ -масштабланган биоиклим потенциали кўрсаткичи.

4-формула ернинг экологик сертификатланиши, тупроқ сифатини ва биоклиматик потенциални ҳисобга олади ва ерларни комплекс баҳоланишини таъминлайди. Таклиф қилинган баҳолаш усулини Самарқанд вилояти қишлоқ хўжалиги ерларига татбиқ этганда, иқтисодий ва экологик қийматларни тўлиқ акс эттирувчи комплекс баҳолашга эришилди.

Мисол учун қуйидаги қийматларга эга ер участкасини кўриб чиқайлик:

– Суғориладиган ердан фойда ($P_{\text{пр}}P_{\text{пр}} = 100000$ сўм/га;

– Экологик сертификатланган умумий экин майдони = 50 гектар;

– Тупроқ бонитети коэффициенти ($K_{\text{тбб}} = 1.2$;

– Сув билан таъминланиш коэффициенти ($K_2 = 0.9$;

– Минерал ўғитлардан тозалик коэффициенти ($K_3 = 0.8$;

– Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг интенсивлик даражасини ҳисобга оладиган минтақавий коэффициент ($K_1 = 0.85$;

– Масштабланган биоклиматик потенциал индекси ($\text{БИП} = 1.1$.

Ер қийматини баҳолашнинг анъанавий усули экологик ва биоклиматик омилларни ҳисобга олган такомиллашган усулини солиштириш натижаларига кўра, анъанавий усул бўйича ер қиймати 3,633,750 сўмни ташкил этиб, экологик ва биоклиматик омилларни ҳисобга олган ҳолда қиймат 4,033,800 сўмни ташкил этади. Бу 400,050 сўмлик қўшимча қиймат экологик ва биоклиматик омилларнинг баҳолашда қанчалик муҳим эканлигини кўрсатади.

Экологик ва биоклиматик омилларни интеграциялаш ернинг ҳақиқий қийматини яхшироқ аниқлаш имконини берди. Ушбу омиллар ернинг узоқ муддатли фойдаланиш имкониятлари ва маҳсулдорлигига таъсир кўрсатади.

**Қишлоқ хўжалигида ер қийматини экологик ва анъанавий баҳолаш
усулларининг қиёсий таҳлили**

Параметрлар	Қиймати	Экологик баҳолаш усули	Анъанавий баҳолаш усули
Суғориладиган ердан олинган фойда ($P_{пр}$)	100000 сўм/га	100000 сўм/га	100000 сўм/га
Умумий экин майдони	50 гектар	50 гектар	50 гектар
Тупроқ бонитети коэффиценти (K_{tbb})	1.2	1.2	-
Сув билан таъминланиш коэффиценти (K_2)	0.9	0.9	0.9
Минерал ўғитлардан тозалилик коэффиценти (K_3)	0.8	0.8	0.8
Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг интенсивлик коэффиценти (K_1)	0.85	0.85	0.85
Масштабланган биоклиматик потенциал (БИП ^М)	1.1	1.1	-
Комбинацияланган коэффицент (K_{total})	-	0.80676	0.72675
Ер қиймати (ЕНҚ)	-	4033800 сўм	3633750 сўм

Такомиллашган баҳолаш усули органик деҳқончиликни рағбатлантириб, кимёвий воситалардан фойдаланишни камайтириш ва тупроқ сифатини сақлашга ёрдам беради. Бу, ўз навбатида, атроф-муҳитга ва инсон саломатлигига ижобий таъсир кўрсатади.

Экологик ва биоклиматик омилларни ҳисобга олган баҳолаш давлат бошқарув органларига ер солиғини аниқроқ ўрнатиш имконини беради. Бу эса барқарор ердан фойдаланиш амалиётларини тарғиб қилишга ёрдам беради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 майдаги ПФ-5995-сон Фармони билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасида органик қишлоқ хўжалиги ва органик озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ривожлантириш концепциясига кўра қишлоқ хўжалик ерлари босқичма-босқич органик қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришига ўтказиш вазифаси қўйилган бўлиб, органик деҳқончиликка ўтиш ишлаб чиқарувчилар тупроқ ҳолатини тиклаш ҳамда зараркундалар ва бегона ўтларни бошқариш учун янги тизимларни яратиш ҳамда органик сертификатлаш устида ишлаётган конверсия давридан (3 йилгача) бошлаб кимёвий ўғит ва дориларни қўллашни чеклашни талаб этади.

Биз Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 2 декабрдаги ПҚ-436-сон қарори 2019 — 2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида белгиланган вазифаларни амалга ошириш нуқтаи назаридан Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 18 августдаги 235-сон қарорига иловаси билан тасдиқланган қишлоқ хўжалиги экин майдонларининг норматив қийматини ҳисоблашда ҳосилнинг нобуд бўлиш коэффиценти (K_3) экологиялаштирилаётган қишлоқ хўжалик ерларига нисбатан органик сертификатлашнинг конверсия босқичидан бошлаб сертификатлаш органи билан тузилган шартнома асосида 100% захарли кимёвий дориларни қўллаш чекланган ҳудуд сифатида баҳолаш тартибини жорий қилишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Хулоса ва таклифлар. Ушбу такомиллаштирилган усулни қўллаш давлат бошқарув органларига аниқроқ ер солиқларини ўрнатиш ва барқарор ердан фойдаланиш амалиётларини тарғиб қилишга ёрдам беради ҳамда Ўзбекистоннинг яшил иқтисодиётга ўтиш ва органик деҳқончиликка ўтиш стратегияларини қўллаб-қувватлайди. Биоклиматик потенциал ва тупроқ унумдорлиги кўрсаткичларини интеграция қилиш қишлоқ хўжалиги

амалиётларининг узоқ муддатли барқарорлигини таъминлайди. Бунда биоклиматик потенциал индекси такомиллаштириш ва ушбу усулни қўллашнинг узоқ муддатли таъсирларини ўрганиш учун қўшимча тадқиқотлар зарур. Шунингдек, кейинги тадқиқотлар ушбу усулни турли ҳудудларда ва турли иқлим шароитларида қўлашга қаратилган бўлиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 майдаги ПФ-5995-сонли Фармони. (2020). Ўзбекистон Республикасида органик кишлоқ хўжалиги ва органик озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ривожлантириш концепцияси.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 2 декабрдаги ПК-436-сонли Қарори. (2022). Ўзбекистон Республикасининг "яшил" иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 18 августдаги 235-сон қарори. (2014). Қишлоқ хўжалиги экин майдонларининг норматив қийматини аниқлаш тартиби тўғрисида Низом.
4. Brown, J., Green, R., & Black, S. (2020). Integrating ecological factors into land valuation. *Journal of Agricultural Economics*, 75(2), 233-245.
5. Gomez, R., White, A., & Smith, M. (2021). Economic and environmental perspectives on land valuation. *Environmental Management*, 68(3), 456-470.
6. Jones, M., Robinson, P., & Williams, T. (2018). Effective land management for sustainable agriculture. *Sustainable Agriculture Reviews*, 29(1), 111-125.
7. Khan, A., & Ali, S. (2019). Normative land valuation methods in developing countries. *Land Use Policy*, 39(4), 201-215.
8. Lee, S., Park, J., & Kim, H. (2022). Bioclimatic potential in agricultural land valuation. *Climate Research*, 85(2), 312-326.
9. Martinez, H., & Garcia, L. (2019). Sustainable agricultural practices and their impact. *Agriculture and Environment*, 56(1), 98-112.
10. Nguyen, T., Tran, D., & Pham, K. (2021). Transitioning to organic farming: Challenges and opportunities. *Journal of Organic Agriculture*, 12(3), 215-230.
11. Smith, A., & Williams, J. (2020). The role of land resources in agricultural production. *Agricultural Science and Technology*, 48(2), 147-160.
12. Ахоров, Ф. (2024). Qishloq xo'jaligini barqaror rivojlantirishda tabiiy resurslarni iqtisodiy ekologik baholash (Монография). Nukus: ILIMPAZ нашриёти.
13. Шашко Д.И. Агроклиматические ресурсы СССР. Л.: Гидрометеиздат, 1985. - 249 с.

Ф.Ахоров	F.Ahrorov
Экологическая и экономическая методология оценки земельных ресурсов в Узбекистане	Ecological and economic methodology for land resource evaluation in
Uzbekistan	Uzbekistan
Аннотация : в данной статье предлагается экологическая и экономическая методология оценки земельных ресурсов в Узбекистане, подчеркивающая необходимость учета экологических и биоклиматических факторов при определении стоимости сельскохозяйственных земель. Предложенный метод был апробирован в Самаркандской области и сравнен с традиционными методами оценки. Результаты подтверждают, что экологические и биоклиматические факторы добавляют дополнительную стоимость земельным ресурсам.	Abstract: this article proposes an ecological and economic methodology for the evaluation of land resources in Uzbekistan, emphasizing the necessity of considering ecological and bioclimatic factors in determining the value of agricultural land. The proposed method has been tested in the Samarkand region and compared with traditional evaluation methods. The results confirm that ecological and bioclimatic factors add additional value to land resources.
Ключевые слова: земельные ресурсы, экологическая оценка, биоклиматические факторы, сельское хозяйство, стоимость земли, устойчивое развитие.	Keywords: land resources, ecological evaluation, bioclimatic factors, agriculture, land value, sustainable development

Shexroza Madjitovna Karimova – SamISI katta o'qituvchisi

QOVOQ - FUNKSIONAL OZIQ-OVQAT MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQRISHDA ISTIQBOLLI XOMASHYO

Annotasiya: mazkur maqolada qovoqning funksional oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishdagi o'rni, jihatlari, hamda uning inson organizmidagi ta'siri, kimyoviy tarkibi va oziq-ovqat texnologiyasida funksional mahsulotlardan foydalanishning maqsadga muvofiqligi asosida olingan natijalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: qovoq, ovqatlanish, funksional ovqatlanish, makroelementlar, mikroelementlar, biologik faol moddalar, vitaminlar, yog'lar, pektinlar, parhez

Kirish. Hozirgi vaqtda aholining sog'lom ovqatlanish muammosi butun dunyoda katta ahamiyatga ega. Ushbu muammoni hal qilish usullaridan biri noan'anaviy oziq-ovqat xomashyosidan biologik faol moddalar miqdori yuqori bo'lgan mahsulotlar assortimentini kengaytirishdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 9 sentabrda qabul qilingan "Respublika oziq-ovqat sanoatini jadal rivojlantirish hamda aholini sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan to'laqonli ta'minlanishiga doir qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risida"gi qarori qishloq xo'jaligi mahsulotlarini xalqaro sifat standartlari asosida qayta tiklash xarajatlarini oshirish, ichki hamda tashqi bozorda raqobatbardosh bo'lgan mahalliy oziq-ovqat mahsulotlarini turlarini ishlab chiqishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini joriy etish asosida aholini sifatli va xavfsiz oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash ko'zda tutadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Respublikamizda mevalarning ozuqaviy qiymati, kimyoviy tarkibi va shifobaxshlik xususiyatlarini tadqiq qilish borasida bir qator ilmiy-tadqiqot ishlari bajarilgan. Sabzavotlarning ahamiyati va roli kundalik ovqatlanish ratsionida shunchalik ajoyibki, ular bizni shunga o'xshash mavzu paydo bo'lganda ular haqida qayta-qayta gaplashish zarurligiga qaytaradilar.

Bu sohada ilmiy-tadqiqot ishlari olib borgan olimlari katoriga A. A. Pokrovskiy, V. A. Tutelyan, M. G. Gapparov, M. A. Samsonov, V. G. Speranskiy, L. V. Metlitskiy, A. A. Kolesnik, M. N. Juravleva, L. G. Elizarova, M. A. Nikolayevalarni kiritish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Materialni qayta ishlashda tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish, abstraksiya va boshqalar usullaridan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalari va uning muhokamasi. Dunyoda aholini to'yimli va xavfsiz mahsulotlar bilan ta'minlash oziq-ovqat sanoatining ustuvor vazifalaridandir. Oziq-ovqat sanoatining istiqbollari inson tanasining ozuqa moddalari va energiyaga bo'lgan fiziologik talablarini qondiradigan, atrof-muhitning noqulay sharoitlariga moslashishga yordam beradigan, profilaktika va patologik holatlarni tiklovchi (davolovchi) xususiyatlarga ega bo'lgan funksional oziq-ovqat mahsulotlari va ularni ishlab chiqishning zamonaviy texnologiyalarini yaratish, mahsulotlarning kimyoviy tarkibini o'rganish, ozuqaviy va energetik qiymatlarni baholash hamda dorivorlik xususiyatlarini o'rganishga doir tadqiqotlar bajarilgan.

Zamonaviy inson ratsionidagi kamchiliklarni bartaraf etish uchun an'anaviy mahsulotlar vitaminlar, minerallar, mikroelementlar, antioksidantlar va boshqa zarur moddalarni tanaga etkazib berish uchun biologik faol komplekslarni o'z ichiga olgan maxsus oziq-ovqat mahsulotlari bilan to'ldirilishi kerak, ularni muntazam ovqatlanish yetarli miqdorda ta'minlay olmaydi. Shu sababli, funksional oziq-ovqat mahsulotlarini yaratish optimal ovqatlanish konsepsiyasining muhim tarkibiy qismiga aylandi.

Funksional oziq-ovqat mahsuloti-bu sog'lom aholining barcha yosh guruhlari tomonidan oziq-ovqat ratsionining bir qismi sifatida tizimli ravishda foydalanish uchun mo'ljallangan, ilmiy jihatdan asoslangan va tasdiqlangan xususiyatlarga ega bo'lib, ovqatlanish bilan bog'liq kasalliklarning rivojlanish xavfini kamaytiradigan, mavjud oziq-ovqat yetishmovchiligini oldini oladigan yoki to'ldiradigan, hamda inson tanasida mavjud bo'lgan ozuqa moddalari, uning

tarkibida funksional oziq-ovqat moddalari borligi tufayli salomatlikni saqlaydigan va yaxshilaydigan maxsus oziq-ovqat mahsulotidir.

Bunday oziq-ovqat mahsulotlari turli kasalliklar uchun parhez ovqatlanishning mavjud usullariga qimmatli qo'shimcha hisoblanadi va shubhasiz standart parhezlarni optimallashtirish va shaxsiylashtirish uchun ishlatilishi kerak.

Funksional oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilish zamonaviy odamga noqulay ekologik va turmush sharoitida sog'lig'iga minimal yo'qotishlar bilan yashashga, dastlabki patologik o'zgarishlarning oldini olishga va optimal sog'likni tiklash va saqlashning tabiiy usullarini topishga imkon beradi.

Funksional oziq-ovqat tarkibiy qismlarining manbalari don, dukkaklilar, moyli urug'lar, meva va sabzavotlar, shuningdek, ularning qayta ishlangan mahsulotlari va boshqa o'simlik xom-ashyolari hisoblanadi. Ushbu turdagi xom-ashyo tarkibida oziqa tolasi, vitaminlar, oqsillar, almashinmaydigan aminokislotalar, makro - va mikroelementlar, shuningdek ko'p to'yinmagan yog'li kislotalar ovqatlanish ratsionida yetishmayotgan komponentlardir.

Sabzavotlar almashtirib bo'lmaydigan mahsulot bo'lib, sog'ligimiz bilan bevosita bog'liqdir. Ular tanani uglevodlar, kletchatka, pektin va mineral moddalarlar, vitaminlar, organik kislotalar, efir moylari va boshqa muhim elementlar bilan ta'minlaydi. Sabzavotlarning ovqatlanishdagi samaradorligi ularning boshqa oziq-ovqat moddalari birikmasiga to'g'ri kelishi bilan ham bog'liqdir. Sabzavotlarning muhim afzalligi shundaki, turli taomlarga qo'shilganda, ular asosiy mahsulotlarning ta'mi va xushbo'yligini so'ndirmaydi, ammo ko'pincha ularni yanada yaxshiroq qiladi.

Qovoq mevalari eng qimmatli oziq-ovqat va parhez oziq-ovqat, boy biologik faol moddalar to'plamining manbai hisoblanadi. Ularda yaxshi hazm qilingan oqsillar, pektin, uglevodlar, kraxmal organik kislotalar, yog'lar, vitaminlar, mineral tuzlar va boshqa moddalar mavjud.

Qovoq mevalarining kimyoviy tarkibi ko'p jihatdan yetishtirishning turli xil texnologik usullariga, turiga va naviga, shuningdek tuproq-iqlim sharoitiga va boshqa omillarga bog'liq.

Qovoqlar juda to'yimli. Ular vitaminlar, minerallar va tolaning manbai. Bir piyola (205 g) pishirilgan qovoqda taxminan 115 kaloriya, 30 g uglevod, 2 g oqsil, 9 g tola, shuningdek, A, C vitaminlari, tiamin, piridoksin, folat, temir, magniy, kaliy va marganets minerallari mavjud. .

Qovoq kaloriyalarda past, ammo C vitaminiga boy bo'lib, immunitet hujayralari faoliyatini qo'llab-quvvatlab, sog'lom immunitet tizimini mustahkamlaydi. Qovoq shuningdek, qizil qon hujayralari sintezi va metabolizmida ishtirok etadigan B vitaminlarining ajoyib manbaidir. Magniy va kaliy minerallari mushaklarning normal ishlashi va qon bosimini tartibga solishda muhim rol o'ynaydi. Qovoq sog'lom hazm qilish uchun zarur bo'lgan tolaga boy.

Qovoq antioksidantlarga boy bo'lib, organizm hujayralarini oksidlanish natijasida zararlanishdan himoya qiladi. Antioksidantlarga boy parhezlar yurak xastaliklari va saratonning ayrim turlari kabi turli surunkali kasalliklar xavfini kamaytiradi.

Qovoq juda boy bo'lgan o'simlik pigmentlari karotinoidlar nafaqat pulpaning boy rangini ta'minlaydi, balki kuchli antioksidant ta'sirga ham ega. Darhaqiqat, qovoq sabzidan keyin alfa-karotinning ikkinchi manbai hisoblanadi. Karotinoidlarga boy parhezlar (alfa-karotin, beta-karotin va zeaksantin kabi) 2-toifa diabet, o'pka saratoni, turli ko'z kasalliklarini rivojlanish xavfini kamaytiradi va ultrabinafsha nurlanishining zararli ta'siridan himoya qilish orqali terining sog'lom bo'lishiga yordam beradi.

Qovoq tarkibida ovqat hazm qilish tizimiga foydali ta'sir ko'rsatadigan ozuqa tolasi mavjud. Immunitetni mustahkamlash va tanani kasalliklardan himoya qilishda ishtirok etadi.

Qovoqning foydalari bo'yicha maxsus tadqiqotlar o'tkazilmagan, ammo sabzavotlarga boy parhezlarning sog'liq uchun katta foydasini tasdiqlovchi ko'plab dalillar mavjud. Bunday parhezlar yurak-qon tomir kasalliklari (gipertoniya va giperkolesterolemiya kabi) rivojlanish xavfini kamaytirishga yordam beradi, qon tomirlarini aterosklerozdan himoya qiladi, neyrodegenerativ kasalliklar (masalan, Altsgeymer kasalligi) rivojlanish xavfini kamaytiradi va hatto umr ko'rish davomiyligini oshiradi. Bundan tashqari, ko'proq sabzavot iste'mol qiladigan

odamlar ortiqcha vaznga (semizlikka) moyil bo‘lmaydilar, bu yurak kasalliklari, diabet va saratonning ayrim turlari xavfini oshiradi.

Qovoq tarkibida 70-94% suv va 6-30% quruq moddalar mavjud bo‘lib, turli manbalarga ko‘ra 1,5-15% qand, 4-23% tola va gemitsellyulozalar, 20-24% kraxmal, 0,3-1,4% pektin, 1-3% azotli moddalar, 0,5-0,7% xom yog‘, 0,1% kislotalar, 0,4-1,4% kul, 100 g askorbin kislotada 25-40 mg, 100 g karotinda 2-28 mg. Qovoq mag‘zi shakarlarga (11% gacha), C, B₁, B₂, PP, E vitaminlariga, karotenoidlarga, K, Ca, Mg, Fe, P, Si, Co, Cu tuzlariga boydir. Qovoq mag‘zi tarkibida ko‘p miqdordagi tolalar, lipofil moddalar ham mavjud.

Qovoq tarkibidagi oqsil miqdori nisbatan past (0,5-1,1%), ammo ular pektinga juda boy (2,6-14,0%), bu Xolesterolni tanadan olib tashlashga yordam beradi.

Pektin moddalarining yuqori miqdori qovoqni jellovchi materiallar ishlab chiqarish uchun istiqbolli xomashyo sifatida ko‘rib chiqishga imkon beradi. Qovoqning o‘ziga xos xususiyati past tolali tarkib (0,3-1,2%) bo‘lib, u yaxshi qaynatiladi, tolali emas va pyurega o‘xshash shaklda oson hazm qilinadi.

Xulosa va takliflar. Ko‘rinib turibdiki, funksional, ixtisoslashtirilgan mahsulotlar va biologik faol oziq-ovqat qo‘shimchalarining roli ijtimoiy xarakterga ega. Ularni iste‘mol qilish umr ko‘rish davomiyligini, shu jumladan faol, ish davrini oshirishga, shuningdek, umuman hayot sifatini yaxshilashga, kasallanishni kamaytirishga va ovqatlanishga bog‘liq bo‘lgan bir qator kasalliklarning (ateroskleroz, kamqonlik, semizlik, gipertenziya, diabet va boshqalar) oldini olishga yordam beradi.

Qovoq deyarli barcha vitaminlar to‘plamiga boy va ko‘p hollarda u yangi iste‘mol qilinganligi sababli, butun to‘plam saqlanib qoladi, boshqa sabzavotlar esa vitaminlarni yo‘qotadi. Barcha ozuqaviy va shifobaxsh afzalliklariga qaramay, qovoq keng qo‘llanilmaydi. Qayta ishlangan qovoq mahsulotlarining savdo sifati, saqlash muddati va assortimentini o‘rganish amaliy va nazariy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi "Aholi o‘rtasida mikroelementlar yetishmasliga profilaktikasi to‘g‘risida" gi qonuni, 2010-yil 7-iyun.
2. Dolmatova I.A. Produkti funktsionalnogo naznacheniya v pitanii naseleniya. — Tekst: // Molodoy ucheniy. — 2016. — № 7 (111). — S. 63-65.
3. Dochenko L.V. Texnologiya funktsionalnix produktov pitaniya: uchebnoe posobiye: Moskva, 2023 -176s.
4. Safronova E. E. Funktsionalnoe pitaniye/ Uchebnoe posobiye. Izdatelstvo "LAN"(SRO).- 2020.S.180

Ш.Каримова	Sh.Karimova
Тыква – перспективное сырье в разработке функциональных продуктов питания	Pumpkin - a promising raw material in the development of functional food products
Аннотация: в статье представлены результаты, основанные на роли тыквы в производстве продуктов функционального питания, ее влиянии на организм человека, ее химическом составе, а также целесообразности использования функциональных продуктов в пищевой технологии.	Abstract: this article presents the results based on the role of pumpkin in the production of functional food products, its effects on the human body, its chemical composition, and the feasibility of using functional products in food technology.
Ключевые слова: тыква, питание, функциональное питание, макроэлементы, микроэлементы, биологически активные вещества, витамины, жиры, пектины, рацион.	Keywords: pumpkin, nutrition, functional nutrition, macroelements, microelements, biologically active substances, vitamins, fats, pectins, diet.

ТАДБИРКОРЛИК, МЕҲНАТ, БАНДЛИК ВА КАМБАҒАЛЛИКНИ ҚИҚАРТИРИШ

Феруза Асатовна Ишонкулова – старший преподаватель СамИЭС

НЕОБХОДИМЫЕ УСЛОВИЯ ДЛЯ УСПЕШНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН (На примере данных ООО “PUREMILKY WORKS”)

Аннотация: в статье исследованы состояние и перспективы предпринимательских субъектов Узбекистана, а также выявлены основные причины, затрудняющие ускорение развития предприятий, изучен вклад, вносимый в развитие экономики и эффективное использование потенциала в республике.

Ключевые слова: анализ предприятия, предпринимательство, продукты, производство, польза, услуги, экономика, экономическое развитие.

Введение. Наша страна в рыночных условиях рассматривает предпринимательство как одно из ключевых решений развития экономики.

Опыт развитых стран показал, что свобода предпринимательской деятельности приносит значительную эффективность в решении проблемы занятости, замена редких ресурсов значительно дешёвыми заменителями, поиск и создание нового продукта. Расширяются действующие предприятия и модернизируются инновационными технологиями. Каждое организованное и созданное новое предприятие вкладывают свою долю в создание ВВП нашей страны.

Перед Узбекистаном стоит сложная задача - развивать частный сектор, отходя от наследия централизованной плановой экономики. Единственное устойчивое решение на перспективу — сделать частные предприятия основной формой бизнеса и экономического будущего страны. Предпринимательство выполняет не только экономические функции, оно теснейшим образом связано со всеми сферами жизнедеятельности общества. Знание состояния и тенденций развития сектора малого предпринимательства, выявление его связей и зависимостей с другими секторами экономики, позволяет более четко и конкретно видеть основные проблемы на пути развития цифровой экономики в Узбекистане.

При анализе экономической системы любой страны желательно выделить реальный сектор экономики, который характеризуется производством товаров, выполнением трудовых функций и предоставлением услуг, в том числе научных и образовательных. Реальный сектор имеет определенные характеристики, которые зависят от текущего уровня экономического развития и структуры экономики.

Практически все предприятия, существующие в нашей стране, получают пользу от наличия других предприятий. Продукты или услуги одного предприятия потребляются другими предприятиями, что способствует денежному обращению между предприятиями и в государстве в целом. Чем больше денег в обращении, тем более преуспевает страна. Взаимовыгодное сотрудничество всех предприятий в Республике Узбекистан создает обстановку с множеством возможностей для предприимчивых людей, нужно только увидеть эти возможности и использовать их.

Предприятие ООО “PUREMILKY WORKS” основано и зарегистрировано в 2021 году 20 апреля в Самаркандской области Тайлакского района. Учредителем этого предприятия является единственное физическое лицо. Основная цель этого предприятия с помощью внедрения инновационных технологий производить разнообразный ассортимент товаров народного потребления для насыщения внутреннего рынка и оказание разнообразных коммерческих услуг для получения учредителем прибыли.

Методология исследования. В исследовании были использованы: общенаучные методы познания, метод критической оценки и анализа, PEST анализ, индукции, дедукции, экспертный метод.

Литературный обзор. Существенный вклад в развитие предпринимательства были внесены учёными-экономистами в своих научных трудах как С.С.Гулямов, Б.Абдукаримов, М.М.Мухаммедов, М.К.Пардаев, К.Ж.Мирзаев и другие.

Анализ и результаты. В нашей стране существует много пока ещё неиспользуемых возможностей, которые могут поднять систему предприятий на более высокую ступень развития и сотрудничества, таким образом, создав еще больше возможностей для всех.

На сегодняшний день предприятие ООО “PUREMILKY WORKS” успешно функционирует.

Деятельности предприятия ООО “PUREMILKY WORKS” имеет особое значение для экономики Самаркандской области. Оно занимается всеми видами предпринимательской деятельности и вносит удельный вес в бюджет области. Обеспечивает своим продуктом не только Узбекистан, но и ближние страны Центральной Азии.

Существенная роль малого предпринимательства в экономической жизни Узбекистана определяется тем, что в этом секторе сосредоточена большая часть экономически активного населения.

В основе национального и социального развития лежит идея о том, что МСП должны стать локомотивом экономического развития. С этой целью была создана институциональная поддержка МСП и индивидуальных предпринимателей. В Узбекистане вся цепочка организации бизнеса рассматривается как единое целое - от регистрации, функционирования и лицензирования до доступа к ресурсам. Если какой-либо элемент этой цепочки отсутствует, создать интегрированную систему невозможно. Предприятия обладают правами и обязанностями, имеют имущество, на базе которого они ведут предпринимательскую деятельность, зарегистрированную в установленном порядке, а также осуществляют руководство такой деятельностью.

В соответствии с законодательством Республики Узбекистан, на территории Узбекистан, предпринимательская деятельность осуществляется после государственной регистрации.

За годы независимости в Узбекистане сформировалась прочная правовая база, в которой приоритет отдается частной собственности как основе рыночной экономики. Созданы благоприятная деловая среда и надежные правовые гарантии для ускоренного развития экономики Узбекистана, создания новых рабочих мест и повышения доходов граждан.

Указ Президента Республики Узбекистан "О дополнительных мерах по созданию наиболее благоприятной деловой среды для дальнейшего развития малого и среднего бизнеса и частного предпринимательства" значительно упростил процедуру государственной регистрации субъектов предпринимательства и повысил ее прозрачность. Приняты меры по значительному сокращению вмешательства государственных и надзорных органов в финансово-хозяйственную деятельность предприятий и существенному повышению экономической свободы.

Существенным преимуществом ООО является то, что участники ООО не отвечают по долгам, вытекающим из их имущества, и несут риск убытков, связанных с деятельностью ООО, только в пределах своих инвестиций.

Основными целями Закона "О свободе предпринимательской деятельности (защите)" являются создание гарантий и условий для свободного участия и заинтересованности населения в предпринимательской деятельности, содействие развитию предпринимательской деятельности, защита прав и законных интересов предпринимательских организаций.

Управление предприятием ООО “PUREMILKY WORKS” – это работа с неопределенностью во внутренней и, особенно, во внешней среде компании. Однако

решения, принимаемые на верхнем уровне, не должны быть только интуитивными, иначе вероятность ошибки высока. Для большей формализации принятия решений и помощи менеджерам в стратегическом управлении компанией существует действенный инструмент – это PEST-анализ.

PEST-анализ – это инструмент для определения стратегии компании в долгосрочном периоде. Период прогнозирования составляет от 3 до 10 лет. Аббревиатура PEST складывается из английских слов:

Politics (политика) – политическое окружение компании.

Economics (экономика) – экономическое окружение компании.

Socio – Culture (социум – культура) – социально-культурное окружение.

Technology (технологии) – технологическое окружение компании.

Предположим, производству ООО “PUREMILKY WORKS” не обойтись без определенной детали, однако ее единственный поставщик расположен на территории государства, которое в настоящий момент находится под санкциями вашего правительства. В этой связи стоит задуматься, как потеря поставщика скажется на вашем производстве. На шаблоне PEST-анализа мы отнесем эту проблему к числу политических факторов.

Результат анализа показателей финансово-хозяйственной деятельности (см. таблицу №1) предприятия то, что в 2022 году первоначальная стоимость увеличилась на 9408414,26 тыс. сум, а сумма износа в отчётный период по сравнению с 2021 годом увеличилась на 1629785,71 тыс. сум в результате чего, текущая кредиторская задолженность предприятия за отчётный период увеличилась на 5151960,02 тыс. сум и составила 14595639,07 тыс. сум. Отсюда можно сделать вывод, что в 2022 году предприятие работала удовлетворительно по сравнению с прошлым годом.

Таблица 1

**Основные показатели финансово-хозяйственной деятельности
ООО “PUREMILKY WORKS” за 2021-2022 годы (тыс.сум)**

№	Показатели	2021	2022	Отклонение (+/-)
1	Первоначальная (восстановительная) стоимость (0100, 0300)	4667451,21	14 075865,47	+9408414,26
2	Сумма износа (0200)	355193,19	1984978,90	+1629785,71
3	Остаточная балансовая стоимость(стр.010-011)	4321258,02	12090886,57	+7769628,55
4	Текущие активы	20884283,99	26588908,97	+5704624,98
5	Денежные средства, всего(330+340+350+360)	3705508,39	4892865,43	+1187357,04
6	Источники собственных средств	33334491,91	32459067,83	-875424,08
7	Текущие обязательства ,всего	9443679,05	71216032,70	+61772353,65
8	Текущая кредиторская задолженность	9443679,05	14595639,07	+5151960,02

Сумма активов предприятия на 1 января 2022 года составила 38998355,62 тыс.сум 1,37% или 532 442,68 тыс сум общей суммы активов являются долгосрочными активами. Это значит, что основная часть общих активов предприятия капитализирована. 98,63% или 38998355,62 тыс сум общей суммы активов являются краткосрочными активами.

**Состав активов ООО “PUREMILKY WORKS”
на 1 января 2022 года**

(тыс.сум)

№	Наименование группы актива	Сумма	Удельный вес в %
1	Долгосрочные активы	532 442,68	1.37
2	Краткосрочные активы	38465912,94	98.63
	Всего	38998355,62	100

PEST-анализ для ООО “PUREMILKY WORKS” по производству

P (Policy) Политика

Плюсы: мирная обстановка; доступность законодательных и нормативных документов на 2-х языках;

Минусы: возможные изменения в политической обстановке, санкции, бюрократия.

E (Economy) Экономика

Плюсы: Льготы малому бизнесу. Льготы по налогам (в части экспорта) Производство местной продукции, низкая себестоимость. Новые рабочие места. Местное сырье.

Минусы: Квоты на конвертацию. Часто меняющееся законодательство. Растущая конкуренция. Часть сырья импортируется. Сезонный спрос на продукт. Быстропортящийся продукт.

S (Society) Общество, социум

Плюсы: Постоянный прирост населения. Постоянный спрос на продукт, ООО “PUREMILKY WORKS” широко востребованный для всех возрастных категорий.

Минусы: Технология известная. Оборудование есть на рынке.

T (Technology) Технологии

Плюсы: Технологии и оборудование зарубежные.

Минусы: Технология изменчива. Закваска импортная.

PEST-анализ для ООО “PUREMILKY WORKS” по производству показывает, что по всем четырем полям положительных аспектов больше, чем отрицательных. Однако два аспекта экономической среды – «квоты на конвертацию валюты» и «часть сырья импортируется» могут осложнять ведение бизнеса, потому что предприятие будет стремиться сделать большой резервный запас сырья, а это приведет к замораживанию оборотных средств и затратам на хранение. Все поля PEST-матрицы описывают внешнюю среду бизнеса.

Вышеперечисленные факторы необходимо анализировать для глубокого понимания текущего состояния макросреды, рисков в будущих периодах. Понимая риски, можно заранее перестроить или адаптировать деятельность фирмы, чтобы не потерять конкурентоспособность, остаться в своей нише и иметь возможность развиваться в выбранном направлении.

Основой развития предприятий ООО “PUREMILKY WORKS” в условиях рыночной экономики является обеспечение конкурентных преимуществ. Однако в зависимости от специфики конкретного рынка для создания конкурентных преимуществ используются различные стратегии. В данном случае МСП должны создавать особые преимущества, которые позволяют им надежно выигрывать в конкурентной борьбе с более крупными предприятиями, занимать и удерживать свою нишу на рынке. Однако достигнутое конкурентное преимущество обеспечивает прочную позицию на рынке, но не является долговременным. Это преимущество можно получить и сохранить только путем постоянного совершенствования всех сфер деятельности (производство, маркетинг, продажи и т. д.), что является трудоемким и дорогостоящим процессом для МСП.

Третье из семи направлений Новой стратегии развития Узбекистана на 2022-2026 годы предусматривает ускоренное развитие и высокие темпы роста национальной экономики.

Среди важнейших задач можно выделить следующее:

- увеличение производства, повышение экспортного потенциала республики посредством активной поддержки деятельности предприятий-экспортёров;
- внедрение современных стандартов при производстве продукции отвечающим требованиям зарубежных и международных рынков;
- доведение доли частного сектора в экспорте до 60%;
- совершенствование системы оказания организационной и финансовой помощи предприятиям-экспортерам.

Заключение и предложения. Для успешного функционирования и дальнейшего развития предприятий необходимо рассмотреть следующие меры по улучшению ситуации

1. Финансовая поддержка субъектов МСП путем предоставления предпринимателям субсидий на частичное возмещение затрат на разработку бизнес-плана, предоставления поручительств субъектам МСП за счет средств Гарантийного фонда, предоставления субъектам МСП основных средств по договорам лизинга и предоставления субсидий на частичное возмещение процентов по кредитам.

Субсидии субъектам МСП на предоставление основных средств субъектам МСП по договорам лизинга и частичное возмещение процентов по кредитам.

Реальным элементом эффективного регионального финансового механизма является обеспечение равного участия малого бизнеса в государственных закупках и конкуренции. Необходимо создать инфраструктуру поддержки малого бизнеса для обеспечения функционирования системы регионального заказа путем организации центров закупок продукции у субъектов малого предпринимательства и оказания консультационной помощи по взаимодействию с государственными заказчиками.

2. Второй механизм совершенствования - антикоррупционные меры, направленные на снижение административных барьеров.

3. Имущественная поддержка МСП. МСП необходимо предоставлять землю, нежилую недвижимость и оборудование на льготных условиях.

4. Создание эффективной системы информационной поддержки МСП: обучающие мероприятия в области финансовой грамотности для начинающих и действующих предпринимателей (круглые столы, конференции, участие СМИ) и регулярное пополнение информационной базы данных о неиспользуемых площадях государственной собственности (свободные земли, договоры аренды, предложения о продаже и т. д.).

В период стремительного технического прогресса ООО “PUREMILKY WORKS” нужны инвестиции для внедрения новых технологий, появляющихся в отрасли. Без инвестиций, например, в новые высокоэффективные производственные линии, робототехнику и автоматизацию, современные компании больше не могут конкурировать на большинстве международных рынков. Каждый новый или улучшенный продукт, который компания намеревается выпустить на рынок, также потребует капитальных затрат и грамотных финансовых решений. Использование всего потенциала частного сектора и предпринимательства необходимо Узбекистану для достижения целей развития до 2030 года и повышения качества жизни всего населения страны. Поэтому развитие частного сектора станет одним из ключевых направлений новой программы партнерства с Узбекистаном на ближайшие пять лет.

Эффективная реализация на практике законов, способствующих дальнейшему развитию предпринимательства в стране, обуславливает и решение такой социально значимой задачи как создание новых рабочих мест, увеличение занятости и повышение благосостояния населения.

В результате всех мер, осуществляемых в стране, частное предпринимательство и малый бизнес занимают все более значимую роль в обеспечении экономического роста,

создании рабочих мест и решении проблем занятости, роста доходов и благосостояния населения Узбекистана. На сегодня субъектами малого бизнеса производится около половины валового внутреннего продукта Узбекистана.

Список использованной литературы

1. Указ Президента Республики Узбекистан «О стратегии развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы» 28.01.2022 год
2. Указ Президента Республики Узбекистан «О мерах по совершенствованию системы финансовой поддержки малого и среднего бизнеса» 10.11.2023
3. Закон Республики Узбекистан «Об обществе с ограниченной ответственностью и дополнительной ответственностью» 06.12.2001 год
5. Указ Президента Республики Узбекистан «О дополнительных мерах по стимулированию экспорта и обеспечению конкурентоспособности отечественных товаров на внешних рынках» 15.12.2017 год
6. Указ Президента Республики Узбекистан «О мерах по кардинальному совершенствованию кадровой политики и системы государственной гражданской службы в республике Узбекистан» 02.10.2019 год
7. Постановление Президента Республики Узбекистан «О мерах дальнейшей либерализации внешнеторговой деятельности и поддержке субъектов предпринимательства» 03.11.2017 год
8. Материалы государственного комитета по статистике Республики Узбекистан за 2022 год. <https://stat.uz/ru/>
9. С.С. Ғуломов Тадбиркорлик ва кичик бизнес. Ўқув қўлланма. “ШАРҚ” нашриёт матбаа. Тошкент, 2002 й. 365 б.;
10. Б.А. Абдукаримов, Ф.Б. Абдукаримов. Савдо иқтисодиёти. Ўқув қўлланма. - Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” ДИН, 2013. - 31 б.;
11. Қосимов Ғ.М Менежмент: Олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик. Т.: Ўзбекистон, 2002. — 312 бет.;
12. М.М. Мухаммедов, Н.А. Камилова Экономическая теория – Учебное пособие. - “TURON NASHR”, Самарканд, 2020 й. 476 с.;
13. М,Қ. Пардаев, Т.Х. Мамасоатов, А.А. Муродқобилов. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик: ривожланиш муаммолари ва ечимлари. Монография. Тошкент – 2013 й.
14. Nazarova F., Sangirova U., Abdurazakova N., Beknazarov Z. Development of human capital management at the transition to the digital economy of the Republic of Uzbekistan // Solid State Technology. 2020. V. 63. №4. P. 283-296. Бюллетень науки и практики / Bulletin of Science and Practice T. 7. №3. 2021
15. <https://www.bulletennauki.com> <https://doi.org/10.33619/2414-2948/64>
16. Практические материалы ООО “PUREMILKY WORKS”

F.Ishonkulova O‘zbekiston Respublikasida muvaffaqiyatli tadbirkorlik faoliyatida uchun zaruriy shart-sharoitlar	F.Ishonkulova Necessary conditions for successful entrepreneurship in the republic of Uzbekistan
Annotatsiya: maqolada O‘zbekistonda tadbirkorlik sub’yektlarining holati va istiqbollari ko‘rib chiqilib, korxonalar rivojlanishi jadallashuvini qiyinlashtirayotgan asosiy sabablar aniqlanib, ularning respublikada iqtisodiyotini rivojlantirish va salohiyatdan samarali foydalanishga qo‘shilayotgan hissasi o‘rganilgan. Kalit so‘zlar: tadbirkorlik, mahsulot, ishlab chiqarish, imtiyozlar, xizmatlar, iqtisodiyot, iqtisodiy rivojlanish.	Abstract: the article examines the state and prospects of business entities in Uzbekistan, identifies the main reasons that make it difficult to accelerate the development of enterprises, contribution made to economic development and effective use of potential in the republic. Keywords: enterprise, products, production, benefits, services, economics.

UDK 332.1

Raxmatillo Miralimovich Egamov – i.f.f.d. PhD. Samarqand davlat arxitektura – qurilish universiteti “Biznesni boshqarish” kafedrası mudiri

Rushona Sheraliyevna Husainova – Samarqand davlat arxitektura-qurilish universiteti 301-menejment guruh talabasi

HUDUDIIY IQTISODIYOTNING RIVOJLANISHIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING O‘RNI

Annotasiya: ilmiy maqolada viloyatimiz va rivojlangan mamlakatlarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning mintaqaviy hamda milliy iqtisodiyotning rivojlanishida tutgan o‘rni, uning sohalari kesimida rivojlanish tendensiyalari tahlil etilgan. Shuningdek, bu borada zamonaviy ilg‘or xalqaro va mahalliy tajribalarni umumlashtirgan holda kelgusida ushbu sohalarni yanada rivojlantirish borasidagi taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, tadbirkorlik, xususiy tadbirkorlik, biznes, tadbirkorlik subyektlari, hududiy iqtisodiyot, mahallalarda tadbirkorlikni rivojlantirish.

Kirish: Samarqand viloyatida iqtisodiyotni rivojlantirish, ishlab chiqarishni har tomonlama mustahkamlab borish, aholining bandligini ta'minlash, korxonalarda ish o‘rinlarini yaratish, bozor iqtisodiyoti munosabatlarini tezlashtiruvchi eng asosiy yo‘llardan biri bu kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish hisoblanadi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish jarayonida bizga g‘ov bo‘layotgan to‘siqlarni bartaraf etishni ta'minlash maqsadida so‘ngi to‘rt yilda yurtimizda biznes vakillariga bo‘lgan e‘tibor tubdan o‘zgardi. Shuning uchun ham O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan “Mahallalarda tadbirkorlikni rivojlantirish aholi bandligini ta'minlash va kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlari to‘g‘risida”[1]gi 2021-yil 3-dekabrda PF-29 sonli farmoni va “O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va sanoat vazirligi huzuridagi Kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish agentligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi 2019-yil 13-avgustda[2]gi PQ-4417-son qarorlari qabul qilingan.

Bugungi kunda xususiy tadbirkorlik va kichik biznesni rivojlantirish faoliyatida yangi mulkiy munosabatlardagi o‘zgarishlarning amaliyotda qo‘llanilishiga, iqtisodiyotni rivojlantirishda tadbirkorlikning raqobatbardoshligini oshirishda samarali innovatsion faoliyatlarni kengaytirishga alohida e‘tibor berish va mazkur kichik biznes sohasini ilmiy tadqiqotlar asosida takomillashtirish zarurligini ko‘rsatmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish istiqbollari belgilash jarayonida Respublika va xorij iqtisodchilari hamda mavzuga doir faoliyat olib borayotgan bir qator olimlarning ilmiy tadqiqot faoliyatida uchratish mumkin bo‘lsa-da, lekin tadqiqot asosida o‘rganilgan ilmiy-iqtisodiy adabiyotlar va ishlanmalar tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik taraqqiyotini tadqiq etishning ilmiy, nazariy asoslari va usullari A.Smit, Y.Shumpeter, X.Gross, R.Bruksbenk, V.Xyubner, R.Xizrich, M.Piters, A.Xosking, G.Jounz, L.Abalkin, V.Abchuk, A.Busigin, Yu.Osipov, A.Shapiro, M.Balashevich K.Dougerti, A.Vebster, E.Vigdorchik, A.Xachatryan, S.Ayvazyan, V.Mxitaryan, N.Egorova, A.Larionov, V.Dolgopyatov, O.Zamkov singari xorijiy olimlarning tadqiqot ishlarida keng yoritilgan. Respublikamizda bozor iqtisodiyotida o‘tish sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning umumnazariy, mintaqaviy va tarmoq muammolari bir qator respublikamiz olimlarining ilmiy ishlarida keng yoritilgan [4,5,6,8].

Viloyatimizda ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni va bevosita kichik biznes hamda xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish borasida tadqiqotlar olib borgan boshqa bir qancha taniqli olimlar esa, o‘z ilmiy ishlarida iqtisodiyotning mintaqaviy, tarmoq, infratuzilma obyektlarini modellashtirishning nazariy va amaliy jihatlarini tadqiq etishgan[3]. Shuni ta’kidlash joizki, bugungi kunda mamlakatimiz olimlari tomonidan respublikamizda kichik biznes rivojlanish tendensiyalarini ilmiy va amaliy jihatdan tadqiq etish borasidagi tadqiqotlar yetarli emas yoki bo‘lmasa ko‘pchiligi tadbirkorlikning nazariy muammolariga bag‘ishlangandir. Shu sababli, hozirgi kunda respublikamizda kichik biznesni tasniflashni takomillashtirish, rivojlanish tendensiyalarini aniqlash va baholash, iqtisodiyot va mulk sektorlari rivojlanishidagi o‘zaro

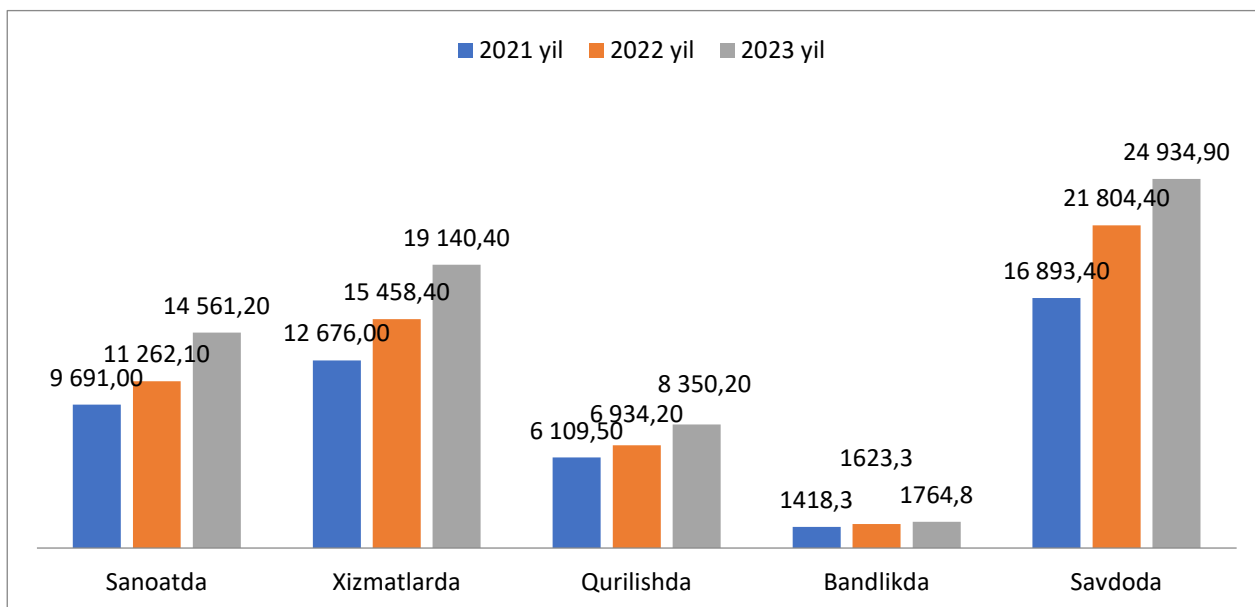
aloqalar hamda nomutanosibliklarni aniqlash, kichik biznesni rivojlantirishdagi institutsional o'zgarishlarni ilmiy tahlil etgan holda ustuvor yo'nalishlarini aniqlash kabi ilmiy-nazariy muammolar, kichik biznes genezisi va rivojlanish qonuniyatlarini, antimonopol siyosat, raqobatchilik muhiti va mexanizmlari bilan bog'liqlikda tizimli tahlil etish, rivojlangan davlatlarda iqtisodiyot tarmoqlari taraqqiyoti barqarorligini baholashda samarali qo'llanilayotgan usul va modellar yordamida respublikamizda kichik biznesning iqtisodiyot tarmoqlaridagi rivoji hamda istiqbollarini baholash, kichik biznes subyektlari uchun iqtisodiyot tarmoqlari jozibadorligini zararsizlik tahlili yordamida aniqlash, kichik biznes subyektlari "hayotiy siklini" uzaytirish, ularni barqaror va mutanosib rivojlanishini monitoring qilib borishni ta'minlaydigan qo'shimcha statistik ko'rsatkichlarni ishlab chiqish, respublikamiz mintaqalarida kichik biznes rivojlanish tendensiyalarini aniqlash kabi ilmiy-amaliy muammolarni hal qilish va amaliy tatbiq etishga haqiqiy zarurat tug'ilmoqda

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy maqolamizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish istiqbollarini ta'minlashda kuzatish hamda taqqoslama tahlil, induktiv va deduktiv, qiyosiy va tizimli tahlil kabi usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Mustaqillikka erishgandan so'ng Samarqand viloyatida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik jamiyat farovonligining asosiy omillaridan biriga aylangan bo'lsa-da, xalqimiz, aniqrog'i uning salmoqli qismi har qanday ijtimoiy-iqtisodiy tizimda ham omilkorlik bilan hayot kechirishga, ya'ni imkon darajasida tadbirkorlik bilan shug'ullanishga intilgan. Shuni inobatga olgan holda, ijtimoiy-iqtisodiy farovonlikka erishish kesimida hududda tadbirkorlikni shakllanishi hamda rivojlanishini tahlil qilib chiqadigan bo'lsak.

Bugungi kunda viloyatimizdagi amalga oshirilayotgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanish istiqbollarini belgilaydigan asosiy ko'rsatkichlari quydagilardir.

Samarqand viloyatida amalga oshirilayotgan tub islohotlar natijasida 2023-yilda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiyot tarmoqlaridagi asosiy ko'rsatkichlar hajmi sanoatda-14 561,2 mlrd. so'mni (2022-yilda 3299,1 mlrd. so'm), xizmatlarda – 19 140,4 mlrd. so'mni (3682 mlrd. so'm), qurilishda – 8 350,2 mlrd. so'mni (1416 mlrd. so'm), bandlikda-1623,3 ming kishini (1 418,3 ming kishi) va savdoda- 24 934,9mlrd. so'mni (3130,5mlrd. so'm), shuningdek qolgan qismi - boshqa faoliyat turlari hissalariga to'g'ri keladi(1-rasm) [9].

Samarqand viloyatida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning iqtisodiyot tarmoqlaridagi asosiy ko'rsatkichlar hajmi¹.

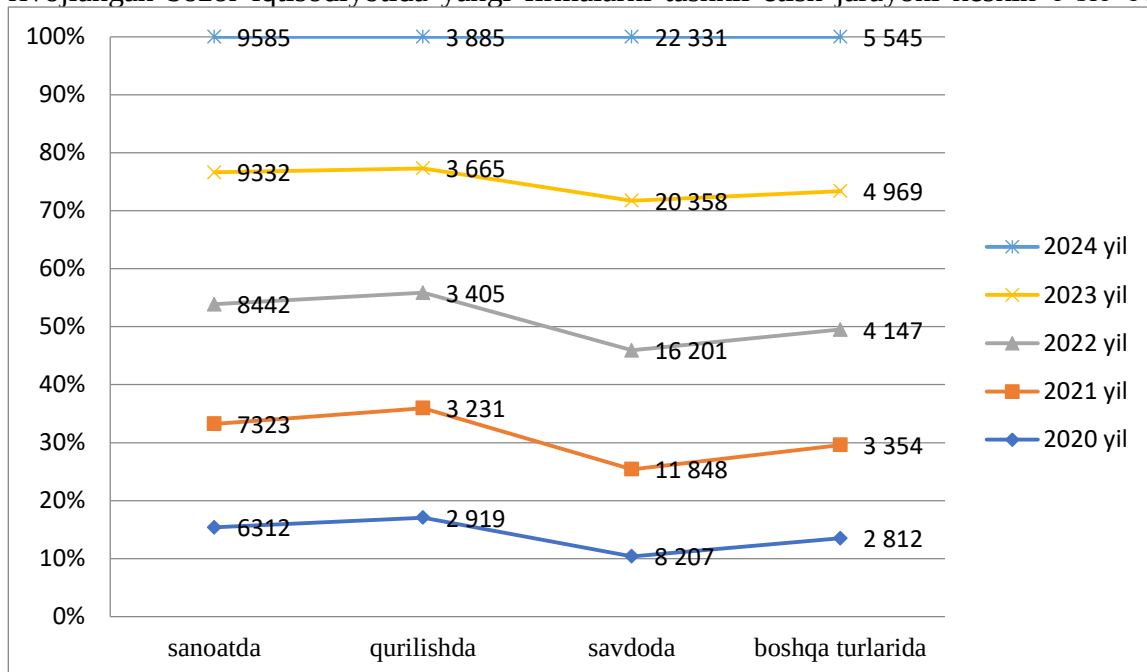
1-rasmdan ko'rinib turibdiki, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari hajmining asosiy qismi sanoat, xizmatlar ko'rsatish va savdo faoliyat turlariga

¹ Muallif ishlanmasi

to‘g‘ri keladi. Eng kam ulushi esa bandlik va qurilish sohasi faoliyat turlariga to‘g‘ri keladi.

Hozirgi kunda kichik biznesni subyektlarining viloyatimiz darajasida qo‘llab – quvvatlashning moliyaviy siyosatini budjet va budjetdan tashqari manbalar, kichik biznesni davlat tomonidan qo‘llab – quvvatlash loyihalari va davlat mijozlari hisobiga kichik biznesni qo‘llab – quvvatlash amalga oshiriladi. Shuning uchun ham Samarqand viloyatida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar jarayonida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish va qo‘llab – quvvatlashga qaratilgan aniq siyosat amalga oshirilmasa bunday mas’uliyatli vazifani hech bir hududda amalga oshira olmaydi.

Ilmiy maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishini qiyosiy tahlilini amalga oshirgan holda sohani rivojlanishi hamda uni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar samaradorligini ko‘rsatib o‘tmoqchimiz. Keyingi yillarda rivojlangan bozor iqtisodiyotida yangi firmalarni tashkil etish jarayoni keskin o‘tib bormoqda.

2020-2024-yillarda iqtisodiyot tarmoqlari kesimida ro‘yxatdan o‘tgan kichik tadbirkorlik subyektlari soni¹.

Jumladan, viloyat bo‘yicha iqtisodiyot tarmoqlari kesimida ro‘yxatdan o‘tgan kichik tadbirkorlik subyektlari soni 2021-yilda 35 022 mingta yangi korxona tashkil topgan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich 2020 yilda – 27 322 ming, 2022-yilda – 43 130 ming, 2023-yilda – 51 025 ming, 2024-yilda – 55 029 mingga yetgan. Bugungi kunda viloyatimizda biznesining 82,3 foizi qurilishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari tashkil qiladi.

Kichik va o‘rta biznes ijtimoiy muassasa sifatida faqatgina xizmat va tovarlarni ishlab chiqaruvchi sifatida emas, balki mintaqaviy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini, ijtimoiy barqarorlikni, insoniyatni ishlab chiqarishning asosiy kuchi sifatida rivojlanishini ta’minlash kabi ijtimoiy funksiyalarni ham bajaradi.

Xulosa va takliflar: Bizning fikrimizcha kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining rivojlanish istiqbollarini samarali tashkil etishning ilmiy -nazariy asoslariga tayangan holda, xalqaro tajribalari shuni ko‘rsatdiki, kichik biznes, birinchi navbatda ma’muriy nazoratga emas, balki moliyaviy va iqtisodiy qo‘llab-quvvatlashga muhtoj. Shunday ekan, kichik biznes uchun davlat kafolatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Davlat kafolatlari o‘zida tadbirkorlik faoliyati subyektlarining huquqlarini himoya qilishga qaratilgan xatti-harakatlarni tizimli ravishda amalga oshirishlari, shuningdek, investor hisoblangan va yuridik shaxslar ro‘yxatidan o‘tishidan qat’i nazar investitsiyalarni himoya qilishga qaratilgan chora – tadbirlar tizimini yaratishi kerak. Xususiy tadbirkorlik va kichik biznesni rivojlantirish uchun to‘plangan ilg‘or xalqaro va respublikamizda zamonoviy tajribalarni umumlashtirgan holda kelgusida

¹Muallif ishlanmasi

mazkur hududni yanada rivojlantirish borasida quyidagi taklif va tavsiyalarni berish mumkin:

- xususiy tadbirkorlik subyektlarini yanada rivojlantirish uchun tashkiliy, iqtisodiy, moliyaviy va kadrlar bilan ta'minlash borasidagi institutsional sohalarini yanada optimallashtirish;
- korxonalarni innovatsion tadbirlar asosida, yanada rivojlantirish uchun xususiy va davlat korxonalari, xususiy sektorning o'zaro hamkorlikdagi faoliyatini rivojlantirish;
- oliy o'quv yurtlari, ilmiy-tadqiqot muassasalari, yirik korxonalar qoshida kichik innovatsion firmalarni va venchur moliyalashtirish tizimi borasida to'plangan tajribalarni joriy etish;
- mahalliy hokimiyat tomonidan maqsadli soliq imtiyozlari va kreditlar shaklida kichik biznes subyektlariga to'g'ridan-to'g'ri subsidiyalar yoki alohida firmalarga imtiyozlar berish borasida moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimini yo'lga qo'yish;
- katta va kichik ishlab chiqarish korxonalari uchun butlovchi qismlarni (oldin import qilib olib kelingan) mahalliy kichik korxonalarda ishlab chiqarishni va xizmat ko'rsatishni yanada rivojlantirish va h.k.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentning "Mahallalarda tadbirkorlikni rivojlantirish aholi bandligini ta'minlash va kambag'allikni qisqartirish bo'yicha davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari to'g'risida"gi 2021-yil 3-dekabrda PF-29 son farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentning "O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va sanoat vazirligi huzuridagi Kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish agentligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi 2019 yil 13 avgustdagi PQ-4417-son qarori.
3. Abdullayev A.M., Abduraxmanov O.X., Zokirova N.K. Prognozirovaniye i modelirovaniye nasionalnoy ekonomiki. -T: fan va texnologiya, 2007. – 575 s.
4. Abdullayev Yo., Karimov F. Kichik biznes va tadbirkorlik. - T.: Mehnat. 2000 y.,
5. Abdusamatov, B. K., and R. M. Egamov. "Level of competitiveness of building products to increase innovative success." (2022).
6. Gulyamov S.S., Dogil L.F., Semenov D. Predprinimatelstvo i maliy biznes. - T.: TGEU, 1996. – s.19-83.,
7. Egamov, R. M. "The role of innovation in construction company management." *Open Access Repository* 9.3 (2023): 343-345.
8. Kichik biznesni boshqarish / Qosimova M.S., Xodiev B.Yu., Samadov A.N., Muhiddinova U.S. – T.: O'qituvchi, 2003. – 239 b.,
9. G'ulomov S.S. Tadbirkorlik va kichik biznes. –T.: Sharq. - 365 b., 21. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari/ stat.uz.
10. www.sba.gov, https://sbecouncil.org, 23. <https://www.oecd.org/mcm/ documents/C-MIN-2017-8-EN.pdf>

Р.Эгамов, Р.Хусайнова Роль малого бизнеса и частного предпринимательства в развитии региональной экономики	R.Egamov, R.Husainova The role of small business and private entrepreneurship in the development of the regional economy
Аннотация: в данной статье проанализирована роль малого бизнеса и частного предпринимательства в развитии региональной и национальной экономики Республики Узбекистан, а также тенденции его развития в отраслях зарубежных стран. В результате накопленного передового зарубежного и местного опыта в этой области разработаны предложения и рекомендации для дальнейшего развития данного сектора. Ключевые слова: малый бизнес, предпринимательство, частное предпринимательство, бизнес, субъекты предпринимательства, региональная экономика, развитие предпринимательства в микрорайонах.	Abstract: this article analyzes the role of small business and private entrepreneurship in the development of the regional and national economy of the Republic of Uzbekistan, as well as trends in its development in industries of foreign countries. As a result of the accumulated advanced foreign and local experience in this area, proposals and recommendations have been developed for the further development of this sector. Keywords: small business, entrepreneurship, private entrepreneurship, business, entrepreneurial entities, regional economy, development of entrepreneurship in localities.

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ ВА СЕРВИС

Сарвар Аюбовна Исхакова – СамИСИ, Рақамли иқтисодиёт кафедраси доценти (PhD)

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТАДБИРКОРЛИКНИНГ САЛОҲИЯТИДАН ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИАТЛАРИ

Аннотация: мақолада хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришда тадбиркорликнинг салоҳиятидан фойдаланиш имкониятлари таҳлил қилинган. Унда хизмат кўрсатиш соҳасида тадбиркорликнинг ўзига хос хусусиятлари очиб берилган ва соҳада тадбиркорликни ривожлантириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: тадбиркорлик, тадбиркорлик фаолияти, тадбиркор, хизмат кўрсатиш соҳаси, хизматлар, сервис.

Кириш. Бугунги кунда хизматлар соҳаси иқтисодиётнинг энг истиқболли ва жадал ривожланаётган тармоқларидан бири ҳисобланади. Фаолиятнинг кенг доирасини ўз ичига олган хизмат кўрсатиш соҳаси замонавий иқтисодиётда муҳим роль ўйнайди, янги иш ўринлари яратиш, иқтисодий ўсиш ва ижтимоий фаровонликни оширишга ёрдам беради. Анъанавий ишлаб чиқариш тармоқларидан фарқли ўлароқ, бу сектор ўз мижозларига молиявий, таълим, соғлиқни сақлаш, технология, меҳмондўстлик, туризм ва бошқалар каби турли соҳаларда хизматлар кўрсатишни қамраб олган номоддий ечимларни тақдим этишга қаратилган.

Хизматлар соҳаси дунёнинг кўплаб мамлакатлари ялпи ички маҳсулотининг асосий манбаи ҳисобланади. ЯИМдаги хизматларнинг улуши мамлакатнинг иқтисодий тузилиши ва ривожланишидаги фарқларни акс эттиради. Хизмат кўрсатиш соҳасига сармоя киритиш ва уни қўллаб-қувватлаш орқали давлатлар иқтисодий ўсишни рағбатлантиришда ва ўз фуқаролари учун фаровон келажакни таъминлашга эришишлари мумкин.

Хизмат кўрсатиш соҳасидаги улкан салоҳият уни барқарор иқтисодий ўсишнинг ишончли манбаига айлантиришга ва иқтисодий ўсишнинг ташқи иқтисодий конъюнктурага боғлиқлигини пасайтиришга қодирдир.

Ушбу соҳани иқтисодиётнинг етакчи секторига айлантириш истиқболлари кўп жиҳатдан ушбу соҳада тадбиркорлик фаолиятини, айниқса кичик ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш билан узвий боғлиқдир. Чунки хизматлар, асосан кичик ва хусусий тадбиркорлик субъектлари томонидан тақдим этилади. Республикамизда кичик тадбиркорликни ривожланиши ижтимоий-иқтисодий сиёсатнинг устувор йўналишлардан бири эканлиги ва шу сабабли юқори суръатларда ўсиб бориши хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эгадир. У соҳада рақобатнинг кучайишига, хизматлар турининг кенгайиши ва сифатининг яхшиланишига ёрдам беради.

Шу сабабли, тадбиркорликнинг ижтимоий-иқтисодий хусусиятларини ўрганиш ва илмий асослаш ва хизмат кўрсатиш соҳасида намоён бўлиш хусусиятларини аниқлаш, тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришга тўсқинлик қилувчи сабабларни ўрганиш жуда долзарбдир.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Иқтисодиёт назариясида "тадбиркорлик" тushунчаси XVIII асрда товар-пул муносабатларининг хусусиятларини, бозор муносабатларининг шаклланиш шарт-шароитларини, бу жараёнларда давлатнинг ролини ўрганиш классикларнинг диққат марказида бўлган. Тадбиркорлик муаммолари, самарали бизнесни ташкил этиш йўллари ҳозирги замон иқтисодий адабиётларида ҳам кенг муҳокама қилинади.

Тадбиркорлик тараққиётини тадқиқ этишнинг илмий, назарий асослари ва усуллари А.Смит, Й.Шумпетер, Х.Гросс, Р.Бруксбенк, В.Хюбнер, Р.Хизрич, М.Питерс, А.Хоскинг, Г.Жоунз, Л.Абалкин, В.Абчук, А.Бусыгин, Ю.Осипов сингари хорижий олимлар тадқиқотларида кенг ёритилган.

Бизнинг ёш иқтисодиётимизда тадбиркорлик фаолиятининг шаклланиш ва ривожланишининг хусусиятлари борасидаги илмий ишланмалар ички адабиётларда ҳам мавжуд. Республикамизда бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг умумназарий, минтақавий ва тармоқ муаммолари Абдуллаев Ё., Гуломов С., Ходиев Б.Ю., Муфтайдинов Қ. каби бир қатор республикамиз олимларининг илмий ишларида кенг ёритилган

Иқтисодий ривожланишнинг ҳозирги босқичида тадбиркорлик фаолиятига ва бу жараённинг қонуниятларига янгича қарашни шакллантириш ва ривожлантиришга ёндашувларни муайян даражада мослаштиришни талаб этади. Бизнинг фикримизча, иқтисодиётнинг етакчи секторига айланиб бораётган хизмат кўрсатиш соҳасида тадбиркорлик фаолиятининг ўзига хос хусусиятларнинг мавжудлигини ҳисобга олган ҳолда ўрганиш лозим.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотнинг методологик асосини кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ва хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш соҳасидаги қонун ости ва меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар, хусусан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларда Янги Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси тўғрисида”ги ПФ- 60-сонли Фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 11 майдаги “Хизматлар соҳасини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-5113-сон қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Худудларнинг жадал ижтимоий- иқтисодий ривожланишини таъминлашга доир устувор чора-тадбирлар тўғрисида»ги 2017 йил 8 августдаги ПҚ-3182-сон Қарори, шунингдек 2018 йил 7 июндаги “Қар бир оила-тадбиркор” дастурини амалга ошириш тўғрисида”ги ПҚ-3777-сон қарорлари олинди. Шунингдек, мазкур фармон ва қарорларда белгиланган иқтисодиётда давлат иштирокини камайтириш, хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш ва унинг устувор мавқеини янада кучайтириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожини рағбатлантиришга қаратилган институционал ва таркибий ислохотларни давом эттиришнинг асосий йўналишлари юзасидан таклиф ва тавсиялар ҳамда тегишли статистик маълумотларни йиғиш ва уларни қайта ишлашда замонавий статистик усуллар ва кузатувлар, қиёсий ва тизимли, анализ ва синтез, индукция ва дедукция усулларида кенг фойдаланилади.

Таҳлил ва натижалар. Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда хизмат кўрсатиш соҳаси жадал суръатлар билан ривожланди. Республикада хизматлар соҳасини тез суръатлар билан ривожлантириш Тараққиёт стратегиясининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади.¹

Ўтказилган тизимли ислохотларнинг самараси ўлароқ, мамлакатимиз ЯИМи таркибида 2019-2023 йиллар мобайнида хизмат кўрсатиш соҳасининг улуши 39,6 фоиздан 43,4 фоизгача кўпайганлиги, шунингдек иқтисодиётда банд бўлган аҳолининг умумий сонидан хизмат кўрсатиш соҳасида банд бўлган аҳоли улушининг 35,6 фоиздан 50,5 фоизгача ошганлиги² диққатга сазовор. Ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг ҳозирги босқичида Ўзбекистонда хизмат кўрсатиш соҳасининг «...аҳоли ўртасида ишсизликни камайтириш, одамлар ва оилаларнинг даромадини ошириш...»³ каби ўта долзарб вазифаларни ҳал қилишда роли беқиёс.

Ҳозирги кунда хизмат кўрсатиш соҳасида юз бераётган ўзгаришлардан бири - соҳада кичик ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг сон жиҳатидан кўпайиши ва фаолият турлари жиҳатидан кенгайиши ҳисобланади. Бунинг сабаби, бир томондан, хизмат кўрсатиш соҳаси объектив ва субъектив омиллар таъсиридан келиб чиққан ҳолда, кичик ва хусусий бизнес фаолияти учун жуда жозибадор бўлиб ҳисобланади. Иккинчи томондан, республикамизда кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ижтимоий-

¹“2022-2026 йилларда Янги Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 28.01.2022 йил, ПФ № 60.

²Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг расмий сайти. [Электрон ресурс]: URL:www.stat.uz. (кириш санаси: 20.04.2024).

³Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2018 йил 28 декабрь. uza.uz.

иқтисодий сиёсатнинг устувор йўналишларидан бири эканлиги ва шу сабабли юқори суръатларда ривожланиши ҳисобланади. Хизмат кўрсатиш соҳасида кичик ва хусусий тадбиркорликнинг тез суръатлар билан ривожланиши соҳада рақобатнинг кучайишига, хизматлар турларининг кўпайиши ва сифатининг яшиланишига ва энг муҳими - хизматлар нархининг пасайишига ва уларга талабнинг ошишига ҳамда кенг халқ оммасининг хизматлардан фойдаланиш имкониятлари ошишига ва ниҳоят, хизмат кўрсатиш соҳаси фаолияти самарадорлигининг ошишига ёрдам беради. Кичик корхоналар бозордаги талаб ўзгаришларига тез мослаша олади, хизмат турларини тез ўзгартириш, ресурслардан самарали фойдаланиш, ишлаб чиқаришни қисқа муддатда ва катта йўқотишларсиз ўзгартириш имконига эга бўлади.

Кичик тадбиркорликнинг ушбу афзалликларидан фойдаланган хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналари моддий ишлаб чиқариш корхоналарига нисбатан кўпроқ рақобатбардош ҳисобланадилар. Кичик тадбиркорликнинг ривожланганлиги хизмат кўрсатиш соҳаси юқори даромадлилигининг энг муҳим омилларидан бири ҳисобланади.

Статистик маълумотлар таҳлили шуни кўрсатдики, Ўзбекистон Республикасида 2023 йил 1 январь ҳолатига хизмат кўрсатиш соҳаси тармоқларида 266 мингдан ортиқ кичик корхоналар ва микрофирмалар мавжуд. Уларнинг хизматлар соҳасига оид фаолият кўрсатаётган корхона ва ташкилотларнинг умумий сонидagi улуши 80,5 % ни ташкил этади. Республикадаги барча кичик корхоналар ва микрофирмаларнинг эса 63,8 фоизга яқинини ташкил этади.¹ Ушбу ҳолат республикамизда кичик иқтисодиёт сектори амалда яратилган ҳамда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари томонидан хизматлар ишлаб чиқаришнинг кенгайиши хизматлар соҳасининг жадал ривожланишини таъминламокда, деб хулоса чиқаришга имкон беради.

Сўнгги йилларда Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан кичик тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш ҳамда ишбилармонлик муҳитини сифат жиҳатдан яхшилаш бўйича қабул қилинган қарор ва фармонлари, шунингдек, бу соҳага берилаётган катта эътиборлар натижасида кичик тадбиркорликнинг ЯИМдаги улуши 2005 йилдаги 38,2 фоиздан 2023 йилда 51,2 фоизга кўпайди. 2023 йилда кичик тадбиркорлик субъектларининг иқтисодиётда иш билан бандлардаги улуши 74,1 фоизни, инвестицияларнинг 51,4 фоизини, импортнинг 50,7 фоизини, экспортнинг 29,0 фоизини ташкил этди.² Келтирилган маълумотлар таҳлили Ўзбекистоннинг асосий иқтисодий кўрсаткичларини шакллантиришда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг улуши етарли даражада юқори эканлигини кўрсатди.

Кичик бизнес субъектлари томонидан Ўзбекистонда 2018-2023 йилларда ишлаб чиқарилган хизматлар ҳажми 84,4 трлн. сўмдан 224,4 трлн. сўмга ошган. 2023 йилда кичик тадбиркорлик субъектларининг кўрсатилган хизматлар умумий ҳажмидаги улуши 47,7 % ни ташкил қилди. Худудлар кесимида кичик тадбиркорлик субъектларининг хизматлар ҳажмидаги энг кўп улуши Тошкент (69,4 %), Қашқадарё (67,0 %), Фарғона (66,9 %), Наманган (66,4 %) ва Самарқанд (66,0 %) вилоятларига тўғри келди.³

Хизмат кўрсатиш соҳаси иқтисодиётнинг таркибий қисми сифатида иқтисодий муносабатларнинг умумий тизимига киради ва умумий иқтисодий қонунларга бўйсунди. Лекин шу билан биргаликда, хизмат кўрсатиш соҳаси тармоқларининг амал қилиши, уларда ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этиш, унинг пировард натижаларини истеъмолчиларга етказиб бериш ва бошқа жиҳатларида ўзига хос хусусиятларга эга ва уларни қуйидагича ажратиш мумкин, деб ҳисоблаймиз:

Биринчидан, хизмат кўрсатиш соҳаси, моддий ишлаб чиқариш соҳаси билан таққосланганда, хом ашё ва асосий материалларга унчалик боғлиқ эмас. Шу билан бир

¹Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий сайти. [Электрон ресурс]: URL:www.stat.uz. (кириш санаси: 20.04.2024).

²Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий сайти. [Электрон ресурс]: URL:www.stat.uz. (кириш санаси: 20.04.2024).

³Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий сайти. [Электрон ресурс]: URL:www.stat.uz. (кириш санаси: 20.04.2024).

вақтда унинг катта ишлаб чиқариш фондлари (уй-жой ва коммунал хўжалик, туризм ва санатория-курорт даволаниши) кенг миқёсда табиат ресурсларидан фойдаланишга мўлжалланган.

Иккинчидан, хизматлар турларининг хилма-хиллиги ва уларга илмий-техника тараққиёти турлича таъсир этиши билан характерланувчи турличалик кузатилади (сартарош, официант, массажистнинг хизматларига техника тараққиёти унчалик эътиборли таъсир этмайди ва юз йиллар давомида ўзгармасдан қолмоқда).

Учинчидан, хизматлар характери кўпинча ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчининг шахсий алоқасига асосланади, яъни хизмат кўрсатиш жараёнида инсон бевосита инсонга таъсир кўрсатади¹. Бу бевосита меҳнат ресурсларининг юқори сифатли бўлишининг муҳимлиги ва зарурлигини белгилайди. Хизматлар кўрсатувчи кўпчилик тармоқларда ходимларнинг юқори маълумоти ва касбий, малакавий даражаси, меҳнатининг ижодий, интеллектуал мазмуни билан белгиланади. Ушбу хусусият таннархнинг ҳисобланишини белгилайди, чунки, хизматларнинг ишлаб чиқарилиши ва кўрсатилиши бир вақтнинг ўзида амалга оширилади.

Масалан, сартарош ўз хизматини шу вақтнинг ўзида бажармасдан туриб миқдорнинг сочини ололмайди. Шу муносабат билан хизматлар (масалан, сартарошлик) кўрсатувчи айрим корхоналарда меҳнат унумдорлигининг оширилиши кўшимча ходимларни жалб этишни англатади, бу эса ўз навбатида, доимий харажатларни оширади. Шу билан бирга, компания бизнес жараёнини кўпроқ самарали жиҳозларга маблағ киритиш ҳисобидан оптималлаштириши мумкин.

Тўртинчидан, хизматларнинг буюртмачилари бўлгани ҳолда, кўпинча истеъмолчиларнинг ўзлари ресурс базасини ташкил этадилар, чунки, хизматлар ишлаб чиқариш жараёнининг бевосита иштирокчилари сифатида чиқадиладар. Масалан, тиббий хизматларни олишда истеъмолчи керакли ахборотни тақдим этиши, муаммони шакллантириши лозим, бир қатор ҳолатларда мутахассислар билан ечимларнинг эҳтимолий вариантларини муҳокама қилади, ва ниҳоят, бевосита қўллаш ва натижа олинишини таъминлайди. Бундан ташқари, хизматлар таклифига таъсир кўрсатиш ва ўзгарувчан талабга мослашиш мақсадида, сифатли хизмат кўрсатишни таъминлаш учун, сервис хизматининг ресурс салоҳиятини бошқариш, сервис корхонасининг кўшимча сифатида истеъмолчиларнинг ролини ҳам назарда тутати (ўз-ўзига хизмат кўрсатишни киритиш).

Бешинчидан, хизмат кўрсатиш соҳасида ресурс функциясининг муҳим хусусияти тадбиркорлик капитали айланишининг юқори тезлиги ҳисобланади.²

Бизнингча, ушбу хусусиятлар соҳада тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишда ўзининг яққол аксини топади.

Хулоса ва таклифлар. Мамлакатимизда хизмат кўрсатиш соҳасидаги тадбиркорлик ривожланиши ва унинг хусусиятлари бўйича ўтказилган таҳлил хизмат кўрсатиш соҳасида тадбиркорлик фаолиятининг кичик ва хусусий шакллари ривожлантириш заруриятининг миллий иқтисодиётимиз учун аҳамиятли бўлган йўналишлари сифатида ажратиб кўрсатиш имконини берди.

Хизмат кўрсатиш соҳасида тадбиркорлик фаолиятининг кичик ва хусусий шакллари ривожлантириш иқтисодиётнинг бошқа тармоқларидан фарқли равишда камроқ меҳнат ва дастлабки босқичларда нисбатан кам капитал қўйилмалар талаб қилишлиги билан изоҳланади. Унга хўжалик юритишнинг ўзгарувчан шароитларига тез мослашуви, бошқарув тизимининг енгиллиги, бозор конъюнктурасидаги ўзгаришларга жавоб сифатида фаолият турини ўзгартиришга сезгирлиги, бозорда у ёки бу хизматга талабнинг даражаси тўғрисида яхши хабардорлик ва бошқалар ҳосилдир.

Шунингдек, хизмат кўрсатиш соҳасидаги тадбиркорликнинг ўзига хос хусусиятларининг мавжудлиги соҳада тадбиркорликни ривожлантириш дастурларини ишлаб

¹Мухаммедов М.М. Хизмат кўрсатиш соҳаси ва туризмни ривожлантиришнинг назарий асослари.—Самарқанд: Zarafshon, 2017. -Б. 43.

²Лапуста М. Г. Предпринимательство. Учебное пособие. — М.: ИНФРА-М, 2003.

чикишда уларни эътиборга олиш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Бундан ташқари хизмат кўрсатиш соҳасидаги тадбиркорлик фаолиятининг кичик ва хусусий шакллари ривожлантириш уларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимида алоҳида эътибор қаратишни ҳам тақозо этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларда Янги Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси тўғрисида”ги Фармони. 28.01.2022 йил, ПФ № 60.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2018 йил 28 декабрь. uza.uz.
3. Boltabaev M.R., Qosimova M.S. Kichik biznes va tadbirkorlik. – T.: NOSHIR, 2011.
4. Исхакова С.А. Хизмат кўрсатиш соҳасида тадбиркорлик фаолиятининг хусусиятлари. “Иқтисод ва молия” журналы, №2, 2021.
5. Лапуста, М. Г. Предпринимательство: учебное пособие. — М.: ИНФРА-М, 2003.
6. Мухаммедов М.М. Хизмат кўрсатиш соҳаси ва туризмни ривожлантиришнинг назарий асослари.—Самарқанд: Zarafshon, 2017.
7. Муфтайдинов Қ. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида тадбиркорликни ривожлантириш муаммолари: иқт.фан.док....дисс.Т. ЎЗМУ. 2004.
8. Ходиев Б.Ю., Қосимова М.С., Самадов А.Н. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик. Т.: ТДИУ, 2010.
9. Ғуломов С.С. Тадбиркорлик ва кичик бизнес. –Т.:Шарқ, 2002.
10. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий сайти. [Электрон ресурс]: URL:www.stat.uz. (кириш санаси: 20.04.2024).

С.Исхакова	S.Iskhakova
Возможности использования потенциала предпринимательства в развитии сферы услуг Аннотация: в статье анализируются возможности использования потенциала предпринимательства в развитии сферы услуг. Выявлены особенности предпринимательства в сфере услуг и разработаны предложения по развитию предпринимательства в этой сфере. Ключевые слова: предпринимательство, предпринимательская деятельность, предприниматель, сфера услуг, услуги, сервис.	Opportunities for using the potential of entrepreneurship in the development of the service sector Abstract: the article analyzes the possibilities of using the potential of entrepreneurship in the development of the service sector. It revealed the specific features of entrepreneurship in the service sector and developed proposals for the development of entrepreneurship in the sector. Keywords: entrepreneurship, entrepreneurial activity, entrepreneur, service industry, services, service.

Zoxid Sobirovich Axmedov – JizPI katta o‘qituvchisi

TRANSPORT LOGISTIKASI XIZMATLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INNOVATSION JARAYONLARINING QO‘LLANILISHI

Annotatsiya: mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasini xalqaro transport magistrallariga ulanishi, mamlakatimizning transport mustaqilligini ta’minlash va tashqi aloqalarni diversifikatsiya qilish orqali transport logistikasi xizmatlarini rivojlantirishning ahamiyati tadqiq etilgan. Milliy mahsulotlarni yetkazib berishda umumiy resurslarni o‘zaro bog‘liq faoliyat bilan taqsimlash, innovatsion texnologiyalarni qo‘llashni soddalashtirish, moddiy va nomoddiy aktivlarni jalb etish tranzaksion xarajatlarni kamaytirish orqali ma’lum bir hududning raqobatdosh ustunliklaridan foydalanishda klasterlash turlarini takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar berilgan. Kalit so‘zlar: transport xizmatlari, xalqaro bozorlar, logistika, logistik ta’minot, transport-logistika infratuzilmasi, logistik klasterlash, logistika jarayonlarini boshqarish, innovatsion tamoyillar.
--

Kirish. Jahon xalqaro savdo va iqtisodiy aloqalarning globallashuvi, milliy mahsulotlarni mintaqaviy va xalqaro bozorlarga chiqishini ta’minlash xizmatlarining bozori holatini baholash,

transport logistikasi sohasini boshqarishning innovatsion mexanizmlarini takomillashtirish, uning o'zgarish istiqbollari, tendensiyalari shu jumladan transport logistikasining rivojlanganligi bilan belgilanadi. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, yillik transport xizmatlari ko'rsatish hajmi 4,2 trln. AQSH dollarini, shundan avtomobil transportining ulushi 2,1 trln. AQSH dollarini tashkil etib, dunyo yalpi ichki mahsuloti tarkibida 10 foizini tashkil etadi [1].

“2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida ko'rsatilganidek “Mamlakatning xalqaro hamjamiyatda teng huquqli subyekt sifatidagi rolini oshirish, hamkor mamlakatlar va xalqaro tashkilotlar bilan mintaqaviy va global masalalar bo'yicha muvozanatli tarzda muloqot olib borish, ular bilan ikki va ko'p tomonlama uchrashuvlar o'tkazish, siyosiy, iqtisodiy hamda madaniy sohalarda turli darajadagi maslahatlashuvlarni tashkil etish, yetakchi davlatlar bilan keng qamrovli hamkorlikni strategik darajaga olib chiqish hamda ular bilan kengaytirilgan sheriklik va hamkorlik to'g'risidagi bitimlarni kelishish” mamlakatimizning xalqaro transport magistrallariga ulanishi, transport mustaqilligini ta'minlash va transport aloqalarini diversifikatsiya qilishga yo'naltirilishida alohida o'rin egallaydi [2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Transport logistika xizmatlarining samarali mexanizmlarini takomillashtirish borasida olimlardan B.G.Galstyanning ko'rsatishicha, “Transport logistikasi - bu sanoat logistikasi muayyan texnologiya, ta'minot zanjiridagi marshrutlar va logistika, texnologik, operatsiyalar, faoliyat va funksiyalardan tashkil topgan transport vositalari tomonidan mahsulotlarni ko'chirishdan iborat bo'lgan tovarlar harakati jarayonida moddiy oqimlarning ishlashi va boshqarilishi va ularga tegishli ta'minot va unga aloqador oqimlarni tashkil etish”[3].

D.Bauersoksning fikricha esa, logistika infratuzilmasi ishlab chiqarish obyektlari, axborot vositalari, transport kompaniyalari va ularning imkoniyatlari, omborxonalar, yuklarni tashish, qadoqlash, inventarizatsiya qilishni boshqarish, yuklarni ortish va tushurish terminallari va chakana do'konlarga tegishli deb hisoblagan. Logistika infratuzilmasini tashkil etishda ma'lum geografik joylashuvi bo'lgan obyektlar, ya'ni ombor komplekslari sonini aniqlash va har bir joyda saqlanuvchi mahsulot zaxiralarini hisoblash kerak [4].

Mahalliy olimlardan J.Fayzullayevning fikricha, “Transport logistika tizimi iqtisodiy samaradorligini oshirish xo'jalik yurituvchi subyektlarning daromad olishini transport bilan ta'minlash jarayonida transport vositalaridan ratsional foydalanishga qaratilgan funksiyalar va tashkil etish vositalaridan unumli foydalanishdir”[5].

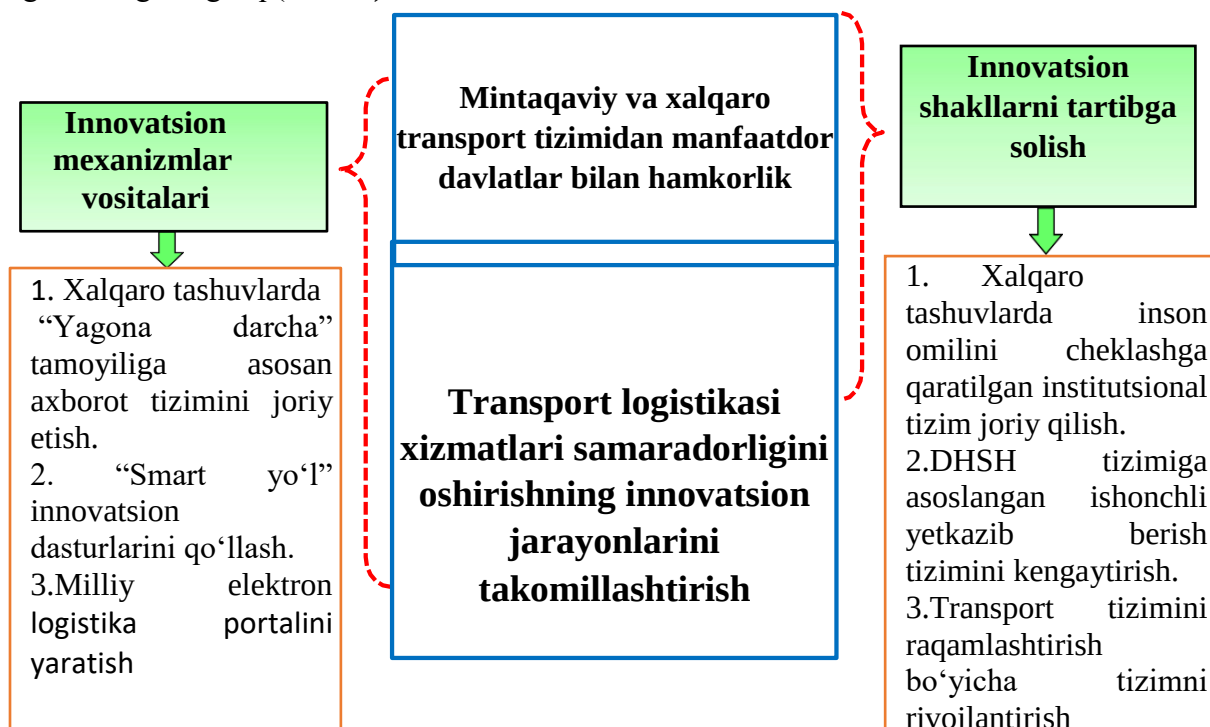
J.Nosirova esa “Mamlakatimizda logistik xizmatlar xilma-xilligi bu tarmoq tashkilotlarning imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirish imkonini bermoqda. Logistikaning rivojlanishi avvalambor, avtomobil va temir yo'llarning rivojlangan tizimi, ularning samarali faoliyati ishlab chiqarishdagi umumiy xarajatlarini kamaytirishning muhim sharti va omilidir” deb hisoblaydi [6].

R.G'.Samatovning e'tirof etishicha “Mujassamlashgan logistik ta'minot (LT)ni amalga oshirish logistik jarayon ishtirokchilarining ishlab chiqarish va xo'jalik faoliyatining quyidagi shakl va uslublari orqali amalga oshiriladi [7]: xo'jalik aloqalarining shakllanish faoliyatini uning mahsulotlarga bo'lgan talab va ularni iste'molchilarga yetkazib berish faoliyati bilan birgalikda olib borilishi, tashish jarayonida yuk jo'natuvchilarni logistik boshqarishni o'zaro muvofiqlashtirish, turli xo'jalik yuritish subyektlari tasarrufida bo'lgan omborlar va terminallardan birgalikda tizimli foydalanishda kooperatsiyani amalga oshirish, yuk tashish jarayonlarini optimal tashkil etish uchun harakat vositalari, texnik-texnologik elementlar, infratuzilmalar va bu faoliyatni amalga oshiruvchi korxonalar tanlovini amalga oshirish va boshqalar”.

Tadqiqot metodologiyasi. Transport logistika xizmatlarining samarali mexanizmlarini takomillashtirish innovatsion faoliyatni amalga uchun ham, uni takomillashtirishning asosiy yo'nalishlarini aniqlash uchun muhim bo'lgan uslubiyotni tadqiq etish lozim. Maqolada innovatsion logistika mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirishga qaratilgan turli yangiliklarni qo'llash orqali logistika jarayonlarini boshqarishni takomillashtirish usullari keltirilgan.

Tahlil va natijalar. Bugungi dunyo bozorlariga chiqish, birinchi navbatda, mintaqaviy va

xalqaro transport tizimidan manfaatdor davlatlar bilan hamkorlik asosida TL markazlarini tashkil etish va ularning samarali faoliyatini muvofiqlashtirish, atrof-muhitga salbiy ta’sirini pasaytirish chora-tadbirlarini amalga oshirish, innovatsion mexanizmlar vositalari va innovatsion shakllarni tartibga solishga bog‘liq (1-rasm).

1-rasm. Transport logistikasi xizmatlari samaradorligini oshirishda innovatsion jarayonlarning qamrovi⁸

Innovatsion logistika mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifatini oshirishga qaratilgan turli yangiliklarni qo‘llash orqali logistika jarayonlarini boshqarishni takomillashtirish va mazkur jarayonlardan xarajatlarni kamaytirish imkoniyatini yuzaga chiqaradi va mazkur munosabatlarning innovatsion shakllarini tartibga solishning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. Ilmiylik - innovatsion logistika tizimlari sohasida turli xil jarayonlar o‘rganilgan, amaliy-ilmiy g‘oyalarni qo‘llashni ifodab, to‘g‘ridan-to‘g‘ri tovar aylanmasining tashkiliy tizimida innovatsiyalar sohasidagi jarayonlarning uzviy bog‘liq zanjirini yaratish imkonini nazariy jihatdan asoslaydi. Mazkur tamoyil xalqaro standartlarga javob beruvchi, yuqori darajada mexanizatsiyalashgan ko‘p turdagi maqsadlarga xizmat qiluvchi, yuklarni to‘plash va qayta ishlash terminal komplekslari rivojlanishini rag‘batlantiruvchi ushbu soha taraqqiyotning mavjud qonuniyatlari va tendensiyalari joriy etish, mavjudlarini yanada takomillashtirishni nazarda tutadi.

2. Muvofiqlashtirish – logistikaning samarali faoliyatini tartibga solishda muvofiqlashtirish muhim ahamiyatga ega bo‘lib, transport-logistika markazlari faoliyatini isloh qilish uchun bir qator muhim ishlarni amalga oshirish, jumladan transport-logistikasi sohasida “aniq vaqt” va “eshikdan eshikkacha” prinsip asosida ishlovchi, bojxona, transport – ekspeditorlik, omborxona va informatsion logistika sohasida to‘liq kompleks xizmatlarini ko‘rsatish imkoniyatlariga ega transport-logistika markazlarini tashkil etish, bu borada atrof-muhit muhofazasini ta’minlash, xalqaro ekologik normalarga rioya qilish, ekologik xavfsizlik tamoyilidan samarali foydalanish maqsadga muvofiq bo‘lar edi va aholining turmush darajasini yaxshilashga hissa qo‘shadi.

3. Axborot bilan ta’minlanish - transport-logistika sohasini rivojlantirish uchun eng avvalo logistika ekspeditorlik xizmatlarini hamda multimodal logistika markazlarini masofaviy xizmatlar dinamikasi, tarkibi va ko‘lamini ifodalovchi to‘liq axborotlarni yig‘ish hisoblanadi. Mazkur axborotlar har qanday xizmatlar ayniqsa, masofaviy xizmatlarning adekvat tavsif va to‘liq tassavur hosil qilish asosida tezkor chora-tadbirlarni ishlab chiqish imkonini beradi.

⁸ Muallif tomonidan tayyorlangan

Xulosa va takliflar. Bizningcha, **transport logistikasi xizmatlari samaradorligini oshirishda innovatsion jarayonlar** sifatini oshirishning imkoniyatlariga quyidagilar kiradi:

- material, axborot va boshqa kerakli oqimlarni integrallashgan kompleks tizimlarini takomillashtirish va raqamlashtirish;
- ishlab chiqarish va muomala sohalarida logistik imkoniyatlardan foydalanishni nazoratga olish, ularni rejalashtirish va strategik muvofiqlashtirish;
- bozor muhitini hisobga olgan holda tanlab olingan strategiya doirasida logistik konvensiyani doimiy mukammallashtirish va transport-logistika jarayonlari texnologiyasini sifatli ta'minlay oladigan malakali kadrlar bilan ta'minlash;
- xalqaro yo'nalishlarda xizmat ko'rsatuvchi transport korxonalarining raqobatdoshligini oshirish bo'yicha samarali chora-tadbirlarni qo'llash;
- respublikamizda transport-logistik markazlar va xizmat ko'rsatuvchi infratuzilma obyektlarining optimal joylashuvini ta'minlash va transport-logistik xizmatlari ko'rsatish operatorlarining investitsiyaviy jozibadorligini oshirish;
- sohada innovatsion muhitni yaratish orqali milliy operatorlarning axborot texnologiyalari va vositalari bilan ta'minoti hamda boshqaruvda ulardan keng foydalanishni ta'minlash;
- transport-logistik tizim ishtirokchilarining xalqaro iqtisodiy aloqalarini oqilona tashkil etish va boshqalar.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. [www/worldbank.org](http://www.worldbank.org).
2. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. Lex.uz.
3. Galstyan B.G. Transportnaya logistika, yee suщnost i zadachi // Molodoy uchenyy. – 2018. № 51 S. 224-225.
4. Bauersoks D. Logistika. Integrirovannaya sep postavok. – M.: Olimp-Biznes, S.75-76.
5. Fayzullayev J.S. Economic-mathematical model of evaluating the efficiency of the transport system. // Economics and Innovative Technologies: Vol. 2021: No. 1, Article 1.
6. Samatov R.G'. “Raqobat muhitida avtomobil transporti logistik tizimi faoliyatini takomillashtirish” mavzusidagi t.f.n. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent Avtomobil-yo'llar instituti. 2012.- 44 b.
7. Nosirova J. O'zbekistonda logistika xizmatining rivojlanishi va istiqbollari. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. TDIU. № 4, 2016 yil. www.iqtisodiyot.uz -2 B.
8. Axmedov Z.S. Transport logistikasi xizmatlarini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari // Agro ilm. O'zbekiston qishloq va suv xo'jaligi jurnali ilmiy ilovasi. Toshkent, 2020.-№3 (66). -103-104 b.(05.00.00. №15).

3. Ахмедов	Z.Akhmedov
Применение инновационных процессов для повышения эффективности транспортно-логистических услуг Аннотация: в данной статье рассматривается важность развития транспортно-логистических услуг путем подключения Республики Узбекистан к международным транспортным магистралям, обеспечения независимости транспорта нашей страны и диверсификации внешних связей. Были даны рекомендации по совершенствованию видов кластеризации в использовании конкурентных преимуществ конкретной области путем разделения общих ресурсов при поставке национальной продукции по взаимозависимым видам деятельности. Ключевые слова: транспортный сервис, международные рынки, логистика, логистика снабжения, транспортно-логистическая инфраструктура, кластерная логистика, логистическая кластеризация, управление логистическими процессами.	Use of innovative processes for increasing the efficiency of transport logistics services Abstract: this article discusses the importance of developing transport and logistics services by connecting the Republic of Uzbekistan to international transport routes, ensuring the independence of our country's transport and diversifying external relations. Recommendations were given to improve the types of clustering in using the competitive advantages of a particular area by dividing common resources in the supply of national products for interdependent activities. Keywords: transport service, international markets, logistics, logistics of supply, transport and logistics infrastructure, cluster logistics, logistics clustering, logistics process management.

Обид Мамаюновович Пардаев – Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги, департамент директорининг биринчи ўринбосари, СамИСИ тадқиқотчиси, PhD.

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ҲИСОБИГА МАҲАЛЛАЛАР ОБОДЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация: мақолада хизмат кўрсатиш соҳасини такомиллаштириш ҳисобига маҳаллалар ободлигини таъминлаш масалалари ва уларни ривожлантиришнинг стратегик йўналишлари кўриб чиқилган. Бунда “Маҳалла сервис компанияси” фаолиятини жорий қилиш таклифи асосланган. Шунингдек, ушбу янги тизимдан фойдаланишнинг бугунги кун талабидан келиб чиқадиган стратегик йўналишлари, масъуллар ва ижросини таъминлашда амалга ошириладиган тадбирлар кетма-кетлиги ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: хизмат кўрсатиш соҳаси, коммунал хизматлар, маҳалла, маҳалла ободлиги, стратегия, стратегик йўналишлар, сервис компанияси.

Кириш. Бугунги кунда аҳолининг фаровонлиги, ҳаётдан қониқиб яшаши бевосита маҳаллага боғлиқ бўлганлиги муносабати билан мамлакатимиз раҳбарияти томонидан ушбу соҳага катта эътибор қаратилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 28 февралдаги “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини “Инсонга эътибор ва сифатли таълим йили” да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида” ги ПФ-27–сонли Фармони ҳамда 2022 йил 25 октябрдаги “Жамоатчилик фикри асосида шакллантирилган лойиҳаларни молиялаштириш кўламини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-409–сонли қарорлари ижросини таъминлаш мақсадида Вазирлар Маҳкамасининг 2023 йил 3 майдаги “Обод қишлоқ” ва “Обод маҳалла” дастурларини жамоатчилик фикри асосида ташаббусли бюджетлаштириш жараёнлари орқали амалга ошириш тартиби тўғрисидаги Низом” ни тасдиқлаш ҳақида” ги 183-сонли қарори қабул қилинди. Буларнинг барчаси маҳаллаларни янада ободонлаштиришга, аҳолининг яшаш сифатини оширишга қаратилган тадбирлардир.

Кўрсатилган фармон ва қарорларда белгиланган вазифаларни сифатли амалга ошириш учун мамлакатимизнинг барча ҳудудларида (*шаҳар ва қишлоқларида ҳам*) маҳаллалар ободлигини таъминлашга қаратилган чора-тадбирларнинг амалга оширилиши мақсадга мувофиқ бўлади. Кўриниб турибдики, мазкур мақола учун танланган мавзу бугунги куннинг долзарб муаммолардан бирининг ечимига бағишланган.

Тадқиқот методологияси. Мақолани тайёрлаш ва тегишли хулосаларни шакллантиришда мантиқий, иқтисодий ва қиёсий таҳлил, макон ва замон, индукция ва дедукция, тизимли ёндошув каби мантиқий ва таҳлилий усуллардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Ҳозирги пайтда, шаҳар ҳудудларида “**Бошқарув сервис компаниялари**” томонидан кўп қаватли уйлар атрофини турли чиқиндилардан тозалаш, уларни ободонлаштириш, коммуникация тармоқларига улаш орқали хизмат кўрсатиш амалга оширилади. Аммо қишлоқ жойлардаги маҳаллаларда, яқка тартибдаги уй-жойлар аҳолиси учун бундай хизматларни кўрсатувчи ташкилот мавжуд эмас. Шу туфайли қишлоқ жойлардаги маҳаллалар ободлигини таъминлаш, асосан маҳалланинг ўзига юқлатилган. Шу туфайли ушбу ҳудудларни ободонлаштиришга янгича механизмларнинг жорий қилиниши талаб этилмоқда.

Маълумки, қишлоқ жойларда маҳаллаларда ободонлаштириш, кўкаламзорлаштириш ва тозалаш ишлари йилда **1-2 марта** асосан ҳашар йўли билан ёки яқка тартибдаги уй-жойлар эгалари томонидан мустақил амалга оширилилади. Жуда кўп маҳалалар бундай ободонлаштириш ишларини ўз-ўзини бошқариш принципига таянган ҳолда мустақил амалга ошириб келишмоқда. Бу албатта яхши, кўрсатилган ишларни ўз вақтида бажариш учун масъул тизим йўқ. Шуларни инобатга олиб, маҳаллаларда “**Маҳалла сервис компанияси**” ни ташкил қилиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Ушбу субъект ўзи тегишли чора-тадбирларни ишлаб чиқиб, барча ободонлаштириш ишларини ўзи мустақил амалга оширади.

Хуллас, маҳалла ободлиги билан шуғулланувчи “Маҳалла сервис компанияси” ташкил этишнинг ташкилий чора-тадбирлари аниқ белгилаб берилиши лозим. Бизнинг таклифимиз асосида 2024 йилда 150 дан ортиқ маҳаллаларда эксперимент доирасида “Маҳалла сервис компанияси” ташкил этилиб, уларнинг фаолияти ўрганилиши кўзда тутилган. Ушбу Сервис компанияси маҳалла фуқаролар йиғини кенгашининг қарори асосида ўзининг ҳудудида жойлашган **салоҳиятли тадбиркорлар орасидан танлаб олинади**. Сервис компанияси мазкур маҳаллада тегишли имтиёзларга эга бўлади. Уларга маҳаллалар биноси ҳудудида **бепул** фойдаланиш ҳуқуқи асосида хоналар ажратилади ҳамда уларга ободонлаштириш учун зарур бўлган техник воситалар ва ускуналар бепул фойдаланишга берилади. Шу йўл билан сервис компанияларида амалга ошириладиган ишлар тез ва самарали амалга оширилишига эришилади.

Яна бир муҳим жиҳат, Сервис компаниясига устувор равишда маҳаллада истиқомат қиладиган **вақтинча ишсиз бўлган, мавсумий ишларга чиқадиган фуқаролар** жалб қилиниши кўзда тутилган. Кўриниб турибдики, шу йўл билан маҳаллада ишсизлар сони камаюди, бандлик даражаси ошиб, камбағалликни қисқартиришига имкониятлар яратилади. Таъкидлаш жоизки, Сервис компанияси ҳудуд ободлигини таъминлаш ишларини маҳалла фуқаролар йиғинининг буюртмаси ва назорати асосида амалга оширади.

Таъкидлаш жоизки, “Маҳалла сервис компанияси” томонидан кўрсатиладиган хизматларнинг турлари аниқ белгиланган бўлиши лозим. Унга, маҳалла ҳудудини ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш ишларини бажариш, ариқлар ва суғориш тизимларини тозалаш, кўчаларнинг тозаллигини таъминлаш, кўчатлар экиш ва парваришлаш ишлари билан шуғулланиш каби бир қатор вазифалар юклатилади.

Шунингдек, Сервич компанияси маҳалла ҳудудида жойлашган ижтимоий соҳа объектларида ободонлаштириш ва коммунал эксплуатация хизматларини кўрсатишда, чиқиндиларни йиғиб саралашда ва чиқинди корхоналари томонидан олиб чиқиб кетилишини ташкил этишда бевосита иштирокчи, ижрочи ва назоратчи вазифаларини ўтайди. Шунингдек, аҳолининг эҳтиёжларидан келиб чиқиб, бир қанча ижтимоий аҳамиятга эга бўлган пуллик хизматларни ҳам кўрсатади. Ушбу хизматларнинг бажарилиши маҳалланинг ободлигини, аҳолининг яшаш сифатини оширишга хизмат қилишини инобатга оладиган бўлсак, Ўзбекистон маҳаллалари учун катта имкониятларнинг очилганлигидан далолат берган бўлади.

Маҳаллалар ободлигини билан боғлиқ ташкил қилиниши лозим бўлган тадбирларни молиялаштириш манбалари ҳам аниқ белгиланган бўлиши лозим. Молиялаштириш манбаларига қуйидагиларни киритиш мумкин. Бу қуйидаги жадвалда ўз ифодасини топган (1-жадвал).

1-жадвал

Маҳаллалар фаолиятини молиялаштириш манбалари ва уларнинг амалга ошириш йўллари

Т/р	Молиялаштириш манбалари	Молиялаштиришни шакллантириш йўллари
1.	Хайрия ҳашарларини уюштириш	Маҳаллий шароитдан келиб чиқиб, бир йилда бир ёки икки марта хайрия ҳашарларини уюштириб маблағини маҳалла фондига ўтказиш лозим бўлади
2.	Аҳолининг маҳаллага хайрия қилишини ташкил қилиш	Айрим маҳаллаларда йирик тадбиркорлар маҳалла фондига ўзларининг йиллик даромадларидан хайрия сифатида ўтказиб берилади.
3.	Маҳаллага Давлат ва маҳаллий бюджетлардан маблағ ажратиш	Ҳозирги кунда Президентимизнинг кўрсатмасига биноан давлат бюджетидан ҳар бир маҳаллага маълум миқдорда маблағ ажратилиши кўзда тутилган.
4.	Маҳаллада ташкил қилин-	“Кўмак жамғармаси”га ўзини ўзи банд қилган

	ган “Кўмак жамғармаси”га ўзини ўзи банд қилганлар даромадларидан 10 %	фуқаролардан олинган даромадларининг 10 %ни ўтказиб бериш амалиёти айрим маҳаллаларда тажриба тариқасида амалга оширилмоқда.
5.	Жамоат ишлари жамғармаси маблағлари ҳисобидан	Маҳаллани ободонлаштириш ишлари учун Маҳалла фуқаролар йиғинларига ҳар ойда маълум миқдорда белгиланган миқдорда маблағ ажратилиши ҳам мақсадга мувофиқ.

Жадвалдан кўриниб турибдики, энди маҳаллаларда ўзининг маблағи бўлиши мумкинлиги кўзда тутилмоқда. Бу мазкур субъектнинг фаолияти самарадорлигини ошириш имкониятини яратади. Ушбу маблағлар нафақат ободонлаштириш, балки маҳалланинг бошқа эҳтиёжлари учун ҳам сарфланади. Булар ўз навбатида аҳолининг яшаш сифатини ошириш имкониятини ҳам яратади. Маҳалла сервис компанияларини қўшимча қўллаб-қувватлаш чоралари ҳам белгиланмоқда. Бунда маҳаллани обод қилиш билан боғлиқ ишларни бажариш, шунингдек маҳалла аҳолисига ижтимоий аҳамиятдаги пуллик хизматларни кўрсатиш доирасида даромад, фойда, мол-мулк, ер солиқлари ҳамда ижтимоий солиқ тўловларини тўлашдан озод этиш таклифи ҳам қараб чиқилмоқда.

Эндиликда маҳаллалар ободлигини таъминлашнинг ташкилий-ҳуқуқий меъёрлари ҳам белгилаб берилиши лозим. Бунда тегишли Давлат органларига бир қанча таклифлар киритилиб, уларни тасдиқлаш орқали ҳуқуқий асослар яратилиши лозим. Шундай қилинса, Сервис компаниялар томонидан фаолият юритиш ва хизмат кўрсатиш ҳамда уларни молиялаштириш механизмларини ҳал қилиш чоралари кўрилади ва ушбу жараённинг қонуний асослари яратилади.

Қайд этиш жоизки, ҳозирги кунда маҳаллаларда якка тартибда уй-жойларда истиқомат қилаётган оилалар сони анчагина. Улар бир-бири билан маҳалла доирасида бирлашган ҳолда ушбу жараённинг бевосита иштирокчилари бўлишлари лозим. Шу мақсадда “**Обод хонадон – обод кўча – обод маҳалла**” тамойили асосида яшашлари амалга оширилмоқда. Аммо буни амалга оширишнинг ҳуқуқий механизми ҳам ишлаб чиқилмаган. Бу ҳолатни инобатга олиб, маҳаллаларда якка тартибдаги уй-жойларда истиқомат қилиш ва фаолият юритишнинг ҳуқуқий мезонлари, қоидалари яратилиши лозим, деб ҳисоблаймиз.

Ҳозирги пайтда “Маҳалла сервис компанияси” фаолияти йўлга қўйилиши натижасида бир қанча ижобий ютуқларга эришилади. Энг аввало, маҳаллаларнинг муаммоси маҳалланинг ўзида баратараф этилиб, кўчаларга фойз киради, аҳолида яшаш ва озодалик маданияти шаклланади. Озодалик бор жойда барака бўлади. Шу тариқа маҳаллаларга барака киради. Мухими, ёшларимиз озодаликка кўникиб улғаяди. Бу тарбиянинг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади.

Яна бир муҳим жиҳат, маҳалла ҳудудида яшовчи усталар, дурадгор ва бошқа касб эгаларининг бандлиги таъминланади. Чунки улар ишсиз бўлса, бевосита маҳаллада ташкил қилинган “Маҳалла сервис компанияси”га ишга жалб қилинади. Шу тариқа бандлик даражаси ошиб, ишсизлар камайиб, камбағаллик даражасининг пасайишига асос бўлади. Маҳалла ҳудудида яшовчи усталар, дурадгор ва бошқа касб эгалари шу маҳаллада яшаб, бошқа жойда ишлаётган бўлса, уларга шу ўзининг маҳалласида фаолият олиб бориш имконияти яратилади. Шу тариқа унинг вақти, транспорт қатновига сарфланадиган маблағлари ҳам тежалишига эришилади.

Тадқиқот натижасида бир қанча таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқишга муваффақ бўлдик. Булар:

Биринчидан, бугунги кун эҳтиёжидан келиб чиқиб, мамлакатимиз маҳаллаларда “**Маҳалла сервис компанияси**”ни ташкил қилиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Ушбу субъект ўзи тегишли чора-тадбирларни ишлаб чиқиб, барча ободонлаштириш ишларини ўзи амалга ошириши эвазига аҳолининг фаровонлиги ва сифатли яшаш имкониятларини оширади.

Иккинчидан, маҳаллалар фаолиятини молиялаштириш манбалари ва уларнинг амалга ошириш йўллари ҳам ишлаб чиқилди. Мухими, ушбу тадбирларнинг ташкилий-ҳуқуқий меъёрлари ҳам белгилаб берилиши лозимлиги асосланди ва тегишли Давлат органларига бир қанча таклифлар киритилиб, уларни тасдиқлаш орқали ҳуқуқий асослар яратилиши асосланди.

Учинчидан, якка тартибда уй-жойларда истиқомат қилаётган оилалар маҳалла фаолиятига бевосита иштирок этишлари учун улар “**Обод хонадон – обод кўча – обод маҳалла**” тамойили асосида яшашлари амалга оширилиши таъминланиши лозим, деган таклифни бермоқдамиз ва буни амалга ошириш учун унинг ҳуқуқий асосларини ҳам ишлаб чиқилш лозим, деб ҳисоблаймиз.

Хулоса қилиб айтганда, биз ишлаб чиққан тавсияларимиз амалиётга жорий қилинса, шаҳар ва қишлоқ жойлардаги маҳаллаларда йиллар давомида ечилмай келаётган қатор муаммоларни ҳал қилишнинг самарали механизмлари яратилади.

О.Пардаев	O.Pardaev
Вопросы обеспечения благоустройства махаллей за счет улучшения сферы услуг Аннотация: В статье разработаны вопросы обеспечения благополучия махаллей и стратегические направления их развития за счет улучшения сферы услуг. При этом рассмотрены основные предложение о внедрении деятельности «Махаллинской сервисной компании». Также разработаны стратегические направления использования этой новой системы, ответственность и последовательность действий по обеспечению их внедрения. Ключевые слова: сфера услуг, коммунальное хозяйство, махалля, развитие микрорайона, стратегия, стратегические направления, сервисные предприятия.	Issues of ensuring improvement of mahallas by improving the service sector Annotation: The article develops issues of ensuring the well-being of mahallas and strategic directions for their development by improving the service sector. At the same time, the main proposals for introducing the activities of the Mahalla Service Company were considered. Strategic directions for using this new system, responsibilities and sequence of actions to ensure their implementation have also been developed. Keywords: service sector, public utilities, mahalla, neighborhood development, strategy, strategic directions, service enterprises.

Фарход Анварович Сафаров – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти, и.ф.д.

ЎЗБЕКИСТОНДА ХИЗМАТЛАР СОҲАСИНИНГ КОМПЛЕКС СТРАТЕГИК ТАҲЛИЛИНИ TOWS-МАТРИЦАСИ ЁРДАМИДА АМАЛГА ОШИРИШ ИМКОНияТЛАРИ

Аннотация: мақолада мамлакатимизда хизмат кўрсатиш соҳасининг комплекс стратегик таҳлили SWOT-таҳлилнинг такомиллашган кўриниши – TOWS-матрицасидан фойдаланган ҳолда амалга оширилган. Бунда ташқи ва ички омилларни ўрганиш натижасида уларнинг гуруҳлараро интеграциясини амалга ошириш таклиф этилган. Калит сўзлар: хизматлар соҳаси, стратегия, SWOT-таҳлил, TOWS-матрица, ижобий таъсир, салбий таъсир, ички муҳит, ташқи муҳит.

Кириш. Ҳозирги даврда жаҳонда шиддат билан ўзгариб бораётган жараёнларни эътиборга олган ҳолда мамлакатимизда хизмат кўрсатиш соҳасини янада ривожлантириш ва уни иқтисодиётимизнинг етакчи соҳасига айлантириш борасида янги имкониятлардан (технологиялар, усуллар, ёндашувлар ва ҳ.к.) фойдаланиш замон талабига айланиб

бормокда. Мамлакатимизда бу борада танланган стратегия доирасида қатор ислохотлар амалга оширилмокда. Жумладан, мамлакатимизда 2020 йилнинг «Илм, маърифат ва рақамли иқтисодий ривожлантириш йили» деб номланиши, Ўзбекистоннинг рақамли трансформациялашиш жараёнини жадаллаштириш мақсадида «Рақамли Ўзбекистон – 2030» дастурининг ишлаб чиқилиши юқоридаги фикримизга далил бўлади.

Кейинги йилларда мамлакатимизда аҳолининг ижтимоий-иқтисодий фаровонлигини таъминлаш, унинг ҳаёт даражаси ва сифатини оширишга катта эътибор қаратилмокда. Давлат томонидан кўрсатиладиган хизматларнинг такомиллашиши билан бир қаторда, тадбиркорлик субъектлари томонидан кўрсатиладиган инновацион хизматларнинг оммалаштириш кузатишимиз мумкин. Фикримизча, амалга оширилаётган чора-тадбирларнинг пировард самарасини синергетик омил ҳисобига янада ошириш, уларнинг моддий, интеллектуал ва вақт сарфини камайтириш учун бу жараёнларни маълум бир мезонлар асосида бирлаштириш жоиз. Бу эса, ўз навбатида хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришда тегишли концепцияларини шакллантиришни белгилаб беради.

Хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришнинг ижтимоий-иқтисодий самарадорлигини ошириш концепцияси ижтимоий-иқтисодий нуқтаи назардан хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш самарадорлигини оширишга қаратилган стратегия ва тактикаларни қамраб олади. Бу хизматлар сифатини ошириш, харажатларни камайтириш, фойдаланиш имкониятини яхшилаш ва миқдорлар эҳтиёжини қондириш даражасини ошириш, шунингдек, хизмат кўрсатиш соҳасида инновацион технологиялар ва бизнес моделларини ривожлантириш бўйича чора-тадбирларни ўз ичига олиши мумкин.

Тадқиқот методологияси. Хизматлар соҳасининг комплекс стратегик таҳлилин амалга оширишда энг кенг қўлланиладиган ва қулай усуллардан бири SWOT-таҳлил усулидир. Ушбу усул биринчи бўлиб 1963 йилда К. Эндрюс томонидан фанга киритилган. SWOT-таҳлилнинг афзалликларидан бири сифатида унинг кенг миқёсда қўллаш имкониятининг мавжудлигини таъкидлаш мумкин. Бу инструмент нафақат корхоналар, балки иқтисодий тармоқлари, шаҳарлар, илмий соҳа, давлат институтлари фаолиятини таҳлил қилишда ишлатилади.

Ижтимоий-иқтисодий жараёнларнинг жадал ўзгариб бориши шароитида SWOT-таҳлилга бўлган талаб ҳам кучайиб бормокда. Бунинг натижасида унинг турли хил такомиллашган кўринишлари вужудга келмокда. Масалан, динамик SWOT-таҳлил ёки TOWS-таҳлил. Булардан TOWS-таҳлилга алоҳида эътибор қаратишни жоиз деб топдик.

TOWS-таҳлили ташқи имкониятлар ва таҳдидлар, шунингдек, ички кучли ва заиф томонларга асосланган стратегик вариантларни аниқлашга ёрдам берувчи стратегик режалаштириш воситасидир. Бунда ўрганилаётган объектнинг тўрт йўналишдаги ҳолатини келтириб ўтиш билан чегараланмасдан, пировард мақсаддан келиб чиққан ҳолда ҳаракатларни режалаштириш назарда тутилади. Ушбу таҳлил қуйидаги қўшимча саволларга жавоб берадиган стратегик муқобил вариантларни аниқлашга ёрдам беради:

Кучли томонлар ва имкониятлар (SO) – имкониятлардан фойдаланиш учун ўз кучли томонларингиздан қандай фойдаланиш керак?

Кучли томонлар ва таҳдидлар (ST) – ўзингизни ҳақиқий ва потенциал таҳдидлардан ҳимоя қилиш учун кучли томонларингиздан қандай фойдаланиш керак?

Заиф томонлар ва имкониятлар (WO) – ўзингиздаги заиф томонларни енгиш учун ўзингизнинг имкониятларингиздан қандай фойдаланасиз?

Заиф томонлар ва таҳдидлар (WT) – заиф томонларингизни қандай камайтириш ва таҳдидлардан қочиш керак?

Таҳлил ва натижалар. Юқорида келтирилган технология бўйича стратегик таҳлилни амалга ошириш анъанавий SWOT-таҳлилдан фарқли равишда нафақат кучли, заиф томонлар, имкониятлар ва таҳдидларни аниқлашни, балки уларни биргаликда комплекс йўналтирган ҳолда муаммонинг ечимини топишга қаратилгани билан ажралиб туради. Ушбу таҳлилни амалга оширишда авваламбор одатий SWOT-матрицасини тузиб олиш зарур. Соҳанинг ривожланишига таъсир қилувчи омилларни ҳисобга олган ҳолда

келтирилган технология бўйича Ўзбекистонда хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришнинг SWOT-матричасини тузамиз (1-жадвал).

1-жадвал

Ўзбекистонда хизматлар соҳаси ривожланишининг SWOT-матричаси

	Ижобий таъсир	Салбий таъсир
Ички муҳит	<i>Кучли томонлар:</i> Ўсиб бораётган иқтисодиёт Кенг кўламли бозор Ишчи кучи Туристик салоҳият Стратегик жойлашув	<i>Заиф томонлар:</i> Замонавий инфратузилманинг йўқлиги Бюрократия Молиялаштириш имкониятларининг чегараланганлиги Табиий ресурсларга боғлиқлик
Ташқи муҳит	<i>Имкониятлар:</i> Рақамлаштириш Иқтисодиётни диверсификациялаш Минтақавий интеграция Туризмни ривожлантириш Хорижий инвестицияларни жалб қилиш	<i>Таҳдидлар:</i> Сиёсий беқарорлик Минтақа мамлакатлари томонидан рақобат Экологик муаммолар Ташқи омилларга боғлиқлик

Ўзбекистон иқтисодиётига, хусусан хизмат кўрсатиш соҳасига таъсир кўрсатувчи омилларни батафсил кўриб чиқамиз:

Хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришга таъсир кўрсатувчи кучли томонларни белгилаб берувчи асосий омиллардан бири – барқарор ўсиб бораётган иқтисодиётдир. Мамлакатимиз иқтисодиёти сўнгги йилларда инфратузилмани модернизация қилиш, хорижий инвестицияларни кўпайтириш ва иқтисодиётни диверсификация қилиш натижасида барқарор ўсиш суратларини кўрсатмоқда. Истеъмол бозорининг кўлами 36 миллиондан ортиқ аҳолига эга Ўзбекистонда хизмат кўрсатиш корхоналари учун катта ички бозор мавжудлиги билан характерланади. Кейинги йилларда мамлакатда STEM таълимига катта эътибор қаратилаётганлиги туфайли олий маълумотли ишчи кучи кўлами кенгайган ва у IT ва технологик компаниялар учун жозибадор манба бўлиб ҳисобланади. Ўзбекистон сайёҳликни ривожлантириш учун салмоқли салоҳиятга, бой маданий меросга, тарихий обидалар ва табиий диққатга сазовор жойларга эга, улардан янада кўпроқ сайёҳларни жалб қилиш учун фойдаланиш мумкин.

Заиф томонларни фойдаловчи омиллар сирасига замонавий инфратузилманинг мавжуд эмаслигини киритиш мумкин. Инфратузилмани модернизация қилиш бўйича олиб борилаётган саъй-ҳаракатларга қарамай, Ўзбекистон транспорт, телекоммуникация ва энергетика каби соҳаларда ҳамон жиддий муаммоларга дуч келмоқда. Бундан ташқари, мамлакатда йиллар давомида шаклланган бюрократия ҳамон мураккаб ва тизимли характерга эга, бу эса мамлакатда фаолият юритишни хоҳловчи тадбиркорлар учун тўсиқлар яратиши мумкин. Молиялаштириш имкониятларининг чегараланганлиги Ўзбекистондаги кўплаб хизмат кўрсатиш корхоналари, айниқса кичик ва ўрта кўламдаги корхоналар молиялаштириш манбаларидан фойдаланиш муаммосига дуч келиши эҳтимолини кучайтиради. Ўзбекистон иқтисодиётининг табиий ресурсларга, айниқса қазилма бойликлар ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига юқори даражада боғлиқлиги нархларнинг ўзгариши ва бозор тебранишларига нисбатан заифликни келтириб чиқариши мумкин.

Соҳани ривожлантиришда мавжуд имкониятлардан фойдаланиш зарур. Мамлакатимиз ҳукумати рақамлаштиришни рағбатлантириш ва рақамли инфратузилмага инвестицияларни жалб қилиш бўйича кенг миқёсда чора-тадбирларни амалга оширмоқда. Бу эса, ўз навбатида IT ва технологиялар билан боғлиқ бошқа соҳалардаги компаниялар учун қўшимча имкониятларни яратади. Иқтисодиётни диверсификациялаш борасида мамлакатимиз ўз иқтисодиётини табиий ресурсларга қарамликдан узоқлаштириш, турли соҳаларда хизмат кўрсатувчи корхоналар учун янги имкониятлар яратишда иқтисодиётни диверсификациялашга ҳаракат қилмоқда. Минтақавий интеграция Ўзбекистоннинг Осиё

асосий логистик йўналишлари ва транспорт коридорлари кесишмасида стратегик жойлашганлигидан фойдаланиб, хизмат кўрсатиш компанияларига минтақавий бозорлар ва таъминот занжирларига чиқиш имкониятини беради. Юқорида таъкидланганидек, Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш, туризм ва меҳмондўстлик хизматларини кўрсатувчи корхоналар учун имкониятлар яратиш бўйича салмоқли салоҳият мавжуд.

Таҳдидларни тавсифловчи омиллар. Сиёсий беқарорлик – мамлакатимиз яқин ўтмишда сиёсий беқарорликни бошидан кечирган ва минтақада давом этаётган сиёсий таранглик мамлакатда фаолият юритаётган тадбиркорлар ва потенциал инвесторлар учун ноаниқлик туғдириши мумкин. Минтақа мамлакатлари томонидан рақобат мамлакатимизнинг қўшни давлатлар, айниқса Қозоғистон ва Қирғизистон билан рақобатлашишини назарда тутди, улар ҳам хорижий инвестицияларни жалб қилиш ва хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантиришга интиломда. Яна бир муҳим таҳдид – бу экологик муаммолардир. Охириги йилларда жаҳонда кузатилаётган глобал иссиқ, минтақамизда сув ресурлари тақчиллигининг кучайиши ва чўллашиш жараёнларининг жадаллашуви бўйича прогнозлар таҳдид сифатида қаралади. Ўзбекистон иқтисодиёти ташқи омилларга, масалан хом-ашё ва қазилма бойликларнинг жаҳон нархларига боғлиқлик даражаси юқори, бу мамлакатнинг хизмат кўрсатиш соҳасини диверсификация қилиш ва ривожлантириш жараёнларига таъсир қилиши мумкин.

Юқорида келтирилган ташқи ва ички омилларни ўрганиш натижасида уларнинг умумий нуқталарини аниқлаш ва ягона стратегияни ишлаб чиқиш мақсадида омилларнинг гуруҳлараро интеграциясини амалга ошириш зарур бўлади. Бунда TOWS-матрицасини шакллантириш таклиф этилади (2-жадвал).

2-жадвал

Ўзбекистонда хизматлар соҳаси ривожланишининг TOWS-матрицаси

Ички омиллар Ташқи омиллар	Кучли томонлар: Ўсиб бораётган иқтисодиёт Кенг қўламли бозор Ишчи кучи Туристлик салоҳият	Заиф томонлар: Замонавий инфратузилманинг йўқлиги Бюрократия Молиялаштириш имкониятларининг чегараланганлиги Табиий ресурсларга боғлиқлик
	SO (Maxi-Maxi стратегияси) Рақамлаштириш сиёсати ва ишчи кучи потенциалидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш учун ИТ ва технологик соҳага инвестицияларни ошириш; Бой маданий мерос ва табиий диққатга сазовор жойлардан фойдаланиб туризм ва меҳмонхона хизматларини ривожлантириш; Табиий ресурсларга қарамлик даражасини камайитириб, хизмат кўрсатиш соҳасининг юқори ўсиш салоҳиятига эга йўналишлари – таълим ва соғлиқни сақлашга инвестицияларни жалб қилиш ҳисобига иқтисодиётни	WO (Mini-Maxi стратегияси) Хизматлар соҳасининг юқори салоҳиятли тармоқларидаги имкониятлардан фойдаланиш учун кичик ва ўрта қўламдаги корхоналарга молиялаштириш манбаларини кенгайтириш; Инфратузилмани ривожлантириш, транспорт ва энергетика тармоқларини яхшилаш учун юқори малакали ишчи кучидан фойдаланиш; Инфратузилма муаммоларини ечиш ва юқори салоҳиятли хизмат кўрсатиш соҳаларига инвестицияларни ошириш учун минтақавий ҳамкорлар билан муносабатларни мустаҳкамлаш.

	диверсификациялаш.	
Таҳдидлар: Сиёсий беқарорлик Минтақа мамлакатлари томонидан рақобат Экологик муаммолар Ташқи омилларга боғлиқлик	<i>ST (Maxi-Mini стратегияси)</i> Хорижий инвестицияларни жалб қилиш учун қулай бизнес-муҳитни яратиш ва бюрократияни йўқотиш йўналишида давлат сиёсатини кучайтириш; Табиий ресурсларга қарамликни камайтирадиган, бозор тебранишлари ва нархларнинг ўзгаришига нисбатан чидамли диверсификацияланган иқтисодиётни ривожлантириш; Геосиёсий хавфларни юмшатиш учун минтақа давлатлари билан мустаҳкам алоқаларни ривожлантириш ва минтақавий интеграцияга эришиш.	<i>WT (Mini-Mini стратегияси)</i> Бозор тебранишлари ва нархларнинг ўзгаришига нисбатан чидамли ҳамда юқори ўсиш потенциалига эга бўлган хизмат кўрсатиш соҳалари эътиборни кучайтириш орқали табиий ресурсларга қарамликни камайтириш; Хорижий инвестицияларни кўпроқ жалб қилиш ва хавфсизлик хатарлари ҳамда геосиёсий таҳдидларни бартараф этиш учун молиялаштиришни осонлаштириш ва бюрократияни камайтириш; Хавфсизлик хатарлари ва геосиёсий таҳдидларни енгиш ҳамда қулай бизнес-муҳитини яратиш учун инфратузилма ва транспортга эътиборни кучайтириш.

Умуман олганда, TOWS-таҳлили шуни кўрсатадики, Ўзбекистон ўз иқтисодиётини диверсификация қилишга эътибор қаратиши ва табиий ресурсларга қарамликдан воз кечиши, инфратузилма ва транспортга сармоя киритиши, хорижий инвестицияларни жалб қилувчи қулай бизнес-муҳитни яратиши керак. Юқори малакали ишчи кучидан фойдаланган ҳолда ва минтақавий ҳамкорлар билан мустаҳкам алоқаларни ривожлантириш орқали Ўзбекистон хавфсизликка оид хатарлар ва геосиёсий таҳдидларни енгиб ўтиши ҳамда ўсиб бораётган иқтисодиёти ва бой маданий мероси билан боғлиқ имкониятлардан фойдаланиши мумкин.

Хулоса ва таклифлар. Юқорида келтирилган натижаларни умумлаштирган ҳолда ҳамда стратегик режаларнинг бажарилишига эришиш асносида 2040 йилга бориб Ўзбекистон ялпи ички маҳсулотга салмоқли ҳисса қўшадиган хизмат кўрсатиш соҳаси ривожланиб бораётган, янада диверсификацияланган ва замонавий иқтисодиётга айланиши мумкин. Мамлакатда рақамлаштириш ва технологик соҳаларини ривожлантириш бўйича амалга оширилаётган бугунги саъй-ҳаракатлар ўз самарасини бериши мумкин ва Ўзбекистоннинг IT-хизматлари ва инновациялар бўйича минтақавий марказга айланиш эҳтимоли жуда юқори. Туризм ва меҳмонхона хизматлари мамлакатнинг бой маданий мероси ва табиий диққатга сазовор жойлари, шунингдек, коммуникациялар ва фойдаланиш қулайлиги туфайли ҳам ривожланиши мумкин.

Мамлакатимиз инфратузилмаси ва транспорт тармоқларини мамлакатни минтақавий ҳамкорлар ва хорижий давлатлар билан боғлаш имконини берувчи автомобил ва темир йўллар, шунингдек, аэропортларни яхшилаш орқали сезиларли даражада ривожлантириш мумкин. Ҳукуматнинг бюрократияни қисқартириш ва ишбилармонлик учун янада қулай муҳит яратиш бўйича олиб борилаётган саъй-ҳаракатлари жиддий хорижий инвестицияларни жалб қилиши, жаҳон андозалари даражасидаги инфратузилма, таълим ва соғлиқни сақлаш тизимларини ривожлантиришга олиб келиши мумкин.

Минтақавий интеграциянинг чуқурлашиши қўшнилар билан муносабатлар ва ҳамкорлик келишувларини мустаҳкамлаши, савдо ва инвестициялар киритиш учун янги имкониятларни яратиши мумкин. Шунингдек, бу Ўзбекистоннинг ўсиши ва

ривожланишига тарихан тўсқинлик қилган геосиёсий хатарларни ва хавфсизлик билан боғлиқ муаммоларни юмшатишга ёрдам беради.

Умуман олганда, Ўзбекистоннинг 2040 йилдаги ривожланишини кўп тармоқли иқтисодиёт, тараққий этган хизмат кўрсатиш соҳаси, замонавий инфратузилма ва транспорт тармоқлари, минтақавий интеграциянинг юқори даражаси, янада қулай ишбилармонлик муҳити билан тавсифлаш мумкин. Бироқ бу мақсадга эришиш учун барқарор савий-ҳаракатлар ва ислохотларни давом эттириш, шунингдек, жаҳоннинг иқтисодий ривожланиш тенденциялари, геосиёсий кескинлик ва экологик омиллар таъсирида юзага келаётган муаммоларни бартараф этиш зарур.

Ф.Сафаров	F. Safarov
Возможности проведения комплексного стратегического анализа сферы услуг в Узбекистане с использованием TOWS-матрицы	Opportunities for conducting a comprehensive strategic analysis of the service sector in Uzbekistan using the TOWS matrix
Аннотация: в статье проводится комплексный стратегический анализ сферы услуг в нашей стране с использованием усовершенствованной формы SWOT-анализа – матрицы TOWS. В результате изучения внешних и внутренних факторов предлагается осуществить их межгрупповую интеграцию. Ключевые слова: сфера услуг, стратегия, SWOT-анализ, TOWS-матрица, положительное влияние, отрицательное влияние, внутренняя среда, внешняя среда.	Abstract: the article provides a comprehensive strategic analysis of the service sector in our country using an improved form of SWOT analysis - the TOWS matrix. As a result of studying external and internal factors, it is proposed to carry out their intergroup integration. Keywords: service sector, strategy, SWOT analysis, TOWS matrix, positive influence, negative influence, internal environment, external environment.

Orzujon Mamasoliyevich Rajabov – SamISI mustaqil izlanuvchisi

LOGISTIKA XIZMATLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Annotatsiya: mazkur maqolada raqamli iqtisodiyotga o'tishda raqamli texnologiyalardan iqtisodiyot-ning turli soha va tarmoqlarida foydalanish, jumladan, logistika xizmatlari ko'rsatishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning dolzarb masalalari yoritilgan. Logistika xizmatlari samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalar sifatida maqolada blokcheyn, Big Data, buyumlar Interneti (The Internet of Things - IoT), 3D bosib chiqarishdan foydalanish masalasi ko'rib chiqilgan. Kalit so'zlar: raqamli logistika, raqamli texnologiyalar, blokcheyn, Big Data, buyumlar Interneti (The Internet of Things - IoT), 3D bosib chiqarish, aqlli transport tizimlari, uchuvchisiz transport vositalari.
--

Kirish. Global zamonaviy tadqiqotlarning dolzarb mavzularidan biri milliy iqtisodiyot va uning alohida tarmoqlarini raqamli transformatsiya qilish hisoblanadi. Raqamlashtirish iqtisodiy faoliyatning barcha sohalarini, jumladan, logistika xizmatlari va uning infratuzilmasini ham qamrab olmoqda. Logistika sohasini raqamlashtirish natijasida yangi “Logistika 4.0 yoki raqamli logistika” konsepsiyasi rivojlanmoqda. Logistika xizmatlari sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanish xarajatlarini kamaytirish, logistika jarayonlarining tezligi, moslashuvchanligi va samaradorligini oshirish imkonini beradi. Shu orqali alohida korxona va umuman mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi.

Bugungi kunda global raqamlashtirish ta'sirida logistika xizmatlari bozorining hajmi, tarkibi va ko'lamiga kengayib bormoqda. Logistika xizmatlari sifatiga yangi talablar qo'yilmoqda va ta'minot zanjirini boshqarishga yangi yondashuvlar paydo bo'lmoqda. Bunda nafaqat xarajatlarni minimallashtirishga, balki, birinchi navbatda, maksimal iqtisodiy samara, qiymat va foyda olishga e'tibor qaratilmoqda. Bunga esa raqamli platformalar, raqamli texnologiyalar, jumladan, logistika ta'minot zanjirining barcha ishtirokchilarini integratsiyalash va muvofiqlashtirish, jarayonlarni robotlashtirish, buyumlar Interneti (The Internet of Things - IoT), bulutli texnologiyalar, blokcheyn, dron orqali tovarlarni yetkazib berish, Big Data texnologiyasidan foydalanish yordam beradi.

Logistika xizmatlari samaradorligini oshirish, buyurtmalarni qayta ishlash tizimini takomillashtirish, omborda bajariladigan operatsiyalarni, yuklarni tushirish va ortishni avtomatlashtirish darajasini oshirish, transport tashuvlarini nazorat qilish, ta'minot zanjirlari ishtirokchilari o'rtasida axborot almashinuv, shartnomalar tuzishda blokcheyn texnologiyalari, buyumlar Interneti, Big Data, sun'iy intellektdan foydalanish dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Raqamli iqtisodiyotga o'tish iqtisodiy faoliyatning barcha soha va tarmoqlarini o'zgartirgani kabi logistika sohasida ham bir qator o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. Logistika xizmatlari samaradorligiga tashishni tashkil qilish vaqtini qisqartirish va logistika xizmatlari ko'rsatish jarayonining barcha ishtirokchilari savdo vositachilari, transport tashkilotlari, sug'urta va bojxona organlari hamda logistika kompaniyalarining axborot integratsiyasi orqali erishiladi. Ushbu integratsiyani ta'minlash uchun barcha biznes subyektlari o'z faoliyatiga raqamli texnologiyalarni joriy qilmoqdalar.

Logistika xizmatlari samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha bir qator xorijiy, MDH mamlakatlari, jumladan, Rossiya, Belarus olimlari bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borishmoqda. O.Larin va V.Kupriyanovskiy o'zlarining ilmiy tadqiqotlarida iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayonida transport va logistika xizmatlari bozorini transformatsiya qilish masalasini tadqiq qilishgan [1]. Belaruslik mutaxassis O.N.Kaporseva iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayonida logistika xizmatlari samaradorligini oshirish masalasini o'rgangan. O'z tadqiqotlarida O.N.Kaporseva logistika xizmatlari samaradorligini oshirishda Big Data, blokcheyn, buyumlar Interneti, aqlli transport tizimlari, 3D bosib chiqarish, uchuvchisiz transport vositalarini qo'llashning ilmiy jihatlarini ko'rib chiqqan [2]. Yana bir belarusiyalik tadqiqotchi A.A.Korolyova raqamli logistikaning iqtisodiy samarasini o'rgangan [4].

2010-yildan boshlab logistika xizmatlarini ko'rsatishda raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlari jadallashdi. 2020-yil Negreyeva V.V., Zamyatina A.A., Shpakovich D.K., Sharonova A.D. logistikada raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha o'zlarining ilmiy maqolalarini chop ettirishgan [7]. Logistika sohasida blokcheyn texnologiyalarini qo'llash imkoniyatlari bo'yicha I.V.Kapkin, N.P.Ponomareva [3], yuklarni tashishda bojxona organlari hujjatlarini rasmiylashtirishda blokcheyn texnologiyalardan foydalanish istiqbollari Nigmatulin T.A. ilmiy tadqiqotlarida tadqiq qilingan [8]. Korchagin S.O. ilmiy ishlarida blokcheyn texnologiyalarning rivojlanish kelajagi, uni sohalarda qo'llanilishi o'rganilgan [5].

Logistikada blokcheyndan foydalanish, blokcheyn texnologiyasining o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha Lisenko Yu.V., Lisenko M.V., Garinov R.I. tadqiqot olib borishgan [6]. Raqamli logistikaning istiqbolli yo'nalishi bu buyumlar Internet texnologiyalaridan, jumladan robotlar va dronlardan foydalanishdir [9]. Bu borada ham bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolani yozish davomida logistika xizmatlari samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalardan, jumladan, Big Data, blokcheyn, buyumlar Interneti, 3D bosib chiqarishni yoritishda taqqoslash usulidan foydalanilgan. Raqamli texnologiyalarni logistika sohasida qo'llanilishi bo'yicha ilmiy manbalar tizimli va qiyosiy tahlil, statistik tahlil usullaridan foydalanib o'rganilgan. Shuningdek, maqolani yozishda abstrakt, fikrlash, analiz, sintez, mantiqiy tahlil usullaridan ham foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Logistika xizmatlari samaradorligini oshirish uchun foydalanilayotgan raqamli texnologiyalardan biri – bu **blokcheyndir**. Blockcheyndan foydalanish kompaniyadan o'z faoliyati haqida kerakli ma'lumotlarni raqamlashtirishni talab qiladi.

Blokcheyn texnologiyasi (ing. Blockchain so'zma-so'z tarjima qilinganda “blokklar zanjiri”) – bu doimiy blokklar zanjiri bo'lgan ma'lumotlarni saqlash usulidir. Bu bloklarda qayd etilgan tranzaksiyalarni tekshirilishi mumkin bo'lgan tarzda yozib oladigan tarmoq serverlari o'rtasida taqsimlangan umumlashtirilgan hisob hisoblanadi. Bu texnologiya taqsimlangan daftar texnologiyasining bir turi. Blokcheyn texnologiyasi mijozlar, mahsulotlar va yetkazib beruvchilar haqidagi barcha ma'lumotlarni saqlaydigan ommaviy va o'zgarmas kitobni taqdim etadi. An'anaviy ma'lumotlar bazalaridan farqli o'laroq, blokcheyn texnologiyasidagi ma'lumotlarni o'zgartirib, o'chirib bo'lmaydi. Faqat yangi ma'lumotlarni qo'shib borish mumkin.

Logistika sohasidagi blokcheyn – bu ishning ishonchliligi va shaffofligini oshirish uchun mo'ljallangan vosita hisoblanadi. Blokcheyn hujjatlardagi kelishmovchiliklarning oldini oladi va yetkazib berish tezligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Blockcheyndan foydalanadigan ta'minot zanjirining barcha ishtirokchilari hujjatlarning yagona shaklidan foydalanadilar va unga umumiy kirish huquqiga ega bo'ladi. Har qanday o'zgarishlar o'chirilmaydigan yoki o'zgartirilmaydigan yangi blokklar sifatida saqlanadi. Bunday ma'lumotlar bazasiga kirish har qanday kelishmovchiliklarni tezda hal qiladi.

Blokcheyn markazsizlashtirish, maxfiylik, ishonchlilik va murosaga kelish kabi bir qator xususiyatlarga ega. Blokcheynni amalga oshirishning asosiy afzalligi sheriklar o'rtasida sinxronlashtirilgan auditni ta'minlash va real vaqtda jarayonlarni optimallashtirishdir. Blokcheyn qaror qabul qilish jarayonini soddalashtiradi, ma'lumotlarga bir martalik kirishni ta'minlash, jarayonlar va harakatlarni birgalikda prognoz qilish imkonini berish orqali butun ta'minot zanjirdagi ishonch darajasini oshiradi.

Logistika xizmatlari samaradorligini oshirish uchun foydalanilayotgan yana shunday raqamli texnologiyalardan biri – bu **Big Data** hisoblanadi. Yagona axborot makonini shakllantirish katta ma'lumotlar texnologiyalaridan (Big Data) foydalanishni belgilaydi. Bu texnologiya resurs zaxiralarini aniqlash va ulardan ta'minot zanjirlarida foydalanishga yordam beradi. Transportda Big Data texnologiyasi transportni optimallashtirish va yetkazib berish yo'nalishlarini tezda qayta tashkil etish imkonini beradi. Big Data texnologiyasi transportni yanada moslashuvchan qiladi. Ko'pgina logistika provayderlari tovarlarning ommaviy oqimlarini boshqarish tizimini takomillashtirish muammosiga duch kelishmoqda va katta ma'lumotlar tahliliga sarmoya kiritishni rejalashtirishmoqda.

Ombor logistikasida rivojlanishning istiqbolli yo'nalishlaridan biri **3D bosib chiqarishdan** foydalanish bo'lib, bu tovarlarning virtual modellari saqlanadigan raqamli omborlarni yaratishga imkon beradi. Bunday omborda buyurtmalar bevosita ishlab chiqaruvchi tomonidan bajariladi va iste'molchining uyiga yetkazib beriladi. Ushbu texnologiyani joriy etish ishlab chiqarish jarayonini jadallashtirish, ombor va transport xarajatlarini kamaytirish hisobiga ishlab chiqarish va sotish xarajatlarini kamaytirishda namoyon bo'ladigan iqtisodiy samaraga erishish imkonini beradi. Bundan tashqari, avtomobil va havo transportida tashishni qisqartirish hisobiga ekologik tozalikni saqlash imkonini beradi. Eng yirik yangi sektor 3D bosib chiqarish uchun xomashyoni saqlash va tashish bo'ladi.

Logistika xizmatlarini ko'rsatishda qo'llaniladigan muhim raqamli texnologiyalardan yana biri – bu **buyumlar Interneti (IoT)** hisoblanadi. Ushbu texnologiya ma'lumotlarni uzatish uchun turli xil qurilmalar va obyektlarni Internet orqali bog'laydigan tarmoqdir. Ta'minot zanjirini boshqarish va logistika xizmatlarini ko'rsatish sohasidagi buyumlar Interneti tovarlarni tashish xarajatlarini, shuningdek, tranzitda to'xtab qolish vaqtlarini kamaytiradi va tashish xizmatlarining yanada shaffofligini ta'minlaydi.

Logistika xizmatlarini ko'rsatishda IoT texnologiyasidan foydalanishning afzalliklari sifatida quyidagilarni aytishimiz mumkin:

real vaqt rejimida yuklarni ortish, tushirish, qadoqlash, yuk birligini shakllantirish, yuklarni jo'natish, qabul qilib olish kabi jarayonlarni kuzatish imkoniyati;

logistika xizmatlari samaradorligini oshirish uchun xodimlar va transport vositalarining ishlashini aniqlash;

buyurtmalarni qabul qilish, omborlashtirish, yetkazib berish, qadoqlash, yuklash, tushirish, ortish va boshqa jarayonlarni avtomatlashtirish;

mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish, qoniqish darajasini oshirish.

Iste'molchilar uchun IoT texnologiyasi ham juda muhimdir. Shunday qilib, yuklarni kuzatishda dolzarb va to'g'ri ma'lumotlar iste'molchilarning xizmatga ishonchini hamda ularning qoniqishini oshiradi.

Buyumlar Interneti uskunalari yordamida ichki obyektlarni kuzatish va logistika operatsiyalarni amalga oshirish mumkin. Kuzatuv ko'plab muammolarni hal qilishga yordam beradi. Jumladan:

1. Kengaytirilgan tahlillarni olish. Buyumlar Interneti logistika jarayonlarini boshqarishga yaxlit yondashuvni ta'minlaydi. Uning yordami bilan omborlardagi mahsulot hajmini nazorat qilish, tovarlarni saqlash shartlarini (harorat, namlik darajasi va boshqalar) aniqlash, asbob-uskunalar va xodimlarning unumdorligi va mavjudligini baholash mumkin.

2. Xodimlarning xavfsizligini ta'minlash. Obyektlarni kuzatish sensorlari logistika korxonalari ishini xodimlar uchun xavfsizroq qilishlari mumkin. Ularning yordami bilan turli pandemiya davrida ijtimoiy masofani ta'minlash, xodimlarning jismoniy holatini kuzatish va ularni agressiv moddalar ta'siridan himoya qilish mumkin. Tizim haydovchilarni xavfsizlik choralariga rioya qilish haqida ogohlantirish, ish paytida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavflarni baholash va xodimlarni boshqarish bilan bog'liq muammolarni aniqlashga yordam beradi.

3. Tovar zaxirasining monitoringi. Omborlardagi mahsulotlar zaxirasi hajmini nazorat qilish, zaxira hajmining o'zgarishini, zaxira me'yorini aniqlash kabilarni bajaradi.

Monitoring va navigatsiya tizimlaridan foydalanish tufayli butun ombor yoki logistika markazi hududida samarali transport yo'nalishlarini tuzish mumkin. Ushbu yondashuv menejerlarga transport vositalarining ishlashi ustidan nazoratni yaxshilashga va inson omillarining operatsiyalarga ta'sirini minimallashtirishga yordam beradi. Tizimlar xodimlar va aktivlarning xavfsizligini yaxshilaydi. Yopiq marshrutlarni aniq rejalashtirish to'qnashuvlarning oldini olishga va baxtsiz hodisalar bilan bog'liq bo'lgan tovarlarga mumkin bo'lgan zararni oldini olishga yordam beradi.

Buyumlar Interneti orqali optimal marshrutlarni tuzishda bir qator afzalliklarga ega bo'lish mumkin:

aktivlarni kuzatishning aniqligini oshirish;

irratsional trafik tufayli vaqtni behuda sarflashni bartaraf etish;

transport harakati ustidan nazoratni avtomatlashtirish;

transport vositalari va maxsus texnikani boshqarish samaradorligini oshirish;

mijozlar oldidagi majburiyatlarning qat'iy bajarilishini ta'minlash.

Integratsiyalashgan buyumlar Interneti logistika yechimlari aktivlar ustidan yanada samarali nazoratni ta'minlaydi. Ularning yordami bilan omborga kim kirganini, qanday tovarlar tashlanganini yoki saqlanganligini kuzatish mumkin.

Logistika xizmatlarini raqamlashtirish quyidagilarga erishish imkonini beradi:

– turli logistika xizmatlari bozori subyektlarining iqtisodiy jarayonlarini AT vositalari orqali birlashtirish, ta'minot zanjirlarida axborot oqimlari va tizimlarini boshqarishni ta'minlash, biznes jarayonlarni integratsiyalash va optimallashtirish;

– axborotni qayta ishlash va uzatishni jadallashtirish orqali tovarlarga xizmat ko'rsatish va yetkazib berish vaqtini qisqartirish;

– xizmat ko'rsatish sifatini oshirish hisobiga bozor ulushini oshirish va shu orqali kompaniyaning raqobatbardoshlik darajasini oshirish;

– yuk tashish hajmlarini oshirish, mehnat unumdorligini oshirish, logistika xarajatlarini kamaytirish va iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlarini yaxshilash;

– axborotni qayta ishlash, uzatish va saqlash sifatini oshirish;

– qabul qilingan qarorlar samaradorligini oshirish.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, raqamli texnologiyalar logistika xizmatlari samaradorligini oshirish omili bo'lib, logistika xizmatlari bozorini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, faoliyatning barcha yo'nalishlarini raqamlashtirish natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tahdidlarni ham unutmash kerak. Yagona boshqaruv axborot tizimlari, sun'iy intellekt va boshqalardan foydalanishda tijorat sirlarini va milliy xavfsizlikni saqlash masalalari ochiqlicha qolmoqda.

Bundan tashqari, logistika jarayonlarini boshqarish, robotlashtirish, avtonom (uchuvchisiz) transportni yaratish va boshqalar uchun masofaviy logistika bulutli platformalari, albatta, ishchilarning keng ko'lamli ishdan bo'shatilishiga olib keladi. Shu munosabat bilan davlat oldida mehnat bozorini, shuningdek, ta'lim sohasini o'zgaruvchan sharoitlarga moslashtirish mexanizmini ishlab chiqish vazifasi turibdi. Raqamli logistikaga o'tishda ularning samarali moslashuvini ta'minlash va ijtimoiy keskinlikning kutilayotgan kuchayishiga yo'l qo'ymaslik uchun kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashga kompleks yondashuv talab etiladi.

Logistika xizmatlari samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalardan quyidagi yo'nalishlarda foydalanish mumkin:

1. Shartnomani tuzish va bajarish. Blokcheyn texnologiyasidan foydalanish usullaridan biri aqlli shartnomalar tuzishdir. Aqlli shartnoma konsepsiyasi 1996-yilda Nik Szabo tomonidan kiritilgan. Ammo bu texnologiya faqat 2008-yildan keyin blokcheyn texnologiyasini yaratish natijasida keng tarqaldi. Aqlli shartnomalar uchinchi shaxslar, ya'ni vositachilar ishtirokisiz shartnoma bo'yicha majburiyatlarni tuzish va bajarish imkonini beradi. Shartnomaning har bir bosqichini kuzatish mumkin. Lekin uning bajarilishini bekor qilib bo'lmaydi. Aqlli shartnomalarning asosiy maqsadi shartnoma majburiyatlarini bajarishni tezlashtirish va xarajatlarini kamaytirish, shuningdek xavfsizlikni oshirish va an'anaviy shartnomalarni tuzishda mavjud bo'lgan darajadan yuqori ishonchlilik darajasini ta'minlashdir. Biroq, aqlli shartnoma tuzish mumkin bo'lishi uchun shartnomaning barcha shartlarini matematik tarzda tasvirlash kerak.

2. Logistika xizmatlari samaradorligini oshirishda blokcheyn texnologiyasidan foydalanish mumkin bo'lgan yana bir yo'nalish – bu yuk tashishdir. Ushbu texnologiyani qo'llash sharoitida istalgan vaqtda yuk tashish yo'nalishini, uning joylashgan joyini kuzatish va tranzit kechikish sababini aniqlash mumkin bo'ladi. Bundan tashqari, blokcheyn texnologiyasini joriy etish transport xizmatlari bozorida raqobatni kuchaytirishi va monopoliyani kamaytirishi mumkin. Agar yuk jo'natuvchi blokcheyn texnologiyasi orqali yuk tashish bo'yicha so'rov yuborsa, eng qisqa marshrut va minimal yetkazib berish muddatini ta'minlovchi eng samarali tashuvchi avtomatik tarzda tanlanadi. Shunday qilib, logistika xizmatlari ko'rsatishga kichikroq kompaniyalarning jalb etilishi ortadi.

3. Hozirgi vaqtda IoT texnologiyasi orqali logistika xizmatlari ko'rsatish uchun qulay muhit paydo bo'lmoqda. Bu mobil ilovalar bozorining rivojlanishi, korporativ IT tizimida kompaniyalar tomonidan foydalanuvchi qurilmalaridan foydalanish, 5G tarmoqlarining paydo bo'lishi va ulardan foydalanish, katta ma'lumotlar bilan ishlash bilan bog'liq bo'lmoqda. Shuningdek, iste'molchilar innovatsion texnologiyalar va yondashuvlarni joriy etishni tobora ko'proq talab qilmoqdalar. Bu esa logistika kompaniyalarida Buyumlar Internetining tarqalishiga va faolroq joriy etilishiga yordam bermoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O.Larin, V.Kupriyanovsky. On transformation of the market of transport and logistics services during the digitalization of the economy. International Journal of Open Information Technologies. 2018, 95-100 pp.
2. Капорцева О.Н. Эффективность рынка логистических услуг в условиях цифровизации экономики. / О.Н. Капорцева // Высшая школа: научные исследования. Материалы Межвузовского международного конгресса (г. Москва, 17 марта 2022 г.). – Москва: Издательство Инфинити, 2022. – С. 21-28.
3. Капкин И.В., Пономарева Н.П. Анализ применения блокчейн-технологий в логистике. – 2021, 56-61 с.
4. Королёва А.А. Экономические эффекты цифровой логистики. Журнал Белорусского

- государственного университета. Экономика. 2019, 68–76 с.
5. Корчагин С.О текущих трендах в развитии технологии блокчейн / С. Корчагин // Свободная мысль. - 2016. - № 4 (1658). - С. 31-38.
 6. Лысенко Ю.В., Лысенко М.В., Гаринов Р.И. Азимут научных исследований: экономика и управление. 2019, 240-242 с.
 7. Негреева В.В., Замятина А.А., Шпакович Д.К., Шаронова А.Д. Использование цифровых технологий в логистике. Научный журнал НИУ ИТМО. Серия Экономика и экологический менеджмент. 2020, №2 94-102 с.
 8. Нигматулин Т.А. Перспективы использования технологии блокчейн таможенными органами РФ / Т.А.Нигматулин, А.И.Краснова, А.А.Лавринович // Ученые записки Санкт-Петербургского им. В. Б. Бобкова Филиала Российской таможенной академии. - 2016. - № 4 (60). - С. 11-14.
 9. The Internet of Things (IoT) [Электронныйресурс]. – URL: <https://www.prnewswire.com/news-releases/theinternet-of-things-iot-market-is-expected-to-grow-from-usd-17057-billion-in-2017-to-usd-56104-billion-by-2022-ata-compound-annual-growth-rate-cagr-of-269-300585814.html> (Дата обращения: 19.04.2020)

О.Раджабов Использование цифровых технологий в повышении эффективности логистических услуг	O.Rajabov Using digital technologies to improve the efficiency of logistics services
Аннотация: в данной статье освещено использование цифровых технологий в различных отраслях и секторах экономики в период перехода к цифровой экономике, в том числе использование цифровых технологий при оказании логистических услуг. В статье рассматривается использование блокчейна, больших данных, Интернета вещей (IoT) и 3D-печати как цифровых технологий повышения эффективности логистических услуг. Ключевые слова: цифровая логистика, цифровые технологии, блокчейн, большие данные, Интернет вещей (IoT), 3D-печать, интеллектуальные транспортные системы, беспилотный транспорт.	Abstract: in this article, the use of digital technologies in various sectors and spheres of the economy during the transition to the digital economy, including the use of digital technologies in the provision of logistics services, is highlighted. The article considers the use of blockchain, Big Data, the Internet of Things (IoT), and 3D printing as digital technologies for improving the efficiency of logistics services. Keywords: digital logistics, digital technologies, blockchain, Big Data, Internet of Things (IoT), 3D printing, intelligent transport systems, unmanned vehicles.

Bekzod Maxsudovich Abdumannonov – Menejment kafedrasi assistent-stajyori

EKOLOGIK TOZA JAMOAT TRANSPORTIDAN SAMARALI FOYDALANISH – AVTOMOBILLAR TIRBANDLIGINI BARTARAF ETISHNING KAFOLATIDIR

Annotatsiya: maqolada yirik shaharlarda avtomobillar tirbandligi muammosini bartaraf etish bilan bir qatorda, yildan-yilga ortib borayotgan avtotransport vositalarining harakat oqimini sezilarli darajada pasaytirish, shuningdek shahar atmosferasi, tabiiy biologik xilma-xillikni saqlab qolish, atrof-muhit ifloslanishini oldini olish, jamoat transportidan va qayta tiklanuvchi energiya manbalari evaziga harakatlanuvchi ekologik toza avtotransport vositalaridan foydalanishni yo‘lga qo‘yish masalalari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: tirbandlik, atmosfera va atrof-muhitning ifloslanishi, “aqlli” yo‘l infratuzilmasi, “Yashil” jamiyat, elektrobust, avtoturargoh, velosiped va elektroskuter, elektromoped.

Kirish. Dunyoning deyarli barcha yirik megopolislari, shuningdek shahar avtomobil yo‘llarida tirbandlik muammosi bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanib, uni bartaraf etish strategik ahamiyatiga ega bo‘lgan vazifasilardan biri bo‘lib qolmoqda. Yirik shaharlar ko‘chalarida avtomobillar oqimi yildan-yilga ortib, transport vositalarining harakat oqimi esa sezilarli darajada pasaymoqda, shuningdek shahar atmosferasi, tabiiy biologik xilma-xillik, atrof-muhitning ifloslanish darajasi kundan-kunga ortib bormoqda.

Shahar aholisi daromadlarining o‘sishi bilan so‘nggi yillarda shaxsiy avtomobillar soni

ikki-uch barobar oshdi. Har kuni shahar ko'chalarida bir necha mingdan ortiq avtomobillar harakatlanishi natijasida jamoat transportining erkin harakatlanishi uchun ham juda katta qiyinchiliklarni vujudga keltirmoqda. Mazkur holat shahar ko'chalarida shaxsiy va jamoat avtotransport vositalarining harakati doimiy tirbandlikka aylanib qolish xavfi ortib bormoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bir qator xorijiy mamlakatlar olimlari tomonidan ekologik toza transport vositalaridan samarali fodalanish masalalari tahlil etib kelinayotgan dolzarb mavzu hisoblanib, 1980-yillarning o'rtalaridan boshlab, rivojlangan mamlakatlarda aholi jon boshiga eng yuqori motorizatsiya davridan boshlab fundamental ish [Enoch, 2012; Nyuman va Kenvorti, 1999; Schiller va boshqalar. 2010] tomonidan tahlil etilgan. Ilk tahlillar transport vositalari harakatini rejalashtirish, shaxsiy avtomobilga, jumladan, transport paradokslari deb ataladigan tushunchalarni o'rganishga va induksiyalangan talabning ta'sirini tavsiflashga qaratilgan edi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, yo'lning o'tkazuvchanligini 10%ga o'sishi transport vositalari sonini 3-6% dan, 6-10% ga oshiradi [Litman, 2001; 2014 yil; 2020; Noland, Lem, 2002].

Yaqin kelajakda yanada katta tirbandliklar kelib chiqishi ehtimoli (Lyuis-Moggridge paradoksi) [Lyuis, 1977; Moggridge, 1990] prognoz qilingan. Uning fikriga ko'ra yangi yo'llarning qo'shilishi umumiy sayohat vaqtini oshiradi.

Amerika Qo'shma Shtatlarining yirik shaharlarida 1993-yildan 2017-yilgacha avtomobil yo'llari uzunligi 42 foizga (30,5 ming milya qurilgan) oshganiga qaramay, tirbandliklar o'rtacha ko'paygan (2,4 marotaba). Aslida yo'llarning erkin kengayishi odamlarni avtomobildan foydalanishning yuqori intensivligiga olib keldi [Hymel, 2019; Noland, Lem, 2002].

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada xorijiy olimlar tomonidan o'tkazilgan o'rganish natijalarini tizimli va mantiqiy tahlil qilish usullaridan foydalanilgan. Turli olimlarning qarashlari tizimli va umumlashtirish uslublari vositasida o'rganilib, sohaga oid dolzarb muammolarga aniqlik kiritilgan. Shuningdek, muallifning uzoq yillar mobaynida o'tkazgan vizual kuzatishlari va mantiqiy fikrlashi natijasida bir qancha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Tahlil va natijalar. Zamonaviy Xitoy poytaxti Pekin shahrida 25 mingdan ortiq jamoat transporti aholiga transport xizmati ko'rsatish bilan bog'liq turli yo'nalishlarda harakatlanadi. Xitoy Transport vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatda jamoat transportining yo'lovchi tashish umumiy hajmidagi hissasi atigi 30 foiz (rivojlangan mamlakatlarda – 60 foizga yaqin). Shu sababli Xitoy hukumati jamoat transportining qulay, tez, ishonchli, qatnov jadvaliga amal qiluvchi, xavfsiz va arzon bo'lishiga harakat qilmoqda.

Shuningdek, Pekindagi 500 dan ortiq avtobus yo'nalishlarida katta yoshli yo'lovchilar uchun 60 foiz, maktab o'quvchilari uchun 80 foiz chegirmalar mavjud. Avtobuslar va tez yordam mashinalari kunning ma'lum vaqtlarida harakatlanishi uchun alohida yo'laklar ajratilgan (asosan, ertalab va kechki paytlarda). Ushbu yo'laklarda boshqa avtomobil vositalarini boshqarish uchun katta miqdordagi jarimalar mavjud, agar mazkur holat takroran sodir etilgan taqdirda, jarima miqdori ikki barobar oshiriladi.

Bundan tashqari, butun mamlakat bo'ylab kun davomida yo'llarda rejali ta'mirlash ishlarini olib borish taqiqlanadi (ayrim holatlar bundan mustasno, ayniqsa, shoshilinch ishlarni bajarish kerak bo'lsa).

Pekin shahri ma'muriyati birinchi navbatda, yo'l infratuzilmasi, yuqori sifatli yo'l qoplamalari, aniq ajratuvchi chiziqlar, yo'l belgilari va boshqalar sifatini keng miqyosda yaxshilashga alohida e'tibor qaratmoqda. 6 ta Pekin halqa yo'llarida maksimal tezlik chegarasi 60 dan 100 km/soatgacha. Qulay burilish yo'laklari, yo'l o'tkazgichlar tufayli (svetoforlar va harakatni tartibga soluvchilar yo'qligida) transport tizimining imkoniyatlari sezilarli darajada ortib, tirbandlik miqdorini kamaytirishga yordam bermoqda.

Shuningdek, poytaxtdagi deyarli barcha yo'llarda qoidabuzarliklarni qayd etuvchi videokameralar o'rnatilgan. Ushbu videokuzatuv tizimi Xitoyda 2005-yilda boshlangan “Skynet” davlat dasturining bir qismidir. 2023-yil boshida videokuzatuv kameralari soni 46 mingtani

tashkil etdi. Xitoy poytaxti “Aqlli shahar” global reytingida uchinchi o‘rinni egalladi.

Bundan tashqari, asosiy yirik obyektlarga (aeroportlar, vokzallar) olib boruvchi pulli, ko‘p chiziqli yo‘l o‘tkazgichlar (ruxsat etilgan tezlik - 120 km/soatgacha) qurildi. Masalan, Pekin markazidan “Shoudu” aeroportigacha bo‘lgan masofa 30 km, “Dasin” aeroportigacha 60 km¹.

“Yashil” jamiyat sari

Xitoy Xalq Respublikasi elektr transport vositalari uchun eng yirik bozor hisoblanib, 2023-yil birinchi yarmida elektr transport vositalari global savdosining 55 foizi Xitoy hissasiga to‘g‘ri kelgan – 3,4 million dona. Pekin ma‘muriyati 2023-yilda 100 ming dona davlat raqamini chiqarishga qaror qilgan bo‘lsa, shundan 70 mingtasi elektromobillar uchun beriladi. Bundan tashqari, elektr va gibrid transport vositalari uchun “yashil” davlat raqamlarini bepul olish mumkin. Shu bilan birga, elektrobuslar ham faol joriy etilmoqda. Pekin va Xitoyning yana 30 ta shahri 2028-yilga borib, jamoat transportida 100 foiz elektrobuslardan foydalanishni rejalashtirmoqda.

Pekinda obodonlashtirish jarayoni “tajovuzkor” olib borilyapti. Masalan, 2023-yilning o‘zida:

- 8 ming gektar yer maydoni ekologik restavratsiya qilinib, ming gektar maydonda o‘rmonlar barpo etildi;
- 22 ta istirohat bog‘lari va shahar o‘rmonlari, shuningdek, 50 ta “cho‘ntak” bog‘lari va kichik yashil maydonlar paydo bo‘ldi;
- aholi zich yashaydigan massivlarida 10 ta yangi bog‘lar tashkil etildi;
- shahar yashil maydonlari maydoni yana 200 gektarga ko‘paytirildi.

Rasmiy ma‘lumotlarga ko‘ra, 2023-yilda Pekinda o‘rmon qoplamasi 45 foizga, ko‘kalamzorlashtirish darajasi esa 50 foizga yetdi².

Xulosa va takliflar. Yirik shaharlarda atmosfera musaffoligini saqlash va avtomobillar tirbandligini bartaraf etish masalasi qanday qilib o‘z yechimini topadi?

Birinchi yechim: Yirik shaharlar ma‘muriyati fuqarolar uchun shaxsiy avtomobillarga davlat raqamini olish jarayonini avtomobil sotib olishdan qiyinroq etib qo‘yishi lozim, ya‘ni avtomobil raqamini sotib olish uchun siz lotereya o‘yinida ishtirok etishingiz yoki uzoq yillar davomida kutishingiz, yoki elektron auksion savdolarida ishtirok etib, katta miqdordagi to‘lovni amalga oshirishingiz lozim, buning uchun esa siz ma‘lum talablarga javob berishingiz (shaharda so‘nggi besh yil davomida yashagan bo‘lishingiz, soliqlarni muntazam ravishda to‘lagan bo‘lishingiz, shuningdek ijtimoiy sug‘urtaga ega bo‘lishingiz) lozim. Yirik shaharlarda faoliyat yuritayotgan yuridik shaxslar, kompaniyalar, korxona va tashkilotlar uchun mazkur talablar yanada murakkabroq etib qo‘yilishi lozim.

Ikkinchi yechim: Shahar atmosferasi ifloslanishi o‘ta yuqori bo‘lgan kunlarda avtotransport vositalarining harakatini cheklash borasida qat‘iy talablar kuchaytirilib, fuqarolar shaxsiy avtomobildan haftada to‘rt kungacha foydalanish mumkin bo‘lgan qoida joriy etilishi, shahar va uning atrofidagi hududni kulrang tutun yoki chang qoplaganda, shaxsiy avtotransport vositalaridan foydalanish qoidalarini yanada kuchaytirish, ya‘ni haftaning toq kunlarida davlat raqami toq bo‘lgan raqamlar bilan boshlanadigan avtotransport vositalari, juft kunlarda esa davlat raqami juft raqamlar bilan boshlanadigan avtotransport vositalari harakatiga ruxsat berish lozim. Natijada davlat tasarrufidagi korxona va tashkilotlarga tegishli bo‘lgan avtomobillarining taxminan 30 foizga yaqini maxsus avtoturargohlar yoki garajlarda qolishi ta‘minlanadi. Buning natijasida, taxminan 500 mingdan ortiq aholi havo ifloslangan kunlarda jamoat transporti xizmatlaridan foydalanadi.

Uchinchi yechim: Shaharlarda qurilish kompaniyalari uchun tozalikni saqlash bo‘yicha qat‘iy tartib-qoidalar joriy etish lozim. Xususan, yuk mashinalari qurilish maydonchasidan shahar ko‘chalariga chiqishidan oldin avtotransport vositasining shinalari va kuzovini yaxshilab

¹ <https://kun.uz/kr/news/2023/11/03/avtomobildan-himoyalangan-shahar-pekinda-havo-tozaligini-saqlash-va-tirbandliklar-masalasi-qanday-yechilgan>

² <https://kun.uz/kr/news/2023/11/03/avtomobildan-himoyalangan-shahar-pekinda-havo-tozaligini-saqlash-va-tirbandliklar-masalasi-qanday-yechilgan>

tozalamasdan, chiqishi qat’iyan man etilishi lozim.

To‘rtinchi yechim: Yirik shaharlarda avtotransport vositalarining yuqori tirbandligi insonlarning jamoat transportida harakatlanish vaqtini sezilarli darajada uzaytiradi, mehnat unumdorligini pasaytiradi va ortiqcha mablag‘ yo‘qotishlariga olib keladi. O‘tkazilgan hisob-kitoblarga ko‘ra, yirik shaharlar ma‘muriyati har yili bundan milliardlab miqdordagi pul mablag‘larini bevosita va bilvosita iqtisodiy yo‘qotishlariga duch kelmoqda.

Beshinchi yechim: Tumanlar aholisining shaxsiy avtotransport vositalarida shahar hududiga kirib kelishini tartibga solish va ma‘lum bir toifadagi (ishlab chiqarilgan yili 5 yildan ortiq, yirik gabaritli transport vositalari, dizel va benzin yoqilg‘isida harakatlanadigan avtotransport vositalari) transport vositalarini harakatlanishini cheklash maqsadida tuman va shahar hududi chegarasida yer unumdorligi o‘ta past bo‘lgan bo‘sh yer maydonlarida yirik avtoturargohlar, shuningdek ko‘p qavatli yerusti va yerosti avtoturargohlarini barpo etish lozim. Fuqarolar esa o‘z navbatida shaxsiy transport vositalarini maxsus barpo etilgan avto turargohlarga joylashtirgan holda ishga, o‘qishga va boshqa yumushlar yuzasidan shahar jamoat transportidan keng foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Natijada, tumanlardan shahar hududiga kirib keladigan transport vositalarining tirbandligining oldi olinib qolinmasdan, balki yoqilg‘i-moylash materiallarining tejab qolinishi, atmosfera havosi musaffoligining ta‘minlanishi, biologik xilma-xillikning saqlab qolinishi, tarixiy ahamiyatga ega bo‘lgan bino-inshootlarning avtomobil tebranishi natijasida yetkazilayotgan zarari miqdorini kamayishiga hamda fuqarolar tomonidan shahar jamoat transportidan foydalanish darajasi oshishiga va madaniyati shakllanishiga imkon beradi.

Taklif va tavsiyalar:

- og‘ir yuk avtomobillarining shahar ko‘chalariga kirishiga faqat tungi vaqtda - soat 23:00 dan 6:00 gacha ruxsat etish;
- Davlat organlari va xo‘jalik yurituvchi subyektlar tomonidan ish kunining boshlanishi va tugashiga o‘zgartirishlar kiritilishini rag‘batlantirish, tig‘iz paytlarda tirbandlikni kamaytirish. Ushbu chora-tadbirlar shaharlarda shaxsiy avtotransport vositalari parkining 30 foizini har kuni shahar ko‘chalarida harakatlanishini cheklash, kunlik gaz chiqindilarini 30 foizga kamaytirish imkonini beradi;
- yo‘nalishsiz taksilarni real vaqt rejimida harakat zichligini ko‘rsatadigan va haydovchilarga marshrutni optimallashtirish uchun tavsiyalar beruvchi maxsus navigatsiya tizimlari bilan jihozlash.
- yirik xalqaro tadbirlar (konferensiyalar, forumlar, sport musobaqalari va o‘yinlari) vaqtida davlat organlari avtoparkining 70 foizidan foydalanishni taqiqlash.
- shahar aholisi va shahar atrofidagi aholi uchun velosiped va elektroskuter, elektromopedlardan keng foydalanishni joriy etish.
- avto va piyodalar harakatini tezkor tartibga solish uchun asosiy chorrahalarga yo‘l harakatini tartibga soluvchi inspektorlarni joylashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Блинкин М.Я. Качество планирования городских транспортных сетей: в зеркале классических моделей теории транспортного потока // Городские исследования и практики. 2015. С. 55–66.
2. Блинкин М.Я., Воробьев А.Н. Городское движение и планировка городов // Городские исследования и практики. 2018. Т. 3. № 2. С. 7–26.
3. Варламов И., Кац М. 100 советов мэру: книга рецептов хорошего города. М.: Альпина нон-фикшн, 2020.
4. Гришаева Ю.М., Матанцева О.Ю., Спирин И.В., Савосина М.И., Ткачева З.Н., Васин Д.В. Устойчивое развитие транспорта в городах России: опыт и актуальные задачи // Юг России: экология, развитие. 2018. Т. 13. № 4. С. 24–46.
5. <https://yuz.uz/ru/news/avtomobilne-probki-na-dorogax-kak-reshit-problemu>.
6. <https://kun.uz/kr/news/2023/11/03/avtomobildan-himoyalangan-shahar-pekinda-havo-tozaligini-saqlash-va-tirbandliklar-masalasi-qanday-yechilgan>.

Б.Абдуманнонов Эффективное использование экологически чистого общественного транспорта – гарантия предотвращения автомобильных пробок на дорогах Аннотация: В статье обсуждаются вопросы предотвращения автомобильных пробок в крупных городах, существенного сокращения транспортных средств, сохранения городской атмосферы, природного биологического разнообразия, предотвращения загрязнения окружающей среды, а также эффективного использования общественного транспорта и экологически чистых транспортных средств. Ключевые слова: Пробки на дорогах, загрязнение атмосферы и окружающей среды, «умная» дорожная инфраструктура, «Зеленое» общество, электробус, парковка, велосипед и электросамолет, электрический мопед.	B.Abdumannonov Effective use of environmentally friendly public transport is a guarantee of prevention of traffic congrams Abstract: The article discusses the issues of preventing traffic jams in large cities, significantly reducing the number of vehicles, preserving the urban atmosphere, natural biodiversity, preventing environmental pollution, as well as the effective use of public transport and environmentally friendly vehicles. Key words: Traffic jams, air and environmental pollution, smart road infrastructure, Green society, electric bus, parking, bicycle and electric scooter, electric moped.
--	--

Шахриёр Шодиёрович Тураев – Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатаси Самарқанд вилоят ҳудудий бошқармаси бош бухгалтери. Мустақил тадқиқотчи

ЮРИДИК ХИЗМАТЛАРНИНГ ТАРКИБИДА АДВОКАТЛИК ФАОЛИЯТИНИНГ ЎРНИ ВА УНИНГ НАЗАРИЙ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация: мақолада юридик хизматлар таркиби адвокатлик фаолиятининг ўрни ва унинг назарий масалалари қараб чиқилган. Унда юридик хизматларни муҳим таркиби ҳисобланган адвокатура институтини самарали ва ижобий ютуқларидан фойдаланишни, адвокатлик хизмати, шунингдек юридик ёрдам кўрсатиш билан боғлиқ қонун ҳужжатларини амалиётга татбиқ этишни такомиллаштириш уни самарали механизмларини жорий қилиш масалаларига ҳам эътибор қаратилган. Калит сўзлар: ишонч билдирувчи, юридик хизмат, адвокат, битим, жисмоний шахс, юридик шахс, тарафларнинг ҳолислиги, ҳимоя остида, адвокатлик фаолияти.
--

Кириш. Республикамизда ҳозирда тадбиркорликни ривожлантиришга янада алоҳида эътибор берилиб, натижада масъулияти чекланган жамиятлари, акциядорлик жамиятлари, хусусий корхоналар шунингдек хўжалик ширкатлари кўринишида бўлган ташкилий ҳуқуқий тузилишга эга корхонанинг ва ташкилотларнинг сонлари бир неча бараварга ортиб, бу эса ҳозирда шиддат билан давом этмоқда. Бундай кўринишдаги корхоналарнинг тадбиркорлик фаолиятида шартномалар тузиш ва меҳнат интизомларига риоя этиш қонунчилик билан амалда таъминлаш устидан назорат этиш, тадбиркорлик мулкларини сақлашни, шу каби ҳуқуқий масалаларни амалга оширишда юридик хизматнинг ўрни жуда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Мавзунинг муаммоли жиҳатлари билан мамлакатимизда ва хорижий давлатларда олимлар, мутахассислар ва амалиётчилар каби ходимлар изланишлар олиб бормоқда. Булар жумласига Ҳ.Б.Бобоев, И.Б.Зокиров, Л.Б. Хван, Ф.Ҳ. Отахонов, Ў.Х.Мухамедов, З.Муқимов, Х.Т.Одилқориев, О.Оқюлов кабиларни¹ киритиш мумкин. Ушбу олимларнинг тадқиқотларида бу масала тўлиқ ўрганилмаган

¹ Хван Л.Б. “Солиқ ҳуқуқи” 2001 й. 430-Б Консаудитинформ нашриёти, Отахонов Ф.Ҳ. “Юридик хизматнинг хўжалик шартномаларини тузиш ва уларнинг ижросини таъминлашдаги роли” Ж.Хўжалик ва ҳуқуқ. – 2001. – 10-сон. – Б.26-33.,

бўлиб, унда юридик хизматларида айнан адвокатлик тузилмаларини муаммолари кенг миқёсда қараб чиқилмаган. Ушбу ҳолат ҳам танланган мавзунинг ҳозирги кунда, ўта долзарб муаммонинг ечимига бағишланганлигидан далолат беради.

Тадқиқот методологияси. Мақолада мантиқий таҳлил, тизимли ёндошув, синтез, анализ, сабаб ва оқибат, индукция ва дедукция, замон ва макон, иқтисодий таҳлилнинг анъанавий, иқтисодий математик ва статистик каби усуллардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. 2017-2021 йилларда Ҳаракатлар стратегиясида «давлат ва жамият қурилишини такомиллаштиришга йўналтирилган демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва мамлакатни модернизация қилишда давлат хизматининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини ривожлантириш, қонун устуворлигини таъминлашга йўналтирилган юридик ёрдам ва ҳуқуқий хизматлар сифатини тубдан яхшилаш» масаласига эътиборни қаратган бўлиб, юридик хизматларга замонавий ёндашув билан, хизматнинг сифат даражасини мукаммаллаштириш, фан сифатида ўрганишга татбиқ қилиш орқали мукаммаллашган хорижий мамлакатлар тажрибасини ўрганишлар жамиятимизга мос, асосли ва муҳимларини амалга татбиқ этишни белгилашга эътиборимизни қаратишимиз лозим бўлади. Республикамизда давлат органлари фаолиятида қонун устуворлиги билан қонунийликни таъминлашниши муҳим ҳисобланиб унга эътибор қаратилиб, юридик хизмат ролининг оширишга асосий омил сифатида қараб келинмоқда. Бугунги кунда қонунчиликда жуда кўп ўзгаришлар ҳамда янгиликлар юз бермоқда, унга асосан талаблар ортиб бориши, фаолият мезонлари такомиллашниши кўринмоқда. Корхоналарда фаолият олиб бораётган юридик хизмат кўрсатувчи корхона ходимлари бундай янгилик ва ўзгаришлардан ўз вақтида хабар топиши, ишчи-ходимларни ушбу ўзгаришлардан огоҳ этиши, ташкилотда тайёрланган ҳужжатларни янги меъёрларга мослаштириши, жойлардаги ҳуқуқий масалалар ва муаммоларни, фуқароларнинг ҳуқуқий эркинликлари уларнинг ҳуқуқий талабга бўлган эҳтиёжлари унга боғлиқ ҳолда таъминланишини ўрганиш, яшаш шароитидаги аниқ ҳуқуқий ҳолатдан келиб чиқиб ҳуқуқий тарғиботни амалга ошириш керак бўлади. Юридик хизмат кўрсатишнинг зарур ва долзарблиги уни тегишли бўлган умумий қоидаларни белгиламасдан балки, эскирган ёки асоссиз қоидаларни ўрнига замонавий янги жамиятнинг ривожланишига мос, албатта инсон манфаатларини назарда тутган ҳолда фаолият амалга ошириш зарур. Тадбиркорлик субъектларида ҳозирда жадал ривожланаётган давримизда юридик хизматга бўлган эҳтиёж ва талаб тобора ортиб бормоқда, ушбу субъектларни юридик хизматларга бўлган эҳтиёжларини тўла-туқис таъминлаш ким томонидан амалга оширилиши муҳимдир. Бунда албатта тадбиркорлик корхона раҳбарларининг ўз фикри ва ташаббуси, унинг ишга бўлган ёндашуви, масъулияти муҳим бўлади.

Шунинг учун юридик хизматларни ривожлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 19 январида “**Юридик хизмат фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида**” ПҚ-2733-сонли қарори қабул қилинди. Ушбу қарор билан юридик хизматларни ташкил этиш, уларнинг меъёр ва мезонларининг мавжудлиги ёки йўқлиги давлат органлари ва ташкилотларида юридик хизматларни қай тарзда ташкил этиш ва штат тузилмасини оқилона белгилашни таъминлашга имкон яратади.

Ҳозирда юридик хизматлар томонидан қонунчиликни такомиллаштириш, ҳуқуқни қўллашда амалиётга қандай татбиқ этиш умумлаштириш, юзасидан таклифлар ишлаб чиқиш ишлари самарали ташкил этилмаганлиги ушбу соҳадаги ишлар ҳуқуқни муҳофаза қилувчи уни назорат қилувчи органлар томонидан аниқланган хато ва камчиликлар, қонун

Каримов И.А. “Адолат қонун устуворлигида”. -Т. “Ўзбекистон”. 2001й., Ҳ.Б.Бобоев “Давлат ва ҳуқуқ назарияси” 2000 й. 523-Б. Тошкент Давлат юридик институти, И.Б.Зокиров “Фуқаролик ҳуқуқи” 2009 й. 609-Б. Тошкент Давлат юридик институти, Ў.Х.Мухамедов “Ҳуқуқшунослик асослари” 2019 й. 348-Б. Тошкент.: Ўзбекистон Республикаси ИИВАкадемияси, 2019, З.Муқимов “Ўзбекистон давлати ва ҳуқуқи тарихи” 2003.Тошкент “Адолат” нашриёти. 280-Б. , Х.Т.Одилқориев “Ўзбекистонда давлат ва жамият инновацион ривожланишининг ҳуқуқий жиҳатлари” 2019й. Юристлар малакасини ошириш маркази. 307-Б. , О.Оқюлов “Интеллектуал мулк ҳуқуқи” 2005 й. Фалсафа ва ҳуқуқ институти Тошкент. 40-Б.,

бузилишларини бартараф этишга қаратилган чораларни кўриш билан чекланиб қолинар эди. Давлат органлари ва ташкилотлари фаолиятида қонунийликни янада мустаҳкамлашга, демократик ва ҳуқуқий ислохотларни амалга оширишга, юридик хизматларнинг ролини оширишга эътибор қаратилиб, жавобгарлигини изчиллик билан кучайтириш билан бир қатор чораларни бажариш заруратлари пайдо бўлади.

Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 29 августдаги “**Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисида**”ги Қонунга асосан хўжалик юритувчи субъектлар ўртасида хўжалик шартномаларини тузиш, бажариш, ўзгартириш ва бекор қилиш масалалари кўрсатилган. Буни амалга оширишда юзага келадиган муносабатларни тартибга солиш, хўжалик шартномаларини тузиш, бажариш, ўзгартириш ва бекор қилишнинг ҳуқуқий асосларини, хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқи ва мажбуриятларини, шунингдек маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ва давлат бошқарув органларининг шартнома муносабатлари соҳасидаги ваколатлари белгиланган.

Адвокат жисмоний ва юридик шахсларга юридик ёрдам кўрсатиш мақсадида ҳуқуқий масалалар бўйича оғзаки маслаҳатлар, ёзма тушунтиришлар, қонун ҳужжатлари юзасидан маълумотномалар бериши мумкин бўлиб, ҳуқуқий хусусиятдаги аризалар, шикоятлар ва бошқа ҳужжатларни ҳам адвокатлар тамонидан тузилиб, фуқаролик, иқтисодий ва маъмурий ишлари ҳамда маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишлар бўйича талаб қилинган органларда иштирок этиб, тергов босқичида жиноят ишлари бўйича суриштирув, дастлабки терговда, судда ҳимоячи адвокат бўлиб иштирок этади ва аксинча жабрланувчининг вакили, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар бўлган шахсларга ҳам адвокат томонидан хизмат кўрсатилади. Бунда фақат бир адвокат бир хил масала ёки ишлар юзасидан фақатгина бир томондаги мижозни манфаатларини ҳимоя қилади. Адвокат шу билан бирга тадбиркорлик субъектларини манфаатларини ҳимоя қилишда Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 29 августдаги “**Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисида**”ги Қонунга асосланган ҳолда ҳам ўз фаолиятини хўжалик шартномаларини тузиш, бажариш, ўзгартириш ва бекор қилиш масалалари билан ҳам мустаҳкамлаб бориб у қандай адвокатлик тузилмасида ишлашидан қатъи назар ўз адвокатлик тамойили аниқ бўлади.

Бундай адвокатлик тузилмалари қуйидаги расмда келтирилган (1-расм).

1-расм. Адвокатлар тузилмаларининг ўзаро боғлиқлиги

Расмдан кўриниб турибдики, адвокатлик тузилмалари турли номланиш билан бирга бир-биридан маълум жиҳатлари билан фарқ қилади. Жумладан, **адвокатлар ҳайъатида** аъзолик асосида ташкил қилинади. Бунда ўн нафар ва ундан ортиқ адвокатлар ихтиёрий равишда бирлашиб фаолият олиб борадилар. **Адвокатлик фирмасида** шериклик асосида ташкил қилинади ва унда ўн нафаргача адвокатлар ихтиёрий равишда бирлашиб

фаолият олиб борадилар. Булардан фарқли ўлароқ **адвокатлик бюроси** ҳам мавжуд. Бунда якка тартибди бир нафар адвокат фаолият кўрсатади.

Иқтисодиётнинг ҳозирги шароитида турли субъектлар ўртасидаги муносабатларни самарали ва изчил тартибга солишда шартнома асосида амалга оширилиб бунга мутаносиб адвокатлик хизматида ҳам мижозлар билан адвокат ўртасидаги шартнома (битим) тузиш орқали адвокатлик муносабатга киришилади.

Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 27 декабрда қабул қилинган № 349-I-сонли “**Адвокатура тўғрисида**”ги Қонунининг 3-моддасида назарда тутилган Адвокат-«Олий юридик маълумотга эга бўлган ва адвокатлик фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқини берувчи лицензияни белгиланган тартибда олган Ўзбекистон Республикасининг фуқароси Ўзбекистон Республикасида адвокат бўлиши мумкин;

Белгиланган тартибда муомалага лаёқатсиз ёки муомала лаёқати чекланган деб топишган, шунингдек судланганлик ҳолати тугалланмаган ёки судланганлиги олиб ташланмаган шахсларнинг адвокатлик фаолияти билан шуғулланишига йўл қўйилмайди;

Адвокат қўйидагилардан ташқари ҳақ тўланадиган бошқа турдаги фаолият билан шуғулланишга ҳақли эмас:

Адвокат илмий ва педагогик фаолият;

Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатасидаги ва унинг ҳудудий бошқармаларидаги фаолият;

патент вакили ва медиатор сифатидаги фаолият;

шартномавий-ҳуқуқий асосда давлат органларининг, хўжалик бошқаруви органларининг, давлат корхоналари, муассасалари ва ташкилотларининг юридик хизмати ходими сифатидаги фаолият;

ҳакамлик судларида ва халқаро тижорат арбитражларида (судларида) судья сифатидаги фаолият»¹ -булардан бошқа ҳақ тўланадиган фаолиятни амалга оширишга ҳақли эмаслиги кўрсатилган бўлиб яна шу қонуннинг 4-моддасида «Адвокатура ўз фаолиятини қонун устуворлиги, мустақиллик ва бошқа демократик принциплар асосида амалга оширади;

Белгиланган тартибда лицензия олган шахс адвокатлик фаолиятини ўз адвокатлик бюросини очиб, якка тартибда амалга оширишга ёхуд бошқа адвокатлар (шериклар) билан адвокатлик фирмасини ёки аъзоликка асосланган адвокатлар ҳайъатини тузишга ёхуд фаолият кўрсатаётган шундай адвокатлик тузилмаларидан бирига киришга ёки юридик маслаҳатхонада ишлаган ҳолда адвокатлик фаолиятини амалга оширишга ҳақли. Адвокат ўз фаолиятини фақат битта адвокатлик тузилмасида амалга оширишга ҳақли;

Адвокатлик бюrolари, адвокатлик фирмалари ва адвокатлар ҳайъатларини рўйхатдан ўтказиш, шунингдек юридик маслаҳатхоналарни ҳисобга олиш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгилайдиган тартибда давлат хизматлари марказлари томонидан амалга оширилади.»²

«Адвокатлик тузилмаларининг ташкил этилиши, фаолияти, қайта ташкил этилиши ва тугатилиши, тузилмаси, штатлари, вазифалари, маблағларни сарфлаш тартиби, раҳбар органларининг ваколатлари, уларни сайлаш тартиби ҳамда адвокатлик тузилмалари фаолиятига тааллуқли бошқа масалалар уларнинг уставлари (низомлари), таъсис шартномалари билан тартибга солинади;

Адвокатлик бюrolари, адвокатлик фирмалари ва адвокатлар ҳайъатлари улар рўйхатдан ўтказилган кундан эътиборан юридик шахс мақомини олади. Юридик маслаҳатхона ҳисобга олинган кундан эътиборан ўз фаолиятини амалга оширишга ҳақли;

Адвокатлик фирмасининг ёки адвокатлар ҳайъатининг жойлашган ери яшаш учун мўлжалланмаган жойда бўлиши керак;

Адвокатлик бюrolарини таъсис этган адвокатлар ўз фаолиятини мулк ҳуқуқи асосида ёки бошқа қонуний асосда ўзларига тегишли бўлган тураржойларда амалга

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 11 октябрдаги ЎРҚ-497-сонли Қонуни таҳрири

² Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 21 апрелдаги ЎРҚ-683-сонли Қонуни таҳрири

ошириши мумкин, бунда адвокатга мулк ҳукуқи асосида тегишли бўлган тураржойларни адвокатлик бюроси фаолиятида фойдаланиш мақсадида яшаш учун мўлжалланмаган жойлар тоифасига ўтказиш талаб қилинмайди;

Адвокатлик тузилмалари фуқаролар ва юридик шахсларга юридик ёрдам кўрсатганлик учун улардан тушадиган пул маблағлари (даромадлар) ҳамда қонунчиликда тақиқланмаган бошқа маблағлар ҳисобидан таъминот олади.

Адвокатлар адвокатларнинг жамоат бирлашмаларини тузиши мумкин;

Адвокатлик фирмаси ва адвокатлар ҳайъати Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ҳамда чет давлатларда ушбу давлатларнинг қонунчилигига мувофиқ ўзининг алоҳида бўлинмаларини (ваколатхоналари ва филиалларини) ташкил этишга ҳақли. Бунда адвокатлик фирмаси ва адвокатлар ҳайъати алоҳида бўлинмани очиш тўғрисидаги қарори ҳақида адлия органини олдиндан хабардор қилади.»¹ -деб кўрсатилиб ўтилган.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб айтганда, ҳозирда республикада энг муҳим вазифаларидан саналган қонун устуворлигини таъминлаш ва қонунийликни мустаҳкамлашда ҳамда қабул қилинган қонун ҳужжатларининг мазмун-моҳиятини ижрочилар ва аҳолига етказишда хизматларни самарадорлигини ошириш зарур ҳисобланади.

Ушбу самарадорликни таъминлашда юридик хизмат кўрсатувчи адвокатлик тузилмаларда фаолият олиб боровчи малакали юридик мутахассисларнинг ўрни бекиёс бўлиб, омма эҳтиёжига юридик хизмат орқали қонунчиликдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардаги ўзгарган баъзани ёритиш жараёнида асосий бўғин ҳисобланади. Бунда адвокатлик ҳайъати, адвокатлик фирмаси ва адвокатлик бюрolariда фаолият олиб боровчи адвокатларнинг иштироки ва роли жаҳон миқёсида салмоқли ва нуфузли, энг кўлами кенг саналади.

Адвокат томонидан, ишонч билдирувчи шахс (ҳимоя остидаги шахс) билан юридик ёрдам кўрсатиш тўғрисидаги битим (шартномани), орқали хизмат кўрсатишда адвокатнинг ёки миждознинг яшаш жойи ёки жойлашган ерини фарқи йўқ ҳолда ўз вазифасини бажаришга ҳақли. Шунинг учун бу хизматга бўлган эҳтиёж борган сари ортиб боради ва муҳим саналади.

Кўрсатилган тавсияларни мамлакатимиз амалиётига жорий қилиниши, Республикада юридик хизматларни такомиллаштиришга, қонунларимизни бенуксон ишлашга қаратилган мақсадларнинг амалга оширилишига, шу билан бирга қонун устуворлигини таъминлаб юридик ва жисмоний шахсларнинг қонунчиликдан оқилона фойдаланиш имконини беради.

Ш.Тураев	Sh.Turaev
Роль адвокатуры в структуре юридической услуги и ее теоретические вопросы Аннотация: в статье рассматривается роль адвокатуры и ее теоретические вопросы в структуре юридической услуги. Основное внимание уделяется вопросам использования эффективных и положительных достижений института юридических услуг, который считается важной частью юридического обслуживания, и внедрения эффективных механизмов совершенствования реализации правовых документов, связанных с оказанием юридической помощи. Ключевые слова: фидуциар, юридическая услуга, адвокат, сделка, физическое лицо, юридическое лицо, беспристрастность сторон, под защитой, адвокатура.	The role of advocacy in the structure of legal services and its theoretical issues Abstract: the article examines the role of advocacy and its theoretical issues in the structure of legal services. It focuses on the issues of using effective and positive achievements of the legal services institution, which is considered an important part of legal services, and introducing effective mechanisms to improve the implementation of legal documents related to the provision of legal assistance. Keywords: fiduciary, legal service, lawyer, transaction, individual, legal entity, impartiality of parties, under protection, advocacy.

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 31 декабрдаги ЎРҚ-198-сонли Қонуни таҳрири.

ТУРИЗМ ВА МЕҲМОНХОНА ХЎЖАЛИГИ

Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.,

Росулбек Исломович Пардаев – СамДУ таянч докторанти

ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА ХАЛҚАРО ЭКОТУРИЗМНИНГ ЗАМОНАВИЙ КОНЦЕПЦИЯСИ ВА АМАЛИЁТИ

Аннотация: мақолада яшил иқтисодиёт шaroитида халқаро экотуризмнинг замонавий концепцияси ва амалиётини такомиллаштиришга ва ушбу талабдан келиб чиққан ҳолда мамлакатимизда ҳам уни ривожлантириш имкониятлари таҳлил қилинган. Жаҳонда экотуризмнинг замонавий концепцияси ва амалиётини умумлаштириб ўзимизга хос бўлган бир қанча йўналишлар тавсия қилинди. Шунингдек, мамлакатимиз ҳудудларида халқаро ва яшил иқтисодиёт талабларидан келиб чиққан ҳолда такомиллаштириш масаласига ҳам алоҳида эътибор қаратилган.

Калит сўзлар: яшил иқтисодиёт, туризм, экологик туризм, халқаро туризм, кировчи туризм, туристик ресурслар, экотуристтик ресурслар.

Кириш. Бугунги кунда яшил иқтисодиёт билан боғлиқ бўлган туризмнинг муҳим турларидан бири экотуризм бўлиб ҳисобланади. Ушбу туризм турларини ривожланган ва ривожлантираётган давлатларнинг тажрибаларини умумлаштирган ҳолда экотуризмни ривожлантириш концепциясини яшил иқтисодиёт талабларига мос ҳолда ишлаб чиқиш бугунги кунда долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Чунки Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2016 йил 2 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-4861-сон Фармони мамлакатимизда туризмни ривожлантиришда туб бурилишни, янги босқичнинг заминини, туризмда истиқболли ислохотларнинг шaroитларини яратди¹. Бундан кейин ҳам қатор фармон ва қарорлар қабул қилинди. Шу жиҳатдан қараладиган бўлса, мазкур мавзу ўта долзарб масаланинг ечимига бағишланганлиги билан аҳамиятлидир.

Тадқиқот методологияси. Мақолада яшил иқтисодиёт шaroитида халқаро экотуризмнинг замонавий концепцияси ва амалиётини такомиллаштириш жараёнида макон ва замон, мантиқий, қиёсий таҳлил каби усуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Тадқиқотларимиз кўрсатдики, Канада давлатида ёввойи табиатга саёҳат, туризмнинг умумий даромадлари ҳажми ички туризмдан тушган даромаднинг 25 % ини ташкил этади. Канада ҳукумати, фақатгина экотуризмдан тушган солиқ ҳисобидан ҳар йили 1,7 млрд. АҚШ долларидида фойда олади. Бу эса, ҳукумат томонидан ёввойи табиатни муҳофаза қилиш дастурига ажратилган маблағдан (300 млн. доллар) 5 баравар кўпдир. Демак, экотуризм табиатни муҳофаза қилиш, яшил иқтисодиётни ривожлантириш тадбирларини амалга оширишга катта иқтисодий ҳисса қўшади, ҳамда бундай тадбирларни тўла-тўқис ўтказишга катта молиявий кўмак ҳам бериши мумкин.

Ҳар йили экотуризмдан Кения – 1,4 млрд. Непал – 1,5 млрд. АҚШ долларидида даромад оладилар. Қайд қилиш лозимки, ушбу мамлакатларнинг экотуризмдан олган даромади давлат ялпи ички маҳсулотининг 60 % ига тенг.

Бундан келиб чиқиб, жаҳонда экотуризмнинг замонавий концепцияси ва амалиётини умумлаштириб қуйидаги йўналишларда кўриш мумкин:

Биринчидан, экотуризм ривожланган АҚШ ва Канада давлатларининг экотуризми яшил иқтисодиёт талабларига мос кучли амалиётга асосланганлиги билан ўзига хос

¹Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони, 2016 йил, 2 декабрь, ПФ-4861-сон. (Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 49-сон, 558-модда, 2017 й., 1-сон, 3-модда).

хусусиятга эга. Ушбу давлатларда мазкур экотуризмнинг стратегик ва тактик режалари асосида ривожлантирилиши амалга оширилмоқда.

Иккинчидан, экотуризм ривожланган Ғарбий Европа давлатларида ушбу туризм тури анча ривожланган. Бу ушбу экотуризм кучли илмий назария ва амалиётга асосланган ҳолда яшил иқтисодиёт билан ҳамоҳанг ҳолда амалга оширилганлигидан далолатдир. Ҳозирги шароитда ҳам экотуризмнинг стратегик ва тактик режаларга асосланиб ривожланиши давом этмоқда.

Учинчидан, экотуризмни яшил иқтисодиёт тамойилига мос ҳолда ривожлантиришда Австралиянинг ўзига хос модели бор. Ушбу давлатда экологик туризмни ривожлантириш давлатлар сиёсати даражасига кўтарилиб бораётганлиги билан аҳамиятлидир. Бунда асосий эътибор экотуризмни ривожлантириш иқтисодий тараққиётнинг яшил йўналишларидан бирига айланиб бораётганлиги ҳам эътиборга молик устувор стратегик масала сифатида баҳоланади.

Тўртинчидан, экотуризмни ривожлантиришга киришаётган сиёсатда Осиё давлатлари ўзига хос хусусиятларга эга. Ушбу давлатларда экотуризмни ривожлантириш ўзининг дастлабки босқичида ва бу давлатларда экотуризмни ривожлантиришнинг концепцияси ва давлат дастурларини ишлаб чиқиш суи амалга оширилган. Бундан Марказий Осиё, хусусан, Ўзбекистон мустасно.

Бешинчидан, Африка давлатларида экотуризм нотекис ривожланаётган соҳа сифатида эътибордан биров орқада. Ушбу давлатларнинг ҳар бирида экотуризм ресурслари яшил иқтисодиёт нуқтаи назаридан қаралганда ҳам салоҳияти етарли. Эндиликда улар ривожланишнинг Ғарбий Европа давлатлари моделини қўллаб, экотуризмни ривожлантириш дастурлари ва моделларини такомиллаштириш дастурини ҳам қабул қилган. Ушбу ҳолатдан кўриниб турибдики, экотуризм амалиётида қўлланилаётган турли мамлакатларнинг ҳаммасида битта мақсад – мазкур соҳани ҳар бири ўз мамлакатида яшил иқтисодиётга мос ҳолда жадал ривожлантиришга қаратилган.

Олтинчидан, бугунги кунда жаҳондаги деярли барча давлатлар ўзларининг экотуризм ресурсларидан имконият борица экотуризмни яшил иқтисодиёт билан ҳамоҳанг ривожлантиришда фойдаланишга қаратмоқдалар. Ушбу жараёнга бизнинг мамлакатимизда ҳам киришилган. Аммо бу борада ҳали анча имкониятлардан фойдаланилаётганлигини тан олиш лозимдир.

Еттинчидан, экотуризмнинг замонавий концепцияси ва амалиётини мамлакатимизнинг ҳар бир ҳудудларининг ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда ишлаб чиқиб, шу йўналишда ривожлантириш лозим бўлади. Бу бўйича тобора такомиллашиб бораётганлиги кузатилаётган яшил иқтисодиёт билан ҳамкорликда экотуризм ривожланган давлатлар тажрибасидан фойдаланиш ҳам мақсадга мувофиқдир.

Саккизинчидан, экотуризмнинг амалдаги тамойилларини ҳар бир ҳудуднинг хусусиятларидан келиб чиқиб мукаммаллаштириш, экологик турларни экологиялаштириш, экотуристларни табиатни сақлаш ва табиий ресурсларни муҳофаза қилиш ишларидаги ихтиёрий ҳамкорлигини ва ташаббускорлигини кучайтириш ҳам соҳани такомиллаштириш йўлларида бири сифатида қараш мақсадга мувофиқдир.

Туризм ривожланган давлатларда экотуризмнинг замонавий концепцияси ва амалиётига ҳозирга келиб қуйидаги тартиблар билан такомиллаштирилди, яъни, экотурлар қуйидагиларга амал қилинганда экотуризм дастури дейилиши белгиланди:

Биринчидан, экотуристлар фойдаланадиган транспорт воситаси экотур талабларига тўлиқ жавоб бериши лозим, деган талаб қўйилди.

Иккинчидан, туристларнинг озик-овқатлари экологик тоза ва фойдали бўлиши, бу озик-овқат хилларида маҳаллий озик-овқатлар ва мевалар бўлишлиги ҳам кўзда тутилди.;

Учинчидан, екомаршрутларда юкори малакали гид-экскурсиячилар экотуристларни уларда қизиқиш ва ҳайратланиш ҳосил қилувчи табиий ландшафтларга бошлаши ва уларни қизиқарли қилиб тушунтириб берадиган малакага эга бўлиши лозим.

Тўртинчидан, экотурлар дастурига қуйидагилар – экологик ўқув сўқмоқларига бориш, табиатшунослик, ўлкашунослик музейлари билан таништириш, экотехнологик хўжаликларга бориш ва албатта маҳаллий экологик муаммолар билан танишиш мавзулари киритилиши шарт қилиб белгиланган.

Бешинчидан, экотур маршрутларида ҳосил бўлган чиқиндилар умумий чиқиндилар уюмига ташлаб кетилмаслиги ва махсус қутиларда тўпланиб экотехнологик қайта ишлашга юборилиши ҳам кўзда тутилган.

Олтинчидан, экотурларда ва экомаршрутларда дам олиш ва гулханлар ёқиш кўнгиш хохлаган жойларда, дам олиш учун тўхташ жойларида эмас, балки, махсус мослаштирилган, тайёрланган жойларда ташкил қилиниши ва ўтказилишига ҳам амал қилиш керак бўлади.

Еттинчидан, экотурларда кўзиқоринлар, мевалар, гуллар, шифобахш ўтлар ва табиий, ўзига хос, қизиқарли кўринишларга эга бўлган нарсалар фақат рухсат берилган жойларда теририлишига йўл қўйиш ҳам мақсадга мувофиқ.

Саккизинчидан, экотуристлар тўхтайдиган отеллар, кемпинглар ёки бошқа хил жойлаштириш воситалари атроф табиий муҳитнинг табиий, экологик барқарор ривожланишига зарар келтирмаслиги, ҳалақит бермаслигини ҳам таъминлаш лозим.

Тўккизинчидан, экотуристлар тўхтайдиган отеллар, кемпинглар ва бошқа жойлаштириш воситалари экологик тоза қурилиш материалларидан қурилган бўлиши ҳам талаб этилади.

Ўнинчидан, маҳаллий аҳолини экотуризмга ва унинг бизнесига, тадбиркорлигига жалб қилиш, маҳаллий ишлаб чиқаришни, маҳаллий анъанавий хўжалик шакллариини экотурлар орқали кучайтиришга эътиборни қаратиш лозим бўлади.

Ўн биринчидан, экотуристларнинг маҳаллий–маданий анъаналарга ҳурмат билан қараши ва бу анъаналарнинг, урф-одатларнинг моҳиятига тушунишга ҳаракат қилиши ҳам соҳага қўйилган талаблардан бири ҳисобланади.

Ўн иккинчидан, экотуристларнинг маҳаллий экологик муаммоларни ечишга ёрдам бериш имкониятларининг яратилишига ҳам катта аҳамият берилган ҳолда, унга амалиётда албатта эришишга ҳаракат қилиш.

Ўн учинчидан, экотурдан олинadиган даромадлар тўлиқ маҳаллий бюджетга берилишининг таъминланиши ҳам ҳудуд ва соҳанинг ривожланишини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади.

Ўн тўртинчидан, экотуризмнинг рекламасига ҳам алоҳида аҳамият беришни тақозо қилади. Чунки реклама масаласи нозик соҳаки, унда бошқа гапни айтиб, амалда бошқа нарса бўлса, бундай реклама соҳанинг ривожланишига эмас, балки таназзулга ҳам олиб келиши мумкин.

Экотуризмни ривожлантиришга киришаётган давлатлар шу жумладан, Ўзбекистон ҳам экотуризмнинг ҳозирги замонавий талабларини бажаришга албатта тайёр бўлишлари керак. Аммо кўп давлатлар ушбу талабларга тўлиқ жавоб бера олмайди. Шунинг учун ҳам бу давлатлар экотуризмнинг замонавий концепцияси талабларини ўта каттик, муаммоли талаблар ўрнида қабул қилиб, экотуризмни оммавий туризмга қўшиб ривожлантирмоқда. Бироқ экотуризм ўзига хос хусусиятга эга бўлганлиги соҳага ўзига хос ёндошишни талаб қилади.

Шуни қайд этиш жоизки, жуда кўп давлатларда аҳолининг экологик саводхонлиги ва экологик маданиятининг анча паст даражаларда эканлиги билан ҳам боғлиқдир. Шу билан бирга бундай давлатлардаги аҳолининг табиат муҳофазасидаги тушунчалари ва давлатнинг табиатни сақлаш ва муҳофаза қилишга қаратилган талаб ва тадбирларига бефарқ қараши билан ҳам боғлиқдир. Бироқ, экотуризмнинг мақсади ва вазифаларини тўғри тушунган ва англаган АҚШ, Канада, Австралия, Япония ва Европа давлатларида экотуризм жадал ривожланиш босқичига ўтган. Бу албатта соҳага катта самара бериши тайин.

Бугунги кундаги халқаро экотуризмнинг замонавий концепцияси ва амалиёти масалалари шуни кўрсатмоқдаки, биз биринчи навбатда, Ўзбекистон Республикаси “Экология ва атоф-муҳитни муҳофаза қилиш Давлат қўмитаси” томонидан ишлаб чиқилган “Ўзбекистонда экотуризмни ривожлантириш Концепция”сидаги талабларни яна бир кўриб чиққан ҳолда, унинг бажарилишига катта эътибор бериш ҳам зарур, деб ҳисоблаймиз.

Хулоса қилиб айтганда, яшил иқтисодиёт шароитида халқаро экотуризмнинг замонавий концепцияси ва амалиётига эътиборни қаратиб, уни маҳаллий шароитга мос ҳолда ривожлантириш масаласини тўғри йўлга қўйиладиган бўлса, соҳада кўзда тутилган самарадорликка эришиш мумкин. Бунга эришиш учун қуйидаги тавсияларга ҳам эътиборни қаратишни мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз.

Биринчидан, мамлакатимизда ҳар бир ҳудудлар кесимида уларнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда яшил иқтисодиётнинг ривожланиши билан экологик туризмнинг бир-бирига мувофиқлигини таъминлаш мақсадга мувофиқдир.

Иккинчидан, мамлакатимизда экологик туризмни ривожлантириш учун халқаро талабларга жавоб берадиган уни ривожлантириш концепциясини шу халқаро талабларга мос ҳолда ишлаб чиқишни тақозо қилади. Чунки экологик туризмга ҳам кирувчи туристларни жалб қилиниши тайин. Шу туфайли ўзига хос хусусиятлари билан бирга халқаро талабларни ҳам тўлиқ ҳисобга олишни тақозо қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрда ПФ-158-сонли «ЎЗБЕКИСТОН — 2030» стратегияси тўғрисида”ги фармони. LexUZ шарҳи.
2. Дроздов А.В., Основы экологического туризма. Москва, Гардарики, 2005. - 271 стр.
3. Пардаев М.Қ., Пардаева О.М., Пардаев О.М. Иқтисодиётни стратегик ривожлантиришнинг инновацион моделлари. Монография. / – Т.: “Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi”, 2022. – 228 бет.
4. Пардаев М.Қ. Экологик туризм асослари. – Т.: “Наврўз” нашриёти, 2015. – 96 бет.
5. Хаитбоев Р. Экологик туризм. Ўқув қўлланма. –Т.: «Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi», 2021. – 376 б

М.Пардаев, Р.Пардаев Современная концепция и практика международного экотуризма в условиях зелёной экономики	M.Pardaev, R.Pardaev Modern concept and practice of international ecotourism in a green economy
Аннотация: в статье анализируются возможности совершенствования современной концепции и практики международного экотуризма в условиях зеленой экономики и его развития в нашей стране исходя из этих требований. Обобщая современную концепцию и практику экотуризма в мире, был рекомендован ряд специфичных для нас направлений. Также, исходя из требований международной и зеленой экономики, особое внимание уделяется вопросу его совершенствования в регионах нашей страны. Ключевые слова: зеленая экономика, туризм, экологический туризм, международный туризм, въездной туризм, туристские ресурсы, ресурсы экотуризма.	Abstract: the article analyzes the possibilities of improving the modern concept and practice of international ecotourism in a green economy and its development in our country based on these requirements. Summarizing the modern concept and practice of ecotourism in the world, a number of directions specific to us were recommended. Also, based on the requirements of the international and green economy, special attention is paid to the issue of its improvement in the regions of our country. Keywords: green economy, tourism, ecotourism, international tourism, inbound tourism, tourism resources, ecotourism resources.

Юлдуз Пирназаровна Урунбаева – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти доценти,
и.ф.ф.д.,

ЎЗБЕКИСТОНДА ЯНГИ – МУЗЕЙ ТУРИЗМИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАЛАРИ

Аннотация: мақолада Ўзбекистоннинг миллий туризмида янги-музей туризмини ташкил қилиш ва ривожлантиришнинг мақсади ва вазифалари келтирилган. Шунингдек, музей туризмини ривожлантиришда таклифлар тавсия қилинган.

Калит сўзлар: музей, муза, мифология, гербарий, тулуп, тамаддун, осори-атиқалар, экспонат, интеграция, концепция, трагедия, комедия, поэзия.

Кириш. Ўзбекистонда қадимдан шаклланган музейлар тизимини янада такомиллаштириш, халқнинг маънавий-ахлоқий камолотида тутган ўрнини ошириш, музей фондларида сақланиб келаётган халқимиз бой тарихини, мустақиллигимиз одимларини акс эттирувчи ноёб, нодир экспонатларни авайлаб асраш, ўрганиш, бойитиш, дунёга олиб чиқиш ва тарғиб қилиш, улардан халқимиз онгида миллий ғурур ва ифтихор, истиқлол ва ватанга садоқат туйғуларини кучайтириш йўлида кенг фойдаланиш, ушбу соҳани замон талабларига мос юқори малакали мутахассислар билан таъминлаш каби муҳим масалалар мавжуд.

Хукуматимизнинг қарорларига туризми ривожлантириш масалалари киритилганлиги миллий туризмида янги йўналишларни, туризмнинг янги турларини ташкил қилишни талаб қилади. Яъни, музейшунослик замонавийликнинг ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий муаммоларига юз тутди. Янги музей концепциясига мувофиқ музейда жамоа билан коммуникациянинг янги усуллари жорий этилмоқда. Ҳозирда музейлар анъанавий вазифалар ва функциялардан биров четга чиқиб, жамият ҳаётида актив иштирок этишига кўмак берувчи янада кенг дастурларни амалга ошириш лозим[5]. Шундай кенг дастурлардан бири ватанчимизнинг миллий туризмида янги тур-«Музей туризмини» яратиш ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Музейларнинг пайдо бўлиши ва шаклланиши ҳақида жуда кўплаб тадқиқотлар билан танишиш мумкин. Осиёдаги ғалабалари натижасида таланган бойлик ҳисобидан Александр Македонский устози Аристотелга 30 минг талант (ўша даврдаги олтин ҳисобидаги пул бирлиги) юборди. Бу пулларга Аристотел табиатшунослик музейини ташкил қилди. Аристотел ўзининг подшо ўқувчисидан янги ерлардаги номаълум ўсимликларнинг намунасини(гербарий-ўсимликлар музейи, қандайдир янги ҳайвонларнинг тулупларини (қурилган кўриниши) доимо юбориб туришини сўраган (ҳайвонлар музейи). Бу биринчи музейлар ва музейшуносликнинг бошланиши эди [7].

«Музей»-юнонча атама бўлиб, «муза» сўзидан олинган. Қадимги Юнон мифологиясида санъат ва фан маъбудалари «музалар» деб юритилган. Музалар, яъни маъбудалар ёки худолар шоир ва санъаткорларга илҳом беради, деб эътиқод қилинган. Шунинг учун антик поэзия асарларининг бошида кўпинча музага мурожаат қилинган. Санъат ва адабиётга, тарихга оид бир қанча маъбудалар мавжуд бўлган. Жумладан, антик шоирлардан Гесиод (мил.авв. VII аср) 10 та маъбудани санаб ўтади[6]:

1.Клио–тарих; 2.Евтерпа–поэзия ва мусиқа; 3.Талия–комедия;4. Мельпомена–трагедия; 5. Терпсихора–ўйин; 6. Эрато–муҳаббат лирикаси; 7.Полигиления–гимнлар; 8.Урания–астрономия; 9.Каллиопа–эпос;10. Апполлон –Муза худоси ҳисобланган [7] (1-расм).

Муза образи Европа тасвирий санъатида ўз аксини топган. Маъбудалар-турли шаклдаги ҳайкаллар алоҳида эҳтиром билан муқаддас саналган иморатларда сақланган. Инсонлар маъбудаларни зиёрат қилиб, орзу-истакларини амалга оширишини тилаганлар. Натижада музалар жойлашган даргоҳ инсонларнинг зиёратгоҳига айланган. Бу даргоҳда энг асл буюмлар, нодир, қимматбаҳо ашёлар ва гўзал санъат асарлари ҳам сақланган. Улар бу бино сатҳини безаш билан бирга, зиёратчилар қалбида ҳам алоҳида таассурот

қолдирган. «Музеун»-бу гўзал буюмлар сақланадиган, илҳом парилари тўпланадиган жой деган маънони англатади.

1-расм. Музалар-маъбудалар

Музей туризми Россия олимлари томонидан ҳам ўрганилмоқда [2, 3, 4,8]. Бу тадқиқотларда Музей туризмини Россияда ривожлантиришнинг мақсади ва вазифалари тавсия қилинган. Биз бу хулосалардан Ўзбекистонда миллий музей туризмини ривожлантиришнинг ўрни ва аҳамиятини тушуниб олишимиз лозим. Ўзбекистонда музей туризми ҳақида мақолалар ёки қандайдир ахборотлар то ҳозиргача эълон қилинган эмас.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотни бажаришда аналитик ва статистик таҳлиллар, илмий экспедиция натижаларидан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Ҳеч бир халқ ёки миллат маънавиятини унинг тарихидан, миллий қадриятларидан айри ҳолда тасаввур қилиб бўлмайди. Бинобарин, дунё тамаддунига бекиёс улуш қўшган кўҳна заминимиздаги маданий ҳамда тарихий ёдгорликлар, бетакрор осори-атиқалар, неча минг йиллик топилмалар ва ашёлар, нодир қўлёзмалар наинки халқимиз, балки умумжаҳон меросининг ноёб намуналари ҳисобланади. Шундай бебаҳо бойликни асраб-авайлаш, миллий тарихимиз ҳамда анъаналаримизни чуқур ўрганиб, илмий асосда таҳлил ва тарғиб этиш, аجدодларимиз хотирасини эъзозлаш, айниқса, ёш авлодни маънавий юксалтиришда музейлар алоҳида ўрин тутати. Музейлар инсоннинг эстетик дидини оширишга ҳамда руҳий баркамоллигини таъминлашга катта хизмат кўрсатади. Тарихий-маданий буюмларни ўзида сақловчи бу масканлар узоқ ўтмишга бориб тақалади. Музейлар жамиятни тарих билан боғлаб туради.

Республикамызда туризми ривожлантиришда мамлакатимиздаги музейлардан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Айниқса, халқимизнинг ижтимоий, маърифий ҳаётида, ёш авлодни маданий етук қилиб тарбиялашда, инсоннинг билим доирасининг шакллантиришда музейларимиздан туризмда фойдаланишни кучайтириш янада долзарб муаммолардан бўлиб қолмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг Президентининг “Ўзбекистон Республикасида маданият ва санъат соҳасини инновацион ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорида[1] қуйидагилар белгиланган:

-аҳоли, энг аввало, ёш авлод учун мўлжалланган, интернет тармоғидан фойдаланган ҳолда, музейларнинг фаолиятига инновацион ахборот технологияларни кенг жорий этиш ва музей экспонатларининг рақамли шакллари яратиш орқали музей экспонатларини кўриш имконини берадиган инфратузилмани яратиш;

-мамлакатимизнинг маданий-тарихий меросини оммалаштириш ва танитиш мақсадида музейларнинг ижтимоий маконга тўлиқ интеграциялашувини таъминлаш;

-музейларда имкониятлари чекланган шахслар, кекса ёшдаги ташриф буюрувчилар, мактабгача ёшдаги болалар ва уларга ҳамроҳлик қилаётган шахсларга хизмат кўрсатиш ва қулайлик яратишнинг инклюзив услубларидан кенг фойдаланиш.

Мазкур Қарор ватанимиздаги музейлар фаолиятини тараққиётга бошлайди. Бу тараққиётга мамлакатимизнинг миллий туризми ҳам ўзининг самарали илмий-амалий тадқиқотлари ва меҳнатларини қўшиши лозим. Шунинг учун ҳам Ўзбекистоннинг миллий туризмида музей туризмининг ташкил қилиш ва ривожлантиришга жадал киришиш керак. Иккинчидан, мамлакатимизда сўнгги йилларда халқимизнинг, айниқса ёш авлоднинг музейларга қизиқиши ва ташриф буюришлари, бу ташрифларни ташкил қилувчи ташаббускорлик ҳам, айтилиши вақтда, дунё халқларининг, халқаро туристларнинг, ватанимизга ташриф буюрган давлат раҳбарларининг музейларимизга қизиқишлари ҳам йилдан-йилга кучайиб бормоқда. Чунки, Ўзбекистонда халқаро миқёсларда маълум ва машҳур бўлган музейлар бор. Шунинг учун ҳам, туризм таълимидаги бўлғуси мутахассислар “Музей туризми” турида музейлардан туризмда фойдаланишни ташкил қилиш ва ривожлантириш механизмларини яхши ўзлаштириши керак.

Музей туризмнинг объекти: Ўзбекистондаги музейлар ва уларнинг фаолияти ҳисобланади.

Музей туризмнинг предмети: бу музей экспонатлари орқали инсонда билим олиш, қадриятларни сингдириш, тасаввурларни ва ҳиссиётни англаш таъсирланишни ҳосил қилишдан иборатдир.

Музей туризмнинг мақсади: Ўзбекистонда музей туризмининг ташкил қилиш ва ривожлантиришнинг методологик ва ташкилий-иқтисодий механизмлари бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш ҳисобланади.

Музей туризмнинг вазифалари:

- музей туризмнинг Ўзбекистон миллий туризмида янги истиқболли тур сифатидаги тушунчаси, мазмуни ва моҳиятини, аҳолининг ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичларини оширувчи омилларини асослаш;
- глобализм шароитида ёш авлодни Ватанга муҳаббат ва садоқат руҳида тарбиялашда музей туризмининг ривожлантиришнинг объектив зарурлигини асослаш;
- Ўзбекистонда музей туризмининг ташкил қилиш ва ривожлантиришнинг концептуал йўналишларини ишлаб чиқиш;
- Ўзбекистонда музей туризмнинг ресурслари, турлари, тасниф ва таърифларини яратиш;
- Ўзбекистонда музей туризмининг ривожлантиришнинг имкониятлари, муаммоларини аниқлаш, улар бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш;
- Ўзбекистонда ички ва халқаро музей туризмининг ривожлантириш йўналишлари бўйича тавсиялар яратиш;
- Ўзбекистоннинг инновацияли иқтисодиётида музей туризмининг ривожлантиришнинг устувор йўналишларини ишлаб чиқиш.

Хулоса ва таклифлар. Ўзбекистонда музей туризмининг ташкил қилиш ва ривожлантириш орқали аҳолининг ижтимоий-иқтисодий фаровонлигини оширишнинг методлари ва ижтимоий-иқтисодий самарадорлиги оширишда қуйидаги тадқиқотларни амалга ошириш лозим:

- Музей туризмнинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиётига таъсирини баҳолаш имкониятларини аниқлаш;

- Музей туризмнинг ахборот-рекламалари марказларини, маршрутлари, экскурсияларини яратиш, музей туризмнинг гид-экскурсиячиларини тайёрлаш;
- Ўзбекистонда ички ва халқаро музей туризмининг ривожлантириш йўналишларини ишлаб чиқиш;
- Янги иш ўринларини таъминлашда музей туризми хизматларини ривожлантиришнинг иқтисодий самарадорлигини тадқиқ қилиш;
- Музей туризмининг ривожлантиришнинг стратегик йўналишлари ва истиқболлини белгилаш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Ўзбекистон Республикасининг Президентининг “Ўзбекистон Республикасида маданият ва санъат соҳасини инновацион ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. Тошкент ш.,2018 йил 26 август).
- 2.Брежнева М. Л., Культура и взаимодействие народов в музейных, научных и образовательных процессах – важнейшие факторы стабильного развития стран Евразии: сб. науч. тр.: в 2 ч. Омск: Издат. дом «Наука»,2021. – Ч. 2. –186 с.
- 3.Здасюк Н.М., Учебная программа учреждения высшего образования учебной дисциплине музейного туризма, 2015, 8 с.
- 4.Зиба Я., Музейный туризм: определения, понятия и проблемы его развития, 118 с. - Экономические науки -International Journal of Humanities and Natural Sciences, vol. 10-4 (85), 2023.
5. Мухамедова М.С., Музейшунослик. Ўқув қўлланма. Тошкент, 2013.-174 б.
6. Мягтиной Н. В. ; Музееведение:Учеб. пособие Владим. гос.ун-т. – Владимир : Изд-во ВлГУ, 2010. – 114 с.
7. Соколова М. В., История туризма.Учебное пособие.Издательство «Мастерство», Саратов, 2002.-349 с.
8. Романчук А. Б.,Музейный туризм, Санкт-Петербург, Исторический Университет, 2010, 43 с
9. Урунбаева Ю.П. Аҳолининг маънавий-маърифий қадриятлари дунёсини бойитиш, ёш авлодни Ватанга муҳаббат ва садоқат руҳида тарбиялашда музейларнинг аҳамияти. «Iqtisodiyot va turizm» Халқаро илмий ва инновацион журнал. №2(16) 2024. 74-84 б.
- 10.Урунбаева Ю.П. Янги Ўзбекистонда музей туризмининг ривожлантиришнинг назарий асослар. “BIZNES - ЭКСПЕРТ” 2024 69 -74 б.
11. Урунбаева Ю.П. Музей туризми ва аҳоли турмуш даражаси. “biznes-ekspert” 2024. 13-20 б.

Ю.Урунбаева Цели и задачи организации и развития нового – музейного туризма в Узбекистане	Yu.Urunbaeva The purpose and objectives of the organization and development of new museum tourism in Uzbekistan
Аннотация: в статье приведены цели и задачи организации и развития нового вида туризма – музейного туризма в национальном туризме Узбекистана. В ней также предложены рекомендации по развитию музейного туризма. Ключевые слова: музей, муза, мифология, гербарий, чучело, цивилизация, антиквариаты, экспонат, интеграция, концепция, трагедия, комедия, лирика.	Abstract: the article presents the goal and objectives of the organization and development of a new type of tourism – museum tourism in the national tourism of Uzbekistan. Recommendations for the development of museum tourism are also offered. Keywords: museum, muse, mythology, herbarium, stuffed animal, civilization, antiques, exhibit, integration, concept, tragedy, comedy, lyrics.

Latofat Tolibovna Yuldosheva – PhD student, “Silk Road” International University of Tourism and Cultural Heritage

TOURISM SYSTEM: TOURISM SUPPLY AND BRIDGING COMPONENTS. EVIDENCE FROM SAMARKAND

Abstract: this article explores the theoretical and practical approaches developed about the elements of the tourism system: supply and demand. The activity of touristic organizations of Samarkand region is covered in detail on the basis of statistical comparative analysis, several suggestions are given about the work that should be carried out in the tourism system of the region.

Keywords: tourism supply and demand, smart tourism destinations, image congruence, government tourism policy, economic income.

Introduction. In actuality, tourism is a multifaceted phenomena made up of various sectors. In the tourism sector, there are very few companies that offer goods and services to visitors directly [1]. Few businesses are wholly associated with the tourism sector; however, some businesses are set up so that visitors can utilize their services, but these businesses are not regarded as official divisions of the tourism sector [2].

Demand and supply in the tourism sector are geographically distributed [3], with production and consumption taking place in the same location. One of the most important responsibilities of the government is to manage the tourism sector effectively by fostering positive relationships between the supply and demand sides [4]. Travel intermediaries help to streamline the buying and selling of tourism and travel-related goods by giving suppliers the chance to sell their products while lowering financial risk [5] and giving customers the ease and confidence to purchase the goods [6].

The components of the destination's tourist supply are connected by the tourism system. Infrastructure, services, amenities, and attractions make up the destination's supply. In order to create a comprehensive package of travel-related goods and services that would satisfy customers, the tourism supply chain's vertical, horizontal, and diagonal suppliers must be interconnected [7]. Suppliers who have a thorough understanding of the significance of digitization in a cutthroat market are required to participate in emerging smart tourism destinations [8]. Attractions for tourists comprise the initial part of the tourism supply. Providing tourists with digital interactive tourism activities is contingent upon the presence of smart tourism attractions, as these serve as a driving force behind tourists' visits to the destination [9].

Tourism scholars have identified several factors that impact the success of attractions. These include having enough resources and professional management skills; being in an easily accessible location for both tourists and locals; having shops, parking spaces, restrooms, trash cans, seats, and facilities for the disabled; and providing high-quality services with courteous staff appearances. several games and pastimes [10].

Travel-related services and amenities make up the next part of the supply for tourists. One of the most important ways to improve service quality, economical operations, innovative activities, and management tools is for hotels to become more competitive [11]. The benefits of tourism growth cannot be realized without adequate lodging and food and beverage services. The infrastructure for tourism is the third part of the supply. The interaction between public utilities, road infrastructure, local community satisfaction, and the environment and economy all affects how tourism develops at a destination[12, 13].

We believe that by examining the relationship between elements of the tourism supply and visitor happiness in two different approaches, the current study seeks to close a research gap. (i) The study examines how the tourism industry's bridging elements relate to current supply trends.(ii) The current study statistically evaluates the elements of the tourist system using data from the National Statistics Agency in Samarkand. Tourism policy makers are given with the consequences of this article for destination tourism procedure management. A discussion of the results follows the study's conclusion.

Literature review. Two streams of previous studies are reviewed in this research: tourism supply elements and demand side of tourism. In this section, the relevant studies are reviewed.

Tourism supply

The research of tourism supply has been investigated on a large scale. The term of tourism supply means the organizations and businesses that are engaged in producing the products and services for tourist consumption by the Lieper The framework of tourism: towards a definition of tourism, tourist and the tourist industry, Annals of Tourism Research[14]. But the products and services are not only consumed by tourists, for example, hotel and restaurant facilities are used by local people too. Tourism Satellite Accounts which are constructed on the basis of the tourism surveys and statistical analysis which are used to measure the real economic impact of tourism within a specific destination by Mak Tourism and the Economy Understanding of Economics of Tourism.

Considering the direct, indirect, and causative effects of the tourist sector on the economic income as defined by Okumus et al.'s literature, could inequalities in tourism affect economic output? One of the key economic mechanisms is the Annals of Tourism Research [16], where it is deemed reasonable to conduct significant analytical and monitoring procedures. Functional methods by Baxter, I. and Littlejohn, D. Researchers identified the structure of the travel and tourist supply industry. The public sector produces, transacts, and provides support services as part of the tourist supply function[18].

Suppliers of tourism operate in a variety of industries, including lodging, transportation, cruises, and attractions. An enormous revolution in the travel sector is the emergence of sharing economy providers for lodging, transportation, and attractions. However, the financial risk and safety components of the sharing economy have a negative impact on visitors' decisions to utilize it, which lowers the sector's competitiveness according to literature. Changsok, Yuan, G. Yi, and Yoob, Ch. The impact of perceived risk on the tourism industry's embrace of the sharing economy. Six components make up a tourist destination: cost, people resources, image and character, accessibility, and public and private facilities and attractions[20].

Image and price are two of them that set them apart from the traditional framework of the tourism supply notion. One distinctive quality of image and character is that it makes tourists more aware of the tourist destinations and their services. The scenery, eco-friendly tourist services and amenities, high standards of safety and security, a welcoming local population, and more all contribute to the destination's image. Following the epidemic, the literary literature has emphasized the importance of a "safe and secure" destination image in attracting authors. Li, Yunpeng, and He, Z. Huang, T., Liu, Z., Li, Y. [21]. Organizations that promote tourism to destinations are in charge of maintaining image congruence, which affects visitors' perceptions of the location[22]. One of the requirements for a destination to be competitive is price [23]. The creation of tourism products needs the collaboration of numerous parties.

Tourism Demand

Two different factors affect the tourism demand:

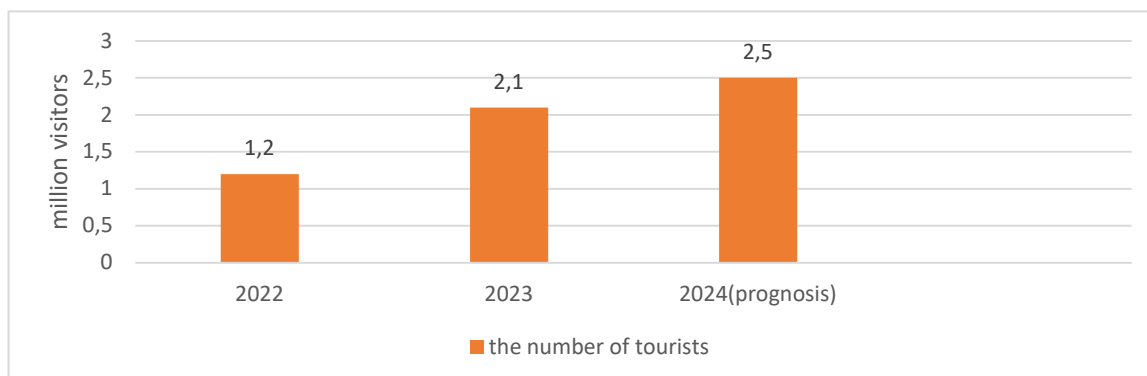
1. Price factor: tourism providers, for example, hotels and transport organizations, closely monitor the activities of competitors and independently set prices for their goods and services. The development of online trading platforms allows business representatives to compare prices easily. Price directly affects the demand: a low price ensures a high demand, if the price rises, the quantity demanded falls[26]. However, regular price reductions can lead to the perception of low quality product among buyers.

2. Socio-economic and demographic factors: population income[27], government tourism policy[28], the quality of education, number and condition of entertainment places, quality of tourist services, special public events, marketing and advertising of the area, seasonality and weather. These factors can affect the demand both positively and negatively. The new model of tourism demand forecast requires learning the spatial-temporal features of destination tourism demand.

Methodology. The research includes the recent data from the Statistical Agency of Samarkand to explore the potential of tourism suppliers and intermediaries in Samarkand. In the current study, the basic annual tourism statistics which are officially published in Samarkand are reviewed. The methods of comparative analysis, synthesis and statistical data processing methods were conducted in this research.

Research findings and discussion.

Figure1. The number of foreign tourists: Samarkand

Source: The Statistical Bulletin of the Statistics Department of Samarkand Region

The analysis of the number of foreign visitors who visited Samarkand region for travel purposes in the 2022-2023 years showed that 1,2 million visitors were provided with tourist services in 2022, and 2,1 million tourists visited Samarkand in 2023 . In 2024 the number of tourists is expected to rise to 2,5 million people.

The increased level of demand side and supply side simultaneously leads to the enhancement of competition and price reduction in destination. In the table below, the level of demand for the services and goods of the accommodation establishments in Samarkand is reviewed.

Table1

The main indicators of accommodation establishments offering tourist services and goods in Samarkand and the number of people served by them

Years	Accommodation establishments	The number of people served by them
2017	264	395708
2018	290	512843
2019	410	595780
2020	376	152521
2021	347	293517
2022	434	487600

Source: The Statistical Bulletin of the Statistics Department of Samarkand Region

Until 2020, the number of accommodation establishments increased significantly in Samarkand. In 2021, there were 347 accommodation establishments followed by reaching 434 in 2022, and in the year, the number of people served by them increased simultaneously by 87% compared to the figure in 2021.

Table 2.

The number of people served by hotels according to the purpose of trip

Years	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Visiting friends and relatives	3861	9253	2662	1053	8001	75
Leisure and recreation	99944	146981	168269	20216	35754	915
Education	5434	470	578	518	1276	-
Pilgrimage	16814	38309	30037	7650	8559	270
Transit	447	484	173	118	321	-

Health and medical care	2752	3167	1193	1487	1865	24992
Shopping	-	18	-	33	64	-
Work	29148	24046	43972	28839	34175	-
Other personal reasons	17975	8472	21483	5140	14386	-
Overall	176375	231200	268367	65054	104401	26252

Source: The Statistical Bulletin of the Statistics Department of Samarkand Region.

The results of the analysis show that in 2019 the largest number of people (268,367) were accommodated in the hotels of Samarkand region, and the main purpose of the tourists who came to Samarkand region that year was leisure and recreation with the share of 62.7%, in turn, the motive that took the second place that year was business visits with 16.3%. However, due to the pandemic, in 2020, we can see that this figure dropped sharply. The main purpose of the tourists visiting Samarkand region in 2020 was business, and the total number of visitors in the year accounted for 44.3%, and the least number of people visited for the purpose of going to shops, which was 0.5% in 2021. The number of people who visited Samarkand region and were accommodated in hotels increased from 65,054 in 2020 to 104,401, and in that year the largest number of people (34.2%) visited the region for the purpose of leisure and recreation, 32.7% people visited for business. In 2022, the number of persons placed in hotels reduced to the lowest degree, only 26,252 people visited, the largest percentage of people (95.2%) came for the purpose of health and medical treatment.

Table 3.

The number of travel intermediaries in Samarkand region

Travel intermediaries	Years						
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Overall	57	60	68	45	41	57	68

Source: The Statistical Bulletin of the Statistics Department of Samarkand Region

Table 4.

The main activity indicators of travel intermediaries in Samarkand region

	Years				
	2018	2019	2020	2021	2022
The number of people served by the travel intermediaries	40456	56229	17612	7832	27817
The number of foreign visitors served by travel intermediaries	30678	31365	1386	1969	18751

Source: The Statistical Bulletin of the Statistics Department of Samarkand Region

According to the results of the statistical analysis, 56,200 people were provided with tourist services by tourist companies and organizations in Samarkand region. Due to the pandemic, the activity indicators of travel intermediaries fell to the lowest level recorded in the last 6 years in 2021 – only 41 travel intermediaries provided travel services to 7832 people, tour packages were sold to 1.9 thousand foreign tourists. As a result of measures and motives aimed at the development of domestic tourism, 4.6 thousand citizens of Uzbekistan used the services offered by travel intermediaries. By 2022, we can see the revitalization of the activities of travel intermediaries due to the activities carried out in order to develop tourism and revive the activities of tourist firms and organizations reducing the negative consequences of the pandemic on tourism.

Conclusion and Suggestions. Managerial implications for the tourism destination

During our research, we witnessed that statistics of tourism system in the Samarkand region have not yet been systematically implemented. This, on the one hand, prevents the determination of specific economic quantitative indicators of the region related to tourism, and on the other hand, it causes the uncertainty of programs to increase profit level in the tourism sector of the region. Therefore, we suggest that the activities of organizations that directly and indirectly related to the tourism sector should be accurately registered and taken into account in the calculation of the economic income of the region. The next suggestion of this research is increasing the competitiveness of tourist areas. The competitiveness of the tourist area embodies all the socio-economic and cultural characteristics that affect its position in the international market. Every tourist area should have the right elements of competitiveness that give it an advantage in market competition, help to increase the income from tourism and increase the number of visitors, as well as the well-being of the residents of the area and the preservation of natural capital for future generations. Ensuring competitiveness is considered the central platform of tourism policy. In order to create a competitive tourist destination, we need to focus on the following main factors:

- Establishing sustainable development in the Tourism attractions and from time to time updating the tourist products and their contents depending on market segment changes;
- Macroeconomic factors: income level and the real exchange rate should be regularly monitored in the destination. It is known from the experience of the world that if the exchange rate is too high in the region, it will be expensive for the tourism activity. In addition, the increase of tax rates on raw materials needed for tourism has a harmful economic effect;
- Innovation: The development of tourism products requires constant attention to the innovation factor. It is not always possible to develop completely new innovative plans, although we cannot develop completely new travel concepts in the area every year, we can discover new markets, launch new services and implement innovative ideas between certain time units. we must pay attention to creating conditions for growth. It is appropriate to give an attention to the development of innovative ideas in the following areas:
 - tourism product innovation;
 - innovation in the process of tourist activities (for example, the use of innovative information technologies in the process of service);
 - other specific elements of the tourism sector (new market or innovative communication methods).
- Strategic planning: the short-term and long-term success of any tourist destination depends on a thorough strategic planning process. Analysis of the current internal and external economic situation; clear definition of goals, tasks and objectives, as well as advance development of marketing strategies and practical plans ensure market success.

Reference

1. Page.S. (2019). Tourism Management. London: Routledge. Taylor and Francis group.
2. Inkson.C.,Minnaert.L.(2018).Tourism Management: An Introduction. Sage Publication page31
3. Vanhove Norbert.(2018).Tourism Destinations:Theory and Practice:New York:Routledge.
4. Li L ., Feng.R. , Hou.G., Xi.J , Gao.P., , Xiji Jiang.X.[2024]. Integrating tourism supply-demand and environmental sensitivity into the tourism network identification of ecological functional zone. Ecological Indicators. Vol(158)<https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2023.111505>
5. M.R.Dileep.(2019).Tourism,TransportandTravel Management.London:Routledge
6. Page,S.J, Connell.J.(2020).Tourism: A Modern Synthesis..New York.Routledge.
7. Fong.V.H,I., Hong.J.F.L. Wong.I.A.,(2021) The evolution of triadic relationships in a tourism supply chain through coopetition. Tourism Management.Vol(84). <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104274>
8. Johnson.A.G.,Rickly.J.M.,Cabe.S.Mc.(2023). Suppliers' perceptions on engaging in smart

- destinations: Evidence from Ljubljana. *Tourism Management Perspectives*. Vol(47).
<https://doi.org/10.1016/j.tmp.2023.101125>
9. Swacha.J.,Itterman.R.(2017).Enhancing the tourist attraction visiting process with gamification: Key concepts”. *Engineering management in Production and Services*..59-66.
10. Baygloo.Sh.R.(2021) Foreign tourists’ experience: The tri-partite relationships among sense of place toward destination city, tourism attractions and tourists’ overall satisfaction - Evidence from Shiraz, Iran. *Journal of Destination Marketing & Management*. Vol(19).<https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2020.100518>
11. Bernini.C, Galli.F.(2023). Innovation, productivity and spillover effects in the Italian accommodation industry. *Economic Modelling*. Vol(119).
<https://doi.org/10.1016/j.econmod.2022.106145>
12. Kanwal.Sh.,Rasheed.I.M., Pitafi.H.A., Pitafi.A., Ren.M.(2020). Road and transport infrastructure development and community support for tourism: The role of perceived benefits, and community satisfaction. *Tourism Management*:Vol(77).
<https://doi.org/10.1016/j.tourman.2019.104014>.
13. Vanhove.N.(2018).*Tourism Destinations:Theory and Practice*:New York:Routhledge.p100-101
14. Lieper.N.(1979).The framework of tourism: towards a definition of tourism, tourist and the tourist industry, *Annals of Tourism Research*,6(4)
15. Mak.J.(2004)*Tourism and the Economy. Understanding of Economics of Tourism*.Honolulu:HI: University of Hawaii Press.
16. Okumus.F.,Kocak.E.(2023). Tourism and economic output: Do asymmetries matter? *Annals of Tourism Research*. Vol(100). <https://doi.org/10.1016/j.annals.2023.103570>.
17. Littlejohn.D.,Baxter.I.(2006).The structure of the tourism and travel industry.Harlow:Pearson Education.p-21-39.
18. Holloway.J.S.(2006).The business of Tourism.Harlow:Prentice –Hall.
19. Yi.J., Yuan.G Changsok.,Yoob.Ch.(2020). The effect of the perceived risk on the adoption of the sharing economy in the tourism industry: The case of Airbnb. *Information Processing and Management*. Vol(57). <https://doi.org/10.1016/j.ipm.2019.102108>.
20. UNWTO(2007).A Practical Guide to Tourism Destination Management.Madrid:UNWTO
21. Sabiote-Ortiz.C.M., Castaneda-García.J.A, Frías-Jamilena.D.M.(2024). What shapes tourists’ visit intention in different stages of public health crises? The influence of destination image, information-literacy self-efficacy, and motivations. *Journal of Destination Marketing & Management*. Vol(31). <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2024.100864>.
22. Li.Y.,He.Z., Yunpeng Li.Y., Huang.T., Liu.Z.(2023) Keep it real: Assessing destination image congruence and its impact on tourist experience evaluations. *Tourism Management*. Vol(97). <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2023.104736>.
23. M.Rosario Gonzalez-Rodríguez.M.R.,Díaz-Fernandez.M.C., Pulido-Pavon.N.(2023). Tourist destination competitiveness: An international approach through the travel and tourism competitiveness index. *Tourism Management Perspectives*. Vol(47).
<https://doi.org/10.1016/j.tmp.2023.101127>.
24. Szpilko.D.(2017). Tourism Supply Chain – Overview of Selected Literature. *Procedia Engineering*. Vol(182) <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>
25. Hall’s 2008 *Tourism planning:Policies, Processes and Relationships* Harlow: Prentice-Hall.
26. Alegre.J.,Sard.M.(2015) When demand drops and prices rise. Tourist packages in the Balearic Islands during the economic crisis. *Tourism Management*. Vol(46).
<https://doi.org/10.1016/j.tourman.2014.07.016>.
27. Kandampullu.J.,Solnet.D.2018. *Service Management Principles for Hospitality and Tourism*.3rd edition.
28. Hall,C.M.(2007) *Tourism Planning: Policies, Processes and Relationships*, 2nd edition.Harlow:Prentice Hall.
29. Inkson.C.,Minnaert.L.(2018).*Tourism Management: An Introduction*. Sage Publication.

L.Yoʻldosheva Turizm tizimi: turistik taklif va vositachi elementlar. Samarqand viloyati misolida	Л.Юлдошева Система туризма: туристическое предложение и связующие компоненты. Свидетельства из Самарканда.
Annotatsiya: Ushbu maqolada turizm tizimining elementlari: talab va taklif haqida ishlab chiqilgan nazariy va amaliy yondashuvlar tadqiq qilingan. Samarqand viloyati turistik tashkilotlari faoliyati statistik qiyosiy tahlil asosida batafsil yoritilib, viloyat turizm tizimida amalga oshirilishi lozim boʻlgan ishlar haqida tavsiya va takliflar keltirilgan. Kalit soʻzlar: turistik taklif va talab, aqlli turistik hududlar, imij muvofiqligi, davlat turizm siyosati, iqtisodiy daromad.	Аннотация: в данной статье исследуются теоретические и практические подходы, разработанные в отношении элементов туристической системы: спроса и предложения. Подробно освещена деятельность туристских организаций Самаркандской области на основе статистического сравнительного анализа, даны несколько предложений о работе, которую следует провести в туристической системе региона. Ключевые слова: туристическое предложение и спрос, умные туристические направления, соответствие имиджа, государственная туристическая политика, экономический доход.

Shaxnoza Shuxrat qizi Xashimova – TDIU Turizm va servis kafedrası tayanch doktoranti

XORIJ MAMLAKATLARIDA SOGʻLOMLASHTIRISH TURIZMI VA UNING RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: maqolada sogʻlomlashtirish turizmi haqida maʼlumot berilgan, dunyoda va Turkiyada sogʻlomlashtirish turizmi sohasida olib borilayotgan islohotlar haqida qisqacha bayon qilingan, sogʻlomlashtirish turizmi salohiyati tahlil qilingan, dunyo boʻylab sogʻlomlashtirish turizmiga boʻlgan qiziqishlar haqida maʼlumotlar keltirilgan, shuningdek, maqolada sogʻlomlashtirish turizmini yanada rivojlantirish boʻyicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Kalit soʻzlar: sogʻlomlashtirish turizmi, tibbiy turizm, tibbiy xizmatlar, muolajalar, Turkiyada sogʻlomlashtirish turizmi, operatsiyalar, salomatlik.
--

Kirish. Sogʻlomlashtirish (Sogʻliqni saqlash) turizmi - tashxis, davolash va reabilitatsiya xizmatlariga boʻlgan ehtiyoj natijasida yuzaga keladigan bemor salohiyatidan foydalangan holda sogʻliqni saqlash muassasalarining rivojlanishiga imkon beruvchi turizm turi. Aytish mumkinki, sogʻlomlashtirish turizmi odamlarning yashash joyidan tashqarida sayohat qilish orqali davolanishga intilishlari natijasida paydo boʻlgan. Bundan tashqari, sogʻlomlashtirish turizmi konsepsiyasi oʻzi yashayotgan joyning imkoniyatlari bilan davolana olmaydigan yoki kech tuzalib ketgan odamlarning davolanishini boshqa joylardan izlashidir. Sogʻliqni saqlash turizmi bemorlar va ularning yaqinlarining qulayligini taʼminlash uchun tibbiy imkoniyatlarni taqdim etishga qaratilgan.

Sogʻlomlashtirish turizmi yilning barcha vaqtlariga toʻgʻri keladigan tuzilishga ega boʻlganligi sababli, u odatda yoz oylariga xos "mavsumiy" deb hisoblangan turizm faoliyati bilan ajratib turadi va obyektlardan yanada samarali foydalanish imkonini beradi. Chunki kasalliklar va davolanishni izlash fasli yoʻq. Sogʻlomlashtirish turizmi faoliyati toʻgʻri belgilansa, tegishli rejalashtirish amalga oshirilsa va ishga tushirilsa, mamlakatlar uchun noyob turizm salohiyatidan juda muhim iqtisodiy foyda olish mumkin. Shu bilan birga, sogʻlomlashtirish turizmi odamlarning turli kasallik muammolaridan xalos boʻlishiga yordam beradi, mamlakat ichki va xalqaro turizmini ragʻbatlantiradi, turli qoʻshimcha qiymatlarni yaratish orqali umumiy milliy daromadga hissa qoʻshadi. Sogʻlomlashtirish turizmining ahamiyati uning bevosita inson salomatligiga qaratilganligidan kelib chiqadi.

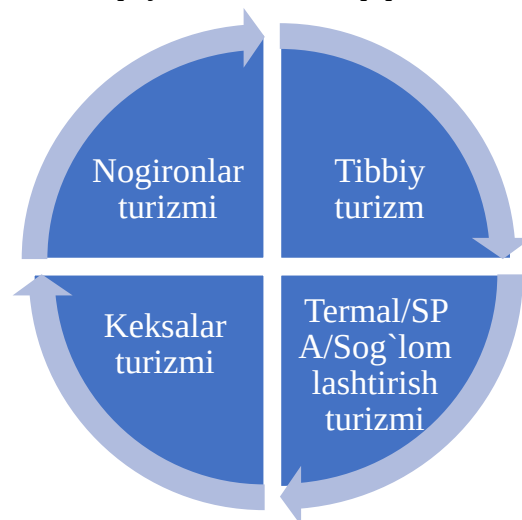
Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Salomatlik insoniyatning eng ajralmas asosiy ehtiyojidir. Barcha odamlar salomatlik uchun eng yaxshi sharoitlarda boʻlishni maqsad qiladi. Sogʻliqni saqlash bilan bogʻliq muassasalar bu borada shaxslarga eng yaxshi xizmatni taqdim etishga harakat qiladi. Har bir davlat sogʻliqni saqlash siyosatini belgilaydi va oʻz fuqarolarining

sogʻligʻiga boʻlgan ehtiyojlarini qondiradi. Bu ehtiyoj sogʻliqni saqlash, rivojlantirish va yaxshilashni oʻz ichiga oladi. Albes va Kipnisning fikriga koʻra salomatlikni ijtimoiy, psixologik va jismoniy farovonlik holati sifatida aniqlash mumkin¹. Robinson va Elkanga koʻra, salomatlik “odamlarning hayotda ishtirok etish qobiliyati” deb taʼriflansa, Bouling fikriga koʻra esa “stressli vaziyatlarga qarshilik koʻrsatish, kuchli ijtimoiy muhitni oʻrnatish va saqlash qobiliyati” deb taʼriflanadi².

Somunogʻlu bayon qilishicha qoʻllab-quvvatlash tizimi, jamiyat bilan integratsiya, yuqori maʼnaviyat, bu “hayotdan qoniqish, psixologik farovonlik va jismoniy uygʻunlik” deb taʼriflanadi. Jahon sogʻliqni saqlash tashkiloti (JSS) taʼrifiga koʻra, sogʻliqni saqlash “faqat kasallik va nogironlikning yoʻqligi emas, balki toʻliq jismoniy, maʼnaviy va ijtimoiy farovonlik holati” deb taʼriflanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot ishida olimlarning ilmiy ishlari oʻrganildi. Jahon turizmi va Turkiyada sogʻlomlashtirish turizmi salohiyati tahlil qilindi. Oʻtkazilgan soʻrovnoma yordamida aholining sogʻlomlashtirish turizmiga boʻlgan ehtiyojlari tadqiq qilindi.

Tahlil va natijalar. Dunyo boʻylab yuz berayotgan globallashuv jarayonida texnologik oʻzgarishlar mamlakatlar oʻrtasida tez suratlarda tarqalmoqda. Soʻnggi yillarda Turkiya, Hindiston, Singapur, Malayziya va Janubiy Koreya kabi davlatlar sogʻlomlashtirish turizmini muhim yoʻnalish sifatida birinchi oʻringa chiqarmoqda. Maqolada mavzuga oid turli nashrlardan, kitoblardan va veb-saytlardan olingan “sogʻlomlashtirish turizmi, tibbiy turizm, dunyoda sogʻlomlashtirish turizmi” kabi tushunchalar tizimli tahlil qilindi hamda jahon turizmida va Turkiyada sogʻlomlashtirish turizmi nuqtayi nazaridan tadqiq etildi.

1-rasm. Sogʻlomlashtirish turizmi turlari boʻyicha sinflarga boʻlinishi³.

Sogʻlomlashtirish turizmi turlari boʻyicha toʻrt sinfga boʻlinadi: tibbiy turizm, termal/SPA/sogʻlomlashtirish turizmi, keksalar turizmi va nogironlar turizmi.⁴ Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi va isteʼmolchilarning xulq-atvori kabi omillar sogʻlomlashtirish turizmi rivojlanishining muhim qismi hisoblanadi.

Sogʻlomlashtirish turizmi yuqorida taʼkidlanganidek toʻrtta turi boʻyicha alohida koʻrib chiqamiz.

Tibbiy turizm: Tibbiy turizm - bu sogʻlom turmush kechirish va farovonligini yaxshilash uchun amalga oshiriladigan tibbiy muolajalar.

¹ Abels D. and Kipnis V. (1998). Bioclimatology and Balneology in Dermatology: A Dead Sea Perspective, Clinics in Dermatology, 16(6):695-98.

² Aslan Ş. ve Güzel Ş. (2016) Türkiye’de Sağlık Turizminde Bozkır Örneği. Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır. 1143-56.

³ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

⁴ Bulut, A. ve Şengül, H. (2019). Dünyada ve Türkiye’de Sağlık Turizmi, Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, 3(1):45-62.

© 2019 Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi

Turistlar tomonidan qabul qilinadigan baʼzi tibbiy amaliyotlar¹

1.	• Murakkab davolash usullari (yurak-qon tomir jarrohligi, radiatsiya terapiyasi va boshqalar)
2.	• Bepushtlik (in vitro urugʻlantirish ilovalari va h.k.)
3.	• Plastik jarrohlik (estetik jarrohlik, koʻkrakni kattalashtirish, koʻkrak kichraytirish va h.k.)
4.	• Tish muolajalari (protez va boshqalar)
5.	• Semirib ketish jarrohligi (Oshqozonni kichiklashtirish va boshqalar)
6.	• Koʻz, dializ muolajalari va boshqalar.
7.	• Transplantatsiya (yurak, jigar, buyrak transplantatsiyasi va boshqalar),

Tibbiy turizmda amalga oshiriladigan protseduralar boʻyicha alohida mamlakatlar bor. Ayniqsa, yurak va ortopediya jarrohligida Hindiston, Singapur va Tailand kabi davlatlar raqobatchilarga nisbatan arzonroq narxlarida koʻrsatayotgan tibbiy xizmatlar, yaʼni narx ustunligi bu mamlakatlarni sogʻlom turistlar uchun jozibador qildi.

Keksalar turizmi: Keksalar turizmida – parvarishga muhtoj boʻlgan qariyalar oʻzlarining parvarish ehtiyojlarini qondirish uchun boshqa mamlakatlarga sayohat qilishlaridir. Soʻnggi yillarda keksalarni parvarishlash uchun tashkil etilgan muassasalar va shu maqsadda amalga oshirilayotgan sayohatlar tufayli keksalar turizmi sogʻlomlashtirish turizmining yangi turi sifatida namoyon boʻlmoqda. Turkiyada keksa aholi (65 va undan katta) 2017-yilda 5 million 891 ming 694 kishi boʻlgan boʻlsa, soʻnggi besh yil ichida 17 foizga ortib, 2023-yilda 6 million 895 ming 385 kishiga yetdi (TUIK, 2023)². Keksalar aholi sonining ortishi faqat Turkiya bilan cheklanmaydi. Yevropa va AQSH kabi rivojlangan mamlakatlarda qariyalar soni koʻpchilikni tashkil etadi. Yaqin Sharq va Osiyoning bohsqa hududlaridagi mamlakatlarni hisobga oladigan boʻlsak, keksalar salomatligi turizmi nuqtayi nazaridan mamlakatimiz yuqori salohiyatga ega ekanligini koʻrish mumkin. Oʻzbekistonda ushbu yoʻnalishda diqqatga sazovor joylarga sayohatlar, kasbiy terapiya, qariyalar uyi yoki keksalar uchun reabilitatsiya xizmatlari Keksalar turizmini rivojlantirishga keng imkoniyatlar yaratadi.

Nogironlar turizmi: Jismoniy, aqliy va maʼnaviy xususiyatlarning ayrimlarini maʼlum darajada doimiy va funksional foydalana olmaslik yoki koʻrish qobiliyati qisman yoki toʻliq yoʻqolgan shaxslar bilan bogʻliq turizm nogironlar turizmi deb ataladi. Ushbu muammolar normal hayot sharoitida yashashga toʻsqinlik qiladi. Bugungi kunda turizm turlari talab, maqsad va odamlarning didi va xohishiga koʻra turlicha boʻlib, innovatsiyalar bilan tobora boyib bormoqda. Afsuski, koʻpincha nogironlar bu kabi ijobiy oʻzgarishlardan teng ravishda foydalana olmaydi. Dunyoda nogironlarning umumiy soni dunyo aholisining taxminan 8%ini tashkil qiladi. Turkiyada nogironlarning soni umumiy aholiga nisbatan 12% atrofida. Boshqacha aytganda, Turkiyada 9 millionga yaqin nogironlar bor (TUIK, 2020)³. Nogironlar ham jamiyatdagi boshqa shaxslar kabi sayohat qilishlari, tashrif buyurishlari, dam olishlari va davolanishlari kerak. Bundan kelib chiqib, Turkiyada ham, dunyoning boshqa mamlakatlarida ham nogironligi boʻlgan sayyohlar uchun ularni sayohat qilishlariga va oʻz ehtiyojlarini qondirishga imkoniyat yaratish lozim.

Termal/SPA/sogʻlomlashtirish turizmi: Termal turizm termal suvlardan shifo sifatida taʼriflanadi. Yana bir taʼrifda termal turizm - bemor shifo topish yoki sogʻligʻini himoya qilish uchun termal buloqlarga kelganida yuzaga keladigan turizm turidir. Termal turizm bugungi kunda sogʻlom boʻlishni turmush tarziga aylantirgan, tana va ruh goʻzalligiga ahamiyat beradigan odamlarga xizmat koʻrsatish nuqtayi nazaridan muhim ahamiyatga ega. Termal turizm turini uch xil shaklga ajratish mumkin:

¹ Ataman, H., Esen, M. F. ve Vatan, A. (2017). Medikal Turizm Kapsamında Sunulan Sağlık Hizmetlerinde Kalite Ve Hasta Güvenliği, Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 3(1):28-44

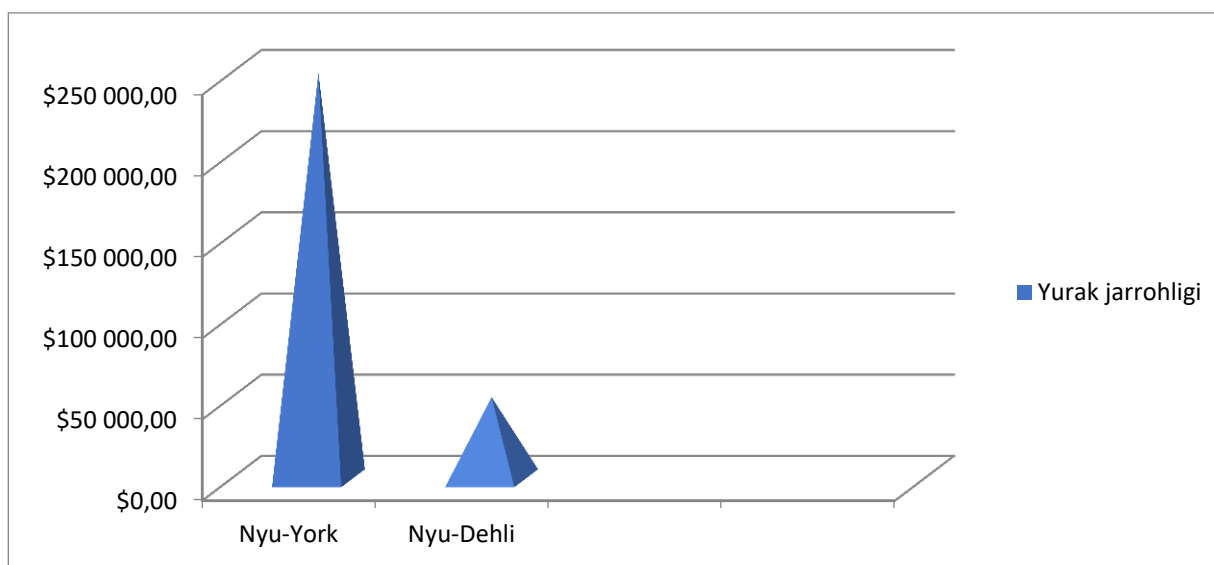
² Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (tuik.gov.tr)

³ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (tuik.gov.tr)

1. Klimatizm (toza havoning shifobaxsh ta'siridan foydalanish uchun qo'llaniladigan davolash);
2. Termalizm (issiq buloqlar va termal buloqlardan olingan tabiiy suv resurslari bilan qo'llaniladigan davolash);
3. Uvalizm (meva va sabzavotlar bilan amalga oshiriladigan davolash).

Spa-sog'lomlashtirish turizmi "Suvdan salomatlik" degan ma'noni anglatadi va shu bilan birga, "Wellness" so'zi "aql, tana, ruh va munosabatlarda yaxshi va mos bo'lishni" anglatadi. Tabiat, tabiiy mahsulotlar va sog'lom turmush tarzi bilan amalga oshiriladigan tana parvarishi, masalan, terini parvarish qilish, loy va dengiz o'tlari vannalari, vannalar bilan davolash, talassoterapiya (dengiz bilan davolash) sog'lomlashtirish doirasiga kiradi.

Odamlarning istiqomat qilayotgan shaharlaridan tashqarida hayot kechirishining tez o'sishi bilan sog'lomlashtirish turizmi muhim bozor segmenti sifatida paydo bo'ldi va butun dunyo bo'ylab tez rivojlanmoqda. Sog'lomlashtirish turizmida tashrif buyurilgan mintaqaga hamda bemorlar joylashgan mamlakatga qarab davolanish xarajatlari 50%, 70% va hatto ba'zi hollarda 80% gacha tejamkorlikni ta'minlaydi. Misol uchun, Nyu-Yorkda yurak jarrohligi 250 000 dollar tursa, Hindistonning Nyu-Dehli shahrida 50 000 dollar turadi. Hindistonda o'tkaziladigan jarrohlik AQSHda o'tkaziladigan jarrohlik xarajatlari nisbatan 80% tejamkorlikni tashkil qiladi. Bundan tashqari, bypass operatsiyalari toifasidagi eng arzon operatsiyalar Turkiyada amalga oshiriladi, narxi 11 375-15 000 AQSH dollari oralig'ida. Yana umurtqa sintez operatsiyalarida Turkiya 7125 AQSH dollari bahosi bilan Tayvandan keyingi o'rinda, suyak iligi transplantatsiyasida esa Turkiya 40-70 ming dollar narx oralig'ida Hindistondan keyingi o'rinda turadi.

2-diagramma. Yurak jarrohlighining narxi.¹

Bugungi kunda ko'plab Osiyo mamlakatlari sog'lomlashtirish turizmi bozorida ustunlik qiladi. Ko'pgina davlatlar hali ham ushbu bozorga kirishga harakat qilmoqda. Ayniqsa Hindiston o'zining juda past narxlari bilan bozorda muhim o'rin egallaydi. Mamlakatlar yalpi ichki mahsulotning ulushini rivojlanish darajasiga qarab sog'liqni saqlash xarajatlari uchun 2% dan 16% gacha ajratadi. Ma'lumki, AQSHda sog'liqni saqlash turizmi xarajatlari 5,5 milliard dollar va Yevropada 3,5 milliard yevro². Sog'liqni saqlash turizmi doirasida Turkiyada 2017-2020 yillar oralig'ida har bir turist uchun o'rtacha 2142,4 AQSH dollari bo'lsa, boshqa toifalarda bir turist uchun o'rtacha 796,6 AQSH dollari bo'lgani aniqlandi. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotiga (OECD) a'zo mamlakatlarda sog'liqni saqlashga sarflangan xarajatlarning o'rtacha

¹ Bookman MZ. and Bookman KR. Medical tourism in developing countries. New York, NY:Palgrave Macmillan Ltd; 2007:169-85.

² www.saturk.gov.tr.

73 foizi aholi tomonidan qoplanadi. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotiga a'zo mamlakatlar uchun joriy sog'liqni saqlash xarajatlarining YaIMga nisbati 2020-yilda o'rtacha 9 foizni tashkil etdi. Turkiyada bu ko'rsatkich 2020-yilda 4,3 foizni tashkil etgan. Umumiy turizm daromadlarida sog'lomlashtirish turizmi daromadlari salmoqli ulushga ega. Jahon Turizm Tashkiloti tomonidan o'tkazilgan tadqiqotga ko'ra, 2019-yilda dunyoda sog'liqni saqlash turizmi sektoridan olingan daromad 100 milliard dollardan oshdi. Ma'lumki, Vengriya, Chexiya, Ruminiya kabi davlatlardan Chexiyaning sog'lomlashtirish turizmidan olgan daromadi 1 milliard AQSH dollaridan oshadi¹.

Turistik destinatsiyalar ishlab chiqishda ko'plab kompaniyalar, mahalliy va mintaqaviy hokimiyatlar ishtirok etadi. Ushbu yo'nalishlar turistlar qolishini va ularning ehtiyojlarini qondirishini ta'minlay olish darajasiga qarab aniqlab olinadi. O'tgan yillarda destinatsiyalar bo'yicha raqobatbardoshlik strategiyalarida narx hal qiluvchi rol o'ynagan bo'lsa-da, 1990-yillarning boshidan boshlab, narx va nisbiy afzalliklardan tashqari, ko'plab turli omillar turistik yo'nalish va korxonaning raqobatbardoshligini aniqlashga sabab bo'ldi. So'nggi yillarda ba'zi mamlakatlar xalqaro miqyosda sog'limlashtirish turizmi yo'nalishlari bo'yicha birinchi o'ringa chiqqani kuzatilmoqda.

Menagement, iqtisodiyot va marketing tadqiqotlari jurnaliga ko'ra turistik harakatlar va sayyohlarning destinatsiyaga qarab turlicha bo'lgan fikrlari ham destinatsiyalarning rivojlanish darajalariga ta'sir qiladi. Eng mashhur davlatlar orasida Turkiya, AQSH, Hindiston, Singapur, Malayziya, Janubiy Koreya, Tailand, Vengriya, Braziliya, Argentina, Janubiy Afrika, Kuba, Meksika, Germaniya, Italiya, Fransiya, Polsha, Ispaniya, Gretsiya va Birlashgan Arab Amirliklari kabi davlatlarni ko'rsatish mumkin. Ushbu davlatlardan biri bo'lgan Tailand 1970-yillarda jinsini o'zgartirish operatsiyalari bilan tibbiy turizmga birinchi o'ringa chiqdi, keyinchalik kosmetik jarrohlik bilan bozorda faol rol o'ynadi. Malayziya 1998-yilgi Osiyo iqtisodiy inqirozidan keyin tibbiy turizm bo'yicha chora ko'rdi va inqirozni yengib o'tishda katta muvaffaqiyatlarga erishdi. Hindiston raqobatbardosh ustunlikka ega, chunki u xalqaro standartlarda xizmat ko'rsata oladigan ko'plab malakali sog'liqni saqlash xodimlariga ega va tibbiy turizm xarajatlari nisbatan arzon.

1990-2000-yillarda Turkiyada sog'lomlashtirish turizmi muhokama qilina boshlandi. Ayniqsa 1980-1990-yillar orasida Turkiya sog'liqni saqlash tizimida turli tuzilmaviy muammolar borligi kuzatildi. Ushbu davrdagi asosiy muammolar moliyaviy qiyinchiliklar, sug'urta va ijtimoiy ta'minot tizimining tarqoq va murakkab tuzilmasi, sog'liqni saqlash muassasalari va tibbiyot xodimlarining miqdor va sifat jihatidan mos kelmasligi va muvofiqlashtirilmasligi, tibbiy xizmatlardan foydalanishdagi qiyinchilik va boshqa muammolar edi. Bu muammolar natijasida Turkiyada sifatli tibbiy xizmatdan foydalana olmagan boy fuqarolar Amerika va Yevropaga davolanish uchun ketayotgan edi. 2010-2014-yillardagi strategik harakatlar rejasiga ko'ra 2010-yilda Turkiyada sog'lomlashtirish turizmi xizmatlarini yo'lga qo'yish va nazorat qilish uchun Sog'lomlashtirish turizmi bo'limi tashkil etilgan va sog'liqni saqlash turizmi bilan bog'liq birinchi qonunchilik hujjatlari 2011-yilda nashr etilgan. Sog'lomlashtirish turizmi Sog'liqni saqlash vazirligining 2023-yilga mo'ljallangan hukumat dasturlariga kiritilgan. Turkiya nafaqat tarixiy va tabiiy go'zalliklari, madaniy merosi, geografik joylashuvi va arzon narxlar bilan, balki rivojlangan infratuzilmasi, malakali va o'qimishli kadrlarga ega bo'lgan sog'liqni saqlash muassasalari bilan sog'lomlashtirish turizmidan yetakchi bo'lish salohiyatiga ega davlatdir².

Turkiya sog'liqni saqlash ko'rsatkichlarining aksariyati bo'yicha OECD mamlakatlari o'rtacha darajasidan past bo'lsa-da, so'nggi yillarda sog'lomlashtirish turizmi rivojlantirish mutaxassislarni diqqat markaziga aylandi. Jahon Turizm Tashkilotining (UNWTO) 2019-yil hisobotiga ko'ra, Turkiyada so'nggi yillarda xalqaro bemorlar soni ortgan bo'lsa-da, dunyo bo'ylab sog'lomlashtirish turizmi uchun sayohat qilgan bemorlar soni ortishidan orqada qolmoqda. Ayniqsa, organlar transplantatsiyasi, genetik test, neyroxirurgiya, oftalmologiya (dunyodagi eng katta ko'z klinikasi tarmog'i Istanbulda joylashgan), kardiologiya, ortopediya, plastik jarrohlik va stomatologiya sohalarida erishilgan muhim yutuqlar Turkiyani

¹ www.satürk.gov.tr

² www.satürk.gov.tr

sog'lomlashtirish turizmidagi birinchi o'ringa olib chiqadi¹. Sog'lomlashtirish dasturi joriy etilgandan so'ng, Turkiyadan tibbiy xizmatlarni olish uchun chet elga chiqadigan sayyohlar deyarli yo'q. Fuqarolar sog'liqni saqlash, qisqa muddatli uchrashuvlar va barchasini qamrab oluvchi tibbiy sug'urta tizimiga ega bo'lgan tibbiy xizmatlardan osongina foydalanishlari mumkin. Qolaversa Turkiya termal suv resurslariga boyligi, xizmat ko'rsatishda sifat standartlari yuqori bo'lgan sog'liqni saqlash muassasalari, malakali kadrlar va hukumatning bu boradagi siyosati bilan sarmoyadorlar uchun katta afzalliklarga ega.

Sog'liq inson uchun eng oliy ne'mat hisoblanadi. Dunyoning barcha mamlakatlari o'zlarining sog'liqni saqlash siyosatini belgilaydilar va o'z fuqarolarining tibbiy xizmatlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondiradilar, ya'ni sog'liqni muhofaza qilish, yaxshilash va kasallikni oldini olish ana shu ehtiyojlardandir. Har bir inson sog'lig'ini tiklash uchun eng yaxshi sharoitlarda bo'lishni maqsad qiladi. Bundan tashqari, sog'lig'ini yo'qotgan odamlar sayohat qilish va yashash joyidan tashqarida qolish orqali davolanishni maqsad qilishi sog'lomlashtirish turizmiga ehtiyoj uyg'otadi. XX asr oxiridan boshlab rivojlanayotgan mamlakatlardagi boy odamlar o'z mamlakatlarida sifatli tibbiy xizmatlar mavjud bo'lmaganligi sababli davolanish uchun rivojlangan mamlakatlardagi sog'liqni saqlash muassasalariga borib, ularning tibbiy xizmatlaridan foydalanmoqdalar. Bugungi kunga qadar sog'lomlashtirish turizmidagi ko'plab muhim yutuqlarga erishildi. Ba'zi mamlakatlar xalqaro miqyosda sog'lomlashtirish turizmi yo'nalishlari bo'yicha ajralib turishini va yetakchiga aylanganligini kuzatishimiz mumkin. Dunyodagi globallashtirish jarayoni sog'lomlashtirish turizmining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Mavjud o'zgarishlar bilan bir qatorda, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, mamlakat sog'liqni saqlash sohasidagi muammolar, xizmatlarning narxi va ulardan foydalanish muammolari, iste'molchilarning xatti-harakatlari, yangi bozorlarni izlash kabi omillar sog'lomlashtirish turizmini rivojlantirishda muhim ahamiyatga egadir.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda sog'lomlashtirish turizmi rivojlanib borayotgan yo'nalishlardan biri bo'lib, ushbu yo'nalishni rivojlanishini ta'minlash va oldidagi to'siqlarni bartaraf etish bo'yicha quyidagi takliflar keltirilgan:

- davlat sog'lomlashtirish turizmi bo'yicha xalqaro standartlarga muvofiq qonunchilikni qabul qilish;
- sog'lomlashtirish turizmi investorlari uchun byurokratik tartiblarni qisqartirish, sarmoya kiritish uchun soliq imtiyozlarini berish va litsenziyalash jarayonlarini amalga oshirish;
- sog'lomlashtirish turizmi uchun zarur bo'lgan tibbiy xizmatlarni yetkazib beruvchilar, transport xizmatlari va turar joy xizmatlari kabi turli sohalarining birgalikda ishlashini ta'minlash;
- tibbiy xizmatlarni ko'rsatuvchi xususiy sektor bilan davlat muassasalarini hamkorlikda ishlashini hamda soha oldidagi muammolarni bartaraf etish bo'yicha birgalikda takliflarni ishlab chiqish va dasturlarga kiritish;
- bemor va tibbiyot xodimi o'rtasidagi muloqot muammosini bartaraf etish uchun tibbiy xizmat ko'rsatuvchi muassasalar chet tilini biladigan xodimlarni ishga jalb qilish;
- xalqaro miqyosda amal qiladigan tibbiy sug'urtadan foydalanishni rag'batlantirish va bu sug'urtalarning mamlakat ichida amal qilishini ta'minlash kerak.
- sog'liqni saqlash muassasalari JCI kabi xalqaro sertifikatlarga ega standartlarga mos kelishini ta'minlash;
- sog'lomlashtirish turizmidagi xizmatlarini yetkazib beruvchilar gigiyena, ovqatlanish odatlari va turmush tarzi kabi mamlakatlar o'rtasidagi madaniy farqlardan kelib chiqadigan tashvish va qo'rquvlarni hal qilish uchun zarur institutsional tashkilotlarni tashkil etish;
- xalqaro miqyosda malakali va o'qitilgan tibbiyot xodimlari sonini ko'paytirish;
- sog'lomlashtirish turizmi sohasida mamlakatlar o'rtasida ikki tomonlama kelishuvlarni amalga oshirish lozim.

¹ www.saturk.gov.tr

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Aydın, D. ve Yılmaz, C. (2010). Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü (Sağlık Turizmi Birimi) Medikal Turizm Araştırması (Birinci Bölüm) Ankara, Ekim–Aralık.
2. Ataman H., Esen M. F. ve Vatan A. (2017). Medikal Turizm Kapsamında Sunulan Sağlık Hizmetlerinde Kalite Ve Hasta Güvenliği, Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 3(1):28-44
3. Bulut A. ve Şengül H. (2019). Dünyada ve Türkiye’de Sağlık Turizmi, Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, 3(1):45-62. © 2019 Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi
4. Aydın, O. (2012). Türkiye'de alternatif bir turizm; sağlık turizmi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2012(2):91-96.
5. Aydın D., Constantinides C., Mike C., Yılmaz C., Genç A. ve Lanyi A. (2012). Sağlık Turizminde Süreçler ve Aracı Kuruluşlar Araştırma Raporu, Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
6. Bakır A. (2018). Geç Orta Çağ Avrupa’sında Tıp ve Tababet. Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, (1):101-18
7. Balaban, M. (2010). Dünyada Ve Türkiye’de Sağlık Turizmi, Efil Yayınevi, Kasım 2010, Yayın. No: 87, Türkiye Sağlık Vakfı Raporu.
8. Baukute, G. (2012). Medical Tourism: The Analysis of Positive Aspects of Establishing Medical. Tourism Sector in Lithuania, Doktora tezi, Central European University Department of Public. Policy, Budapeşte.
1. Thalassotherapy. Journal of Coastal Research, 25(4):838–56.
2. <https://docs.wixstatic.com>
3. www.saturk.gov.tr

Ш.Хашимова Оздоровительный туризм в зарубежных странах и особенности его развития	Sh.Khashimova Health tourism in foreign countries and characteristics of its development
Аннотация: в статье представлены сведения об оздоровительном туризме, кратко описаны реформы, проводимые и проводящиеся в сфере оздоровительного туризма в мире и в Турции, анализируется потенциал оздоровительного туризма во всем мире, об интересах туристов, а также предложения и рекомендации по дальнейшему развитию оздоровительного туризма. Ключевые слова: оздоровительный туризм, медицинский туризм, медицинские услуги, лечение, оздоровительный туризм в Турции, операции, здоровье.	Abstract: the article provides information about health tourism, briefly describes the reforms carried out and being carried out in the field of health tourism in the world and in Turkey, analyzes the potential of health tourism around the world. The article contains information about the interests of tourists, as well as suggestions and recommendations for the further development of health tourism. Keywords: health tourism, medical tourism, treatments, health tourism in Turkey, operations, health.

Зухрали Турсуналиевич Абдулхакимов – Наманган муҳандислик-технология институти доценти, PhD

ХАЛҚАРО ТУРИЗМ ИНДУСТРИЯСИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ДИНАМИКАСИ, ШАКЛЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

Аннотация: ушбу мақолада халқаро туризм индустрияси ривожланиш динамикаси таҳлили, уларни шаклланиш тенденциялари асосида халқаро туристик оқимларни қўпайтириш йўналишлари берилган бўлиб, шу асосда мамлакат туристик индустриясида халқаро туристлар салмоғини ошириш йўллари тақдим этилган.

Калит сўзлар: туризм, халқаро туризм, глобал туристик индустрия, халқаро сайёҳлар, туристик оқимлар, туризмдаги даромад, молиявий инқирозлар, прогнозлар.

Кириш. Бугунги кунда халқаро туризм жадал ривожланиш даражасига чиқиб бормокда, Халқаро туризм ташкилоти маълумотларига кўра, 2018 йилда халқаро туризм индустрияси 319 миллион иш ўринларини яратди, умумий даромади эса 8,8 триллион АҚШ долларидан ошди. Халқаро туристик барометри кўрсаткичларига қараганда, 2023 йилда 2019 йилга нисбатан пандемиядан олдинги даврга нисбатан туристик индустрия ўз фаолиятини 90 % га тиклади, 975 млн хорижий туристлар саёҳатларни амалга оширдилар. Глобал туристик индустрия 2023 йилда 9,5 трлн АҚШ доллари миқдорида даромад топди [1]. Туризм индустриясида иқтисодий ривожланиш даражаси юқори бўлганлиги сабабли жаҳон иқтисодиётида муҳим тармоқлардан бирига айланиб бормокда.

Шу сабабдан туризм индустриясидаги ривожланиш тенденцияларини ўрганиш ва таҳлил қилиш асосида прогноз маълумотларни тайёрлаш халқаро миқёсда, балки алоҳида мамлакатлар ва минтақалар даражасида ҳам аҳамияти муҳимдир. 2023 йилнинг биринчи чорагида халқаро сайёҳлар сони пандемиядан олдинги даражанинг 80 фоизига етди (-20 фоиз). 2019 йилнинг шу чорагига нисбатан) га ошди ва Европа ва Яқин Шарқда юқори даражада туристик фаолият қайта тикланиш юз берди, 2022 йил учун 66% тикланиш даражасига эга бўлди. 2023 йилнинг биринчи чорагида халқаро туризм 86 фоизга ўсди, биринчи уч ой ичида халқаро миқёсда 235 миллиондан ортиқ туристлар саёҳатга чиқишган, 2022 йилнинг шу давридагидан икки баравар кўпдир. Яқин Шарқ энг кучли кўрсаткичга эга бўлди, (+15%) ва тўлиқ чоракда пандемиядан олдинги рақамларни тиклаган дунёдаги биринчи минтақа сифатида эътироф этилди ва туристик фаолиятни қайта таклаш бўйича Европага етиб олди. 2023 йилнинг 1-чорагида пандемиядан олдинги ҳолатга нисбатан дунё туристик индустрияси ўз фаолиятларини 90% қайта тиклаш имкониятига эга бўлдилар.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. XX асрнинг 80 йилларидан бошлаб Австрия, Канада, Франция, Испания, Швеция, Буюк Британия ва АҚШда биринчилардан бўлиб, туризм индустриясини ривожлантирилди ва иқтисодий тадқиқотларни туризм индустриясига бағишланди. Кейинги 50 йилда жадал суръатларда туризм индустрияси ўрганила бошланди [2], туристик индустрия муаммолари ва уни ечимлари бўйича илмий ишланмалар тайёрлана бошланди. Асосий тадқиқотлар эса 1960 йиллардан бошланди, М.Клоуссон ва Д.Клетч (Clawson M. and Knetsch J.L) лар томонидан “Табиатда дам олиш иқтисодиёти” номли китобларини [3] ва 1970 йилларда Грэй (Gray H.P.) эса “Савдо ва халқаро поездларни ўзаро боғлиқлиги” номли китобини нашр эттирди [4]. Шу пайтдан бошлаб иқтисодчиларни туризм индустриясига бўлган қизиқишларини орттириб юборди, 1995 йилда биринчи илмий журнал “Tourizm Economics” нашр этирила бошланди. Бу журналнинг асосий тадқиқотлар объекти сифатида туризм иқтисодиёти муаммолари ва уларни молиялаштириш масалаларига бағишланди. 2007 йилда туризм иқтисодиёти халқаро ассоциацияси (International Association for Tourizm Economics - IATE) ташкил этилди.

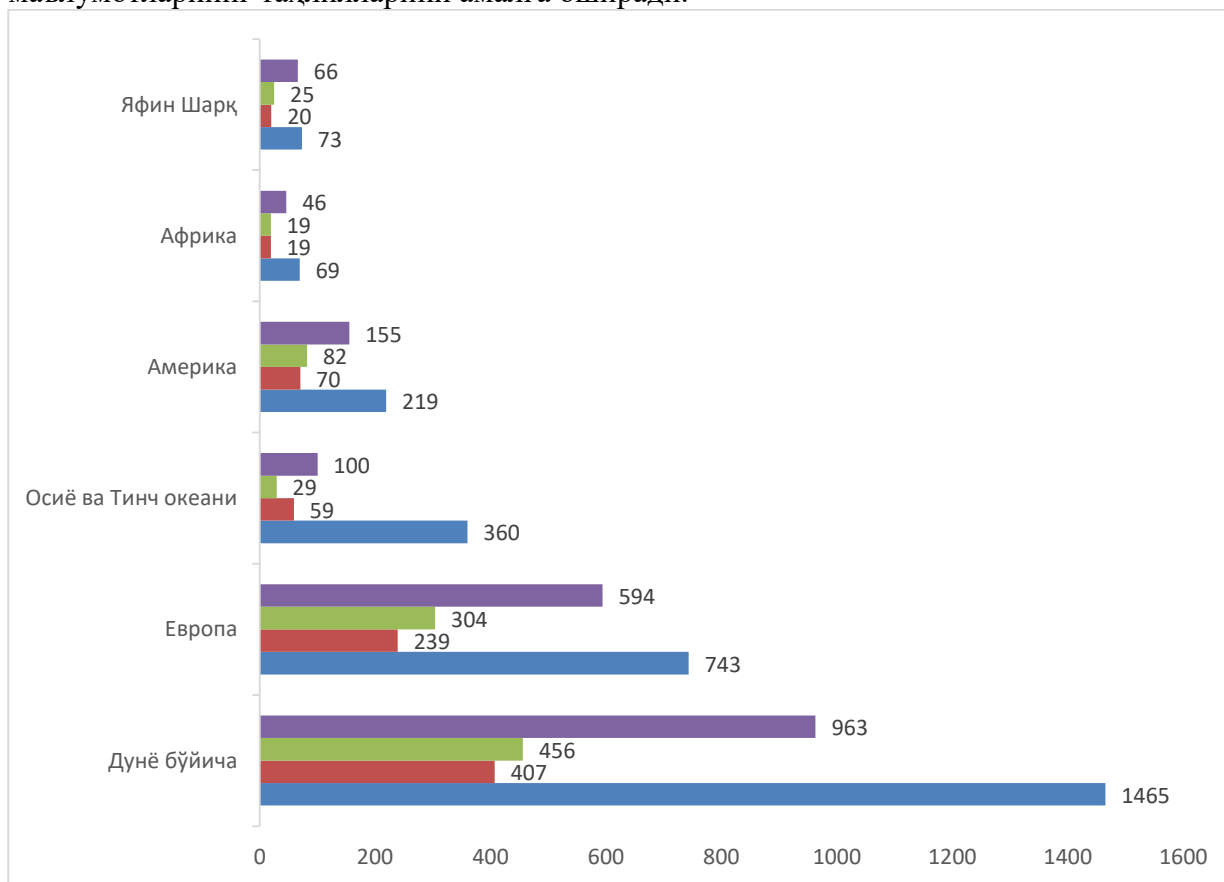
Туризм индустриясидаги молиявий инқирозларга бағишланган тадқиқотлар эса Блейк (Blake 20035)), Памбуди (Pambudi 2009 [6]), туризмдаги даромадлар ва уларни қамбағалликни қисқартиришдаги ролига бағишланган ишлар билан Блейк, Синклнер (Blake, Arbache, Cinkler Teles 2008 [7], Wattanakuljarus Coxhead 2008 [8]) ва бошқалар шуғулланишган. Кейинги босқичда эса туризм иқтисодиёти тўлов қобилияти, прогнозлаштириш муаммоларига бағишланган тадқиқотлар Крауч (Crouch 1994 [9]) лар олимларни ишларида учратиш мумкин.

Тадқиқот методологияси. Олиб борилган изланишлар биринчи навбатда халқаро туризм индустриясини жадал ривожланишини таъминлаш, халқаро туристлар оқими йўналишлари дунё минтақалари кесимида таҳлил қилинган бўлиб, замонавий халқаро туризм шакллари истикболдаги ривожланиш йўналишлари тақдим этилган. Бугунги кунда туризм индустриясини ривожланиши таҳлил қилишда эконометрик моделлаштириш, кузатув ва башоратлаш усуллари кенг фойдаланилган. Бундан ташқари тадқиқот ишини бажаришда маълумотларни тўплаш, монографик кузатиш, таққослаш,

гуруҳлаштириш усулларида кенг фойдаланилган. Халқаро туризм индустриясини жадал ривожланиши бўйича илмий хулосалар ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Таҳлил ва натижалар. Кейинги ўринларда Африка ва Америка 2019 йилда тахминан 85% га туристик фаолиятни қайта тиклашга эришдилар, ҳамда Осиё ва Тинч океани минтақаси эса пандемиядан олдинги даражанинг 54% га кўтарилди. Дунё хўжалигининг субрегионлари бўйича Ўртаер денгизининг Жанубий Европаси қисми (+1%) ва Шимолий Африка (+4%) 2019 йилга нисбатан тикланди. Халқаро туризм тушумлари 2022 йилда 1 трл. АҚШ долларини ташкил этди, реал кўрсаткичларда 50% га ўсди, 2021 йилга нисбатан ва пандемиядан олдинги даражанинг 64%ига етди.

Келгуси Шимолий ярим шарда ёз мавсумига кучли талаб мавжудлигини ҳисобга олган ҳолда юқори даражадаги туристик фаолият кутилмоқда. Бунга сабаблардан бири қулай об-ҳаволи мавсум кутилаётганлиги учун кўплаб туристик меҳмонхона ва отеллар буюртмалар қабул қилишни бошладилар. Бундан ташқари пандемиядан сўнг Хитой Халқ Республикаси ва Жанубий-Шарқий Осиё мамлакатлари очилиши муносабати билан 2023 йил қулай туристик мавсум сифатида эътироф этила бошланди, аммо 2023 йил охирларига келиб, Хитой Халқ Республикаси, бошқа Осиё мамлакатлари Гонконг грипани кучайиши кузатила бошланди, 2024 йилги туристик мавсум тўғрисида башоратларда эса туристик танаффуслар бўлиши кутилмоқда. UNWTO экспертлар гуруҳи сўрови шуни кўрсатдики мутахассисларнинг деярли 70 фоизи янада яхши ишлашни кутишмоқда, 2023 йил аёло даражадаги туристик мавсум бўлди. Жаҳон Сайёҳлик Ташкилоти қисқа муддатли туризм тенденцияларини мунтазам равишда кузатиб боради ва уларга тегишли таҳлиллар билан туристик фаолиятдан манфаатдор томонларга тақдим этиб боради. Халқаро туризм ҳар йили бир неча марта янгиланади ва ўз ичига оладиган туризм йўналишлари бўйича сўнгги маълумотларнинг таҳлилларини амалга оширади.

1-расм. Халқаро туристлар ташрифи, млн, киши¹

2023 йилнинг биринчи чорагида халқаро туризм 86 фоизга ўсди, шу даврда 235

¹ UNWTO World Tourism Barometer. Volume 21. Issue 2.may 2023

миллион сайёҳ саёҳат қилган, бу кўрсаткич 2022 йилнинг шу давридагидан икки баравар кўп. Бу натижалар Жаҳон Сайёҳлик ташкилотининг 2023 йилга мўлжалланган истиқболли сценарийларига мос келади. Халқаро ташрифлар жорий йилнинг охиригача пандемиядан олдинги даражанинг 80% дан 95%гача тикланади. АҚШ Миллий саёҳат маълумотларига кўра ва Туризм идораси АҚШнинг Европага саёҳати йўналишида кучли ўсишда давом этди ва 118 % ни ташкил этди. 2023 йилнинг 1-чорагида 2019 йилнинг 1-чорагига нисбатан келганлар сони, шу жумладан Қатар (+98%), Саудия Арабистони (+64%), Албания (+54%), Синт-Мартен (+51%) ва Эфиопия (+46%) ва бошқа йўналишлар бу икки рақамли ўсишдан иборат бўлди. Шу билан бирга Болгария, Сербия (иккаласи +27%), Эл Салвадор (+26%), Андорра (+23%), Босния ва Герцоговина (+22%), Танзания (+21%), Колумбия (+18%), АҚШ Виржиния ороллари (+17%), Марокаш (+17%) февралгача, Гватемала, Португалия, Туркия (барчаси+14%, Гондурас (+13%), Сан-Марино (+12%), Доминикан Республикаси (+11%) ва Кипр (+10%).

Юқоридаги маълумотлардан шуни англаш мумкинки, 2019 йилда пандемиядан олдинги ҳолатда халқаро туризм индустрияси барқарор ривожланган бўлиб, халқаро туристлар сони дунё бўйича 1млрд 465 млндан ортиқ бўлган, 2020 йилда эса халқаро туристлар сони 407 млнга, 2021 йилда 456 млнга, 2022 йилда 963 млнга етган. Аммо 2022 йилни 2019 йилга нисбатан фарқини ўрганадиган бўлсак, 502 млнга камайди, Европа мамлакатларига 2019 йилда 743 млн хорижий туристлар ташриф буюрган ҳолда 2020 йилда 239 млн туристлар, 2021 йилда 304 млн турист, 2022 йилда 594 млн туристлар ташриф буюрган. Осиё ва Тинч океани мамлакатларига эса 2019 йилда 360 млн, 2020 йилда 59 млн, 2021 йилда 29 млн, 2022 йилда 100 млн хорижий туристлар ташриф буюрган, Америка қитъасига 2019 йилда 219 млн, 2020 йилда 70 млн, 2021 йилда 82 млн, 2022 йилда 155 млн хорижий туристлар келган, Африка мамлакатларига 2019 йилда 69 млн, 2020 йилда 19 млн, 2021 йилда 19 млн, 2022 йилда 46 млн хорижий туристлар келган, Яқин Шарқ мамлакатларига 2019 йилда 73 млн, 2020 йилда 20 млн, 2021 йилда 25 млн, 2022 йилда 66 млн хорижий туристлар ташриф буюрган.

1-жадвал

Дунё мамлакатлари бўйича туристлар ташрифи, млн¹

№	Дунё мамлакатлари	2019	2020	2021	2022
1	Ривожланган мамлакатлар	777	221	244	541
2	Ривожланаётган мамлакатлар	688	186	212	422

1-жадвал маълумотларидан шуни кўриш мумкинки, тўрт йиллик халқаро туристик фаолият юритиш таҳлил қилинган. Ривожланган мамлакатлар бўйича 2019 йилда халқаро туристлар ташрифи 777 млн.та турист, 2020 йилда 221 млн. та 2021 йилда 244 млн. та, 2022 йилда 541 млн. тани ташкил этган. Ривожланаётган мамлакатлар бўйича эса 2019 йилда 688 млн.та, 2020 йилда 186 млн.та, 2021 йилда 212 млн.та, 2022 йилда 422 млн.та халқаро туристлар ташриф буюрган. Хулоса сифатида шуни айтиш мумкинки, халқаро туристлар ташрифи бўйича ривожланган мамлакатларда юқори суръатлар кузатилди. Аммо 2019 йилдаги халқаро туристлар ташрифи даражасига етмаган ҳолда қайта тикланиш жараёни давом этмоқда.

2-жадвал

Европа бўйича туристлар ташрифи, млн.киши²

№	Минтақалар бўйича	2019	2020	2021	2022
1	Европа	743,9	239,6	304,9	594,5
2	Шимолий Европа	83,7	23,7	21,9	71,7
3	Ғарбий Европа	205,1	83,5	87,7	167,4
4	Марказий-Шарқий Европа	150,9	44,1	56,3	88,7
5	Жанубий Европа	304,1	88,4	138,9	266,7

¹ UNWTO World Tourism Barometer. Volume 21. Issue 2.may 2023

² UNWTO World Tourism Barometer. Volume 21. Issue 2.may 2023

2-жадвал маълумотларидан шуни кўриш мумкинки, Европа мамлакатларига 2019 йилда 743,9 млн. та, 2020 йилда 239,6 млн.та, 2021 йилда 304,9 млн.та, 2022 йилда 594,5 млн.та туристлар ташриф буюрган ҳолда 2019 йилда энг юқори ташриф жанубий Европада кузатилган ва 304,1 млн турист ташриф буюрган. 2020 йилда эса Жанубий Европада 88,4 млн ва Ғарбий Европада 83,5 млн туристлар ташрифи билан энг юқори кўрсаткичларни қайд этган. 2021 йилда энг юқори кўрсаткич Жанубий ва Ғарбий Европа кузатилган ҳолда 2022 йилда ҳам жанубий ва ғарбий Европа мамлакатларида кузатилган. Минтақалар бўйича Европа 2022-йилда энг яхши натижаларга эришди ва 550 миллиард АҚШ доллари эквивалентида туризм тушумлари билан пандемиядан олдинги даражаларнинг 87% гача етди. Давлат чегараларини узоқ муддат ёпилиши муносабати билан Осиё мамлакатларида 2022 йилда пандемиядан олдинги тушумларнинг қарийб 28 фоизига етган.

Хулоса ва таклифлар. XXI асрнинг бошларига келиб, дунё туризм индустрияси дунё иқтисодиётида энг ривожланиб бораётган соҳалардан биридир. Туризм индустрияси ривожланиш давлари халқаро савдо ривожланиши билан узвий боғлиқ. Туризм индустрияси тўғридан-тўғри иқтисодий фаолиятни барча соҳалари билан узвий боғлиқ, туризм анъанавий туристик фаолият билан бирга янги инновацион турларини ривожлантириш бугунки куннинг долзарб масалаларидан биридир.

Халқаро туризм индустрияси ривожланиш динамикасини ўрганиш орқали туризм соҳасининг ривожланган мамлакатлардаги ҳолат, уларни шаклланиш тенденциялари бир неча гуруҳларга ажартиб ўрганилди:

Биринчидан, пандемия давридан сўнг дунё минтақалари ичидан Яқин Шарқ ва Европа юқори даражада қайта тикланиш босқичини бошдан кечирди;

Иккинчидан, туристлар ташрифи бўйича ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар ўртасидаги фарқ кескин даражада қисқариш жараёни кузатилмоқда;

Учинчидан, туризм индустрияси ривожлашига таъсир этувчи омиллар гуруҳи глобаллашув, либераллашув, байналмилаллашув кабилар билан кенгая бошлади ва улар таъсири бугунки кунда яққол кўзга ташлана бошлади;

Тўртинчидан, туризм индустрияси пандемиядан кейин давлат томонидан тартибга солишнинг ўртача даражасидаги модели давлатларда ўсиши кузатилди.

Туризм индустрияси ривожланиши мамлакат минтақаларини ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражаларини кўтарилишига сабаб бўлади. Халқаро туризм индустрияси ривожланишига таъсир этувчи омиллар мавжудки, уларга қуйидагиларни киритиш мумкин бўлади. Уларга байналмилаллашув, либераллашув, глобаллашув жараёнларини киритамиз ва туристик бозорларни очиқлашуви натижасида туристик фаолиятда трансмиллий корпорациялар ривожланди, ҳамда туристик меҳмонхоналар занжири шаклланди, стратегик бирлашмалар (альянслар) ташкил этилди, молиявий маблағлар самарали сарфлана бошлади, илмий-техник прогресс ва инсон капиталига бўлган эҳтиёж тубдан ўзгарди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. UNWTO World Tourism Barometer. Volume 21. Issue 2.may 2023
2. Larry Dwyer, Peter Forsyth, Andreas Papatheodorou. Economics of Tourism. Published by Goodfellow Publishers Limited, Woodeaton, Oxford, OX3 9TJ. Copyright © Goodfellow Publishers Ltd 2011 (http://www.goodfellowpublishers.com / free_files / fileEconomics.pdf).
3. Clawson, M. and Knetsch, J.L. (1966) Economics of Outdoor Recreation, Baltimore : Johns Hopkins University Press.
4. Gray, H.P. (1970) International Travel — International Trade, Lexington, Mass. :D. C. Heath.
5. Blake, A.T. and M. T. Sinclair (2003), “Tourism crisis management: US response to September 11”, Annals of Tourism Research, 30 (4), 813—32.
6. Pambudi, D., N. McCaughey and R. Smyth (2009), “Computable General Equilibrium Estimates of the Impact of the Bali Bombing on the Indonesian Economy”, Tourism Management 30

- 7.Blake, A., J. S. Arbache, M. T. Sinclair and V. Teles (2008), “Tourism and Poverty Relief”, Annals of Tourism Research, Vol. 35, No. 1, pp. 107—126.
- 8.Wattanakuljarus, A. & Coxhead, I. (2008) Is tourism-based development good for the poor? A general equilibrium analysis for Thailand. Journal of Policy Modeling, 30 (6),929—955.
9. Crouch, G.I. and Ritchie, J.R. (1999) “Tourism, Competitiveness, and Societal Prosperity” Journal of Business Research 44, 137—152.

З.Абдулхакимов Динамика развития индустрии международного туризма, тенденции его формирования	Z.Abdulkhakimov Development dynamics of the international tourism industry, its formation tendencies
Аннотация: в данной статье представлен анализ динамики развития индустрии международного туризма, направления увеличения международных туристских потоков исходя из тенденций их формирования и на этой основе представлены пути увеличения удельного веса международных туристов в туристической отрасли страны. Ключевые слова: туризм, международный туризм, мировая туристическая индустрия, международные туристы, туристические потоки, доходы от туризма, финансовый кризис, прогнозирование.	Abstract: this article provides an analysis of the development dynamics of the international tourism industry, directions for increasing international tourist flows based on the trends of their formation, and on this basis, ways to increase the specific gravity of international tourists in the country's tourism industry are presented. Keywords: tourism, international tourism, global tourism industry, international tourists, tourist flows, income from tourism, financial crisis, forecasting.

Мохинур Ўлмас қизи Ўроқова – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти магистранти

НАВОИЙ ВИЛОЯТИДА САФАРИ ТУРИЗМИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ ВА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Аннотация: мазкур мақолада туризм соҳасининг ҳозирги вақтда жуда тез ривожланаётган ва бошқа туризм турларига қараганда долзарб саёҳат тури ҳисобланган сафари туризм турларини Навоий вилоятида ривожлантириш имкониятлари ҳамда сафари туризмни ривожлантиришда Навоий вилоятининг салоҳияти ҳақида тўхталиб ўтилган.

Калит сўзлар: сафари туризм, ёввойи ҳайвонлар, ов қилиш, Айдарқўл, Навоий Қизилқум чўли, Сармишсой дараси, Нурота тумани.

Кириш. Янги Ўзбекистонда туризм соҳаси иқтисодиётнинг ҳаракатлантирувчи драйверларидан бири сифатида белгиланиб, уни ривожлантириш учун зарур шарт-шароитлар яратилмоқда. «...сув омборлари, ўрмон хўжалиги ерларини ўрганиб, хавфсиз ерларда туристик зоналар ташкил этиш мумкин. Қорақалпоғистон, Бухоро, Қашқадарё, Навоийнинг чўл ҳудудларида «сафари» туризмни ривожлантириш ҳам мумкин». Бу, ўз навбатида, экотуризмга устуворлик берган ҳолда ҳудудларнинг туризм инфратузилмасини диверсификация қилиш ва модернизациялашнинг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади. Мамлакатимизда туризм соҳасида эришилган натижалар билан бир қаторда сафари туризмни комплекс ривожлантиришнинг мақсадга мувофиқлигини белгилашга имкон берувчи «сафари» турлари, маданий ва спорт тадбирлари учун инфратузилмани яратиш, янги «туризм кишлок»лар барпо этиш, сафари туризм салоҳиятидан оқилона ва самарали фойдаланиш усулларини такомиллаштириш каби истиқболли йўналишларни ишлаб чиқиш бўйича илмий-тадқиқотлар олиб бориш долзарб аҳамият касб этади.

Мустақиллик йилларидан буён Ўзбекистонда экологик туризмнинг шаклланиши ва ривожланиши сафари туризмнинг ҳам ривожланишини тақозо қилди. Чунки, мамлакатимизда, хусусан Навоий вилоятида ҳам сафари туризмни ривожлантириш бўйича

катта салоҳият мавжуд. Унинг барча туманларида сафари (ёввойи табиат) га саёҳатни ташкил қилишни имкониятлари мавжуд. Аммо, ушбу туристик объектлардан етарли даражада фойдаланилмасдан келинаётганлиги ҳам ҳеч кимга сир эмас.

Аммо шуни таъкидлаш жоизки, сўнгги йилларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантириш бўйича изчил чоралар қўрилаётганлигига қарамасдан, ҳали хорижий меҳмонларга жаҳон андозалари талабларига жавоб берадиган туристларга кўрсатиладиган хизмат тизими, айниқса сервис даражаси етарлича шаклланган эмас. Сафари туризм бўйича ихчам ва ҳар томонлама самарали туристик маршрутлар тизими ҳам Навоий вилоятида шаклланган эмас. Бу бизга Сафари туризмни ривожлантириш учун ҳали кўплаб соҳаларни яъни биринчи навбатда инфраструктура, иқтисодиёт инфратузилмаси транспорт ва алоқа воситалари, омборхона, энергия ва сув таъминоти ва бошқаларни изчил ривожлантиришни тақозо этади. Шу жиҳатдан мазкур мақоланинг мавзуси бугунги кунда ўта долзарб деб ҳисоблаймиз.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Сафари туризм ва унинг турли шакллари ривожлантиришнинг назарий жиҳатлари Fennell, Martha Honey, David Weaver, Stephen Wearing, John Neil, Robert Fletcher каби хорижлик олимлар томонидан кўриб чиқилган. Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатлари олимлари М.Б.Биржаков, А.Дурович, Н.И.Кабушкин, В.А.Квартальнов, В.С.Сенин, А.Д.Чудновский, В.В.Храбовченковлар ўз тадқиқотларида сафари турларни ривожлантиришнинг айрим масалаларига алоҳида эътибор қаратган. Мамлакатимизда сафари туризмни ривожлантириш муаммолари Қ.Х.Абдурахманов, Н.Т.Тухлиев, И.С.Тухлиев, М.К.Пардаев, Б.Х.Тураев, М.Т.Алиева, М.Р.Болтабоев, Е.В.Голышева, О.М.Хамидов, А.Н.Норчаев, А.А.Эштаев, Б.Ш.Сафаров, М.Т.Алимова, М.Хошимовлар каби олимларнинг тадқиқотларида қисман тадқиқ қилинган.

Мамлакатимизда туризм соҳасини ривожлантириш бўйича маълум ютуқларга эришилган бўлса-да, Навоий ҳудудларида сафари туризмни ривожлантиришнинг турли жиҳатларини такомиллаштириш билан боғлиқ ҳолат алоҳида тадқиқот объекти сифатида ўрганилмаган. Шу боис мазкур мақолада Навоий вилоятида сафари туризмни ривожлантириш имкониятлари ва ўзига хос хусусиятлари эътиборга олинган бўлиб, бу танланган тадқиқот мавзусининг долзарблиги, мақсади ҳамда унда ҳал этиладиган масалалар доирасини белгилашга кенг имкониятлар яратиб беради.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида билиш назариясининг индукция ва дедукция, мантикий ёндошув, макон ва замон, қиёсий таҳлил каби усулларидан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Изланишлар натижаси шуни кўрсатдики, Туризмнинг замонавий турларидан бири сафари туризмдир. Бу соҳа бошқа турларига нисбатан ўзига хос хусусиятларга эга. Зеро, инсонлар учун ушбу туризм тури объектив зарурият натижасида вужудга келади. Чунки, табиат инсонсиз яшаши мумкин, аммо инсонлар табиатсиз яшаб бўлмайди. Мана шу зарурият инсонни табиат қўйнига интилишга, табиатимизни ёввойи мавжудотлари ҳақида маълумот олишга, ҳамда ёввойи табиатнинг сир-асрорлари ҳақида эҳтиёж туғдиради. Бу эҳтиёжни қондириш эса, сафари туризм йўли билан амалга оширилади.

Буларнинг ҳаммаси сафари туризмни ривожлантириш учун асосий ресурс ва имконият бўлиб ҳисобланади. Биргина ҳайвонот оламига назар ташлайдиган бўлсак, мамлакатимизда айни пайтда умуртқали ҳайвонларнинг 677 тури, шу жумладан сут эмизувчиларнинг 108, қушларнинг 432, судралиб юрувчиларнинг 58, амфибияларнинг 2 ҳамда балиқларнинг 77 тури, шунингдек, умуртқасизларнинг 15 мингдан ортиқ тури мавжуд. Ҳозирги кунда сут эмизувчиларнинг 23, қушларнинг 48, судралиб юрувчиларнинг 16, балиқларнинг 17, ҳалқасимон чувалчангларнинг 3, моллюскаларнинг 14 ва бўғим-оёқлиларнинг 61 тури “Қизил китоб”га киритилган. Улар алоҳида муҳофазага олинган. Худди шундай ўсимлик дунёси ҳам ўзининг бетакрор бойлиги билан ажралиб туради.

"Сафари" сўзини эшитганимизда, биз Африка саваннасини ва у орқали йирик ёвво-

йи ҳайвонларни: шерлар, каркидонлар, буйволлар ва филларни қидиришда ҳаракатланаётган одамни тасаввур қиламиз. Тарихий жиҳатидан қарайдиган бўлсак ушбу туризм тури овчилик билан бирга кечади яъни кемада сувда қуролланган, қўлида балиқ тутадиган қармоғи бор инсонлар тушуниланган. Бу ҳайвонларни овлаш - том маънода ов қилиш ёки оддийгина кузатиш ва фотосуратга олиш туристлар учун завқ беради. Буларнинг барчаси, масалан, арабча исмга ўхшаш гўзал "сафари" сўзи билан бизнинг биринчи таъсуротларимизни шаклланишига сабабчи бўлади. Замонавий сафари - бу Африка кўриқхонасига экскурсия сафари бўлиб, унинг асосий мақсади ёввойи ҳайвонларни кузатишдир.

Ҳозирги вақтда Африкада сафари пайтида ов қилиш ҳали ҳам рухсат этилади, лекин фақат баъзи кўриқхоналарда ва шу билан бирга у қонун билан қатъий тартибга солинади, бу жуда қиммат ўйин-кулгидир ва умуман, замонавий жамият томонидан қораланади. Сафариларнинг аксарияти миллий боғлар бўйлаб саёҳатлар бўлиб, у ерда сиз ёввойи ҳайвонларни учратишингиз, уларни яқиндан ёки дурбин орқали кўришингиз, суратга олишингиз ва табиий муҳитда кузатишингиз мумкин.

"Сафари" сўзининг ўзи бошқа тилларга Шарқий Африка халқларининг асосий тили - суаҳили тилидан келган. Бу "саёҳат, саёҳат" маъносини билдиради ва ўз илдизи арабча "сафар" сўзидан келиб чиққан. Суаҳили тилида сўзлашувчи мамлакатларда бу тушунча ҳар қандай саёҳатни англатади.

Республикаимизнинг бошқа ҳудудларига қараганда айнан Навоий вилояти Сафари турларни ривожлантириш учун жуда катта туристик ресурслар мавжуд. Булардан бири айнан Айдаркўлдир. Айдаркўл — бу сунъий яратилган кўл бўлиб, Нурота шаҳрига яқин жойлашган. Кўл Қизилкум саҳроси ўртасида жойлашган бўлиб, маҳаллий аҳоли саҳронинг феруза дарёси деб номлашади ва бунинг ҳайратли ери йўқ, зеро, саҳронинг қоқ ўртасида бундай ўлчамдаги кўлни яна қаерда учратиш мумкин.

Айдаркўлнинг пайдо бўлиш тарихи жуда қизиқ: гап шундаки, ўтган асрнинг ўрталарига қадар кўл ўрнида намлик ери бўлмаган қуруқ ер ҳосил бўлган. Баҳорда эса бу ерда Тузкон кўли ҳосил бўлиб, кунлар исиши билан буғланиб кетарди. Шу вақтда сув сатҳини назорат қилувчи шлюзли Чордарё ГЕСи қурилган. ГЕСга сув Сирдарёдан келиб тушган, бироқ 1969 йилдан 1970 йилга қадар ГЕС сув мўллигидан тоша бошлаган ва тўғон ўпирилишини олдини олиш учун шлюзлар озгина очилган. Натижада, сув Арнасой пасттектислигига оқа бошлаб, кейинчалик Айдаркўл ҳосил бўлган. Кўл кўплаб майда ариқларни бирлаштиради ва Орол денгизидан кейин, иккинчи ўринда турувчи Ўзбекистондаги шўр кўл саналади.

Бугунги кунда кўл юзаси 4000 кв.м.ни ташкил қилади. Бундан ярим аср аввал Айдаркўлни ҳеч қайси бир дунё харитасидан топа олмадингиз, ҳозир эса бу — инсон кўли билан яратилган мўъжизакор ердан юзлаб флора ва фауна вакиллари макон топишган бўлиб, улардан айримлари Қизил китобга ҳам киритилган. Айнан шу ердаги ажойиб фауна ва флора бизга сафари туризмни ривожлантиришга жуда катта имкон беради. Шунинг учун кўл нафақат сайёҳларга, балки кўл соҳилида яшовчи камёб ҳайвонлар, қушларни ўрганувчи зоологлар учун ҳам қизиқ жой ҳисобланади. Қушлар бу ерларга, асосан, Орол денгизининг қуриши боис, Қорақалпоғистондан келиб қолишган. Аммо, сайёҳларнинг энг катта эрмаги — балиқ ови бўлиб, энг шинаванда балиқчининг катта орзусидир. Бу ерларда сазан, окқайроқ, зоғорабалиқ, судак ва бошқа турдаги балиқларни учратиш мумкин. Бу ерга балиқ ови ихлосмандлари келишади. Овланган сазан ва лаққа балиқларнинг ўлчами ҳақида маҳаллий аҳоли орасида миш-мишлар юради.

Тўғри, балиқларни қирғоқдан 3 км масофада турибгина овлаш мумкин, лекин бу йирик ўлжани қўлга киритишда ҳалал бермайди. Бу кўлда овланган балиқ Ўзбекистон аҳолисининг учдан бир қисмини балиқ билан таъминлайди, зеро, Айдаркўл майдони Ўзбекистон балиқ хўжалиги таркибига киради. Шунингдек, кўл майдонига бир нечта ов хўжалиги ҳам киради, албатта, кўл яқинида ов қилиш маън қилинган, лекин кўриқхона майдонидан ташқарида ов мавсумлари ўтказилиб, ёввойи ўрдақлар, ғоз, тустовуқ, балиқлар ва ҳатто, ёввойи чўчқаларни ҳам овлашингиз мумкин.

Агар сиз шаҳар шовқини ва беҳаловатлигидан чарчаган бўлсангиз, у ҳолда ҳордик учун бундан-да яхши жойни топа олмайсиз. Айдаркўл аҳоли яшайдиган жойидан узоқ ва бу ерда сиз бутунлай табиат сукунатига чўкиб, кўл бўйида дам олишингиз, тоза ва совуқ сувда чўмилиб, куёшда тобланишингиз мумкин. Кечки пайт ёқимли ҳордикдан кейин сиз ҳақиқий ўтовда дам олиб, туяда сайр қилиб, ўзингизни ҳақиқий кўчманчидай ҳис қилишингиз мумкин. Ўтовлар қадимий кўчманчилар технологияси асосида қурилганлигини кўриб, кўчманчи қабилалар узоқ сафари давомида жуда қулай шароитларда яшаганлигининг гувоҳи бўласиз. Ҳақиқатан ҳам Айдаркўл Ўзбекистоннинг аҳамиятли дурдоналаридан бири бўлиб, бу инсон қўли билан яратилган саҳролар бўйлаб саёҳат қилиш имконини берувчи ягона маскандир.

Айдаркўлни “кумлар орасидаги феруза дарё” деб номлашади. Бу ерлар ҳатто кўпни кўрган, дунёнинг қатор гўзалликлари ва ноёб табиат ҳодисаларидан бохабар инсонларни ҳам ҳайратга солиши ҳеч гап емас. Айдаркўл Орол денгизининг ўзига хос экологик ан-типоди, оқмас ҳовузидир. У саҳро ва даштлардан чарчаган саёҳатчиларни ўзига чорлайди.

Айдар-Арнасой сув тизимида ташриф буюрган меҳмон чексиз завқланади. Бир тарафдан Қизилқум, бошқасидан кўм-кўк кенг кўл бўлиб, унинг ортидан тоғ тизмалари кўриниб туради. Авваллари бу ерда шўр ер бўлган. Кейинчалик тоғ ариқчалари ва жилғалари орқали кўллар пайдо бўлган. Энди Чордарё сув омборининг сувлари билан бирга улар бир йирик сув ҳавзасига, яъни Айдаркўлга айланган.

Сув ҳавзаси 3000 кв.км.ни ташкил қилади. Қирғоқдан уч километр нарига оддий мотор қайиқда бориш мумкин эмас. Айдаркўл марказига хавф-хатарсиз етиб олиш учун мотори кучли махсус қайиқ зарур. Айдаркўл сатҳи бугунги кунда Болтиқ денгизи тизимидан 247 метрни ташкил қилади.

Айдаркўлда сув ости оқимлари мавжуд эмас. Ғарб томон қанчалик борилса, сув шунчалик шўрроқ. Ғарбдаги минерализация — бир литрга 8 граммдан кўпроқ. Дарёнинг шарқий қуйилиш жойида эса 3-5 грамм бўлиб, биооргик ҳаёт шароитини яратади. Шунингдек, сувда сузувчи қуш турлари ҳам кўп. Камёбларидан пушти пеликанларни, оққуш, балиқчи ўрдак, оқ кўтон ва бошқаларни учратиш мумкин. Кўл ажойиб қумлоқ ҳавзаси ва соҳилдаги ўсимликлари билан ўзига тартади.

Навоий вилоятида Сафари туризм маршрутларига киритилиши мумкин бўлган турли хил табиий диққатга сазовор жойлардан яна бири Қизилқум чўли бу ерда сайёҳлик, жип сафари ва экотуризм каби ноёб сайёҳлик имкониятлари мавжуд бўлиб улардан тизимли фойдаланишни тақозо этади.

Ҳар йили октябр ойида Ўзбекистонга Дубай шаҳзодалари лочинлари билан ташриф буюради. Улар Навоий шаҳридан қарийб 50 километр узоқликда 300 гектар ер майдонидаги Амирликлар марказида «Emirates Center for Conservation of Houbara» (Амирликларнинг йўрға тувалоқларни асраш маркази – АЙТАМ) йўрға тувалоқларни овлашади. Шунингдек, АЙТАМ маркази томонидан ҳар йили маълум миқдордаги инкубаторда етиштирилган тувалоқлар очик табиатга қўйиб юборилади. 2020 йилда йўрға тувалоқларни илмий мақсадда табиатдан ажратиб олиш учун жами 357 дона квота ажратилган. Бу сон табиатга Бирлашган Араб Амирликлари томонидан қўйиб юборилаётган тувалоқлар сонининг 10 фоизини ҳам ташкил этмайди. Экология қўмитаси шаҳзодалар ови учун махсус квота ажратиб, уларнинг фаолиятини қонунийлаштирган. Дубай шаҳзодаларининг Навоий чўлларидаги ови минтақада айнан сафари туризмни ривожлантириш имконини беради, чунки ушбу ов туризми 13 йилдан буён фаолият юритиб келаяпти. Бу эса у ерда ов туризмга қизиқадиган сайёҳларни кўпроқ жалб қилиш имконини беради. Чунки сафари турлар фақат ов қилиш туризми эмас балки ов қилиш жараёнини кузатиш ва суратга олиш жараёнларини амалга ошириш имконини беради бу эса ўз навбатида ташриф буюрган меҳмонга ўзгача бир завқ беради.

Сафари турларни ривожлантириш мумкин бўлган яна бир ҳудуд бу Нурота тумани-дир, туман ўзининг ажойиб табиат манзаралари, тарихий архитектура ёдгорликлари билан кишиларни мафтун этади. 1975 йилда ташкил этилган ва майдони 17,8 минг гектар бўлган

Нурота тоғ ёнғоқзор-мева қўриқхонаси мавжуд. Бу қўриқхонага кўплаб сафари маршрутларни уюштириш мумкин. Оқтоғнинг жанубий ён бағрида жойлашган шамол таъсирида тебраниб турувчи бахайбат ҳарсанг тошли «Санжигумон», «Кориз қолдиқлар» каби табиат ёдгорлиги туризмнинг муҳим объектларидан бўлиб ҳисобланади. Кўп асрлик зиёратгоҳ «Чашма булоқ» яқинида «Чилистун» масжиди, мадраса, Абул Ҳасан Нурий мақбараси ва қалъаси жойлашган. Қоратоғ тизмасининг жанубий ён бағрида «Сармиш дараси» даги қояларда авлодларимизнинг ҳаёти ва маданиятини акс эттирувчи лавҳалар, расмлар ишланган. Жанубий Нурота тизмасида узунлиги 110 м, абсолют баландлиги 1060 м, майдони 163 м келадиган «Майдон карст ғори», Шимолий Нурота тизмасидаги узунлиги 130 м, абсолют баландлиги 1100 м, майдони 70 м келадиган «Хонаихудо карст ғор» да спелеотуризмни ривожлантириш мумкин. Булардан ташқари, XI асрда бунёд этилган ва XVIII аср бошларигача турган «Работ Малик карвонсаройи» сайёҳларнинг тўхташ жойи, шунингдек савдогарларнинг савдо қилиш жойи бўлган. Работ Малик ёнида минг йиллик тарихга эга бўлган маданий ёдгорлиги-сардоба учрайди. Ер ичига 12 м ботирилган сардобада бутун ёз бўйи муздек ва тоза сув сақланган.

Вилоятнинг яна бир юқори туристик салоҳиятга эга тумани Навбахор туманида жойлашган Сармишсой дарасидир Ушбу дара Қоратоғ тоғининг жанубий ёнбағридаги Нурота тоғларида жойлашган. Ушбу тоғлар Навоий шаҳридан 40км ча узоқликдадир. Сармишсой дараси Ўзбекистон Республикасининг энг ноёб тарихий ва сайёҳлик комплекси. Сармишсойнинг ўсимлик ва ҳайвонот дунёси жуда ажойиб ва хилма-хилдир. Бундан ташқари ушбу дарада бутун Сармишсой дараси бўйлаб оқиб ўтувчи сой мавжуддир. ушбу масканда от ва туяларда сайр қилиш, ов туризми, гастронимик туризм хизматлари ва ҳудуднинг археологик салоҳияти мавжуд.

Хулоса ва таклифлар. Изланишлар натижаси шунни кўрсатадики, Навоий вилоятининг туризм имкониятлари жуда юқори, айниқса сафари туризм учун. Вилоятда сафари туризмни ривожлантириш орқали катта ички имкониятлар юзага келади. Навоий вилоятида сафари туризмни ривожлантириш иқтисодий ўсиш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва жамият тараққиёти учун катта имконият яратади. Биологик хилма-хилликни сақлаш, инфратузилмани яхшилаш, жамоатчилик иштироки ва барқарор амалиётларга эътибор қаратиш орқали манфаатдор томонлар минтақанинг асосий сафари туризм йўналиши сифатида потенциални очишлари мумкин. Навоий вилоятида гуллаб-яшнаётган ва барқарор сафари туризм саноатини ривожлантириш учун давлат идоралари, табиатни муҳофаза қилиш ташкилотлари, маҳаллий ҳамжамият ва хусусий сектор ҳамкорлиги муҳим аҳамиятга эга. Юқоридагилардан келиб чиқиб, Навоий вилоятида сафари туризмни ривожлантириш учун қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз: Айдаркўл, Нурота тоғлари, Қизилқум чўли, ҳамда Сармишсой дараси ҳудудида сафари туризм дестинацияси режасини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш мақсадга мувофиқдир. Лойиҳа мақсадлари қуйидагиларда ўз ифодасини топади:

- сафари туризм бозори талабларига мослаштирилган тўртта янги хизмат турини, туристик маҳсулотларни ва туристик диққатга сазовор жойларини яратиш: иккита чўлда юришга мослашган махсус Нива машинаси ижараси шохобчаси, учта уй ҳайвонлари ёрдамида туя, от, ва эшакда ҳаракатланиш маршрутлари, иккита сафари туризм мақсадларини амалга ошириш ва кузатиш иншоотлари;

- ҳудудда ташриф буюрган сайёҳларга қулайлик мақсадида интернет, ва мобил алоқа воситаларига алоқа яратиб бериш ва шу асосда дестинацияни тарғиб қилиш;

- сафари туризмни ривожлантиришнинг давлат-хусусий шерикчилик ва кластер механизмларидан самарали фойдаланиш тизимини жорий этиш;

- ушбу туристик салоҳиятни янада ошириш мақсадида вилоятнинг чекка ҳудудларида инфратузилмани яхшилаш бўйича аниқ чора-тадбирларни ишлаб чиқиш каби тадбирларни амалга оширишни таклиф қиламиз;

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида” ги Қонуни. 2004 йил 3 декабрь.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт Стратегияси тўғрисида” ги Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 3 декабрдаги “Экотуризмни ривожлантириш чора-тадбирлари ва сув омборларининг сув сақланадиган зоналарида ер майдонларини ажратиш тартибини такомиллаштириш тўғрисида” ги қарори.
4. Биржаков М.Б. Введение в туризм. - М.-СПб.: «Невский фонд», 2011. - С. 23.
5. Воронкова Л.П. история туризма и гостеприимства; издательство “Фаир – пресс”; 2010, с. 132
6. Квартальнов В.А., Романов А.А. Международный туризм: политика развития. - М., 2009. С. 8.
7. Сафаров Б.Ш. Миллий туристик хизматлар бозорини инновацион ривожлантиришнинг методологик-услубий асосларини такомиллаштириш. Докторлик диссертацияси. СамИСИ, 2015 й. - 254 б.
8. Солиев А.С., Усмонов М.Р. Туризм географияси. - Самарқанд: СамДУ, - 2005. - 131 б.
9. Усманова З.И. Ўзбекистонда туристик-рекреацион хизматларни ривожлантириш хусусиятлари ва тенденциялари: иктисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – С.: СамИСИ, 2018. - 56 б.

Интернет сайтлар

1. <http://www.africa.org.ua>
2. <http://rudocs.exdat.com>
3. <http://worlds.travel>
4. <http://www.all-pages.com>

М.Уракова Возможности развития сафари-туризма в Навоийской области.	М.Uroкова Opportunities for the development of safari tourism in the Navoi region.
Аннотация: в данной статье говорится о возможностях развития сафари-туризма в Навоийской области, который в настоящее время развивается очень быстро и считается более актуальным видом туризма по сравнению с другими видами туризма, а также о потенциале Навоийской области в развитии сафари-туризма. Ключевые слова: Сафари-туризм, дикие животные, охота, пустыня Кызылкум, ущелье Сармишсай, Нуратинский район.	Abstract: this article talks about the possibilities for the development of safari tourism in the Navoi region, which is currently developing very quickly and is considered a more relevant type of tourism compared to other types of tourism, as well as the potential of the Navoi region in the development of safari tourism. Keywords: Safari tourism, wild animals, hunting, Kyzylkum desert, Sarmishsay gorge, Nurata region.

Muxayyo Baxrillovna Xamroyeva – “Ipak Yo‘li” turizm va madaniy meros xalqaro universiteti tayanch doktranti

TURIZM SOHASIDAGI HUDUDIIY TRANSPORT XIZMATLARINING IQTISODIIY KO‘RSATKICHLARI TAHLILI

Annotatsiya: maqolada turizm sohasininig rivojlanishida transport sanoatining roli va jihatlari ko‘rib chiqilgan. Transport xizmatlarining iqtisodiy ko‘rsatkichlari tahlil qilingan. Kalit so‘zlar: transport sanoati, turizm sohasi, iqtisodiy ko‘rsatkichlar, havo transporti, temir yo‘l transporti, dengiz turizmi, avtotransport.

Kirish. 2022 - yil yanvar oyida O‘zbekiston Prezident Shavkat Mirziyoyev rahbarligida mamlakatni modernizatsiya qilish va rivojlantirish maqsadida “Yangi O‘zbekistonning

taraqqiyot strategiyasi”[1] qabul qilindi. 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan rivojlanish strategiyasi: barqaror iqtisodiy rivojlanish, ijtimoiy barqarorlik va aholining hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan qator ustuvor yo‘nalishlar va tashabbuslarni o‘z ichiga oladi. Ushbu strategiyaning ba’zi jihatlarini ko‘rib chiqadigan bo‘lsak:

Iqtisodiy islohotlar va investitsiyalar: xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, xususiyl sektorini rivojlantirish, byurokratiyani kamaytirish va biznes muhitini yaxshilashga qaratilgan iqtisodiy sektor islohotlarini davom ettirish. Bunga yangi infratuzilma loyihalarini yaratish, sanoat va turizmni rivojlantirish va qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish kiradi.

Ijtimoiy dasturlar va yashash sharoitlarini yaxshilash: qashshoqlikka qarshi kurashish, sog‘liqni saqlash va ta‘lim olish imkoniyatlarini yaxshilash, bandlik va ish haqi darajasini oshirish va aholini ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirishga qaratilgan ijtimoiy dasturlarga ustuvor ahamiyat beriladi.

Inson kapitalini rivojlantirish: ta‘lim, kadrlar tayyorlash va innovatsiyalarni rivojlantirish orqali inson kapitalini rivojlantirishga e‘tibor. Bunga malaka oshirish dasturlari, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish, yoshlarni qo‘llab-quvvatlash va tadbirkorlikni rag‘batlantirish kiradi.

Davlat apparatini modernizatsiya qilish: uning samaradorligi, shaffofligi va jamiyat oldida ochiqqligini oshirish maqsadida davlat boshqaruvini isloh qilishni davom ettirish. Bunga qonunchilikni takomillashtirish, davlat xaridlari tizimini takomillashtirish, elektron hukumat va raqamli xizmatlarni rivojlantirish kiradi.

Ijtimoiy barqarorlik va xalqaro hamkorlik: tinchlik, barqarorlik va rivojlanishni ta‘minlash uchun boshqa mamlakatlar va xalqaro tashkilotlar bilan xalqaro munosabatlar va hamkorlikni mustahkamlash. Bunga mintaqaviy va xalqaro tashabbuslarda faol ishtirok etish, diplomatik aloqalar va hamkorlikni kuchaytirish kiradi.

Ko‘rib chiqqanimizdak turizm sohasi taraqqiyot strategiyasidan alohida o‘rin olgan. Transport sanoati turizmni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi, chunki u sayyohlarning yashash joyidan manzillariga va orqaga harakatlanishini ta‘minlaydi. Transport sanoati va turizm bir-biri bilan chambarchas bog‘liq va birgalikda odamlarning harakatchanligini oshirish, madaniy tajriba almashish va iqtisodiyotni rivojlantirishga yordam beradi.

Qo‘llanilgan adabiyotlar tahlili: Ushbu maqolani yozishda “Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti 2024- yil yanvar oyi faoliyatning asosiy ko‘rsatkichlari” [2]dan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika Agentligi “O‘zbekistonda turizm statistik to‘plami” [3]dan, “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”[1]dan, A. Y. Aleksandrova “Turizm statistikasi” [4] o‘quv qo‘llanmasidan va O. Y. Osipova “Turizmدا transport xizmati” [5] o‘quv qo‘llanmasidan foydalanildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur jarayonga bag‘ishlab o‘tkazilgan tadqiqotlarda, asosan, taqqoslash usullaridan, shuningdek, ekspert tahlil va bu borada olib borilgan ilmiy xorijiy manbalarni sharhlash usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Turizmда transport sanoatining ba’zi muhim jihatlar:

Havo transporti: aviatsiya uzoq sayohat qilishning eng tezkor va eng qulay usullaridan biri hisoblanadi. Aviatsiya infratuzilmasining rivojlanishi, yangi yo‘nalishlarning ochilishi va aviachiptalarning arzonlashishi turli mamlakatlar va mintaqalarga tashrif buyuradigan sayyohlar sonining ko‘payishiga yordam beradi.

Temir yo‘l transporti: temir yo‘llar sayyohlarni mamlakat ichida va mamlakatlar o‘rtasida tashishning muhim vositasidir. Poyezdlar qulaylik va qulay sayohatni taklif qiladi, ayniqsa shaharlar yoki mintaqalar o‘rtasida harakatlanayotgan marshrutlarda.

Dengiz turizmi: Kruiz kemalari va kemalari sayyohlarga turli mamlakatlar va mintaqalarni o‘rganish, dengiz va okean kruizlaridan bahramand bo‘lish imkoniyatini beradi. Bu o‘yin-kulgi, qulaylik va sayohatni birlashtirgan mashhur dam olish turi. Afsuski, O‘zbekiston geografik joylashuvidan ochiq dengizga yo‘li bolmagani tufayli dengiz turizmini yo‘lga qo‘ya ololmaymiz.

Avtotransport: avtomobil transporti turizmida, ayniqsa ichki yoki mahalliy turida, diqqatga sazovor joylarga sayohat qilishda muhim rol o'ynaydi. Avtomobil ijarasi, avtobus sayohatlari va o'z-o'zini boshqarish sayyohlarga boradigan joylarini yanada moslashuvchan va individual ravishda o'rganishga imkon beradi.

Turizm sohasidagi hududiy transport xizmatlarining ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlarini tahlil qilish turizm sohasi va mahalliy iqtisodiyotlarning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan bir qator omillarni o'z ichiga oladi. Bunday tahlilga kiritilishi mumkin bo'lgan bir nechta asosiy jihatlari:

Texnologik innovatsiyalar: onlayn chiptalarni bron qilish, mobil sayohatni rejalashtirish ilovalari va transport qulayligi kabi transport sanoatida texnologiyaning rivojlanishi bilan sayyohlar sayohatlarini tanlash va optimallashtirish uchun ko'proq imkoniyatlarga ega bo'ladilar.

Transport yo'nalishlarining mavjudligi va undan umumiy foydalanish: sayyohlarning turli xil transport turlaridan foydalangan holda sayyohlik obyektlari va diqqatga sazovor joylariga oson yetib borish yo'llarini baholash. Bunga avtomobil yo'llari, temir yo'l yo'nalishlari, aeroportlar va portlar tarmog'ini tahlil qilish kiradi.

Yo'lovchilar soni va sayyohlik oqimi: sayyohlik mintaqalariga sayohat qilish uchun transport yo'nalishlaridan foydalanadigan yo'lovchilar sonini tahlil qilish. Bunga aeroportlarga kelgan yo'lovchilar soni, temir yo'l sayohatlari soni, avtobuslar va boshqa jamoat transport vositalarida yo'lovchilar oqimi to'g'risidagi ma'lumotlar kiradi.

Transport xizmatining iqtisodiy hissasi: transport yo'nalishlarining mintaqaviy turizm iqtisodiyotiga ta'sirini baholash. Bunga turizmdan to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita daromadlarni tahlil qilish, ish o'rinlari yaratish, infratuzilma investitsiyalari va boshqa iqtisodiy ko'rsatkichlar kiradi.

Xizmat sifati va yo'lovchilarning qoniqishi: turistik transport yo'nalishlarining qulayligi, xavfsizligi va xizmat ko'rsatish sifati o'rganish. Buni yo'lovchilarning so'rovnomalari, transport kompaniyalarining sharhlari va reytinglari, shuningdek yo'lovchilarning shikoyatlari va murojaatlari statistikasi orqali aniqlash mumkin.

Boshqa sohalar bilan aloqalar: transport xizmatlari va sayyohlik sanoatining boshqa tarmoqlari, masalan, mehmondo'stlik, restoran biznesi, chakana savdo va ko'ngilochar xizmatlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish.

Ushbu tahlil mintaqada turizmni rivojlantirish uchun transport infratuzilmasining ahamiyatini baholash, muammoli joylar va takomillashtirish imkoniyatlarini aniqlash va turizm sohasida transport xizmatlarini kuchaytirish va rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish imkonini beradi.

2023-yilning 10 oyi davomida O'zbekistonga kelgan xorijlik sayyohlar soni 4,9 million nafarga yetdi. Shuni ta'kidlash lozimki, oxirgi uch yilda turistlar oqimi qariyb 3 barobar ko'paydi, ya'ni 2021-yilda xorijlik sayyohlar soni 1,8 million nafarni tashkil qilgandi.[2, 12 bet]

Ma'lumot uchun: 2023-yilda O'zbekiston Amerikaning Travel Lemming onlayn sayohat qo'llanmasida dunyodagi 50 ta eng yaxshi sayyohlik yo'nalishi ro'yxatidan joy oldi va 9-o'rinni egalladi. Ushbu qo'llanma har yili dunyo bo'ylab yangi yo'nalishlar va o'ziga xos noyob maskanlar haqida ma'lumot beradi va uni 6 milliondan ko'proq sayohatchi o'qiydi. 2023-yilning 10 oyi davomida turizm xizmatlari eksporti 1 milliard 830 million dollarni tashkil etgan. Bu ko'rsatkich 2018-yilda 1 milliard 041,1 million dollarni tashkil etgandi. 2023-yilda sayyohlar sonining sezilarli darajada oshishi hisobiga turizm xizmatlari eksporti 2 milliard dollarga yetishi kutilmoqda.[3, 15 bet]

Ma'lumot uchun: Dunyodagi 91 ta mamlakat fuqarolari O'zbekistonga kelish uchun vizasiz tartibdan foydalanishi mumkin. Taqqoslaydigan bo'lsak, Qozog'istonga 26 ta, Turkiyaga 41 ta, Gruziyaga esa 56 ta mamlakat fuqarolari vizasiz kela oladi. Qayd etilayotgan natijalar sohaning salohiyati katta ekanligidan dalolat beradi. Shu bois sohada infratuzilma obyektlarini yanada ko'paytirish va ichki turizm imkoniyatlaridan samarali foydalanishga e'tibor qaratilmoqda. O'zbekistonda ichki turizmning rivojlanishini baholash maqsadida MHTI mutaxassislari tomonidan onlayn so'rov o'tkazildi va unda mamlakatimizning barcha

viloyatlaridan 1282 nafar respondent ishtirok etdi. So‘rov natijalari mamlakatimiz bo‘ylab amalga oshirilayotgan sayohatlarning deyarli 50 foizi 4 ta hudud, ya’ni Samarqand (15,8 foiz), Buxoro (9,4 foiz), Toshkent (10,6 foiz) viloyatlari va Toshkent shahri (11,4 foiz) ning hissasiga to‘g‘ri kelishini ko‘rsatdi. Shuningdek, sayohatni qaysi ko‘rinishda amalga oshirasiz, degan savolga respondentlarning 81,2 foizi “mustaqil ravishda”, 15,5 foizi “ish joyidan uyushtirilgan holda”, 2,4 foizi “turoperatorlar yordamida”, deya javob bergan. So‘rov hamyurtlarimiz sayohatga asosan shaxsiy avtomobili (56,8 foiz) va poyezd (17,3 foiz) da chiqishini ko‘rsatdi.[2,12 bet]

Xulosa va takliflar. Transport sanoati turizmni rivojlantirishda katta rol o‘ynaydi, chunki u sayyohlarning harakatchanligini ta’minlaydi va ularga turli yo‘nalishlar o‘rtasida harakat qilish imkonini beradi. Rivojlangan transport infratuzilmasisiz turizm u qadar jadal rivojlana olmaydi. Transport turlarining xilma-xilligi (havo transporti, temir yo‘l, avtobus, dengiz va Daryo transporti) sayyohlarga keng tanlov imkoniyatini beradi va sayyoramizning deyarli har bir burchagiga sayohat qilish imkoniyatini beradi.

Bundan tashqari, transport sanoatining rivojlanishi xalqaro sayyohlik oqimlarining ko‘payishiga, madaniy qadriyatlar almashinuviga va xalqaro aloqalarning mustahkamlanishiga yordam beradi. Turizm va transport o‘zaro bog‘liqdir, ularning hamkorligi iqtisodiyotning gullab-yashnashi va mamlakatlar va mintaqalar o‘rtasidagi ijtimoiy-madaniy munosabatlarni rivojlantirish uchun sharoit yaratishga yordam beradi.

Shunday qilib, transport sanoati turizm infratuzilmasining ajralmas qismi bo‘lib, umuman turizm sanoatining muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega.

Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti (MHTI) mutaxassislari tomonidan o‘tkazilgan so‘rov natijalaridan kelib chiqib, ichki turizmni yanada rivojlantirish uchun quyidagi takliflarni bildirish mumkin:

1. “Turistik mahalla”, “Turistik hudud” maqomiga ega aholi punktlarining reyestrini shakllantirish va elektron platformani ishlab chiqish;
2. asosiy turistik salohiyatdan kelib chiqqan holda har bir hududning o‘z brendini shakllantirish. Ma’lumot uchun: Respublikaning turistik salohiyatini targ‘ib qilish va turistlar oqimini yanada oshirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasining 28 ta xorijiy davlatdagi diplomatik vakolatxonalariga mablag‘ ajratildi, shuningdek, joriy yilning 10 oyi davomida 16 ta xalqaro turistik yarmarkada milliy turizm stendi va tadbirkorlik subyektlari ishtiroki ta’minlandi [3,15 bet].
3. Barcha sohalarida institutsional asos va boshqaruvni isloh qilish orqali tartibga solish, qonunchilik boshqaruv samaradorligi yoki davlat xizmatlarini yaxshilash imkoniyatlarini o‘rganish kerak.
4. Faoliyatning eng muhim sohalarini aniqlash va asboblarni samaradorligini monitoring qilish uchun milliy va mintaqaviy uzoq muddatli harakatchanlik strategiyalari uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlarni to‘plashning huquqiy asoslari va moliyalashtirilishi kafolatlanishi kerak. Bundan tashqari, transport sohasida mahsuldorlik va sifatni oshirish uchun xususiy kompaniyalar uchun teng sharoitlar va bozorga kirish ta’minlanishi kerak.
5. Infratuzilma investitsiyalarini moliyalashtirish uchun xususiy sektor bilan hamkorlikni kengaytirishdan tashqari, masalan, infratuzilma fondlari kabi yo‘l to‘lovlari yoki yer qiymati to‘lovlari kabi sanoat vositalarini baholash kerak.
6. Aholini uzoq muddatli qo‘llab-quvvatlash uchun barcha choralarning ijtimoiy oqibatlarini hisobga olish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. 2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni.
2. Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti 2024- yil yanvar oyi faoliyatning asosiy ko‘rsatkichlari”

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika Agentligi “O‘zbekistonda turizm statistik to‘plami”
4. А. Ю. Александрова «Статистика туризма»
Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti

М.Хамроева	M.Khamroeva
Анализ экономических показателей региональных транспортных услуг в сфере туризма	Analysis of economic indicators of regional transport services in the field of tourism
Аннотация: в статье рассматривается роль и аспекты транспортной отрасли в развитии туристской отрасли. Проанализированы экономические показатели транспортных услуг.	Abstract: the article examines the role and aspects of the transport industry in the development of the tourism industry. The economic indicators of transport services are analyzed.
Ключевые слова: транспортная отрасль, сфера туризма, экономические показатели, воздушный транспорт, железнодорожный транспорт, морской туризм, автотранспорт.	Keywords: transport industry, tourism, economic indicators, air transport, rail transport, maritime tourism, motor transport.

Парвина Аслиддин қизи Холматова – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти таянч докторанти

ЭКОТУРИЗМНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ ВА УЛАРНИ ЎЗБЕКИСТОНДА АМАЛГА ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Аннотация: мақолада экотуризмнинг моҳияти, мақсади ва вазифалари, назарий тушунчаси, шунингдек, Ўзбекистонда экотуризмнинг ривожланишининг устувор йўналишлари кўрсатиб берилган. Бундан ташқари, ушбу мақолада экотуризмнинг ўзига хос жиҳатларини кўриб чиқилган ҳамда унинг ривожланишига таъсир этувчи омилларни ўрганган ҳолда бу муаммога мос таклифлар берилган.

Калит сўзлар: туризм, маданий туризм, экотуризм, қўриқхона, экология, табиий ресурслар, экологик хавфсизлик, экотуризмнинг мақсади, экотуризм хусусиятлари, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, барқарор ривожланиш.

Кириш. Сўнги ўн йилликлар давомида туризм узлуксиз ривожланиб, жаҳон иқтисодиётининг энг тез ривожланаётган тармоқларидан бирига айланиб бормоқда. Ушбу соҳа кўплаб мамлакатлар учун асосий даромад манбаларидан бири ҳисобланади. Туризм замонавий даврнинг энг муҳим соҳаларидан бири бўлиб, одамларнинг эҳтиёжларини қондириш ҳамда аҳоли турмуш сифатини яхшилашга қаратилибгина қолмай, иқтисодиётнинг бир қатор бошқа тармоқларидан фарқли ўлароқ, табиий ресурсларнинг йўқ бўлиб кетишини олдини олишга қаратилган иқтисодий омил ҳамдир. Дарҳақиқат, экотуризм бир томондан, туристик бозорда жадал ўсиб келаётган тармоқ, иккинчи томондан эса инсоннинг табиатга ижобий таъсирига асосланган ва табиатга салбий таъсир кўрсатишининг олдини олишга қаратилган ягона тизимдир.

Бугунги кунда бутун дунё мамлакатлари бўйлаб туризмнинг муҳим тури бўлмиш экотуризм соҳасига бўлган эътибор кундан-кунга кучайиб бормоқда ва ушбу соҳани ривожлантириш учун кенг қўламли ишлар амалга оширилаяпти. Мамлакатимизда ҳам Янги Ўзбекистонни барпо этишда экотуризм соҳасида вужудга келаётган муаммоли ҳолатларни бартараф этиш борасида давлат томонидан бир қатор устувор вазифалар белгиланган. Хусусан, Янги Ўзбекистоннинг 2022-2026-йилларга мўлжалланган Тараққиёт стратегиясининг учинчи устувор йўналишида “Ўзбекистон бўйлаб саёҳат қилинг”¹ дастури доирасида “маҳаллий сайёҳлар сонини 12 млн. нафардан ошириш ҳамда

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони // lex.uz.

республикага ташриф буюрадиган хорижий туристлар сонини 9 млн. нафарга етказиш вазифаси белгиланган. Мазкур вазифанинг бажарилиши мамлакатда экологик туризм соҳасини барқарор ривожлантиришнинг ички имкониятларини чуқур тадқиқ этиш, соҳанинг фаолият самарадорлигини баҳолаш тизимини ташкиллаштириш ва натижада ташриф буюраётган туристлар оқимини кўпайтириш ҳисобига миллий экотуризм тизимини шакллантириш асосида ҳудудларни улкан экологик туризм салоҳиятидан самарали фойдаланиш бўйича илмий-тадқиқотларга эҳтиёж мавжудлигини кўрсатмоқда. Шу туфайли экологик туризмни ривожлантириш ва унинг самарадорлигини ошириш бўйича илмий-тадқиқотлар олиб бориш долзарб мавзу ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Экологик туризмни ривожлантиришнинг замонавий хусусиятлари, унинг экологик ва ижтимоий-иқтисодий роли хорижий олимлар яъни Г.Себаллос-Ласкураин¹, Д.А.Феннелл², К. Линдберг³, Д. Вевер⁴, М.Э. Вуд⁵ ва бошқаларнинг ишларида кўриб чиқилган, Ўзбекистонда ҳам экотуризм билан боғлиқ тадқиқотлар амалга оширилган бўлиб, экотуризмнинг иқтисодий хусусиятларини бевосита Тухлиев Н., Таксанов А.⁶, Тухлиев И.С., Қудратов Ғ.Ҳ., Пардаев М.Қ.⁷ илмий ишларида ҳам учратиш мумкин. Кейинги йилларда ҳам Нигматов А., Шамуратова Н.⁸, Ҳамидов О.⁹, Матёкубов У., Матжонов Б.¹⁰ каби олимлар ҳам Ўзбекистон иқтисодиётида туризм-рекреация ишлари бўйича илмий ишлар олиб борган бўлиб, бу илимий ишларда муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларда экологик туризм индексини аниқланган ҳамда ялпи ички маҳсулотда экотуризм улушини ошириш имкониятларини экологик туризм даромадларини ривожлантириш орқали белгилаб берилган. Аммо шу пайтгача амалга оширилган изланишлар етарли даражада эмас ва мос равишда адабиётларда ҳам кам ёритилган. Ушбу ҳолат мазкур мавзуда тадқиқот олиб боришга асос бўлди.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотни амалга оширишда илмий манбалар таҳлили, статистик маълумотларнинг қиёсий таҳлили, мазмуний таҳлил ҳамда экотуризм ривожлантириш борасидаги ҳулоса ва таклифлар шакллантирилган. Бундан ташқари илмий-тадқиқотни амалга оширишда анализ ва синтез усулидан ҳам самарали фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Экотуризм туризм индустриясининг асосий ресурсини, яъни табиий муҳитни ёки унинг алоҳида компонентларини (табиат ёдгорликлари, ҳайвонлар ёки ўсимликларнинг айрим турлари ва бошқалар) сақлаб қолишдан ҳаётий манфаатдор бўлган ягона туризм йўналишидир. Маҳаллий аҳоли экотуризм жараёнига жалб қилинганда, уларда ҳам бу ресурслардан казиб олиш эмас, балки бошқарув асосида фойдаланишга қизиқиш пайдо бўлади. Бу каби ташаббусларнинг барчаси бугунги кунда жуда ҳам муҳим.

Экотуризмнинг мақсади туризм орқали ҳозирги ва келажак авлодларнинг экологик хавфсизлигини ва узлуксиз ривожланишини таъминлашдан иборатдир. Экотуризм табиий

¹ Ceballos Lascurain, H. Tourism, Ecotourism and Protected Areas: the State of Nature-Based Tourism Around the World and Guidelines for Its Development / H. Ceballos Lascurain; IUCN Publications Services Unit. — Island Press, 1996. — 301 p.

² Fennell, D. A. Ecotourism. 3rd ed. / D. A. Fennell. — London: Routledge, 2007. — 282 p

³ Lindberg, K. Economic Aspects of Ecotourism / K. Lindberg // Ecotourism: a Guide for Planners & Managers. Vol. 2 / K. Lindberg, M. E. Wood, D. Engeldrum (eds.). — Vermont: the Ecotourism Society, 1998. — P. 87—117.

⁴ Weaver, D. B. Sustainable tourism: theory and practice / D. B. Weaver. — Amsterdam; London: Elsevier Butterworth-Heinemann, 2006. — 240 p.

⁵ Wood, M. E. Ecotourism guidelines for nature tour operators / M. E. Wood. — North Bennington: Ecotourism Society, 1993. — 16 p.

⁶ Тухлиев Н., Таксанов А. Экономика большого туризма. Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2001. — 208с. Стр. 13.

⁷ Тўхлиев И.С., Қудратов Ғ.Ҳ., Пардаев М., Туризмни режалаштириш. Дарслик. - Т.: "Иқтисодиёт ва молия", 2010. - 220 б.

⁸ Шамуратова Н.Т. Теория и практика экотуризма на примере Узбекистана// Узбекистан в Центральноазиатском регионе: география, геоэкономика, геоэкология Международная научно-практическая конференция, 2017. -131 с.

⁹ Khamidov, O. Improvement of Management Mechanisms in the Development of Ecological Tourism in Uzbekistan. Ph.D. Thesis, Tashkent State University of Economics, Toshkent, Uzbekistan, 16 November 2017.

¹⁰ Matyakubov, U.; Matjonov, B.; Kalandarov, J. Uzbekistan possesses the most considerable tourist potential in Central Asia. Eur. Fachhochsch. 2016, 2, 96–98...

ва маданий ресурсларни сақлаб қолиши ва айти пайтда маҳаллий аҳолига ҳам, ҳукуматга ҳам иқтисодий фойда келтириши мумкин бўлган энг муҳим фаолият турларидан биридир.

Экотуризмнинг қуйидаги ўзига хос хусусиятлари аниқланган: табиат билан мулоқот қилиш истагини рағбатлантириш ва қондириш; табиатга саёҳат ва бундай саёҳатнинг асосий мазмуни тирик табиат билан, шунингдек, маҳаллий урф-одатлар ва маданият билан танишишдир; табиат ва маданиятга салбий таъсир кўрсатишнинг олдини олиш; экологик ва ижтимоий-маданий табиатнинг салбий оқибатларини минималлаштириш, атроф-муҳитнинг экологик барқарорлигини таъминлаш; табиатни ва маҳаллий ижтимоий-маданий муҳитни муҳофаза қилишга кўмаклашиш; табиат ва табиий ресурсларни муҳофаза қилишга кўмаклашиш; экологик таълим ва хабардорлик; маҳаллий аҳолининг иштироки ва уларнинг табиатни муҳофаза қилишда иқтисодий рағбатлантирувчи туризм фаолиятидан даромад олиши; иқтисодий самарадорлик ва ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлаш; ташриф буюрилган ҳудудларнинг барқарор ривожланишига кўмаклашиш.

2007 йилда Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси томонидан Ўзбекистонда экологик туризм концепцияси қабул қилинди. Ушбу махсус ҳужжатда Ўзбекистон экотуризмнинг экологик ва ижтимоий-иқтисодий, ташкилий-ҳуқуқий масалалари, мақсадлари, салоҳияти, ривожланиши муаммолари ёритилган.¹ Айти пайтда Ўзбекистонда 800га яқин туризм фаолиятини кўрсатувчи туроператорлик фирмалари, 600га яқин меҳмонхоналар, 30дан ортиқ муҳофазага олинган ҳудуд (кўриқхона, миллий боғ, нодир табиат ёдгорликлари ва ҳ.к.)лар, 60 та ўрмон хўжаликлари, фаолият кўрсатмоқда. Шунингдек, Ўзбекистонда 400 дан ортиқ табиатнинг ноёб ёдгорликлари мавжуд. Қуйидаги жадвалда эса Ўзбекистон Республикасидаги сўнгги йиллардаги муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар майдони келтириб ўтилган(1-жадвал).

1-жадвал

Муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар (минг гектар)²

Ҳудудлар	2018	2019	2020	2021	2022
Ўзбекистон Республикаси	1 545,7	1 545,9	1 570,6	3 457,8	4 472,5
Қорақалпоғистон Республикаси	697,0	697,2	700,2	2 589,6	2 870,1
Андижон	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Бухоро	16,5	16,5	16,5	26,8	26,8
Жиззах	68,5	68,5	68,5	68,3	68,3
Қашқадарё	84,9	84,9	84,9	82,9	82,9
Навоий	0,0	0,0	0,0	0,0	734,2
Наманган	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Самарқанд	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4
Сурхондарё	23,8	23,8	23,8	23,8	23,8
Сирдарё	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Тошкент	642,3	642,3	642,3	642,3	642,3
Фарғона	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Хоразм	10,3	10,3	32,0	21,7	21,7
Тошкент шаҳри	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Юқоридаги жадвалдан шуни кўришимиз мумкинки, Ўзбекистон Республикасида муҳофаза қилинадиган ҳудудларнинг майдони 2018 йилдан 2022 йилгача қарийб уч баробарга кенгайтирилган. Ҳудудлардаги салмоқли ўсишлар Қорақалпоғистон Республикаси, Бухоро ва Хоразм вилоятларида кузатилган, энг аҳамиятлиси, Навоий вилоятида

¹ <http://lex.uz.>docs>

² <http://www.stat.uz>

2022-йилга қадар табиий муҳофаза қилинадиган ҳудудлар умуман бўлмаган ва ушбу йилга келиб ҳудудда 734,2 минг гектар майдон ташкил этилган. Бу каби ўзгаришлар табиий ҳудудларга бўлган қизиқишни ортишига ва экотуризм соҳасининг ривожланишига туртки бўлади.

Ўзбекистонда аҳоли турмуш даражасини сезиларли даражада яхшилаш, янги иш ўринлари яратиш ва халқаро алоқаларни мустаҳкамлаш имконини берувчи экотуризмни ривожлантириш бўйича кенг кўламли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Ўзбекистоннинг экотуризм имкониятлари хилма-хил ва бой, жумладан, Уғом-Чотқол давлат табиий боғи, Амударё дельтасидаги соҳилбўйи ўрмонлари, Орол денгизидаги экологик ҳалокат минтақаси, чўл рельефи ва Қизилқум чўли, тоғлар ва Жиззах вилоятининг Фориш туманидаги Нуратин Айдаркул кўли шулар жумласига киради.¹ Ҳозирги босқичда Ўзбекистон экотуризмнинг машҳур йўналишлари бўйича Марказий Осиё давлатлари орасида етакчи ўринлардан бирини эгаллаб турибди.

Хулоса ва таклифлар. Ушбу мақолада экотуризм концепциясининг назарий асослари ва жиҳатлари очиб берилди, юқорида берилган таърифларни умумлаштирган ҳолда айтиш мумкинки, фикримизча, экотуризм – бу, туризмнинг табиий, маданий ва ижтимоий қадриятлар билан мослашадиган ҳамда табиатнинг табиий муҳитда уйғунлашувини тарғиб қиладиган ва маҳаллий аҳолининг турмуш тарзини ўзгартирувчи махсус соҳасидир. Асосий вазифа экотуристлик соҳа тижорат жиҳатидан ўзини оқлаши, экологик жиҳатдан барқарор бўлиши ва маданиятга нисбатан масъулият билан ёндашув механизмини яратишдан иборат. Ўзбекистонда экотуризмни ривожлантириш учун бир қанча вазифаларни белгилаб олишимиз зарур:

- экотуризм таълими ва амалиётининг назарий асосларини ишлаб чиқиш; экотуризм орқали аҳолининг экологик онги ва маданиятини ошириш;
- экотуризм йўналишида таълим ва тарбияни шакллантириш;
- экотуризм мутахассисларини тайёрлаш ва қайта тайёрлаш;
- экотуризм индустриясини ривожлантириш учун махсус қонунларни ишлаб чиқиш ва унинг ҳуқуқий механизмини яратиш;
- экотуризм объектларининг кадастрини юритиш ва уларни комплекс баҳолаш, экотуризм мониторингини ўрнатиш;
- Ўзбекистон ҳудудини экотуризм учун зоналаш, биологик хилма-хилликни сақлаш;
- экотуристлар учун табиатнинг талабларини ўрганиш;
- ҳудуднинг экотуризм имкониятларини аниқлаш ва бошқалар.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда экотуризмни ривожлантириш катта имкониятларга эга бўлиб, мамлакатимизнинг табиий ва маданий салоҳиятини тўлиқ намоён этиш ва иқтисодий самара олиш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони // lex.uz.
2. Allanazarov, K.; Alimov, A. The model of the development of ecotourism in special protected areas. Uzbekistan in the Central Asia Region: Geography, Geoeconomics, Geoecology. In Proceedings of the International Scientific and practical Conference, Tashkent, Uzbekistan, 14–15 June 2019.
3. Ceballos Lascurain, H. Tourism, Ecotourism and Protected Areas: the State of Nature-Based Tourism Around the World and Guidelines for Its Development / H. Ceballos Lascurain; IUCN Publications Services Unit. — Island Press, 1996. — 301 p.
4. Fennell, D. A. Ecotourism. 3rd ed. / D. A. Fennell. — London: Routledge, 2007. — 282 p
5. Khamidov, O. Improvement of Management Mechanisms in the Development of Ecological

¹ Алланазаров, К.; Алимов, А. The model of the development of ecotourism in special protected areas. Uzbekistan in the Central Asia Region: Geography, Geoeconomics, Geoecology. In Proceedings of the International Scientific and practical Conference, Tashkent, Uzbekistan, 14–15 June 2019.

- Tourism in Uzbekistan. Ph.D. Thesis, Tashkent State University of Economics, Toshkent, Uzbekistan, 16 November 2017./
6. Lindberg, K. Economic Aspects of Ecotourism / K. Lindberg // Ecotourism: a Guide for Planners & Managers. Vol. 2 / K. Lindberg, M. E. Wood, D. Engeldrum (eds.). — Vermont: the Ecotourism Society, 1998. — P. 87—117.
 7. Matyakubov, U.; Matjonov, B.; Kalandarov, J. Uzbekistan possesses the most considerable tourist potential in Central Asia. Eur. Fachhochsch. 2016, 2, 96–98...
 8. Шестакова Э.С., Рудик А.Н., Бутова Т.Г. [Functions of Ecological Tourism]. Сервис в России и зарубежом [Service in Russia and Abroad], 2016, iss. 2 (63), pp. 239–252. Available at: <https://readera.org/140205474> (accessed 12.03.2021).
 9. Weaver, D. B. Sustainable tourism: theory and practice / D. B. Weaver. — Amsterdam; London: Elsevier Butterworth-Heinemann, 2006. — 240 p.
 10. Wood, M. E. Ecotourism guidelines for nature tour operators / M. E. Wood. — North Bennington: Ecotourism Society, 1993. — 16 p.
 11. <http://lex.uz>
 12. <http://wwwstat.uz>
 13. Тўхлиев И.С., Кудратов Ғ.Ҳ., Пардаев М., Туризмни режалаштириш. Дарслик. - Т.: "Иқтисодиёт ва молия", 2010. - 220 б.
 14. Тухлиев Н., Таксанов А. Экономика большого туризма. Т.: «Узбекистон миллий энциклопедияси», 2001. — 208с. Стр. 13

П.Холматова	P.Kholmatoeva
Экономическое и социальное значение развития экотуризма в Узбекистане	Economic and social significance of developing eco-tourism in Uzbekistan
Аннотация: в статье описаны сущность, цели и задачи экотуризма, теоретическая концепция, а также приоритетные направления развития экотуризма в Узбекистане. Кроме того, в данной статье рассматриваются конкретные аспекты экотуризма и, изучив факторы, влияющие на его развитие, вносятся соответствующие предложения по данной проблеме.	Abstract: the article describes the essence, goals and tasks of ecotourism, the theoretical concept, as well as the priority directions of the development of ecotourism in Uzbekistan. In addition, this article examines the specific aspects of ecotourism and, having studied the factors influencing its development, makes appropriate proposals for this problem.
Ключевые слова: туризм, культурный туризм, экотуризм, заповедник, экология, природные ресурсы, экологическая безопасность, цель экотуризма, особенности экотуризма, охрана окружающей среды, устойчивое развитие.	Keywords: tourism, cultural tourism, ecotourism, reserve, ecology, natural resources, environmental safety, purpose of ecotourism, features of ecotourism, environmental protection, sustainable development.

Kamol Sharifovich Yuldashev — Ipak yo‘li xalqaro turizm va madaniy meros universiteti tayanch doktoranti, Buxoro davlat universiteti o‘qituvchisi

SAYOHATNI MUSTAQIL REJALASHTIRISHDA QO‘LLANILADIGAN AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA UNING BOSQICHLARI

Annotatsiya: maqolada sayohatni mustaqil tuzishda afzalliklar hamda uning bosqichlari ketma-ketlikda tahlil qilinib, statistik ma’lumotlar orqali yoritilgan. Turpaketni mustaqil loyihalashtirish jarayonida asosiy va qo‘shimcha turistik xizmatlar, ya’ni havo va temir yo‘l transportlari chiptalari, mehmonxona, ovqatlanish xizmatlarini turli xil veb-sahifalar va boshqa metodlar orqali band qilish yo‘llari haqida tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: mustaqil turizm, sayohatni mustaqil rejalashtirish, onlayn band qilish tizimlari, mustaqil turistlar uyushmasi, sayohatni mustaqil ravishda uyushtirish bosqichlari.

Kirish. Bugungi kunga kelib zamonaviy turistlar o‘z sayohati davomida erkinlikni afzal ko‘rishmoqda. Ularga o‘zlari xohlagan tezlikda harakatlanish va ehtiyojlariga javob bera oladigan xizmatlar zarur. Bugungi kunga kelib sayohatni mustaqil shakllantirishda internet

texnologiyalarining rivojlanganligi sababli, xorijiy turist uchun til bilish darajasi yoki boradigan destinatsiya haqida ma'lumotlar to'plashda qiyinchilikka duch kelishmayapti. Bundan tashqari, sayohatni mustaqil rejalashtirish jarayonida turist turli sohalarga tegishli bilimlarga ega bo'lishi mumkin va birinchi navbatda boradigan hududning tarixi, geografik joylashuvi, qaysi xorijiy tillarda suhbatlashishi kabi omillarini o'rganishi talab etiladi. Turmarshrutni rejalashtirayotgan turist, hududning tarixiy obyektlari va arxitekturasini, tabiiy manzaralari va iqlimi, shaharlar joylashuvi va transportdan foydalanish imkoniyatlari, mahalliy aholining madaniyati, turmush tarzi va urf-odatlarini haqida izlanishlar olib borishiga majbur bo'lishi unga o'zini shaxs sifatida rivojlantirish va dunyoviy bilim olishga sabab bo'ladi. Sayohat marshrutini loyihalashda insondan san'at, tajriba va ilm-fan, intellektual va ijodkorlik kabi jihatlari talab etadigan ishdur [1]. Mustaqil turistlar oqimini yanada oshirishda, ularning mamlakat hududi bo'ylab erkin harakatlanishini ta'minlash, ularga qo'shimcha qulayliklar yaratish maqsadida bugungi kunga kelib O'zbekistonning turistik hududlari hamda chekka hududlariga ham e'tibor kuchaymoqda. Bunga misol qilib mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda turizm industriyasining hissi katta ahamiyatga ega ekanligini mamlakat Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev bir necha bor ta'kidlagan. Xususan 2024-yil 12-yanvardagi Respublikaga xorijiy turistlar sonini keskin oshirish hamda ichki turizmni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PF 9-son Farmonida [2], xalqaro nufuzli turistik va marketing raqamli platformalarida respublikaning milliy turizm mahsulotlari va xizmatlarini joylashtirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi loyihalarini ishlab chiqish vazifasi yuklatildi. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad mamlakatdagi turistik infratuzilma va xizmatlar sifatini dunyoga tanishtirish va platforma orqali barcha mustaqil turistlar o'z tur marshrutlarini tuzishda qiyinchiliklarsiz amalga oshirishdan iboratdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sayohatni mustaqil amalga oshirish va uni loyihalashtirishda qo'llaniladigan axborot texnologiyalar ketma-ketligi va uning bosqichlari haqida ko'plab xalqaro olimlar o'z tadqiqotlarini olib borishgan, xususan A.I. Ziryaynov, I.S. Ziryaynova, “Технология планирования самостоятельного путешествия” nomli maqolasida, Abbey Collins, Losev, Daniil Alekseyevich, Использование информационных технологий при организации самостоятельных туристов, Ana Figueroa, FIT Travel: All About Independence, Bianchi, C. (2016). Solo holiday travellers: Motivators and drivers of satisfaction and dissatisfaction, Sunthorn Boonkaew, Chawapong Nui-Suk. B, Somnuk Aujirapongpan. C, Natthakarn Nuanjan. D, Timpika Taojoo. E, Jaturon Jutidharabongse. F, New normal tourism behavior of free independent travelers in the covid-19 pandemic kabi mavzularda maqolalarni e'lon qilib, sayohatni mustaqil tashkil etishdagi afzalliklar va noodatiy turlardagi mavjud bo'ladigan ijobiy va salbiy tomonlar haqida ta'kidlab o'tishgan. Ammo turistik xizmatlarni bosqichma bosqich amalga oshirish hamda ushbu xizmatlarni band qilish jarayonida qanday axborot texnologiyalaridan foydalanish kabi ko'rsatmalar ishlab chiqilmagan.

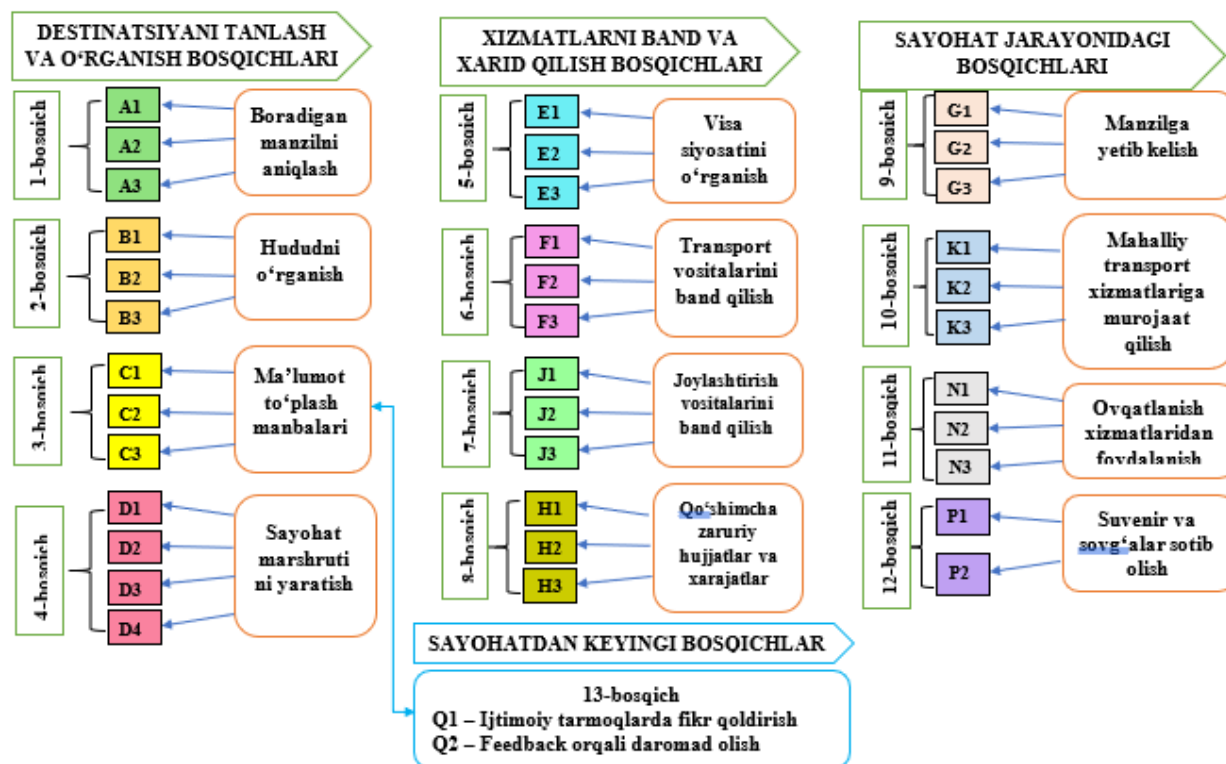
Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu mavzuda tadqiqot olib borish jarayonida asosan turistik xizmatlarning veb-sahifalari, expert xulosalari, mustaqil turistlar uyushmasi sharhlaridan kelib chiqib tahlil qilish usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Axborot texnologiyalar, internet aloqalar, ijtimoiy tarmoqlar rivojlangan asrda zamonaviy turistlar ya'ni o'z sayohatlarini mustaqil, vositachilarsiz amalga oshirishni xohlovchilar kategoriyasi shakllanmoqda. Bunday yondashuv o'z navbatida turist, o'zining harakatlanish tezligi va didiga mos ravishda noyob turni tashkil etishiga sabab bo'ladi. Bundan tashqari mustaqil turist o'z budjeti va sayohat davomiyligini to'liqligicha nazorat qiladi, o'ziga yoqtirgan transport va turar joy turini tanlaydi. Oqibatda, sayohatni mustaqil tashkil etish turistga mahalliy aholi va hamrohlik qiladigan gidlar bilan yaqinroq bog'lanish imkoniyatini beradi. Mahalliy mutaxassislar hamrohligida esa turist hudud madaniyati bilan tanishish, sayohatni yanada hayajonli va samimiy o'tishini kafolatlaydi [3]. Nazarimizda, sayohatni mustaqil tashkil etishning afzalliklari quyidagilardan iborat: tanlash erkinligi, moslashuvchanlik, tejamkorlik, haqiqiy tajriba, shaxs sifatida yuksalish, yoqimli taassurotlar kabi xususiyatlardan iborat.

Bir qarashda sayohatni mustaqil tuzish yuqorida ko'rsatilgan afzalliklar va o'zining

jozibadorligi bilan har bir turistni o‘ziga jalb qilish ehtimoli kattaligidan dalolat beradi. Bundan tashqari ushbu afzalliklarga olib keladigan asosiy jihat bu turmarshrutni shakllantirish texnologiyasining bosqichma-bosqich amalga oshirilishi bo‘lib hisoblanadi. Standart turmarshrut asosiy xizmatlardan parvozlar, turarjoy, sug‘urta va transferlarni o‘z ichiga oladi.

Sayohatni mustaqil tuzish texnologiyasi va sayohat rejasini mukammal tuzishda turli xil vositalar, ilovalar, platformalar hamda resurslardan foydalanishni o‘z ichiga oladi va uning bosqichlari quyidagi 1-rasmda ifodalangan.

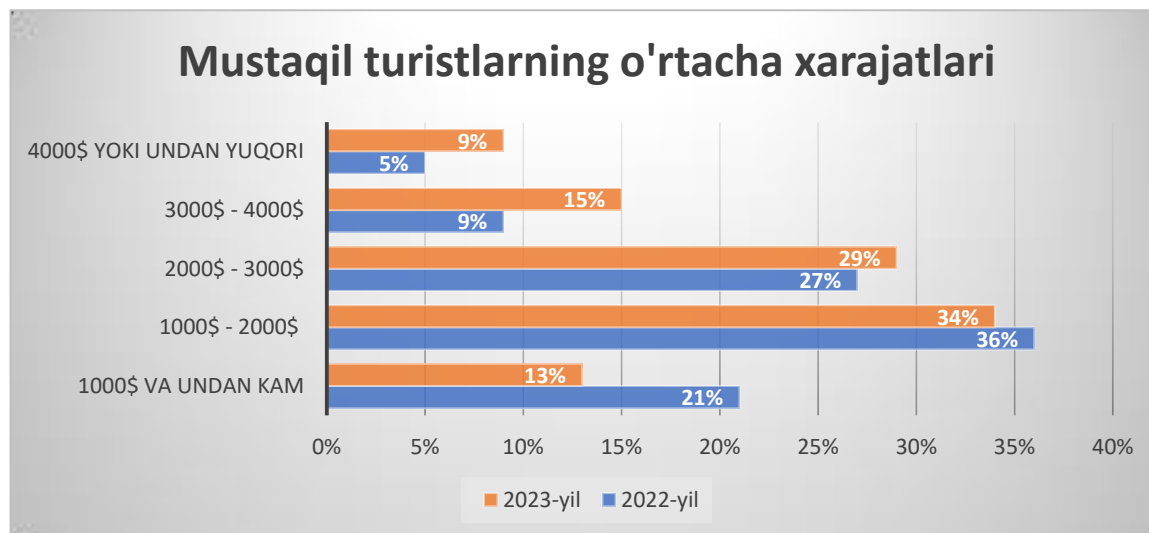
1 – Rasm. Sayohatni mustaqil ravishda uyushtirish bosqichlari (1-13-bosqichlar)

1-bosqich. Mustaqil sayohatni amalga oshirishda boradigan manzilni aniqlashdan boshlash lozim. Inson qayerga borishini xohlayotganiga esa ta’sir qiluvchi 3 ta asosiy jihatni tashkil etib rasmda A1, A2, A3 deb belgilangan.

A1 – qaysi sayohat turini tanlash (sarguzasht, madaniy, sport turizmi va h.k). Turizm industriyasi rivojlangan ko‘plab mamlakatlar mavjud va ularning har biri ixtisoslashtirilgan turistik turlarga ega. Masalan, Solo Travel Statistics 1118 kishi o‘rtasida o‘tkazgan so‘rovnoma natijasi asosida bergan ma’lumotlariga ko‘ra, mustaqil turistlar kruiz turlarni 24%, sarguzasht turlarni 29.41%, shahar bo‘ylab sayohatlarni 23.70%, turistik joylardan uzoqda mahalliy aholi bilan muloqot qilishni 42.69%, piyoda yurish 40.70%, sohilda dam olish 31.50%, hashamatli tur 13.50%, hamroh bilan 47.15%, safari turlar 29.60%, sport va golf 2.75%, chang‘ida uchish 2.28% va boshqalar 22.49% ni tashkil etgan [4].

A2 – Insonning moliyaviy ahvoli. Turist o‘z budjetiga qarab sayohatni tuzadi va ushbu sayohat uchun qancha mablag‘ sarflashini ham oldindan belgilab oladi. Sayohat uchun sarflanadigan xarajatlarni aniqlashda parvozlar, turarjoy, oziq-ovqat, o‘yin-kulgi, visa, sug‘urta va xaridlarni inobatga olish talab etiladi. Solo Travel Statistics bergan ma’lumotiga ko‘ra, mustaqil turist sayohati davomida aviachiptani inobatga olmagan holda haftalik sarf-xarajatlari 2-rasmda ko‘rsatilgan.

A3 – Sayohatga boradigan qulay vaqt. Vaqt omili sayohatga turli yo‘llar bilan ta’sir qilishi mumkin ya’ni, turistik mavsum nomavsumiy paytdagi sayohat. Turli mamlakatlarda turistik mavsum yilning har xil vaqtida to‘g‘ri keladi. Misol uchun O‘zbekistonda turistik mavsum bir yilda ikki martaga to‘g‘ri keladi, bu aprel-may va sentabr-oktabr oylari, chunki ushbu davrlarda mamlakat iqlimi o‘rtacha 20-25 C daraja atrofida bo‘ladi.

2-

Rasm. Mustaqil turistlarning bir haftadagi sarflangan mablag'lari

Sayohatni qaysi vaqtda tanlash turistning xarajatlari bevosita ta'sir etadi. Solo Travel Statistics yuqorida o'tkazgan so'rovnoma natijasi asosida bergan ma'lumolari 3-rasmda ko'rsatilgan.

Yanvar	Fevral	Mart	Aprel
24.58%	29.45%	30.07%	44.85%
May	Iyun	Iyul	Avgust
47.79%	26.39%	18.91%	20.72%
Sentabr	Oktabr	Noyabr	Dekabr
55.27%	56.96%	30.80%	21.63%

3-Rasm. Mustaqil turistlar sayohatga boradigan vaqtlari

Booking.com 2022-yilda 32 davlatdan iborat bo'lgan 30000 dan ortiq ishtirok etgan turistlar orasida o'ziga xos tadqiqot olib borganda, ulardan 26% turistik nomavsumiy paytda sayohat qilishni afzal ko'rishgan [5].

2-bosqich. Hududni o'rgansih. Ushbu 3 bosqichli jarayonlar rasmda B1, B2, B3 deb belgilangan.

B1 – hududning geografik xaritasi bilan tanishish. Geografik xarita turistga boradigan hudud qaysi qit'ada joylashganligi, iqlimi, mamlakat poytaxtini va shaharlar ketma-ketligi, diqqatga sazovor joylarning joylashgan nuqtalari haqida ma'lumot to'plashga imkon beradi.

B2 – hududning atrofidagi mamlakatlarni o'rganish. Chegaradosh mamlakatlarni o'rganishning afzal tomonlari uzoq vaqt sayohat qilishni rejalashtirgan turist bir vaqt ichida bir necha mamlakatlarga sayohat qilish imkoniga ega bo'ladi. Masalan Ispaniya davlatining hududini ko'rib chiqsak, mamlakat ikki qit'a Afrika va Yevropada joylashgan. Demak bu turist bir martaga ikkita qit'ani ham bir vaqtda sayohat qilish imkonini beradi. Shunga qarab turist o'z turistik marshrutini tuzadi.

B3 – hududdagi shaharlar joylashuvi. Hududning turistik joylarini va ularga tashrif buyurish ketma-ketligini aniqlash bu turistga vaqtni tejash va undan unumli foydalanish, ko'proq joylarga tashrif buyurish imkonini beradi.

3-bosqich. Turistik marshrutlar haqida ma'lumotlarni to'plashning uch bosqichi tavsiya etilib, rasmda C1, C2, C3 deb belgilandi.

C1 – mamlakatning rasmiy turistik veb-sahifasini tahlil qilish. Rasmiy turistik veb-sahifalardan turistik obyektlar, ixtisoslashtirilgan turistik agentliklardan xilma-xil turlar, turistik xizmatlar, narx siyosati va boshqa ma'lumotlarni isloh qilish imkonini beradi.

C2 – ilmiy ommabop va badiiy kitoblardan turistik obyektlar tarixi haqida chuqur ma'lumotga ega bo'lish imkonini beradi. Yana bir ommabop qidiruv tizimi bu Google. Masalan, “X da nimalarni ko'rish mumkin”, “Y da eng qiziqarli joylar” yoki “Z dagi diqqatga sazovor

joylar” deb qidiruvga berib ko’pgina ma’lumotlarni olish mumkin. 2023-yilga kelib eng ko’p ishlatiladigan qidiruv tizimi statistik ma’lumotlariga ko’ra Google qidiruv tizimi 90.68% bilan birinchi o’rinni egalladi, undan keying o’rinlarni Bing 3.23%, Yahoo 3.17%, Naver 0.48%, DuckDuckgo 0.35% va boshqalar 2.09% ni tashkil etdi. Dunyoda 90% dan ortiq odamlar o’z savollariga javob olish uchun har kuni Googleden foydalanishadi. Natijada, Google qidiruv tizimi har kuni 1,5 milliard veb-saytni skanerlab, 8,5 milliarddan ortiq so’rovlarni qayta ishlaydi. Bundan tashqari “mehmonxona” so’zi bilan qidiruvni amalga oshirganlar 2024-yil fevral oyiga kelib 41 100 000 ni tashkil etgan bo’lsa, “band qilish” so’zi 35 000 000, “aviachiptalar” 29 700 000, kabi turizm sohasiga tegishli kalit so’zlarni ishlatgan holda qidirshgan. Google Keyword Planner bergan ma’lumotlariga ko’ra, “mustaqil sayohat” iborasi qidiruv tizimida oyiga o’rtacha 40 500 kishini tashkil etmoqqa, bu ko’rsatgich 2019-yilga nisbatan 49% ga o’sishga erishdi [6].

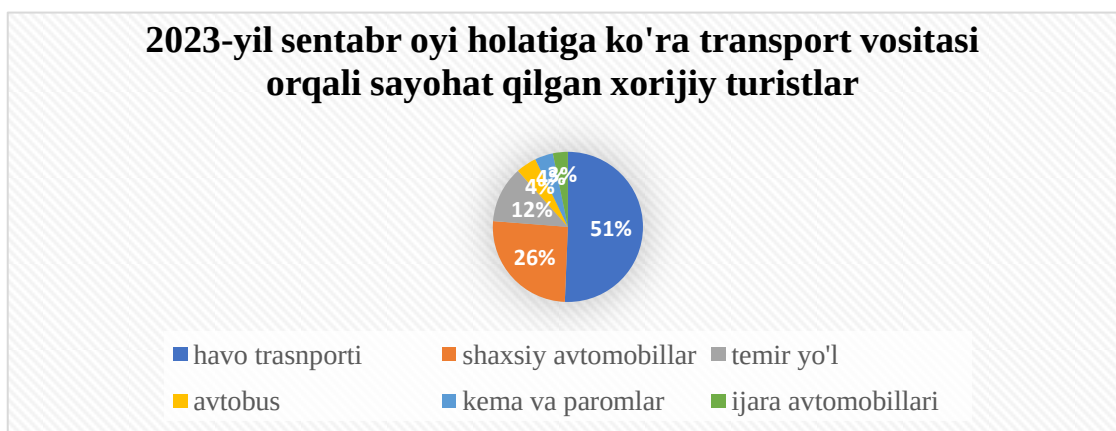
C3 – bundan tashqari eng aniq va foydali ma’lumotlarni oldin o’sha hududga tashrif buyurgan yaqin do’stlar, tanishlardan olish mumkin. Sababi tashrif buyurganlarning tajribasi amalda ko’proq yordam beradi. Misol uchun mamlakat ichida mavjud holat, insonlarning xulq-atvorlari va madaniyati, valuta ayri boshlash tartibi, milliy ovqatlar turlari va narxlari, mahalliy transport vositalari, nima mumkin va nima mumkin emasligi haqidagi ma’lumotlar olish mumkin.

6-bosqich. Transport vositalarining turlari va ularni band qilish jarayonlari rasmda F1, F2, F3 deb belgilandi.

F1 – Birinchi navbatda chet mamlakatga tashrif buyurish uchun aviachiptalarni band qilishdan boshlanadi. Buning uchun boradigan manzilni oldindan aniqlab, keyinchalik narxlarni maxsus ixtisoslashtirilgan veb-sahifalarda kuzatib borish imkoniyatiga ega bo’lish mumkin. Kuzatuvni **3-6** oy tashrif buyurishdan oldin boshlash maqsadga muvofiq, ushbu davrda turist dunyoda mashhur skyscanner.com, uber.com, cheapflights.com.au, aviasales.uz, rainair.com, uzairways.com kabi qidiruv tizimlaridan foydalanishi mumkin. Open Trends 2024-yil yanvar oyida internetdagi eng mashhur avia veb-saytlar reytingini e’lon qilgan va unda irtc.co.in 132,59, uber.com 114,55, Ryanair.com 88,62, Expedia.com 85,73, aa.com 74,54, Flightaware 68,52, yuro-zapad.com 64,44, united.com 63,23, flightradar24.com 62,17, skyscanner.net 61,6 million kishi tashrif buyurishgan [7].

F2 – mamlakat ichidagi shaharlar o’rtasida harakatlanadigan temir yo’l chiptalarini <https://eticket.railway.uz/> web-sahifasidan onlayn tarzda band qilish mumkin (O’zbekiston misolida). Temir yo’l tarmoqlari shaharlararo harakatlanadigan eng qulay transport vositasi hisoblanadi. Temir yo’l chiptalarni band qilishda mamlakatdagi turistik mavsumlarni ham inobatga olish lozim.

F3 – maxsus transport turlari, masalan, paromlar, yaxtalar va shunga o’xshash transport vositalari uchun chiptalarni <https://book.aferry.com> web-sahifasidan band qilish mumkin.

4-Rasm. Transport turlari orqali sayohat qilishgan xorijiy turistlar

Statista.com bergan ma’lumotlariga ko’ra 2023-yil sentabr oyiga qadar havo transporti orqali 50.3%, shaxsiy avtomobilar 25.4%, poyezdlar 12.1%, avtobuslar 4.4%, kema yoki paromlar 3.9% va ijara olingan avtomobillar 3.2% orqali xorijiy turistlar o’z sayohatlarini amalga oshirishgan.

Hozirda har bir zamonaviy turist ijtimoiy tarmoqlarda faol bo‘lib, o‘zining yetarli darajadagi auditoriyasiga ega. Bugungi kunga kelib turistlar Instagram, Facebook, Twitter va Tik Tok kabi ijtimoiy tarmoqlarda o‘z sayohatlari bilan faol bo‘linishadi. Ular fotosuratlar, video lavhalarni doimiy ravishda yuklab borishadi. Diqqatga sazovor joylar, mehmonxonalar, restoranlar va boshqa tashrif buyurgan joylari haqidagi taassurotlari bilan o‘rtoqlashishadi. Ba’zi bir turistlar esa, o‘zlarining bloglari yoki YouTube kanallarini yaratadilar. Turizm industriyasidagi statistik ma’lumotlarni olib boradigan Mize blog sahifasi ma’lumotlariga ko‘ra, deyarli 74% turistlar o‘z sayohatlari davomida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishadi. Turizm yo‘nalishi Instagram sahifasida o‘rtacha 1,41%, Twitterda 0,04%, Tik Tokda 8,74% va Facebookda 0,27% jalb qilish darajasini tashkil etadi [8]. Keyingi jarayon oila a‘zolari va yaqin do‘stlarga tavsiyalar berish. Statista bergan ma’lumotlariga ko‘ra, turist sayohatga chiqishdan oldin qaysi axborot vositalari boradigan manzilni tanlashda katta hissa qo‘shgani haqidagi statistikasi ijtimoiy tarmoqlardan 75%, TV kanallar, axborotlar va kinolardan 64%, oila va do‘stlardan 47% ni tashkil etgan. Hozirgi kunga kelib o‘nlab mustaqil turistlar uyushmasining veb-sahifalari tashkil etilgan bo‘lib, ushbu uyushmaga a‘zo bo‘lgan mustaqil turistlar sayohatlaridan keyin sharh qoldirish, tavsiyalar berish va maqolalar yozish evaziga daromad olishlari ham mumkin bo‘ladi [9].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, sayohatni mustaqil tashkil etishdagi bosqichlar va jarayonlar boradigan manzil va turistning xohish-istaklariga qarab farq qilishi mumkin. Biroq yuqorida sanab o‘tilgan jarayonlar mustaqil turistga sayohat jarayonini boshqarib undan maksimal darajada zavqlanishiga olib keladi. Yuqoridagi xalqaro tajribalardan kelib chiqib, mustaqil turistlarni mamlakatimizga ko‘proq jalb qilish, turistik xizmatlar haqida oson va tez ma’lumotga ega bo‘lish va band qilish jarayonini takomillashtirishga erishish maqsadida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Mamlakatdagi barcha turistik xizmatlar, turizm sohasida faoliyat olib borayotgan obyektlar va subyektlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri band qilish imkonini beruvchi bir tizimda jamlangan milliy onlayn platformani yaratish va uni jahon turizm bozorida ya‘ni mustaqil turistlar uyushmalarida targ‘ib qilish;
2. Mamlakat ichida mustaqil turistlar bemamlol harakatlanishi ta‘minlash maqsadida aeroport va temir yo‘l vokzallari, turistik obyektlari, supermarketlar, restoran va shunga o‘xshash ovqatlanish maskanlari hududlarida internet tarmoqlarida ulanish imkonini beruvchi wi-fi zonalarini tashkil etish;
3. Mamlakat hududida kirish joylarida (aeroport, temir yo‘l chegaralar) uyali aloqa vositalarni ta‘minlash maqsadida sim karta sotuvchi shoxobchalarni o‘rnatish.

Yuqorida berilgan takliflar nazarimizda vositachisiz tashrif buyurmoqchi bo‘lgan mustaqil turistlar uchun barcha turistik xizmatlarga ega bo‘lishda ortiqcha qiyinchiliklarsiz amalga oshirish ehtomoli yuqori bo‘lishini taxmin qilish mumkin. Bu esa kelajakda mustaqil turistlar oqimining o‘sishiga bevosita ta’sir etuvchi omil bo‘lib hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. А.И. Зырянов, И.С. Зырянова, Технология планирования самостоятельного путешествия, Географический вестник, 2013, 2 (25).
2. Respublikaga xorijiy turistlar sonini keskin oshirish hamda ichki turizmni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni, 2024-yil 12-yanvar, PF 9-son.
3. Alok Singh, Independent Travel, Travel Planning Tips, <https://www.goworldtravel.com/>.
4. Solo Travel statistics 2023, <https://www.condorferries.co.uk/solo-travel-statistics>.
5. Climate, Community and Choice: Booking.com Reveals the Trends Shaping Sustainable Travel in 14 april, 2022.
6. Abbey Collins, Changing Tides in Hospitality: The Solo Traveler's Influence, 2.11.2023.
7. Open.Trends, Top websites in Worldwide (Airlines Industry), January 2024, <https://www.semrush.com/trending-websites/global/airlines>.
8. Positive and negative effects of social media on the Tourism industry, 15.06.2022, <https://mize.tech/blog/>.

9. Social media has the Greatest Influence on Travel Destination Choices, Jun 6, 2023, <https://www.statista.com>.

К.Юлдашев Информационные технологии, используемые при самостоятельном планировании путешествия и его этапы	K.Yuldashev Information technologies used in independent travel planning and its stages
Аннотация: в статье последовательно анализируются и освещаются статистическими данными преимущества самостоятельного планирования поездки и ее этапы. В процессе самостоятельного проектирования турпакета были разработаны рекомендации по способам бронирования основных и дополнительных туристических услуг, то есть авиа- и железнодорожных билетов, гостиницы, услуг общественного питания через различные веб-страницы и другие способы. Ключевые слова: самостоятельный туризм, неорганизованные туры, клубы самостоятельных туристов, интернет-технологии, системы онлайн-бронирования, этапы организации поездки самостоятельно.	Abstract: in the article, the advantages of independent planning of the trip and its stages are analyzed sequentially and illuminated by statistical data. In the process of independent design of the tour package, recommendations were developed about ways to book basic and additional tourist services, that is, air and railway tickets, hotel, catering services through various web pages and other methods. Keywords: free independent tourism, unorganized tours, independent travelers' clubs, information technologies, online booking systems, stages of organizing a trip independently.

Анжим Айдосбаевна Ембергенова – Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети тадқиқотчиси

ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ЗАМОНАВИЙ ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аннотация: ушбу мақолада Қорақалпоғистон Республикасида замонавий туризм ва хизмат кўрсатишнинг моҳияти, муаммолари, инновацион фаолияти ҳақида айтилган. Smart-туризмнинг таклиф этилаётган таърифи ақлли технологиялардан фойдаланиш орқали истеъмолчи учун туристик хизматнинг қўшимча қиймати кўрсатилган. Калит сўзлар: Smart-туризм, ақлли технологиялар, замонавий шаҳарлар, ахборот ва коммуникация, “Ақлли” туман, шаҳар ва маҳалла, экстремал туризм.

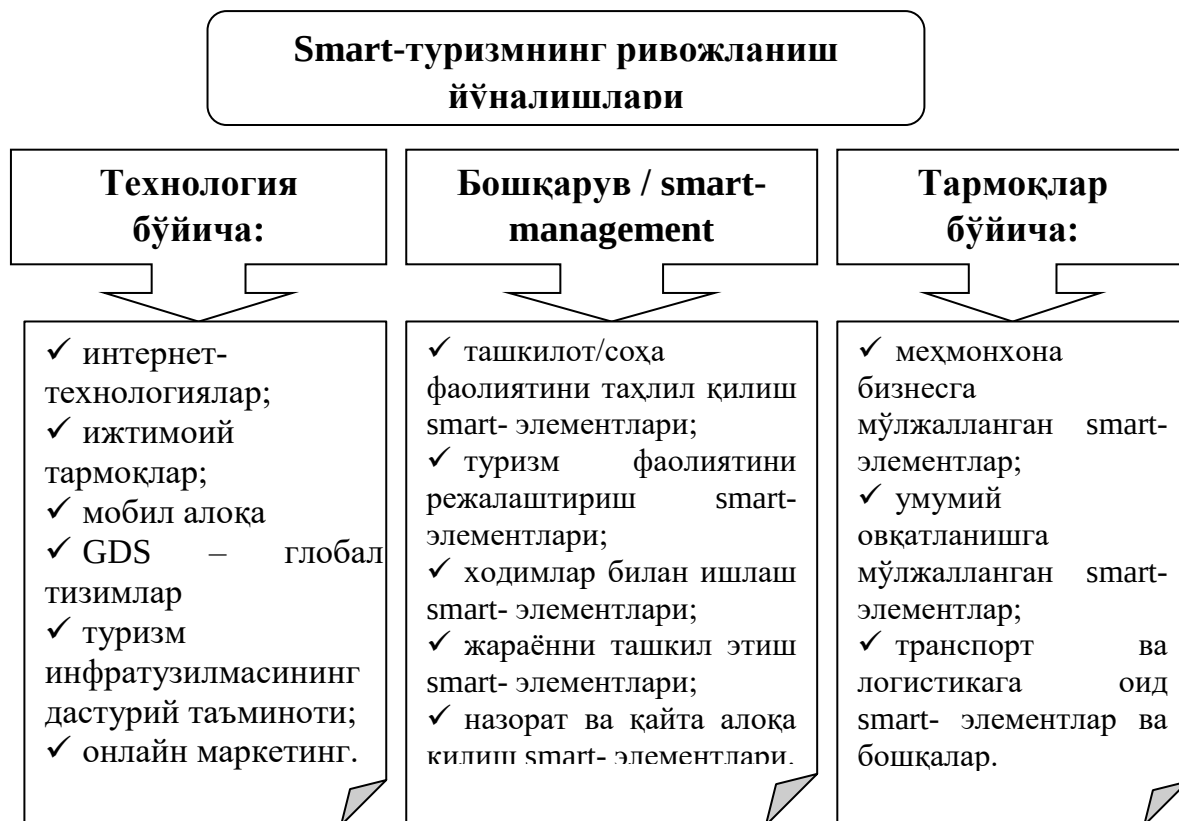
Кириш Smart-туризм («Ақлли туризм») – бу туризм индустрияси ва инновацион S&R технологиясини биргаликда ривожлантириш модели бўлиб, бу нафақат туризм индустриясини ривожлантиришнинг келажакдаги тенденцияси, балки замонавий хизмат кўрсатиш соҳасини ўзгартириш ва модернизация қилишнинг калити ҳисобланади. Smart-туризмнинг таклиф этилаётган таърифи ақлли технологиялардан фойдаланиш орқали истеъмолчи учун туристик хизматнинг қўшимча қийматини олишга ағдарилади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Умуман олганда, яқин йилларда республикамиз ҳудудларида, шу жумладан Қорақалпоғистон Республикасида туризм соҳасини ривожлантириш бўйича улкан ишлар амалга оширилган. Буни қабул қилинган ҳукумат қарорлари ва улар доирасида амалга оширилган ишлар қўламларида кўриш мумкин, илмий-услубий асосларини яратиш бўйича илмий-тадқиқотлар М.К.Пардаев, И.С.Тухлиев, А.Абдуллаев, К.Муфтайдинов, Х.Айбешов, Н.Т.Тухлиев[6], Б.Н.Навруз-зода, Н.С.Ибрагимов [7], О.Н.Хамидов, Б.Ш.Сафаров[8], М.Т.Алиева, А.А.Эштаев, А.Т.Мирзаев, А.Н.Норчаев, Ш.Р.Файзиева, С.Салаев, Б.Олланазаров, Ш.С.Сайфутдинов[10] каби олимларнинг илмий ишларида баён этилган. Бевосита Қорақалпоғистон Республикасида туризм соҳасининг янги йўналишларини ривожлантиришга М.Халимова, Б.Исмаилов ва бошқа олимларининг илмий ишлари бағишланган.

Тадқиқот методологияси: Ушбу мавзунини ўрганиш учун қуйидаги усуллардан фойдаланилди, таҳлил, индукция, дедукция ва кузатиш методларидан. График усулда таҳлил қилиш ва расмий статистиканинг расмий манбаларидан маълумотлар тўплаш

тақдим этилди.

Таҳлил ва натижалар. Smart-туризм йўналиши ҳудудда туризмни режалаштириш, қиймат занжирига барқарорлик таъминлаш, туристик тажрибаларга технологияларни жорий этиш ва хизматлар кўрсатиш, ресурсларни самарали бошқариш ва сайёҳларнинг эҳтиёжлари ва хатти-ҳаракатларига жавоб бериш қобилиятини бирлаштиради. Smart-туризмни қуйидагича таснифлаш мумкин (1-расм).

1-расм. Smart-туризмнинг ривожланиш йўналишлари¹

Кўплаб замонавий шаҳарлар сайёҳлар учун тобора кўпроқ «ақлли» бўлиб бормоқда. Бунинг сабаби шундаки, улар чипталарни сотиб олиш, экскурсиялар ва ўйин-кулгиларни брон қилиш, жамоат транспортида саёҳат қилиш, велосипедларни ижарага олиш ва бошқа кўп нарсалар учун турли хил онлайн хизматлардан фойдаланишлари мумкин. Ақлли туризм ҳамма учун ажойиб саёҳатлар дунёсини очади ва, энг муҳими, кўп пулни тежашга ёрдам беради. Мобил иловалар туфайли саёҳатчининг смартфонни гид, таржимон ва харита вазифасини бажаради.

Ўзбекистонда туризм соҳасида сезиларли ижобий ўзгаришлар рўй бермоқда. Кўпгина мамлакатлар фуқаролари учун визалар бекор қилинди, меҳмонхоналар қурилиши ва янги йўналишларни ишлаб чиқиш билан бир қаторда, мамлакатимизда сайёҳларни дам олишини янада қулай ва завқли қиладиган инновацион ечимларни жорий этишга катта эътибор қаратилмоқда.

Туризмни ривожлантириш миллий кенгаши Ахборот ва коммуникацияларни ривожлантириш вазирлиги ва Ички ишлар вазирлиги билан биргаликда E-MEHNOMXONA автоматлаштирилган ахборот тизимини (ААТ) ишлаб чиқди. Ушбу тизим ишга тушиши билан миллий маъмурий органларга ҳисоботларни тақдим этиш билан боғлиқ маъмурий ишлар бекор қилинди. Бироқ, асосий натижа шундаки, келажакда меҳмонхона эгалари энди меҳмонлар рўйхатини тузишлари шарт эмас.

2018 йил 1 июлдан бошлаб, чет элликлар учун электрон виза бериш тизими ишга туширилган. Шунингдек, бугунги кунда, Visa, MasterCard ва тўлов тизимларини жорий қилувчи бошқа компанияларнинг техник қўмаги билан яратилган Electronic Visa расмий

¹ Муаллиф томонидан тадқиқотлар асосида тузилган

портали асосида электрон кириш визалари учун тўлов механизми ишлаб чиқилган. Бундан ташқари, электрон кириш визаларини бериш тизимига жалб қилинган вазирлик ва идораларнинг дастурий-техник комплексини таъминлашга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Яна бир лойиҳа «Uzbekistan Pass» доирасида ягона дисконт картаси жорий этилган. Ушбу картага кўра, болалар, ёшлар, қариялар, ногиронлар, кўп болали оилалар ва давлат сектори ходимлари сайёҳлик жойларига ташриф буюриш, меҳмонхоналар, санаторийлар ва дам олиш масканларида қолиш учун имтиёзли шартлар ва чегирмаларга эга бўлишлари мумкин. Карталар касабга уюшма кўмиталари орқали, шунингдек таътил даврида касабга уюшма кўмиталари томонидан корхона ва ташкилотлар ходимларига тарқатиладиган кумулятив тизимга эга чегирма карталари орқали тарқатилади. Мамлакатимизнинг халқаро туризм бозорида ақлли туризм мамлакати ва сайёҳларга қулайлик яратиш мақсадида АКТни фаол жорий этадиган ва ундан фойдаланадиган мамлакат сифатидаги обрўсини ошириш мақсадида Туризмни ривожлантириш миллий кенгаши Маданият вазирлиги ва МЧЖ «TechnoDargoh» билан биргаликда халқаро туризм бозорини ривожлантириш мақсадида «VERUM QR» лойиҳасини амалга ошириш бўйича қўшма битимни имзолади.

Лойиҳа доирасида сайёҳлар ўз смартфонларида 12 тилда мамлакатимизнинг сайёҳлик жойлари ва диққатга сазовор жойлари ҳақидаги барча маълумотларни бир неча сония ичида қулай шаклда олишлари мумкин, шунчаки смартфонларини QR-код тасвирига йўналтириш кифоя. Шу билан бирга, фойдаланувчилар нафақат сайёҳлик йўналиши, балки меҳмонхоналар, ресторанлар, музейлар ва бошқа меъморий ва тарихий обидалар каби яқин атрофдаги диққатга сазовор жойлар ҳақида ҳам маълумот олишади. Лойиҳа доирасида Самарқанд ва Шаҳрисабз шаҳарларидаги тарихий бинолар, меҳмонхоналар, ресторанлар ва туризм соҳасининг бошқа объектларига QR-кодлари ўрнатилган.

Биринчи Миллий онлайн брон қилиш тизими – My Booking Самарқанд ва Шаҳрисабзда жорий этилди. Саёҳатчилар ва сайёҳлар бир неча дақиқада меҳмонхонада тураржойни брон қилишлари ва тўлашлари мумкин. Тизим Visa ва MasterCard карталарини қабул қилади ва мослашувчан чегирма тизимини таклиф этади. UzCardдан фойдаланиш ва миллий валютада тўлаш имконияти уни ички туризмни қўллаб-қувватлаш ва бизнес ҳамда хизмат сафарларини ташкил этишга кўмаклашиш учун ажойиб воситага айлантиради. HOTELIOS лойиҳаси – бу Ўзбекистондаги меҳмонхоналарни онлайн брон қилиш учун корпоратив интернет-платформадир. Тизим мамлакат бўйлаб 250 дан ортиқ меҳмонхоналарни ўз ичига олган. Бундан ташқари, аэропортдан трансфер хизматлари, СИП заллари, учрашувлар ва «яшил коридор» орқали жўнатиш, шунингдек, миллий валютада тўлов таклиф этилади.

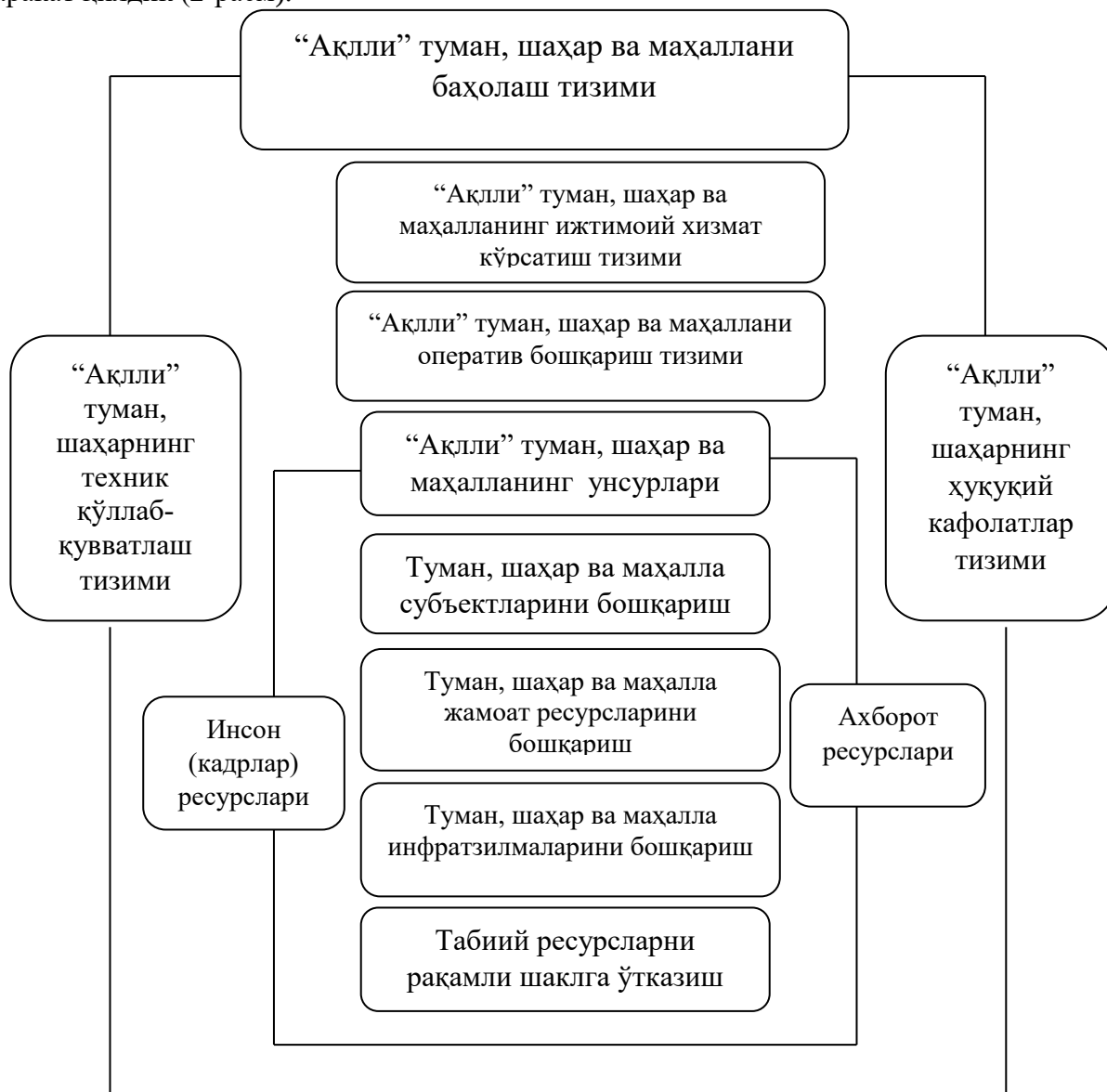
Бундан ташқари, «Ўзбекистон ҳаво йўллари» МАК веб-сайти Миллий банкининг Ташқи иқтисодий фаолияти (ТИФ) электрон тижорат учун тўлов модули билан интеграциялаштирилган ва авиачипталарни uzairways.com сайт орқали сотиш йўлга қўйилган. Бугунги кунга қадар Миллий банки ТИФ ва АИКБ «Ипак йўли» зарур лицензияларни олган ва онлайн тўловларни амалга ошириш учун халқаро тўлов тизими томонидан сертификатланган.

Бундан ташқари, Туризмни ривожлантириш миллий кўмитаси АКТни жорий этиш харажатларини солиққа тортишдан истисно тариқасида онлайн брон қилиш ва сотиб олиш, сотиб олинган хизматлар учун электрон тўлов, бошқа онлайн хизматлар, шунингдек ўзларининг кўп тилли веб-сайтларини яратиш ва улардан фойдаланиш билан шуғулланидиган туризм субъектларига солиқ имтиёзларини тақдим этишни таклиф қилади.

Маълумки, қабул қилган “Ўзбекистон-2030” Стратегиясида туризм маҳаллалари сонини 175 тага етказиш, ўрта ва йирик шаҳарлар ҳамда аҳолиси 300 мингдан кўп бўлган туманларда бошқа соҳалар каби туризм хизматларини ривожлантириш белгиланган. Шунининг билан олиб, туман, шаҳар ва маҳаллаларда туризмни, шу жумладан “ақлли” туризмни ривожлантириш стратегиясини аниқлаш лозим.

“Ақлли” туризмни ривожлантиришнинг умумий стратегияларини аниқлаш жараёнида асосий стандартлар ва баҳолаш тизимини шакллантириш, ва унинг унсурларин ҳар томонлама таҳлил қилишни талаб қилади. Бунда авваламбор “ақлли” туман, шаҳар ва

маҳалларни ташкил этиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. “Ақлли” туман, шаҳар ва маҳалларни тоифасини аниқлаш мақсадида тадқиқотда уларни баҳолаш тизимини яратишга ҳаракат қилдик (2-расм).

2-расм. “Ақлли” туман, шаҳар ва маҳаллани баҳолаш тизими¹

Шуни таъкидлаш керакки, охириги пайтларда экстремал туризм тобора оммалашиб бормоқда. Экстремал туризм – бу янги ҳислар, таассуротлар олиш, жисмоний тайёргарликни яхшилаш ва спорт натижаларига эришиш мақсадида табиатда фаол ҳаракатланиш ва дам олиш усуллари билан боғлиқ барча саёҳатларни бирлаштирган туризм тури ҳисобланади². Экстремал туризм махсус билим, кўникма, асбоб-ускуналар ва жиҳозларни талаб қилади, чунки у билан шуғулланиш аниқ белгиланган хавф шароитида маълум юкларни ўз ичига олади, уларнинг бардошлилик даражаси фуқароларнинг ҳаёти ёки соғлиғига, уларнинг мулкига, тадбиркорлик субъектларининг мулкига, давлат ва коммунал мулкка ва атроф-муҳитга минимал зарар етказиш эҳтимоли билан белгиланади³. Экстремал туризмни 5 йўналишга бўлиш мумкин. Улардан энг машҳурлари – экстремал туризмнинг сув, тоғ ва қуруқлик турларидир. Юқоридаги экстремал туризм турларининг ҳар бирининг пайдо бўлиши учун маълум шартлар талаб қилинади.

¹ Муаллиф ишланмаси

² Бабкин А.В. Специальные виды туризма. - Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. - 252 с.

³ John Swarbrooke. Adventure tourism. - Butterworth-Heinemann, 2003. - 354 p.

Экстремал туризмнинг ушбу турлари Франция, АҚШ, Испания ва Хитой давлатларида кенг ривожланган. Ушбу давлатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, мамлакатда экстремал туризмни муваффақиятли ташкил этиш ва кейинчалик ривожлантириш учун махсус шароитлар зарур:

1. Табиий ресурсларнинг мавжудлиги. Қорақалпоғистон Республикасида экстремал туризмнинг кўплаб турларини ривожлантириш учун зарур бўлган турли хил табиий ресурслар мавжуд. Масалан, Қорақалпоғистон Республикаси Бадай-Тўқай биосфера резервати, археологлар Кичик Урал деб атайдиган Султонизтоғ тоғлари, Орол денгизи (гарчи унинг қуриши, чўлланиш билан боғлиқ экологик муаммага айланган бўлса ҳам), шунингдек, Қизилкум чўллари ва чегарадош Қорақум, Устюрт даштлари билан машхур¹. Бу эса дашт сафари ва этно-туризмни ривожлантириш учун, экологик ва саргузашт туризмни ривожлантиришга замин яратиб беради.

2. Ижтимоий-демографик вазият. Туризмнинг ривожланишига аҳолининг, айниқса шаҳарларнинг ўсиши таъсир қилади. Шаҳар аҳолиси учун туризм – бу хотиржамликни излаш, экстремал туризм уни энг қисқа вақт ичида тиклашга имкон беради. Қорақалпоғистон Республикасининг йирик шаҳарларида аҳолининг ўсиши ва кўплаб ёшлар унинг ривожланишига ҳисса қўшмоқда.

3. Ривожланган инфратузилма. Қорақалпоғистон Республикасининг йирик шаҳарларида сайёҳлик инфратузилмаси яхши ривожланган, яхши ишлайдиган ижтимоий хизмат кўрсатиш соҳаси ва кенг транспорт тармоғи мавжуд. Бу экстремал спортнинг ривожланишига бевосита таъсир қилади ва чет эллик сайёҳларни жалб қилишнинг энг кучли дастағи ҳисобланади.

4. Иқтисодий вазият. Иқтисодий ривожланган мамлакатларда аҳоли даромадларининг ўсиши аҳолига саёҳат ва дам олишга кўпроқ пул сарфлашга имкон беради². Қорақалпоғистон Республикасида дам олиш учун пул сарфлашга одамларнинг тайёрлиги тобора кўпайиб бормоқда, иқтисодий ўсиш минтақанинг барча туманларида кузатилмоқда, аниқса Нукус шаҳрида бу яққол намоён бўлмоқда.

Ушбу шартларнинг ҳар бири ўз-ўзидан минтақада экстремал туризмнинг муваффақиятли ривожланишини олдиндан белгилаб қўймайди, аммо уларнинг барчаси биргаликда туризмнинг ушбу турини муваффақиятли ривожланишига олиб келиши мумкин. Жадвалда Қорақалпоғистон Республикасида экстремал туризмни ривожлантириш бўйича кучли томонлари кўрсатилган. Қорақалпоғистонда тоғ туризми турларини ривожлантириш учун табиий-рельеф шароитлари мавжуд. Жумладан, Султон Увайс тизмаси тоғ тизмаси Амударёнинг ўнг соҳилида жойлашган. Бу тизма кенглик бўйлаб 40-45 км масофага чўзилган, эни 10-15 км. Тоғ унчалик баланд эмас, атрофдаги текисликдан 350-400 м кўтарилиб туради. Энг баланд жойлари: Қорачинғил (485 м), Аччиктоғ (473 м). Жанубий ён бағри нисбатан тикроқ. Ғарбий қисми бир қанча тепаликларга (Шайхжали, Қуёнчик, Зангибобо, Жумуртоғ) бўлинган.³ Шунингдек, Қорақалпоғистонда Қоратау (Қораўзак туманида), Крантау (Нукус туманида) Душман-Сенгри (Кўнғирот туманида), Бозатау (Бўзотов тумани), Порлитау (Мўйноқ туманида) тоғлари ҳам мавжуд. Шу боис мазкур туманларда тоғ туризмини ривожлантириш имконияти катта.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, Қорақалпоғистон Республикаси ички ва хорижий сайёҳлар учун жозибадор ва саргузаштга бой масканга айланиши учун улкан имконият ва салоҳиятга эга. Минтақада ҳозирги замон талабларига жавоб берадиган smart-технологиялар орқали smart-туризмни ҳамда мавжуд табиий ресурсларни ҳамда ривожланган инфратузилмаларни инобатга олиб, дунёда тобора кенг ривожланиб бораётган экстремал туризмни тараккий эттиришга қулай шароитлар мавжуд. Яқин йилларда республикада худудларида, шу жумладан Қорақалпоғистон Республикасида туризм соҳасини ривожлантириш бўйича улкан ишлар амалга оширилган. Буни қабул қилинган ҳукумат қарорлари ва улар доирасида амалга оширилган ишлар қўламларида кўриш мумкин. Бу эса, шубҳасиз, минтақанинг туристик салоҳиятидан тўлиқ

¹ https://plov.press/uz/news/mu_im_fikrlar/oktyabr_d_spanov_ora_alpo_iston_tarikh_va_turizmnining_noyeb_obekti/

² География инновационной сферы мирового хозяйства. - М.: Дело, 2000. - 173 с.

³ <https://uzsmart.uz/encyclopedia/encyclopedia/28032.html>

ва самарали фойдаланиш, туристик объектларини кўпайтириш, туристик хизмат кўрсатиш сифатини ошириш, уларнинг турларини кўпайтириш, тегишли инфратузилмаларни барпо этиш, ва энг муҳими янги иш ўринларини яратиш, шу орқали минтақада истиқомат қилувчи аҳолининг фаровонлигини оширишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Республиканинг туризм салоҳиятини жадал ривожлантириш ҳамда маҳаллий ва хорижий туристлар сонини янада оширишга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2023 йил 26-апрелдаги ПҚ-135-сон қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ички туризм хизматларини диверсификация қилишга оид кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2022 йил 30 апрелдаги ПҚ-232-сон қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Республиканинг туризм салоҳиятини жадал ривожлантириш ҳамда маҳаллий ва хорижий туристлар сонини янада оширишга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2023 йил 26 апрелдаги ПҚ-135-сон қарори.
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Қишлоқ хўжалигига мўлжалланмаган ер участкаларини хусусийлаштириш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунини амалга ошириш чора-тадбирлари ҳақида” 2022 йил 14 февралдаги 71-сон қарори.
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 28 сентябрдаги “2022-2026 йилларда Қорақалпоғистон Республикасининг туризм салоҳиятини ривожлантириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 545-сон қарори.
6. Пардаев М.Қ., Атабаев Р. Туристтик ресурсларни таҳлил қилиш ва баҳолаш. - Самарқанд: СамИСИ, 2006. - 137 б;
7. Тухлиев Н., Абдуллаева Т. Национальные модели развития туризма. - Т.: Гос.науч.изд-во «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2006. - 424 с.;
8. Навруз-зода Б.Н., Ибрагимов Н.С., Навруз-зода З.Б., Навруз-зода Ш.Б. Туристтик ҳудуд рақобатбардошлиги. Монография. Бухоро: “Sadriiddin Salim Buxoriy” Durdona nashriyoti, 2017 - 156 б.;
9. Хамидов О.Х. Выбор конкурентной стратегии предприятия на рынке туристических услуг Узбекистана: Дисс...канд. экон. наук. -С.: СамИСИ, 2006. -155 с.;
10. Сафаров Б.Ш. Миллий туристик хизматлар бозорини инновацион ривожлантиришнинг методологик-услубий асосларини такомиллаштириш: иқтисодиёт фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. - С.: СамИСИ, 2016. - 254 б.;
11. Алимова М.Т. Худудий туризм бозорининг ривожланиш хусусиятлари ва тенденциялари (Самарқанд вилояти мисолида): иқтисодиёт фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. -С.: СамИСИ, 2017. - 265 б.;
12. Халимова М.О. Экоинновационные механизмы развития туризма в приаралье // Бюллетень науки и практики. - Т. 7. - №1. – 2021. С.77-82

А. Ембергенова Основные направления развития современного туризма в Республике Каракалпакстан	A.Embergenova The main directions of modern tourism development in the Republic of Karakalpakstan
Аннотация: в данной статье описаны сущность, проблемы и инновационная деятельность современного туризма и предоставления услуг в Республике Каракалпакстан. Предлагаемое определение Smart-туризма – это добавленная стоимость туристических услуг для потребителя за счет использования интеллектуальных технологий. Ключевые слова: Smart-туризм, умные технологии, современные города, информация и связь, «Умный» район, город и микрорайон, экстремальный туризм.	Abstract: this article describes the essence, problems and innovative activities of modern tourism and service provision in the Republic of Karakalpakstan. The proposed definition of smart tourism is the added value of tourism services for the consumer through the use of smart technologies. Keywords: Smart tourism, smart technologies, modern cities, information and communication, “Smart” region, city and microdistrict, extreme tourism.

МЕНЕЖМЕНТ ВА МАРКЕТИНГ

Гўзалхон Акром қизи Абдурашидова – Тошкент давлат иқтисодий университет
мустақил изланувчиси

МАРКЕТИНГ ТИЗИМИДА НАРХЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМИ ТАМОЙИЛЛАРИ ВА УСУЛЛАРИ

Аннотация: мақолада нархни шакллантиришнинг асосий тамойиллари, шу жумладан, маркетинг тизимида нархларни шакллантириш механизмлари тамойиллари, нархни шакллантириш усуллари, нархни шакллантиришнинг харажатлар усули гуруҳига кирувчи усуллар мазмуни ва аниқланиш тартиби, бозорга асосланган усулларнинг мазмуни, маркетинг тизимида нархни шакллантиришда параметрга оид (ҳосилавий) усулларнинг мазмуни кўриб чиқилган.

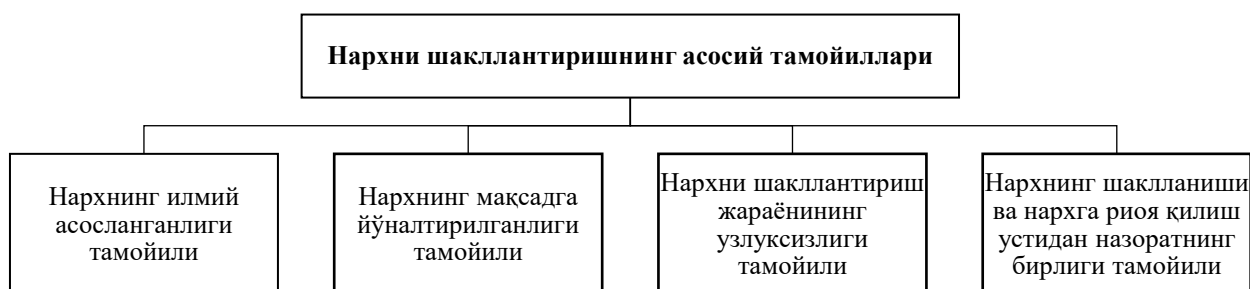
Калит сўзлар: нархни шакллантиришнинг асосий тамойиллари, маркетинг тизими, нархни шакллантириш механизмлари, нархни шакллантириш усуллари, харажатлар усули, бозорга асосланган усуллар, параметрга оид (ҳосилавий) усуллар.

Ўзбекистонда кенг қамровли иқтисодий ислохотларни амалга оширишда илмий-тадқиқотлар натижаларидан самарали фойдаланишга эътибор қаратилмоқда. Айниқса, миллий бозорларни товар ва хизматлар билан тўлдириш, аҳоли эҳтиёжларини инобатга олган ҳолда имкон қадар юқори даражада қондиришда маркетинг тадқиқотларидан фойдаланиш муҳим ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон Фармонида 2-илова 2022 - 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини «Инсон қадрини улуғлаш ва фаол маҳалла йили»да амалга оширишга оид давлат дастурида “маркетинг тадқиқотлари ўтказиш орқали Ўзбекистонда етиштирилган кишлоқ хўжалиги маҳсулотларига талаб юқори бўлган хорижий бозорлар рўйхатини устуворлик асосида (маҳсулот тури, нархи, логистикасини инобатга олган ҳолда) шакллантириш” вазифаси белгилаб берилган [1].

Нархни шакллантириш механизми таркибий тузилишига кўра, нархни шакллантиришнинг асосини унинг услубиёти ташкил этади. “Нархни шакллантириш услубиёти нархни ташкил этишнинг прогноз қилинаётган концепциясини ишлаб чиқишнинг умумий қоидалари, меъёрий ҳужжатлари, тамойиллари ва усулларининг мажмуидир” [2]. Демак, бундан кўринадики, нархни шакллантириш услубиёти мазкур тизимнинг пойдеворини ташкил этади.

Нархни шакллантириш услубиёти таркибида энг аввало нархни ташкил этишнинг тамойилларини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ. Ушбу тамойиллар ёрдамида бозордаги ҳақиқий ҳолат, шарт-шароитларнинг бизнес мақсадларига мувофиқлигини ҳамда мувозанатлигини таъминлаш учун хизмат қилади.

Нархни шакллантиришнинг асосий тамойиллари илмий манба ва адабиётларда турлича ифодаланган бўлиб, уларни қуйидаги расм орқали ифодалаш мумкин (1-расм).

1-расм. Нархни шакллантиришнинг асосий тамойиллари¹.

¹ Муаллиф томонидан тузилган.

Мазкур тамойилларнинг қисқача мазмуни билан танишиб чиқамиз.

Нархнинг шаклланишида объектив иқтисодий қонунларни ҳисобга олишнинг зарурлиги нархнинг илмий асосланганлиги тамойилини англатади. Нарх ёрдамида ҳал қилинувчи муайян иқтисодий ва ижтимоий вазифаларни аниқлаш эса нархнинг мақсадга йўналтирилганлиги тамойили орқали амалга ошади. Нархни шакллантириш жараёнининг узлуксизлиги тамойили бир томондан, маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ҳар бир босқичидаги хомашё ёки ярим тайёр маҳсулот ўз нархига эга бўлишини англатса, бошқа томондан, ишлаб чиқаришнинг янгилаб борилиши жараёнида амалдаги нархга доимий тарзда ўзгартириш ва қўшимчалар киритиб турилишини англатади. Давлат идоралари томонидан нархларни назорат қилишнинг мажбурийлиги нархнинг шаклланиши ва нархга риоя қилиш устидан назоратнинг бирлиги тамойили орқали амалга оширилади [3].

М.М.Стравинскаянинг фикрига кўра, “Нархни шакллантириш тамойиллари – бу нархларнинг бутун тизими учун хусусиятли бўлган ҳамда унинг асосида ётувчи доимий равишда амал қилувчи асосий қоидалардир. Нархни шакллантириш тамойиллари деганда нархни шакллантириш, белгилаш ва қўллашнинг меъёрдаги жараёнини таъминлаш учун зарур бўлган нисбатан умумий шароитлар тушунилади” [4].

Бундан кўринадики, мазкур механизмларнинг бошқа таркибий унсурлари сингари, тамойилларнинг ҳам турли олим ва мутахассислар томонидан турлича таркибда ва мазмунда талқин этиш ҳолатлари учрайди. Шунга кўра, бир қатор адабиёт ва манбаларда келтирилган маркетинг тизимидаги нархларни шакллантириш механизмлари тамойилларини қуйидаги жадвал орқали ифодаладик (1-жадвал).

1-жадвал

Маркетинг тизимидаги нархларни шакллантириш механизмлари тамойиллари¹

Тамойиллар	Қисқача мазмуни
Харажатларни ҳисобга олиш ва қоплаш	Механизм ишлаб чиқариш харажатларини тўлиқ ҳисобга олиш ва уларни қоплаш имконини бериши керак.
Товар қийматининг миқдорлар томонидан тан олиниши	Механизм шаклланаётган нархлар маҳсулот ёки хизматда муассамлашган қийматни миқдорлар томонидан тан олинишини таъминлаши лозим.
Нархларнинг бозор қонуниятларига мослиги	Механизм товар қийматини аниқлаш ва шунга мос равишда нархларни белгилаш учун истеъмолчиларнинг хатти-ҳаракати, талаб эгри чизиғи ва рақобат муҳити каби бозор омилларини ҳисобга олиши зарур.
Товар рақобатбардошлигини таъминлаш	Механизм рақибларнинг нарх стратегиясини ҳисобга олган ҳолда товарларнинг рақобатбардошлигини таъминлаши керак.
Рентабеллик ва барқарорликни таъминлаш	Механизм нархлар воситасида бизнес барқарорлиги ва ўсишини, шунингдек, етарли фойда даражасини таъминлаши керак.
Нархларнинг мослашувчанлигини таъминлаш	Механизм нархлар ўзгарувчан бозор шароитлари, иқтисодий ўзгаришлар, миқдорларнинг хоҳишлари ёки рақобат курашига етарлича мослашувчан бўлишини таъминлаши керак.
Нархларнинг қонуний ва ахлоқий жиҳатдан мувофиқлиги	Механизм нархларнинг қонун ва тартибга солувчи талабларга мувофиқлиги, адолатни таъминлаши ва рақобатга қарши амалиётлар ёки нарх бўйича камситишларига йўл қўймаслик керак.
Аниқлик ва ошқораликни таъминлаш	Механизм нархларнинг миқдорлар учун аниқ ва шаффофлигини таъминлаш орқали уларнинг ишончини кучайтириши ва нотўғри талқин қилинишининг олдини олишга ёрдам бериши керак.

¹ Муаллиф томонидан интернет маълумотлари асосида шакллантирилган.

Стратегик мақсадларни қўллаб-қувватлаш	Механизм нархларни белгилаш орқали бизнеснинг стратегик мақсадлари, масалан, маҳсулотни юқори даражада ёки бюджетга мос равишда жойлаштириш, бренд имиджи ва бизнес мақсадларига мос келишини қўллаб-қувватлаши керак.
Нархларнинг хабар бериш функциясини таъминлаш	Механизм нархларнинг бозордаги танқислик ва ортиқчалик ҳақида ҳам ишлаб чиқарувчиларга, ҳам истеъмолчиларга хабар бериш орқали ресурсларнинг самарали тақсимланишига имкон яратиши лозим.

Ушбу тамойиллар нархларни белгилаш қарорларини кенгроқ маркетинг стратегиясига мос келадиган тарзда бошқаришга ёрдам беради, мижозлар эҳтиёжларини қондириш билан бирга корхоналар рақобатбардош ва даромадли бўлиб қолишини таъминлайди.

Маркетинг тизимида нархларни шакллантириш механизми таркибида нархларни шакллантириш усуллари марказий ўринлардан бирини эгаллайди. Мазкур усуллар товар ва хизматларнинг ҳар бир позицияси ёки гуруҳи учун алоҳида танланади. Бунда нархни шакллантириш вазифаларининг тўғри белгиланганлиги муҳим ҳисобланади.

Джулия Фатхутдинова товар ишлаб чиқариш, чакана савдо ёки хизмат кўрсатишдан қатъи назар, нархни шакллантириш усулларини шартли равишда харажатлар, бозор ва параметрли усулларини ажратади (2-расм).

2-расм. Маркетинг тизимида нархни шакллантириш усуллари [5].

Чизма маълумотларидан кўринадики, маркетинг тизимида нархни шакллантириш усулларининг асосий қисми харажатларга асосланган усуллар ҳисобланади. Мазкур усуллар кўпинча бир хил турдаги товарларни катта ҳажмда ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари қийматидан мўлжал олади. Маркетинг тизимида нархни шакллантиришнинг харажатлар усули гуруҳига кирувчи усуллар мазмуни ва аниқланиш тартибини қуйидаги жадвал орқали ифодалаш мумкин (2-жадвал).

2-жадвал

Маркетинг тизимида нархни шакллантиришнинг харажатлар усули гуруҳига кировчи усуллар мазмуни ва аниқланиш тартиби¹

Усул	Қисқача мазмуни	Аниқланиш тартиби
Тўлиқ харажатлар усули	Бозордаги талаб ва рақобат эътиборга олинмасдан, ишлаб чиқаришнинг барча сарф-харажатларини қоплаш асосий вазифа бўлиб ҳисобланади.	$H = DX + UX + RF$, Бу ерда: Н – нарх; ДХ – доимий харажатлар; ЎХ – ўзгарувчан харажатлар; РФ – режалаштирилган фойда.
Бевосита харажатлар усули	Корхона товарнинг турли нархлари даражасидаги талабни баҳолаб, башорат қилинаётган сотиш ҳажмидан келиб чиққан ҳолда устама белгилайди. Бунда доимий харажатлар устама ҳисобидан қопланади.	$H = UX + Y$, Бу ерда: Н – нарх; ЎХ – ўзгарувчан харажатлар; У – устама.
Чегаравий (ўзгарувчан) харажатлар усули	Ишлаб чиқариш жорий ҳажмининг ўзи доимий харажатларни қоплаб, нарх фақат товарнинг ҳар бир қўшимча бирлигини ишлаб чиқариш харажатларини, яъни чегаравий харажатларни ҳисобга олади.	$H = CH + (CH \times MP)/100$, Бу ерда: Н – нарх; СХ – чегаравий харажатлар; МР – маҳсулот рентабеллиги.
Инвестициялар рентабеллигини ҳисобга олиш усули	Маҳсулот ишлаб чиқариш учун жалб этилган инвестиция қўйилмаларини қоплаш имконини берувчи нархни белгилаш кўзда тутилади.	$H = TX + (РДК \times ИС)/ИЧХ$, Бу ерда: Н – нарх; ТХ – тўлиқ харажатлар; РДК – режалаштирилган даромад коэффиценти; ИС – инвестициялар суммаси; ИЧХ – ишлаб чиқариш ҳажми.
Зарарсизлик нуқтаси (мақсад қилинган фойда) таҳлилига асосланган усул	Корхонанинг зарар кўрмаслигини таъминловчи таннарх ва сотиш ҳажми кўрсаткичларини аниқлашга асосланади.	$ЗКН = (МБЎХ + ДХ)/МХ$, Бу ерда: ЗКН – зарар кўрилмайдиган нарх; МБЎХ – маҳсулот бирлигига тўғри келувчи ўзгарувчан харажатлар; ДХ – доимий харажатлар; МХ – маҳсулот ҳажми.

Маркетинг тизимида нархни шакллантириш усуллариининг навбатдаги йирик қисмини бозорга асосланган усуллар ташкил этади (3-жадвал).

3-жадвал

Маркетинг тизимида нархни шакллантиришда бозорга асосланган усулларнинг қисқача мазмуни [5]

Товарнинг ҳис этилаётган қийматига асосланган усуллар	Максимал даражадаги мақбул нархни ҳисоблаш	Харидорларнинг сарф-харажатларини пасайтиришга ёрдам бериши мумкин бўлган товарлар учун қўл келади. Бу ҳолда максимал нарх – бу харидорнинг тежами нолга тенг бўлгандаги товар нархи ҳисобланади.
	Товарнинг иқтисодий	Харидорлар томонидан товар хусусияти ва рақобатчилар таклифини ҳисобга олган ҳолда энг

¹ Муаллиф томонидан интернет маълумотлари асосида шакллантирилган.

	қийматини ҳисоблаш	яхши муқобил сифатида қабул қилинувчи қиймат аниқланади.
Талабга йўналтирилган усуллар	Сўров ўтказиш асосида	Истеъмолчилар гуруҳидан товарнинг тахминий қиймати, энг юқори мақбул нархи, унинг ўзгаришига нисбатан муносабат тўғрисидаги фикрлар сўралади.
	Аукцион орқали	Ноёб товарлар, масалан, антиквариат ёки санъат предметларини сотишда фойдаланилади.
	Синов тариқа-сидаги сотувларга асосланган усул (эксперимент усули)	Товарнинг қиймати ўзгартирилиб, унга нисбатан харидорларнинг муносабати кузатилади.
	Динамик нарх шаклланиши	Муайян вақт даврида талаб ва таклиф нисбатига асосланади.
	Психологик нархнинг шаклланиши	Инсоннинг харид тўғрисидаги қарорига таъсир кўрсатиш учун унинг психологияси ва ҳиссиётидан фойдаланилади.
Рақобатчиларга йўналтирилган усуллар	Рақобат нархлари мониторинги усули	Қиймат ўртача бозор даражаси ёки бозордаги бошқа фирмалар учун нархларни белгилаб берувчи асосий рақобатчи, етакчи даражасида ўрнатилади.
	Танлов (тендер) усули	Харидорлар доираси чекланган бўлиб, сотувчилар кўп бўлган ҳолатда энг паст нарх таклиф этувчи ютиб чиқиши орқали белгиланади.

Мазкур усуллар асосан хизматлар, технологик ва мураккаб товарлар, шунингдек таниқли бренд маҳсулотлари учун қўлланилиб, корхоналар нархларни бозор усуллари ёрдамида ҳисоблаб топиш учун маркетинг тадқиқотлари ва сўровномалар ўтказиш, фокус-гуруҳлар йиғиш. Бундан кўринадики, бозорга асосланган усуллар товарга бўлган талаб, рақобатчилар ва қиймат таҳлилига асосланади.

Маркетинг тизимида нархни шакллантириш усуллариининг сўнгги йирик қисмини параметрга оид (ҳосилавий) усуллар ташкил этади (4-жадвал).

4-жадвал

Маркетинг тизимида нархни шакллантиришда параметрга оид (ҳосилавий) усулларнинг қисқача мазмуни [5]

Параметрга оид (ҳосилавий) усуллар	Агрегат усули	Мураккаб маҳсулотнинг нархи унинг алоҳида таркибий қисмлари қиймати ҳамда уларни йиғиш бўйича қиймат сифатида ҳисобланади.
	Солиштирма салмоққа асосланган нарх усули	Маҳсулот қийматини пасайтирувчи ёки ошишига олиб келувчи базавий маҳсулот билан солиштириш ва янги истеъмол сифатлари нуқтаи назаридан баҳоланади.
	Балли баҳолаш усули	Экспертлар истеъмол товарларини махсус шкала ёрдамида баҳолайдилар, ҳар бир баллга нарх белгиланиб, улар асосида маҳсулотнинг умумий қиймати таркиб топади.
	Регрессион таҳлил усули	Регрессив тенглама ёрдамида маҳсулот тавсифлари ва нархи ўзгариши ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ҳисобланади.
	Трансферт нарх шаклланиши	Мазкур нарх битта компаниянинг турли бўлинмалари ёки компаниянинг ягона гуруҳи иштирокчилари ўртасидаги иқтисодий операциялар давомида ўрнатилади.

Маркетинг тизимида нархларни шакллантириш механизмлари доимий ва ўзгармас эмас. Улар муайян давр давомида глобал ва миллий иқтисодиёт ҳамда маркетинг тизимидаги ўзгаришлар, турли омиллар таъсирида тадрижий ривожланиб (эволюция) боради.

Маркетинг тизимида нархларни шакллантириш механизмларининг эволюцияси дастлаб бозор механизми деб ҳам аталадиган нарх механизми мувозанат концепциясига асосланган. Ушбу босқичда маҳсулот ва хизматларга бўлган талаб ва таклиф бозор нархларини белгилаб беради.

Кейинчалик бозорлар ривожланиши билан бозор тузилмаси ва акция нархининг шаклланиши ўртасидаги боғлиқлик савдо механизмларининг нарх шаклланишига таъсирини кўрсатиб, нархларни шакллантириш механизмларининг эволюцияси сифатидаги ўрганиш предметида айланди.

Йиллар давомида нархларни шакллантириш механизмлари ҳақидаги тушунча бозор рақобати, талаб ва таклиф динамикаси, нархларни барқарорлаштиришда бозор мувозанатининг роли каби тушунчаларни қамраб олди. Тўлиқ рақобатбардош бозорлар ёки монополистик тузилмалар каби бозор тузилмалари нарх белгилаш кучини шакллантиришда ва нархларни шакллантириш стратегиясига таъсир кўрсатишда муҳим роль ўйнади.

Бундан ташқари, истеъмолчи хатти-ҳаракати, нарх сезгирлиги ва рақобатбардош нарх стратегияларининг таъсири маркетинг тизимлари доирасидаги замонавий нархларни шакллантириш механизмларида ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлди. Маданий меъёрлар, ижтимоий тенденциялар ва ахлоқий мулоҳазалар каби омиллар энди истеъмолчиларнинг қиймат ҳақидаги тасаввурларига ва маълум нархларни тўлашга тайёрлигига таъсир қилади ва нархни шакллантириш ландшафтига мураккаблик киритади.

Умуман олганда, маркетинг тизимида нархларни шакллантириш механизмларининг эволюцияси соф харажатларга асосланган ёндашувдан мураккаброк, маълумотларга асосланган ва мижозларга йўналтирилган тизимга ўтишни кўрсатади. Ушбу эволюция ўзгарувчан бозор динамикаси ва истеъмолчиларнинг афзал кўришларини акс эттириб, нарх стратегияларида мувофиқлик ва мослашувчанликни таъминлайди.

Хулоса қилиб айтганда, маркетинг тизимида нархларни шакллантириш механизмларининг эволюцияси асосий мувозанат тушунчаларидан бозор кучлари, рақобат, истеъмолчи хулқ-атвори ва ташқи таъсирларнинг янада мураккаб ўзаро таъсирига ўтиб, бугунги бозорларда нархларни белгилашнинг динамик ва кўп қиррали ёндашувини акс эттиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон Фармонида 2-илова. 2022 - 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини «Инсон қадрини улуғлаш ва фаол маҳалла йили»да амалга оширишга оид Давлат дастури. – www.lex.uz
2. Овсянникова А.А. Ценообразование и налогообложение / Курс лекций для студентов специальности 1-26 02 03 «Маркетинг». Гомель, 2013. - <https://elib.gstu.by/bitstream/handle/220612/1941>
3. Пустынникова Е. В. Базовые концепции ценообразования: Учебно-методическая разработка и задания к контрольной работе по дисциплине «Цены и ценообразование» для студентов специальностей: Экономика и управление на предприятиях, Менеджмент организации, Бухгалтерский учет и аудит, Маркетинг. Ульяновск: УлГУ. Институт экономики и бизнеса, 2013. – С.11. - https://ulsu.ru/media/documents/uchebnoe_posobie_zenoobrazovanie.pdf
4. Стравинская М.М. Принципы ценообразования. - <https://www.fd.ru/articles/161870-printsipy-tsenoobrazovaniya?ysclid=lvjo7ossc0740474775>
5. Фатхутдинова Дж. Методы ценообразования. - <https://www.unisender.com/ru/glossary/chto-takoe-metody-tsenoobrazovanie/#anchor-1>

Г.Абдурашидова Принципы и методы механизма ценообразования в системе маркетинга	G.Abdurashidova Principles and methods of the pricing mechanism in the marketing system
Аннотация: в статье рассматриваются основные принципы ценообразования, в том числе принципы механизмов ценообразования в системе маркетинга, методы ценообразования, содержание и порядок определения методов, входящих в группу затратных методов ценообразования, содержание рыночных методов ценообразования, содержание параметрических (производных) методов ценообразования в системе маркетинга. Ключевые слова: основные принципы ценообразования, система маркетинга, механизмы ценообразования, методы ценообразования, затратный метод, рыночные методы, параметрические (производные) методы.	Abstract: the article discusses the basic principles of pricing, including the principles of pricing mechanisms in the marketing system, pricing methods, the content and procedure for determining the methods included in the group of cost-based pricing methods, the content of market pricing methods, the content of parametric (derivative) pricing methods in the marketing system. Keywords: basic principles of pricing, marketing system, pricing mechanisms, pricing methods, cost method, market methods, parametric (derivative) methods.

Мохигул Эркиновна Ахтамова – PhD, и.о. доцента кафедры «Менеджмента» СамИЭС

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ ПРОЕКТАМИ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН: КЛЮЧ К ЭКОНОМИЧЕСКОМУ РАЗВИТИЮ

Аннотация: в данной статье раскрыта роль стратегического управления проектами в контексте ускоренного экономического развития страны, а также выявлены тенденции стратегического управления проектами для эффективного достижения национальных стратегических целей и модернизации экономики Республики Узбекистан. Ключевые слова: стратегическое управление проектами, экономическое развитие, национальные цели, модернизация, инфраструктура, инвестиции, устойчивость, кадры, проектные программы.

Введение. В современном мире стратегическое управление проектами играет ключевую роль в достижении экономического прогресса и устойчивого развития. В Республике Узбекистан этот подход приобретает особую значимость в контексте стремительных изменений и реформ, направленных на создание благоприятной инвестиционной среды и улучшение жизненного уровня населения. Стратегическое управление проектами играет важную роль в экономическом развитии любой страны, включая Республику Узбекистан. Эффективное планирование, организация и контроль проектов позволяют государству достичь поставленных целей и задач, улучшить инфраструктуру, повысить конкурентоспособность и привлечь инвестиции.

Одной из важнейших составляющих успешного стратегического управления проектами является умение определять приоритеты и цели национального развития. Стратегическое управление проектами в Республике Узбекистан является фундаментальным инструментом для достижения долгосрочных целей развития страны. Оно представляет собой системный подход к планированию, реализации и контролю проектов, ориентированных на улучшение экономических показателей и качества жизни населения.

Одним из ключевых аспектов стратегического управления проектами является выработка четкой и целенаправленной стратегии развития, которая соответствует национальным приоритетам и потребностям общества. Эта стратегия определяет основные направления инвестиций, приоритетные отрасли и цели развития, которые должны быть достигнуты через реализацию проектов. В Узбекистане под руководством Президента Шавката Мирзиёева были приняты амбициозные стратегические программы, направленные на модернизацию экономики, повышение конкурентоспособности страны и улучшение благосостояния граждан. Правительство стремится к тому, чтобы каждый

проект был четко спланирован, имел определенные сроки и бюджет, а также приносил ощутимые результаты для экономики и общества.

Одним из ключевых инструментов достижения поставленных целей является система стратегического управления проектами, основанная на международных стандартах и передовых практиках. Эффективное планирование, ресурсное обеспечение, контроль и оценка результатов позволяют ускорить темпы внедрения инноваций, повысить производительность труда и обеспечить устойчивый экономический рост.

Анализ литературы по теме. Стратегическое управление проектом играет важную роль в развитии экономики Узбекистана. Основные принципы стратегического управления проектами, такие как определение целей и приоритетов, планирование, организация, управление рисками и оценка результатов, помогают обеспечить успешную реализацию проектов и достижение их целей. Эффективное стратегическое управление проектами способствует улучшению качества жизни граждан, развитию инфраструктуры и повышению конкурентоспособности страны на мировом рынке.

Зарубежные авторы Н.В.Геральди и М.Мейлор рассматривают принципы и практики стратегического управления проектами в контексте глобализации. Авторы утверждают, что стратегическое управление проектами становится все более важным для организаций, которые стремятся к успеху на международном рынке. Азимов А.Х. в своей книге "Стратегическое управление проектами в условиях рыночной экономики" подчеркивает важность стратегического управления проектами для достижения целей экономического развития. Он выделяет стратегическое управление проектами по следующим определениям:

Стратегическое управление проектами – это система управления проектами, основанная на стратегических целях организации, которая обеспечивает согласованность проектов с долгосрочными целями и задачами, эффективное использование ресурсов и достижение запланированных результатов.

Он считает, что стратегическое управление проектами является необходимым инструментом для: повышения эффективности использования ресурсов, снижения рисков при реализации проектов, повышения конкурентоспособности экономики.

Азимов А.Х. предлагает систему стратегического управления проектами, которая включает:

- Стратегическое видение: ясное понимание целей и задач организации.
- Стратегическое планирование: разработка системы планов для достижения целей.
- Управление портфелем проектов: отбор и реализация проектов, которые наилучшим образом соответствуют стратегии.
- Управление проектами: применение методов и инструментов для достижения целей проекта.
- Мониторинг и оценка: Контроль за ходом реализации проектов и оценка их результатов.

Азимов А.Х. отмечает, что успешное применение стратегического управления проектами требует наличия квалифицированных кадров в области управления проектами, эффективной системы мотивации и стимулирования, благоприятной инвестиционной среды.

В целом, Азимов А.Х. положительно оценивает потенциал стратегического управления проектами для достижения целей экономического развития.

В рамках исследования проведен обзор академических статей, книг, отчетов и других публикаций по стратегическому управлению проектами в контексте Узбекистана для выявления основных тенденций, проблем и лучших практик.

Методика исследования. При исследовании были использованы статистический и сравнительный анализы.

Статистический анализ: проведен анализ статистических данных о проектах в Узбекистане для выявления трендов, особенностей и проблем управления проектами в

стране.

Сравнительный анализ: проведен сравнительный анализ практик управления проектами в Узбекистане с другими странами для выявления особенностей и перспектив развития управления проектами в стране.

Эти методы помогли получить всестороннее представление о состоянии и перспективах развития стратегического управления проектами в Республике Узбекистан.

Анализ и результаты. В стратегическом управлении проектами одной из успешных практик в этой области является создание специальных органов и структур, ответственных за координацию проектов на государственном уровне. Например, Агентство по стратегическим инициативам при Президенте Республики Узбекистан занимается разработкой и реализацией стратегических проектов в различных секторах экономики.

Один из примеров успешного применения стратегического управления проектами в Узбекистане может быть реализация программы по модернизации транспортной инфраструктуры.

Проект включал в себя строительство новых дорог, реконструкцию существующих трасс, расширение аэропортов и модернизацию железнодорожной сети. Данный проект был частью широкой стратегии развития транспортной системы страны, направленной на повышение эффективности логистики, снижение транспортных издержек и улучшение доступности транспортных услуг для бизнеса и населения.

Ключевые моменты успешной реализации этого проекта включали:

1. Четкое определение стратегических целей: Проект был четко ориентирован на достижение конкретных стратегических целей, таких как улучшение транспортной доступности, сокращение времени и стоимости перевозок, а также повышение конкурентоспособности экономики.
2. Интеграция с другими программами развития: Проект по модернизации транспортной инфраструктуры был интегрирован с другими программами развития, такими как инвестиции в логистические центры, развитие туризма и привлечение иностранных инвестиций.
3. Эффективное использование ресурсов: В рамках проекта были разработаны меры по эффективному использованию финансовых и человеческих ресурсов, что позволило оптимизировать бюджет и сроки реализации проекта.
4. Учет потребностей общества и бизнеса: Проект был ориентирован на удовлетворение потребностей как населения, так и бизнеса. Новая транспортная инфраструктура способствовала улучшению качества жизни граждан, а также созданию благоприятных условий для развития бизнеса и привлечения инвестиций.
5. Контроль и мониторинг результатов: Реализация проекта велась с постоянным контролем и мониторингом результатов, что позволяло оперативно реагировать на возникающие проблемы и корректировать стратегию при необходимости.

Этот пример демонстрирует, как стратегическое управление проектами может способствовать успешной реализации крупномасштабных инфраструктурных проектов в Узбекистане, улучшая качество жизни населения и стимулируя экономический рост.

Ещё одним из ярких примеров успешного применения стратегического управления проектами в Узбекистане является реализация Национальной программы по поддержке экспорта и привлечению инвестиций. Этот масштабный проект, ориентированный на расширение внешнеэкономических связей и привлечение иностранных инвестиций, позволил узбекской экономике диверсифицировать свои источники доходов и повысить свою конкурентоспособность на мировом рынке.

Важным аспектом стратегического управления проектами является также использование современных методов и инструментов, таких как информационные технологии, аналитика данных, методологии управления проектами (например, PMBOK или PRINCE2). Это позволяет повысить эффективность управления проектами, уменьшить риски и улучшить качество результатов.

Благодаря усилиям правительства и бизнес-сообщества в области стратегического управления проектами, в Узбекистане активно внедряются инновационные технологии, развивается производство высокотехнологичных товаров и услуг, а также модернизируются социальная инфраструктура и образовательные системы. Кроме того, стратегическое управление проектами способствует развитию инноваций и технологическому прогрессу в стране. Поддержка инновационных проектов и стимулирование предпринимательства помогают создать благоприятную среду для развития новых отраслей экономики и привлечения инвестиций.

Выводы и предложения. Развитие стратегического управления проектами в Республике Узбекистан основано на принципах системности, профессионализма и эффективности. Государство активно внедряет современные методы управления проектами для достижения стратегических целей развития страны. Это включает в себя создание инфраструктуры поддержки, обучение специалистов, а также улучшение законодательной базы в области управления проектами. Кроме того, узбекские компании и предприниматели также проявляют интерес к использованию современных подходов к управлению проектами для повышения своей конкурентоспособности и эффективности бизнеса. Ключевыми аспектами стратегического управления проектами в Республике Узбекистан являются следующие:

1. Инфраструктурные проекты: Узбекистан активно инвестирует в развитие своей инфраструктуры, включая строительство дорог, железных дорог, аэропортов, портов и энергетических объектов. Эти проекты не только способствуют экономическому развитию страны, но и создают новые возможности для инвесторов и предпринимателей.

2. Развитие туризма: Узбекистан обладает богатым культурным наследием и историческими достопримечательностями, которые привлекают туристов со всего мира. Стратегическое управление проектами в этой сфере включает в себя создание новых туристических маршрутов, развитие гостиничного бизнеса и улучшение сервиса для посетителей.

3. Аграрный сектор: Сельское хозяйство играет важную роль в экономике Узбекистана. Стратегическое управление проектами в этой отрасли включает в себя внедрение современных технологий, улучшение системы орошения и селекции сельскохозяйственных культур, а также поддержку малых фермеров и агрокластеров.

4. Развитие человеческого капитала: Узбекистан уделяет особое внимание развитию образования и подготовке кадров в области управления проектами. Помимо обучения в университетах и колледжах, проводятся программы по обмену опытом с зарубежными партнерами и международными организациями.

5. Партнерство с международными организациями: Узбекистан активно сотрудничает с международными финансовыми и развивающимися организациями, такими как Всемирный банк, Азиатский банк развития и другие. Это позволяет привлекать дополнительные инвестиции и экспертизу для успешной реализации стратегических проектов.

Развитие стратегического управления проектами в Республике Узбекистан способствует устойчивому экономическому росту, улучшению благосостояния населения и укреплению позиций страны на мировой арене. Правительство Узбекистана продолжит активно поддерживать и развивать эту область, чтобы обеспечить долгосрочное процветание своего народа.

Таким образом, следует отметить, что стратегическое управление проектами играет ключевую роль в достижении экономического развития Республики Узбекистан. Правильное планирование, эффективное использование ресурсов и систематический контроль являются основными принципами, на которых строится успех этой стратегии. Реализация амбициозных проектов, ориентированных на модернизацию экономики и повышение качества жизни граждан, будет продолжать способствовать устойчивому и долгосрочному экономическому росту в Узбекистане.

Список использованной литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан, от 28.01.2022 г. № УП-60 “ О стратегии развития нового Узбекистана на 2022 — 2026 годы”
2. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан, от 28.11.2019 г. № 961 "О мерах по дальнейшему совершенствованию системы управления проектами в Республике Узбекистан"
3. Государственная программа Республики Узбекистан "О стратегическом развитии и модернизации системы образования на 2017-2021 годы" (утверждена постановлением Президента Республики Узбекистан от 20.02.2017 г. № ПП-2799). Ташкент:
4. Даллинг, Л. (2017). Проектное управление и его роль в экономическом развитии Узбекистана. Вестник Ташкентского государственного экономического университета, 3(22), 98-105.
5. Каххоров, У. (2020). Стратегическое управление проектами в Узбекистане: опыт и перспективы. Управление проектами и программами, 1(33), 45-50.
6. Стратегия действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан "Шаг в новое десятилетие" (утверждена постановлением Президента Республики Узбекистан от 07.02.2020 г. № ПП-5731). Ташкент: Официальный вестник.
7. Указ Президента Республики Узбекистан от 18.09.2018 г. № УП-6067 "О дополнительных мерах по совершенствованию системы управления проектами и программами". Ташкент: Официальный вестник.
8. Азимов А.Х. "Стратегическое управление проектами в условиях рыночной экономики" (2008).
9. Каримов Р.Х. "Управление проектами: теория и практика" (2012).
10. Махмудов Ш.М. "Влияние управления проектами на экономическое развитие Республики Узбекистан" (2016).

M.Ahtamova O‘zbekiston Respublikasida strategik loyihalarni boshqarish: iqtisodiy rivojlanish garovi	M.Ahtamova Strategic project management in the Republic of Uzbekistan: the key to economic development
Annotatsiya: ushbu maqolada mamlakatning jadal iqtisodiy rivojlanishi sharoitida strategik loyihalarni boshqarishning roli, shuningdek, milliy strategik maqsadlarga samarali erishish va O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini modernizatsiya qilish uchun strategik loyihalarni boshqarish tendentsiyalari ochib berilgan. Kalit so‘zlar: strategik loyihalarni boshqarish, O‘zbekiston Respublikasi, iqtisodiy rivojlanish, milliy maqsadlar, modernizatsiya, infratuzilma, investitsiyalar, barqarorlik, kadrlar, loyiha dasturlari.	Abstracts: this article reveals the role of strategic project management in the context of the accelerated economic development of the country, as well as identifying trends in strategic project management for the effective achievement of national strategic goals and modernization of the economy of the Republic of Uzbekistan. Keywords: strategic project management, Republic of Uzbekistan, economic development, national goals, modernization, infrastructure, investments, sustainability, personnel, project programs.

Nargiz Toxirovna Sattarova – SamISI “Menejment” kafedrasida katta o‘qituvchisi, PhD

MAMLAKATIMIZDA SANOAT KORXONALARINI BOSHQARISH JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya: ushbu maqolada bugungi kunda mamlakatimiz iqtisodiyotida o‘z o‘rniga ega sanoat korxonalari faoliyatini rivojlantirish, sanoat korxonalarini boshqarish jarayonlarini takomillashtirish, boshqaruvni yangi bosqichga olib chiqish, uning imkoniyatlarini takomillashtirish masalalari muallif tomonidan yoritib berilgan. Qolaversa, sanoat korxonalarini boshqarish jarayonini optimallashtirish borasida taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Kalit so‘zlar: sanoat korxonalari, iqtisodiyot, boshqaruv jarayoni, innovatsiyalar, sifat bosqichi, boshqaruv tizimi, tizimli yondashuv.

Kirish. O‘zgaruvchan tashqi sharoitlar, raqobat, innovatsiyalar, jamiyat talablari va hukumat siyosati tashkilotdan biznes jarayonlari va mahsulot ishlab chiqarish uchun yangi strategiyalar, usullar va texnologiyalarni ishlab chiqishni talab qiladi. Korxonaning o‘zgarishiga ichki omillar ham yordam beradi, bunda direktorlar va tashkilotning boshqa a‘zolari nafaqat o‘z o‘rinlarini saqlab qolishga, balki ko‘proq foyda va ma‘naviy qoniqishni ta‘minlash uchun o‘rishga intilishadi. Biroq, o‘zgarish potentsialiga shaxsiy yondashuv ishchilarni doimiy ravishda o‘rganadigan yoki yo‘qotadigan ko‘nikmalar deb hisoblaydi. Bunday holda, tashkilot ko‘nikmalarni egallovchi yoki yo‘qotuvchi sifatida harakat qilishi mumkin. Har qanday boshlang‘ich nuqtada, davom etayotgan biznes jarayoni eski va yangi elementlarni tizimli ravishda birlashtiradi. Harakat (tashkiliy rivojlanishi) davrida asta-sekin yangi strategiyalar, boshqaruv qarorlari bilan almashtiriladi. Bu jarayon boshqariladigan yoki spontan bo‘lishi mumkin. Boshqariladigan jarayon, maqsadga yo‘naltirilganligi tufayli, tabiiy ravishda progressiv bo‘ladi, ya‘ni bir holatdan ikkinchi holatga o‘tish taraqqiyot bilan belgilanadi, rivojlanish esa regressiv jarayonlarni, shu jumladan degradatsiyani istisno qilmaydi. Shuning uchun tashkilotning rivojlanishi tegishli boshqaruv modelini tanlash, boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish orqali boshqarilishi kerak.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Korxonaning har qanday xodimi ma‘lum ko‘nikmalar yoki tartiblarga ega bo‘lganligi sababli, korxona faoliyatini muntazamlashtirish kompaniyaning o‘ziga xos tashkiliy bilimlarini rasmiylashtirish, qayd etish va saqlashning eng samarali usuli hisoblanadi.

Tadqiqot natijasida xorijiy va MDH olimlarning ilmiy-izlanishlari o‘rganildi. Xususan, xorijiy olimlardan I.Ansoff [1], M.Porter [2], V.Uilstead olimlarning ishlari o‘rganilgan. V.D.Markova [3], N.P.Maslennikova [4] va V.V.Titov [5] boshqalar muallifning o‘rganilayotgan muammoga konseptual va nazariy yondashuvlarini umumlashtirish, tizimlashtirish va mantiqiy bog‘lash imkonini beradi.

Mamlakatimizda sanoat ishlab chiqarishini boshqarishning yangi modelini tanlash yoki mavjud bo‘lgan modelni takomillashtirishda, G.Kleinerning fikricha, “boshqaruv sifati, izchilligi va yo‘nalishining pasayishi; uzluksiz rivojlanishga zarar yetkazadigan qisqa muddatli maqsadlarning ustunligi va buning natijasida korxonalarda ko‘payish jarayonlarini qilishi kerak.

Shu nuqtayi nazardan, ko‘plab mutaxassislarning fikriga ko‘ra, eng ta‘sirli boshqaruv jarayoni korxona yaxlitligini yo‘qotishning “tizimli institutsional muammosi”dir. Yaxlitlik asosiy tizim sifati sifatida mahsulot ishlab chiqarish va sotish jarayonlarining organik ichki muvozanati, innovatsion texnologiyalar asosida tizim resurslarini takror ishlab chiqarish bilan belgilanadi. Korxonaning yaxlitligi talablarini e‘tiborsiz qoldirish, birinchi navbatda, kompaniyaning rivojlanish jarayonlarini belgilaydigan innovatsion va investitsiya salohiyatining yo‘qolishiga olib keladi. Ma‘lumki, tashkiliy rivojlanish strategiyalarni amalga oshirish jarayonlariga kiritilgan doimiy o‘zgarishlar orqali amalga oshiriladi. Tashkiliy o‘zgarishlarni boshqarish strategiyani rejalashtirish va amalga oshirish jarayonidagi eng muhim bosqichlardan biridir. Tashkiliy o‘zgarishlar maqsadlar orqali strategiya bilan belgilanadi va maqsadlar nafaqat ichki shartlar asosida belgilanadi, balki tashqi muhit tomonidan belgilanadi. Shu nuqtayi nazardan, amaliy va tadqiqot vazifalarini amalga oshirishda korxonaning doimiy o‘zgarishlar qilish qobiliyatini baholash, shuningdek, strategiyani amalga oshirishda korxona qanday fazilatlar va qobiliyatlarga ega bo‘lishi kerakligi haqidagi savolga javob topish zarurati tug‘iladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida adabiyotlar tahlili, mamlakatimizda klaster-kooperatsiyalarining nazariy va amaliy masalalarida statistik qatorlardan, dinamik rivojlanish imkoniyatlaridan, faol turizmning asosiy elementlari va turlaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Binobarin, tashkiliy rivojlanishga yo‘naltirilgan korxonani ishlab chiqarishni boshqarish modelini shakllantirish uchun ilmiy va amaliy qoidalarni yaratish menejmentni takomillashtirishning dolzarb va izlanayotgan vazifasidir.

Sanoat korxonalarini boshqarishning nazariy va amaliy modellarini ishlab chiqishga ko‘plab tadqiqotlar bag‘ishlangan. Biroq, ular ko‘proq darajada strategik menejment va rejalashtirish muammolarini, raqobatbardoshlik muammolarini, klassik boshqaruv nazariyasiga asoslangan o‘zgarishlarni hisobga olish muammolarini ko‘rib chiqadilar. Ushbu tadqiqot asosan

tashkiliy rivojlanishga yo‘naltirilgan ishlab chiqarishni boshqarishni qurish masalalariga bag‘ishlangan bo‘lib, uning doirasida kompaniyani rivojlantirish jarayonida tartiblarni shakllantirish va almashtirish, noyob resurslar va asosiy vakolatlarni shakllantirish asosida strategik raqobatdosh ustunliklar ta‘minlanadi. Rivojlanish strategiyasining amalga oshirilishi muvozanatlashtirilgan ko‘rsatkichlar tizimida nazorat qilinadi, asosiy biznes jarayonlari integratsiyalashgan marketingga o‘rnatiladi va tashkiliy rivojlanish barcha sohalarida jami innovatsion faoliyat bilan ta‘minlanadi.

Muallif tomonidan shaxsan olingan tadqiqotning asosiy natijalari va ularning ilmiy yangiligi funksional tartiblar, tashkiliy o‘rganish, muvozanatli ko‘rsatkichlar tizimi va tashkiliy tuzilmaga asoslangan sanoat korxonasini boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha uslubiy qoidalarni ishlab chiqish va nazariy asoslash quyidagilardan iborat.

1) innovatsion strategiyalarga yo‘naltirilgan korxonaning rivojlanish salohiyatini har tomonlama tahlil qilish va baholash uchun metodologiya ishlab chiqiladi;

2) balanslangan ko‘rsatkichlar tizimi doirasida korxonaning tashkiliy rivojlanish strategiyasini amalga oshirish bo‘yicha ilmiy va uslubiy qoidalar, asosiy vakolatlari va funksional tartiblar taklif etiladi;

3) faoliyat ko‘rsatayotgan korxonani rivojlantirishning tashkiliy, texnologik, texnologik va innovatsion sharoitlarini hisobga olgan holda bosh mutaxassislar va menejerlar o‘rtasida so‘rov o‘tkazish va ekspert baholash asosida rivojlanish salohiyatini baholashga yondashuv taklif etiladi;

4) korxonani tashkiliy rivojlantirish talablariga javob beradigan ishlab chiqarishni boshqarish modelini shakllantirishning uslubiy yondashuvlari ishlab chiqiladi va sinovdan o‘tkaziladi.

1-rasm. Sanoat korxonasini boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha uslubiy qoidalar.

Taklif etilayotgan ishlanmalarning yangilik darajasini aniqlash xususiyatini quyidagicha talqin qilish mumkin.

1. Korxonani ishlab chiqarishni boshqarishni takomillashtirishning nazariy va uslubiy yondashuvlari funksional tartiblarni shakllantirish va almashtirishning muntazam jarayoni, tashkiliy rivojlanish, muvozanatli ko‘rsatkichlar tizimi va korxonani boshqarish nazariyasi va amaliyotiga nisbatan mavjud yondashuvlar takomillashtiriladi.

2. Ekspert usullaridan foydalangan holda sanoat korxonasining rivojlanish potensialini tahlil qilish va baholash hamda tashkiliy, texnologik va institutsional muhitning asosiy jarayonlari va elementlarining holatini so‘roq qilish uchun uslubiy qoidalar ishlab chiqiladi.

3. Integratsiyalashgan rivojlanish jarayonlariga asoslangan sanoatda rivojlanayotgan korxonani boshqarishning asosiy tashkiliy sxemasi, asosiy bo‘linmalari, ularning elementlari, funksiyalari va vazifalari uchun bunday rivojlanish tizimli optimallashtirish amalga oshiriladi.

Korxonada ishlab chiqarishni boshqarishni takomillashtirishning asosi tizim-integratsiya nazariyasi bo‘lishi kerakligi ko‘rsatilgan bo‘lib, uning doirasida asosiy vakolatlari va tashkiliy tartiblarning paydo bo‘lishining asosiy jarayonlari va mexanizmlari uzoq muddatli istiqbolda raqobatdosh ustunliklarni ta‘minlash vositasi sifatida namoyon bo‘ladi atamasi tushuntiriladi. Sanoat korxonasini rivojlantirish strategiyasini shakllantirish uchun ishlab chiqilgan uslubiy asoslar boshqa ishlab chiqarish turlari korxonalari, masalan, yengil sanoat korxonalari tomonidan qo‘llanilishi mumkin. Muvozanatli ko‘rsatkichlar va tartiblar tizimini yaratish bo‘yicha ishlab chiqilgan metodologiya boshqa tarmoqlarda ham shunga o‘xshash ishlarni bajarish uchun foydali bo‘lishi mumkin.

Maqolada taklif etilgan sanoat korxonasini boshqarish tizimini shakllantirishning nazariy va uslubiy asoslari juda yangi ilmiy yo‘nalishdir.

Xulosa va takliflar. Korxonaning tashkiliy rivojlanishiga yo‘naltirilgan, balanslangan ko‘rsatkichlar tizimiga asoslangan, muntazamlilik va innovatsion faoliyat jarayonlarini birlashtirgan ishlab chiqarishni boshqarish modelini shakllantirish bo‘yicha quyidagi takliflar ishlab chiqildi, xususan:

- ishlab chiqarish tizimlarini tashkiliy rivojlantirishning nazariy asoslari, mohiyati, asosiy tushunchalari va konsepsiyalari o‘rganildi va tashkiliy rivojlanish - bu xatti-harakatlarning usullari, nazariyalari va tadqiqot natijalarini qo‘llash asosida tashkiliy madaniyatdagi rejalashtirilgan o‘zgarishlar jarayoni ekanligi aniqlanadi;

- tashkiliy o‘zgarishlarning mexanizmlari o‘rganildi va korxonani tashkil etishda muntazamlashtirishning ijobiy roli aniqlandi, bu asosiy vakolatlarni shakllantirish va ro‘yxatdan o‘tkazish, vaqtni o‘zlashtirish va odamlarning bilim va kommunikativ qobiliyatlarini erkinlashtirishda namoyon bo‘ladi, aspektlarni o‘zgartirishni boshqarishda e‘tiborga olish juda muhim bo‘lgan innovatsion muammolarni hal qilish mumkinligi amalga oshirish mumkin;

- sanoat korxonasini rivojlantirish strategiyasini amalga oshirish vositasi sifatida balanslangan ko‘rsatkichlar tizimining turli tushunchalari tahlil qilinadi va tadqiqot obyekti uchun uni shakllantirishning asoslari va uslubi qoidalari o‘rganiladi;

- korxonaning strategik raqobatbardoshligini belgilaydigan innovatsion mahsulotlarni ishlab chiqarish va samarali joriy etish qobiliyatini aks ettiruvchi yaxlit tizim xarakteristikasi bo‘lgan tashkiliy rivojlanish salohiyatini baholash maqsadida korxona boshqaruv tizimini ekspertizadan o‘tkazish maqsadga muvofiq;

- muvozanatlashtirilgan ko‘rsatkichlar tizimi va tartiblardan foydalangan holda tashkiliy rivojlanishga yo‘naltirilgan ishlab chiqarishni boshqarish elementlari va funksiyalarining asosiy qoidalari ishlab chiqilgan.

Фойдаланилган адабиётлар рo‘yxати

1. Ансофф И. Стратегическое управление. М.: Экономика, 1989.
2. Портер М.Э. Конкуренция: пер. с англ.: уч. пос. М.: Издательский дом «Вильямс», 2000, - 495 с.
3. Маркова В.Д. Стратегическое управление фирмой: основные понятия / под ред. В.В. Титова, В.Д. Марковой. Новосибирск: ИЭОПП СО РАН, 2003. - С. 18-24.
4. Масленникова Н.П. Управление развитием организации. М.: Центр экономики и маркетинга, 2002. - 304 с.
5. Титов В.В. Концепция построения согласованной системы показателей внутрифирменного управления // Совершенствование институциональных механизмов в промышленности / под ред. В.В. Титова, В.Д. Марковой. - Новосибирск: ИЭОПП СО РАН, 2005. - С. 42-64.

Н.Саттарова Совершенствование процесса управления промышленными предприятиями в нашей стране	N.Sattarova Improving the management process of industrial enterprises in our country
Аннотация: в данной статье освещены вопросы развития деятельности промышленных предприятий, имеющих сегодня свое место в экономике нашей страны, совершенствования процессов управления промышленными предприятиями, вывода управления на новый уровень, совершенствования его возможностей. Кроме того, разработаны предложения и рекомендации по оптимизации процесса управления промышленными предприятиями. Ключевые слова: промышленные предприятия, экономика, процесс управления, инновации, этап качества, система управления, системный подход.	Abstract: in this article, the issues of developing the activities of industrial enterprises, which have their place in the economy of our country today, improving the management processes of industrial enterprises, bringing management to a new level, and improving its capabilities, have been covered by the author. In addition, proposals and recommendations have been developed to optimize the management process of industrial enterprises. Keywords: industrial enterprises, economy, management process, innovation, quality stage, management system, systematic approach.

ИНВЕСТИЦИЯ

Акрам Одилович Очилов – заведующий кафедрой «Экономика», Каршинский государственный университет, доктор экономических наук, профессор.

Дурдона Хасан кизи Рахмонова – соискатель кафедры “Инновационная экономика” Каршинского инженерно-экономического института.

РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ КАШКАДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ НА ОСНОВЕ ВНЕДРЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ

Аннотация: в статье рассматривается сущность инвестиций, выделены их функции в социально-экономических системах различного уровня. Анализ инвестиционной деятельности, структуры инвестиций позволил автору доказать существенную роль и значимость инвестиционных процессов в обеспечении устойчивого функционирования экономики.

Ключевые слова: инвестиции, прямые иностранные инвестиции, внедрение инвестиций, сельское хозяйство, инвестиционная привлекательность.

Введение. В последние годы в нашей стране, и в частности, в Кашкадарьинской области важной основой является системная работа по созданию благоприятной инвестиционной и деловой среды, обеспечению стабильности законодательства, развитию малого бизнеса и частного предпринимательства, кардинальному улучшению инвестиционной среды. Как отметил Президент Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёев, «Наша экономическая стратегия направлена на привлечение масштабных инвестиций в экономику»¹. Являясь отраслью экономической науки, региональная экономика изучает территориальную организацию производства, описывает экономические процессы и явления, которые связаны с рыночным развитием хозяйства отдельных регионов.

Кашкадарьинская область - одна из областей в Узбекистане, расположенная в юго-западной части страны, экономика которой основана на сельском хозяйстве, добывающей промышленности, строительстве и услугах. Кашкадарьинская область также обладает развитой инфраструктурой, включая автомобильные дороги, железные дороги, аэропорты, энергетические и водоснабжающие системы.

Анализ использованной литературы. С теоретической точки зрения базой исследования явились работы отечественных и зарубежных авторов, таких как А.Х.Бердиев, К.З.Музаффарова, Н.М.Махмудов, Н.Р.Авазов, В.В.Бочаров.

Такие российские ученые, как А.Нешитой, В.В.Бочаров, М.И.Кныш рассматривают понятия «инвестиционная деятельность» и «инвестиции» как важный раздел современной экономической науки. Эти учёные посвящают свои труды проблемам развития инвестиций, оценке эффективности инвестиций.

Методы и исследования. Методы исследования включили в себя следующие аспекты: формулировка проблемы, литературный обзор, формулировка гипотезы или вопросов исследования. В ходе исследования были выявлены проблемы, связанные с привлечением инвестиций в регионах страны. При написании статьи использовались методы синтеза и обобщения.

¹ Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон Стратегияси /Ш.М. Мирзиёев – Тошкент: “O‘zbekiston” нашриёти, 2021. – Б.135

Анализ и результаты. Кашкадарьинская область, имеет хороший потенциал для инвестиций в различные отрасли, такие как сельское хозяйство, текстильная промышленность, также область является одним из промышленно развитых регионов республики, большим экономическим потенциалом, а также богатыми ресурсами минерального и углеводородного сырья.

Привлечение иностранных инвестиций является приоритетом для региона, несмотря на перспективы развития, в настоящее время в Кашкадарьинской области отсутствует значительное количество крупных инвестиционных проектов. Однако правительство области активно работает над привлечением инвесторов и созданием условий для реализации новых проектов. Инвесторы могут найти интересные возможности для инвестиций в регионе и внести свой вклад в его экономическое развитие.

Источники финансирования инвестиций Кашкадарьинской области за январь-декабрь 2023года

В городе Карши 25 октября 2023 года под председательством Президента Шавката Мирзиёева состоялось совещание по вопросам социально-экономического развития Кашкадарьинской области¹ и глава государства поставил вопросы о необходимости создания новых предприятий, выходить на новые рынки, привлекать инвестиции, создавать рабочие места и источники большого дохода.

Инвестиционные показатели Кашкадарьинской области за январь-декабрь 2023года

Инвестиции в основной капитал

Общий объем инвестиции	21686,8 млрд.сум
Темпы роста	120,9%
На душу населения	6158,4 тыс.сум

Президент страны заявил, что экономика Кашкадарьинской области не должна зависеть только от крупных предприятий и показал пути создания благоприятных

¹Постановление Президента Республики Узбекистан, от 14.12.2023 г. № ПП-389 “О дополнительных мерах по комплексному социально-экономическому развитию Кашкадарьинской области в 2024-2025 годах”.

условий для выпуска широкого ассортимента продукции на основе цемента, гипса и мрамора в Камаша, графита в Шахрисабзском районе, кварцевого песка в Яккабаге, марганца в Чиракчи, доломита и глины в Китабе.

Указом Президента Республики Узбекистан «О новой стратегии развития Узбекистана на 2022-2026 годы»¹ одним из основных целей выделено дальнейшее улучшение и повышение привлекательности инвестиционного климата в стране, принятие мер по привлечению в последующие пять лет инвестиций в объеме 120 миллиардов долларов США, в том числе 70 миллиардов долларов иностранных инвестиций.

Регион способен привлекать туристов круглый год. Однако сейчас туризм ограничивается городом Шахрисабзом и горными районами. С начала 2023 года в Кашкадарью приехали 180 тысяч иностранных туристов, а в соседние Самарканд и Бухару - 3,5 миллиона.

Общая информация о работе в рамках региональных проектов в городе Шахрисабзе в 2024 году

Общие данные		Финансовые источники	
Итоговое число проектов	46	Личные средства	595,2 млрд.сум
Общая стоимость	639,1 млрд.сум	Кредиты банка	33,7 млрд.сум
Мощность производства	12,1 млрд.сум	Зарубежные кредитные проекты	500 тыс.долларов
Рабочие места	1057		

Глава нашего государства показал пути создания благоприятной инфраструктуры и увеличения количества туристов. В частности, вместе с немецкими партнерами подготовлен мастер-план трех туристических махаллей в Шахрисабзском районе. Это создаст дополнительные инвестиции в размере 450 миллионов долларов и инфраструктуру, которая будет привлекать 1 миллион туристов в год. Проекты вызвали большой интерес у предпринимателей. Благодаря этому в Шахрисабзе ожидается поступление от туризма дополнительно 500 миллиардов сумов, а также создание 5 тысяч новых постоянных рабочих мест.

Кроме того, в аэропорту Шахрисабза будет налажен прием гражданской авиации. С 1 января 2024 года будут увеличены местные рейсы в Самаркандскую, Бухарскую, Хорезмскую и регионы долины. Число рейсов "Ташкент-Карши" увеличится с 2 до 7 раз в неделю. В результате стоимость авиабилетов может снизиться в 2 раза, поток иностранных и местных туристов может увеличиться в 3 раза.

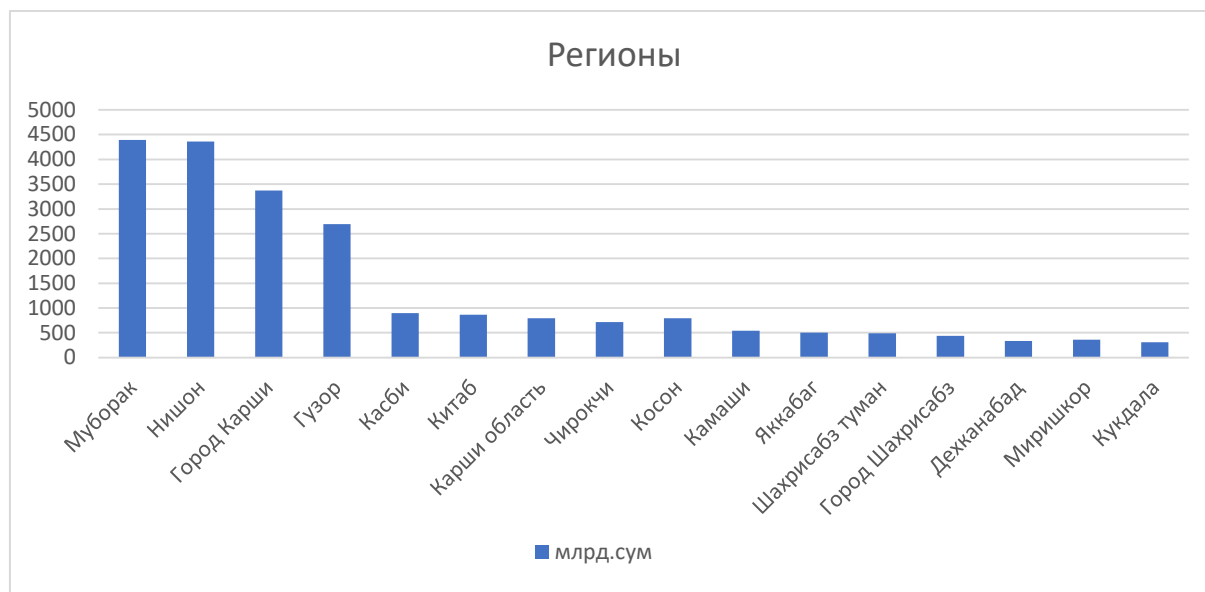
В целом поставлена задача в 2024 году довести количество иностранных туристов до 500 тысяч.

Президент отметил, что вопрос обеспечения посевов водой с каждым годом становится все сложнее. Особенно актуальна эта проблема для Кашкадарьи. Однако водосберегающие технологии внедрены лишь на 16 процентах из 515 тысяч гектаров.

Поэтому в регион будут привезены 15 лазерных нивелиров для нужд фермеров в

¹ Указ Президента Республики Узбекистан, от 28.01.2022 г. № УП-60 «О новой стратегии развития Узбекистана на 2022-2026 годы».

Касане, Миришкоре, Касби и Нишане, где затруднено водоснабжение.

Освоение инвестиций в основной капитал на региональном уровне Кашкадарьинской области за январь-декабрь 2023года

Особое внимание было уделено вопросу работы с молодежью. Отмечено, что в регионе недостаточно налажена подготовка кадров для таких областей, как электротехника, пищевая промышленность и производство строительных материалов. Например, ни в одном районе кроме города Карши не созданы IT-центры. В свободных помещениях 60 колледжей можно организовать как производство, так и практическое обучение.

Заключение и предложения. В целом, разработка и реализация эффективной инвестиционной политики в регионах играет ключевую роль в стимулировании экономического роста, создании рабочих мест и повышении благосостояния населения. Поэтому важно проводить анализ потенциала региона, определять приоритетные направления развития и создавать благоприятные условия для инвесторов. Только таким образом можно обеспечить устойчивое экономическое развитие регионов.

Основные направления для привлечения инвестиций в региональное предпринимательство:

- Распределение иностранных инвестиций между различными субъектами бизнеса в регионах.
- Создание привлекательных условий и возможностей для иностранных предпринимателей.
- Реализация совместных проектов и развитие сотрудничества.
- Необходимость совершенствования механизмов и инструментов привлечения инвестиций.
- Увеличение финансовых потоков, направляемых на поддержку и развитие регионального предпринимательства.

Для эффективной реализации региональной инвестиционной политики необходимо:

- поддерживать углубление экономических реформ, формирование многоуровневой экономики, включая развитие малого предпринимательства, национальных и региональных рынков товаров, труда и капитала, а также институциональной и рыночной инфраструктуры;

- сокращать различия в социально-экономическом развитии регионов, создавая условия для укрепления собственной экономической базы и поэтапного повышения благосостояния населения.

Список использованной литературы:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон Стратегияси /Ш.М. Мирзиёев – Тошкент: “O‘zbekiston” нашриёти, 2021 год – стр 135.
2. Указ Президента Республики Узбекистан № УП-158 О Стратегии «Узбекистан — 2030» от 11 сентября 2023 года // Народное слово -Ташкент, 2023 г., 12 сентября.
3. Постановление Президента Республики Узбекистан, № ПП-389 “О дополнительных мерах по комплексному социально-экономическому развитию Кашкадарьинской области в 2024-2025 годах” от 14.12.2023 года // Народное слово – Ташкент, 2023 г., 15 декабря.
4. Указ Президента Республики Узбекистан, № УП-60 «О новой стратегии развития Узбекистана на 2022-2026 годы» от 28.01.2022 г. // Народное слово – Ташкент, 2022 г., 29 января.
5. Указ Президента Республики Узбекистан № УП-6079 «Об утверждении Стратегии «Цифровой Узбекистан 2030» и мерах по ее эффективной реализации» от 5 октября 2020 года // Народное слово – Ташкент, 2020 г., 6 октября.
6. Бердиев, А. Х., & Музаффарова, К. З. (2023). Мамлакат иқтисодийига хорижий инвестициялар жалб этишнинг аҳамияти. *Gospodarka i Innowacje*, стр 148.
7. Игониная Л.Л. И. Инвестиции: учеб. пособие / Л.Л. Игониная; под ред. д-ра экон. наук, проф. В.А. Слепова. — М.: Экономист, 2005. -478 с. Стр. 29-34.
8. Махмудов Н.М. Авазов Н.Р. «Анализ факторов, влияющих на государственный инвестиционный климат» // «Инновация в экономике», № 7, 2019г. стр 4-10.
9. Бочаров В.В. Инвестиции: учебник / В.В. Бочаров. - СПб: Питер, 2008г. - 384стр.
10. www.lex.uz
11. www.norma.uz
12. www.stat.uz
13. www.invest.gov.uz.

A.Ochilov, D.Raxmonova Qashqadaryo viloyati iqtisodiyotini investitsiyalarni joriy etish asosida rivojlantirish Annotatsiya: maqolada investitsiyalarning mohiyati ko‘rib chiqiladi, ularning turli darajadagi ijtimoiy-iqtisodiy tizimlardagi vazifalari yoritiladi. Investitsion faoliyat va investitsion tuzilmaning tahlili muallifga iqtisodiyotning barqaror ishlashini ta’minlashda investitsiya jarayonlarining muhim roli va ahamiyatini isbotlash imkonini berdi. Kalit so‘zlar: investitsiyalar, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar, investitsiyalarni joriy etish, qishloq xo‘jaligi, investitsion jozibadorlik.	A.Ochilov, D.Rakhmonova Development of the economy of Kashkadarya region on the basis of introduction of investments Abstract: the article examines the essence of investments, highlighting their functions in socio-economic systems at various levels. Analysis of investment activity and investment structure allowed the author to prove the essential role and significance of investment processes in ensuring the sustainable functioning of the economy. Keywords: investments, foreign direct investments, introduction of investments, agriculture, investment attractiveness.
--	--

МОЛИЯ, ПУЛ МУОМАЛАСИ ВА КРЕДИТ

Jaxongir Rasulovich Zaynalov – SamISI, “Moliya” kafedrası mudiri, i.f.d., prof.

Shaxnoza Maxmudovna Latipova – SamISI, “Moliya” kafedrası dotsenti

IQTISODIYOTNI ERKINLASHTIRISH SHAROITIDA MOLİYAVIY SIYOSATNI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Annotatsiya: maqolada mamlakatimiz moliya siyosatining o‘ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Mustaqillik yillarida davlat moliyaviy resurslarini shakllantirish, ulardan foydalanish hamda takror ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligini ta‘minlashda moliya siyosatining ahamiyati yoritilgan. Bugungi kunda moliya siyosatini amalga oshirishda mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: moliya, moliyaviy siyosat, moliyaviy resurs, takror ishlab chiqarish, soliq yuki, budjet taqchilligi, davlat qarzi.

Kirish. Respublikamizda moliya siyosatini rivojlantirish va bu jarayondagi islohotlarni yanada chuqurlashtirish uning sir-asrorlarini chuqur o‘rganishga bo‘lgan harakat va talablarni ham kuchaytiradi. Bu esa, o‘z navbatida, amaldagi qonunlarni yaxshi biladigan, turli vaziyatlarni taqqoslash, iqtisodiy resurslar cheklanganligi sharoitida samarali xo‘jalik yuritish uchun muqobil variantlar kesimida moliyaviy munosabatlarni to‘g‘ri qo‘llash va qaror qabul qilishgina emas, balki moliyaviy fikrlashni shakllantirishni ham talab etadi. Moliyaviy fikrlashni shakllantirish esa moliyaviy munosabatlarga nisbatan ko‘nikmalarga ega bo‘lishni talab etadi.

Moliya siyosatida yangi sifat o‘zgarishlari yuz berishi uchun uning tarkibiy turli yo‘nalishlariga, xususan, nazariy bilimlarga katta qiziqish uyg‘otishimiz zarur. Moliya siyosatini rivojlanishi ko‘p jihatdan iqtisodchi olimlarning ushbu masala bo‘yicha bilimi va nazariy tadqiqot natijalari, ularning voqelikni to‘g‘ri tushunishi va qabul qilish kuchlariga bog‘liq. Aynan shu jihati ushbu mavzuning bugungi kunda ham qay darajada dolzarb ekanligini ko‘rsatib beradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Mahalliy olimlarimizdan T.S.Malikov tomonidan moliyaviy siyosatga takror ishlab chiqarishning alohida ehtiyojlarini qondirish va uzluksiz takror ishlab chiqarish jarayonini moliyaviy resurslar bilan ta‘minlash uchun ijtimoiy boylikni shakllantirish, taqsimlash va qayta taqsimlash jarayonlariga yo‘naltiriladigan maqsad va vazifalarning yechilishini aniqlash degan keng ta‘rif berilgan. Ko‘rinib turibdiki, olim moliyaviy siyosatga davlat o‘z vazifalarini bajarishi orqali mamlakatda takror ishlab chiqarishning uzluksizligini ta‘minlashga oqilona ishlab chiqilgan moliyaviy siyosat orqali erishishi mumkinligini ta‘kidlagan [1].

Prof. M.T.Xaydarov esa moliya siyosatini uning tarkibiga kiradigan asosiy siyosat turlari nuqtayi nazaridan yoritishga harakat qilgan. Davlat moliya siyosatining aynan budjet-soliq siyosati va monetar siyosat orqali olib borilishiga e‘tibor qaratgan [2].

B.B.Usmanov tomonidan aholining turmush sharoitini oshirishda moliya siyosatining ahamiyati nuqtayi nazaridan yondashilgan. Aholining turmush darajasini oshirishda davlatning moliyaviy siyosati budjet xarajatlarini rejalashtirishga ham bog‘liq ekanligi ko‘rib chiqilgan [3]. Ko‘rinib turibdiki, insonlar yashashi, har tomonlama kamol topishi uchun turli-tuman ehtiyojlarni qondirish shart. Moliya ana shu ehtiyojlarni qondirish, ularni yaxshi hayot kechirishi uchun mukammal moliya siyosatini yaratadi.

Resurslar cheklangan, resurslarni takror ishlab chiqarib bo‘lmaydigan qismi – kamyob tabiiy resurslar, ulardan asrab-avaylab foydalanishni taqozo qiladi. Moliya siyosati obyektiv zaruriyat tufayli cheklangan resurslardan ham tejamkorlik bilan foydalanishning turli yo‘llarini topishga, ulardan oqilona foydalanish mexanizmlarini, kerak bo‘lsa, siyosat osti siyosatlarini yuritishga harakat qiladi.

Rus iqtisodchilari Sherbakov V.A., Prikhodko Ye.A. tomonidan moliyaviy siyosatga ta’rif berishda uning moliyaviy munosabatlar va moliya mexanizmi orqali amalga oshirilishiga urg’u berishgan [4].

Lixachev O.N., Shurov S.A., Mordovskaya Yu.V. esa moliyaviy siyosatga mikro darajada yondashib, korxona belgilangan maqsadiga erishishi uchun moliyani maqsadli shakllantirish va foydalanish bilan bog’liq chora-tadbirlar yig’indisi deya ta’rif berishgan [5, 6].

“Moliya siyosati ko’p qirrali iqtisodiy va ilmiy-amaliy hodisa bo’lib, bir qator o’ziga xos xususiyatlarga ega” degan fikrlar Vasileva M.V., Maliyev N.A., Perekrestova L.V. tomonidan bildirilgan [7].

Rus iqtisodchilari moliyaviy siyosatga moliyaviy menejment deb ham ta’rif berishgan [8].

Moliya siyosati hozirda dunyoviy mazmun kasb etgan. Lekin bu siyosatning o’ziga xos jihatlari mavjud. Har qanday siyosat ostida ishlab chiqarish, hayot faoliyatini rivojlantirish uchun uni har tomonlama to’g’ri baholash, idrok qilish jarayoni, uning natijasini umumlashtirish, xulosa chiqarish yotadi. Bu esa to’plangan bilim va tajribalar asosida uni baholagan holda ta’rifini ishlab chiqishni zaruriyat qilib qo’yadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot davomida kompleks tahlil hamda qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Moliyaviy siyosat mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy sohalarining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etishini inobatga olib, mustaqillikning ilk kunlaridan boshlab bu sohaga har tomonlama e’tibor berib kelinmoqda. Mustaqillikning ilk kunlaridan boshlab ma’muriy buyruqbozlikka asoslangan iqtisodiyotdan voz kechib, amaliyotda o’z ijobiy ko’rsatkichlari bilan namoyon bo’lgan erkin bozor iqtisodiyotiga o’tish masalasi qo’yildi. Bu borada asosiy iqtisodiy o’zgarishlar izchil amalga oshirilmoqda. Milliy iqtisodiyotning barcha yo’nalishlari bo’yicha moliyaviy siyosat olib borilmoqda. Shulardan asosiylari sifatida quyidagilarni ko’rsatib o’tish mumkin:

- Soliq to’lovchilarning soliq yukini pasaytirish orqali tadbirkorlik va tijorat faoliyatlarini jadallashtirish. Amaliy tajriba va maxsus adabiyotlardan ma’lumki, soliq yukini pasaytirishga bevosita ta’sir ko’rsatuvchi bir qator omillar mavjud:

- Belgilangan soliq stavkalarini pasaytirish;
- Soliqqa tortish bazasini qisqartirish;
- Soliq to’lovchi subyektlar sonini ko’paytirish;
- Davlat tasarrufida bo’lgan ayrim budjet va budjetdan tashqari markazlashgan jamg’arma xarajatlarini xo’jalik subyektlari ixtiyoriga yoki joylardagi mahalliy o’z-o’zini boshqarish organlariga berish.

Soliq yukini pasaytirish borasida ijobiy natija berayotgan chora-tadbirlar keyingi yillar mobaynida jadal sur’atlar bilan amalga oshirilmoqda. Birgina 1992-yilda joriy etilgan QQSni misol tariqasida oladigan bo’lsak, dastlab uning stavkasi 30 foiz belgilangan edi. Hozirgi paytda esa uning stavkasi 12 foizdan oshmayapti. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig’i 1995-yilda 38 foizni tashkil etgan. Bugungi kunda esa bu ko’rsatkich 15 foizni tashkil etadi. Jismoniy shaxslardan undiriladigan daromad solig’i 1995-yilda to’rtta shkalani tashkil etib, yuqori stavka 45 foiz bo’lgan bo’lsa, 2021-yilga kelib bu ko’rsatkich yagona 12 foizni tashkil etdi (hozirgi kunda ham shu stavka asosida soliqqa tortilmoqda). Mikrofirma va kichik biznes subyektlaridan olinadigan yagona soliq to’lovi 2005-yilda 15,2 foiz bo’lgan bo’lsa, uning o’rniga joriy yilda aylanmadan olinadigan soliq 4 foiz miqdorida belgilandi.

Endi masalaning ikkinchi yo’nalishiga diqqatni qaratadigan bo’lsak, unda davlat budjeti taqchilligini mamlakatda yaratilayotgan YAIMga nisbatan 1-3 foizdan oshib ketmasligini ta’minlash muhim ahamiyatga ega. Ammo davlatning ijtimoiy siyosati, budjet siyosati doirasida hozirda amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar natijasida ushbu ko’rsatkichning YAIMga nisbatan 5 foizdan oshganligini ko’rishimiz mumkin.

Uchinchi yo’nalish davlat budjeti taqchilligini noiflyatsion manbalardan moliyalashtirishni ta’minlash. Odatda, davlat budjeti taqchilligini moliyalashtirishning bir necha manbai mavjud. Jumladan, xalqaro moliya bozorida davlat qimmatli qog’ozlarini joylashtirish,

solliqlar stavkasini oshirish va turlarini ko‘paytirish, davlat budjeti xarajatlarini kamaytirish, muomalaga davlat g‘aznachilik obligatsiyalarini chiqarish orqali taqchillikni moliyalashtirishni amalga oshirish mumkin.

Ammo qayd etilgan manbalardan faqat muomaladagi davlat g‘aznachilik obligatsiyalari barqaror samaraga ega. Qolgan barcha manbalar vaqtinchalik moliyaviy yutuqqa erishishga imkon beradi. Bu holat iqtisodiyot rivojlanishiga va ijtimoiy qatlamning moliyaviy ahvoriga salbiy ta‘sir qilishi mumkin. Shu sababli, imkon qadar milliy valyutaning beqarorligiga olib kelmaydigan moliyaviy manbalar yordamida budget taqchilligini moliyalashtirishga qat‘iy amal qilib kelmoqda.

To‘rtinchi yo‘nalish mehnatga layoqatli aholi qatlamini ish bilan doimo ta‘minlashni jadallashtirish. Boshqa mamlakatlardan farqli o‘laroq, O‘zbekistonning demografik tarkibida yoshlar ko‘pchilikni tashkil qiladi. Hozirgi kunda 30 yoshgacha bo‘lgan aholi demografik qatlamning 60 foizdan ortig‘ini tashkil etmoqda. Bu, o‘z navbatida, yangi ish o‘rinlarini jadal tashkil etishni taqozo etadi. Shuning uchun ish bilan ta‘minlashning noan‘anaviy, ya‘ni kasanachilik, uy sharoitida ishlashga me‘yoriy sharoit yaratish kabi ish shakllarini yanada kengroq joriy etish lozim.

Beshinchi yo‘nalish, mamlakatning ichki va tashqi qarzini minimal darajaga keltirish.

Davlatning ichki qarzlari fuqarolar, shuningdek, tijorat va tadbirkorlik faoliyati bilan shug‘ullanuvchi xo‘jalik subyektlari o‘z moliyaviy majburiyatlarini bajara olmasligi natijasida vujudga keladi. Bundan tashqari, ichki qarzdorlar davlatning muomalaga uzoq muddatli obligatsiyalar chiqarishdan paydo bo‘ladi. Tashqi qarzlari asosan ikki manba hisobidan shakllanadi: birinchisi, xorijiy mamlakatlardan olingan qarzlari bo‘lsa, ikkinchidan, xalqaro moliya muassasalaridan olingan muddatli kreditlardir.

Hozirgi paytda Yevropa Ittifoqiga a‘zo bo‘lgan davlatlar uchun iqtisodiy mezonlar ishlab chiqilgan. Mazkur mezonlarning birida davlatning ichki va tashqi qarzlari yig‘indisi mamlakatda yaratilayotgan YAIMning 60 foizidan, ayrim manbalarda esa 75 foizdan oshib ketmasligi qayd etilgan.

Oltinchi yo‘nalish mamlakat iqtisodiyotiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag‘batlantirish. Bozor iqtisodiyoti rivojlangan davlatlarning amaliy tajribasidan ma‘lumki, milliy iqtisodiyotni muvofiqlashtirishda bir qator iqtisodiy kategoriyalar ishtirok etadi. Shular ichida investitsiyalar muhim o‘rin tutib, mamlakatda yaratilayotgan YAIM o‘sishiga bevosita ta‘sir qiladi. Shuning uchun istiqbolning dastlabki kunlaridan boshlab, chet el investitsiyalari, investorlar faoliyatini va investitsion jarayonni muvofiqlashtiruvchi me‘yoriy hujjatlar qabul qilindi va ular davr talabiga mos ravishda takomillashtirilmoqda. O‘z vaqtida qabul qilingan me‘yoriy hujjatlar va malakali kadrlar tayyorlanayotganligi sababli, keyingi yillarda investitsiya sur‘atlari jadallashib bormoqda.

Yettinchi yo‘nalish, dunyoda bugungi iqtisodiy va siyosiy, tabiiy muvozanat o‘zgarayotgan davrda iqtisodiy o‘sish va investitsiyaviy faollikni rag‘batlantirish, ishlab chiqarish sur‘atlarini tiklash, aholi bandligini oshirish, daromadlarini ko‘paytirish va tadbirkorlik subyektlarini qo‘llab-quvvatlash. Mamlakatimizda olib borilayotgan moliya siyosatining markaziy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib milliy iqtisodiyotning real sektorini qo‘llab-quvvatlash orqali YAIMning o‘sishiga erishish, asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarni belgilangan maqsad darajasida ta‘minlash bo‘lib hisoblanadi.

Yuqorida aks etilgan yettita ustuvor yo‘nalishdagi moliyaviy siyosat mustaqil O‘zbekistonda olib borilayotgan iqtisodiy siyosatning tarkibiy qismi hisoblanadi.

Shunday qilib, moliyaviy siyosat qiymat yaratilishi va unga xizmat qiluvchi barcha munosabatlar yig‘indisidir. Aynan moliyaviy trayektoriyalarda u qanday ko‘rinishda bo‘lmasin, ya‘ni budget siyosati, soliq siyosati, kredit siyosati, investitsiya siyosati, narx siyosati, moliyaviy siyosatning tarkibiy qismi bo‘lgan holda uzviy bog‘lanishda harakat qilishganda maqsadga samarali erishish mumkin bo‘ladi.

Misol uchun, budget taqchilligi qayd etilganda biz budget va soliq siyosatlari o‘rtasidagi uzilishlarni qidirib topishimiz va moliya siyosatini aynan yuzaga kelgan muammoning yechimiga

qaratishimiz lozim bo‘ladi. Ammo muammoni hal etishda moliya siyosatining boshqa turlarini ham unga qaratish muhimdir. Ularning muhimligi yuz berishi mumkin bo‘lgan makro-mikro ko‘rsatkichlarni belgilangan qizil chiziqdan o‘tib ketmasligi bilan baholanadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qiladigan bo‘lsak, hozirgi sharoitda ishlab chiqilgan davlat moliya siyosati konsepsiyasining maqsadi iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, ijtimoiy ishlab chiqarish samaradorligini butun choralalar bilan oshirish asosida jamiyat a‘zolarining turmush farovonligi darajasini ta‘minlashdan iborat. Moliya strategiyasining ijtimoiy yo‘naltirilganligi xalq farovonligini oshirishga yuboriladigan moliya resurslarini ko‘paytirish imkoniyatlarini qidirib topishda namoyon bo‘libgina qolmay, balki iqtisodiy siyosatning bosh maqsadiga butunlay yangicha yondoshuvda ham namoyon bo‘ladi va endilikda aholi turmush darajasi va ishlab chiqarishning o‘shirishini moliya resurslardan samarali foydalanish yo‘nalishlarini belgilaydi.

Mamlakatimizda davlat moliyaviy siyosatining samaradorligini ta‘minlash maqsadida quyidagilarga erishishimiz lozim:

1. Moliya siyosatining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi davlat ichki va tashqi qarzlarining kamayishiga, davlatning oltin-valyuta zaxiralarining ortishiga, inflyatsiyani jilovlashga, budjet defitsitining kamayishiga, eksport salohiyatini oshirishga, YAIM ko‘payishiga, mamlakat tovarlari raqobatbardoshligining kuchayishiga olib kelmog‘i lozim.

2. Moliyaviy siyosat davlat moliyaviy resurslarini oshirishga zamin tayyorlashi lozim.

3. Davlat moliyaviy resurslari – bu YAIM va milliy daromadni taqsimlash va qayta taqsimlash natijasida xo‘jalik yurituvchi subyektlar va davlatning qo‘lidagi u yoki bu vaqtda bo‘lgan pul daromadlari va jamg‘armalari yig‘indisidir.

4. Moliyaviy resurslarning hajmi va tarkibi ishlab chiqarish masshtablari qancha yirik. Uning samaradorligi yuqori bo‘lsa, moliyaviy resurslarning hajmi shuncha katta bo‘ladi. O‘z navbatida, ishlab chiqarishga jalb qilingan moliyaviy resurslar uning o‘shirishiga va takomillashuviga shart-sharoit yaratadi.

5. Mamlakat iqtisodiyotida yuritiladigan moliyaviy siyosat orqali moliyaviy resurslar jamlanishi va davlatning u yoki bu iqtisodiy va ijtimoiy dasturini amalga oshirishi uchun u qayta taqsimlangan holda xizmat qilishi lozim.

6. Budjet siyosati, soliq siyosati, pul siyosati, kredit siyosati, baho siyosati, investitsion siyosat, ijtimoiy moliyaviy siyosat, boj siyosatlarini qo‘llash orqali jamiyatning turlari sohalariga moliyaviy resurslar oqilona va ma‘lum maqsadlarni amalga oshirish uchun sarflanishi lozim.

7. Moliyaviy siyosatni asosiy yo‘nalishlardan biri – moliyaviy resurslarni imkon qadar yuqori hajmini aniqlash va ushbu manbalar doimiyliги va uzluksizligini ta‘minlashdir, chunki moliyaviy resurslar potentsiali barcha o‘zgarishlarning mustahkam moddiy bazasi bo‘lmog‘i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Malikov T.S., Olimjonov O.O. Moliya. Darslik / Toshkent Moliya instituti. – Toshkent: 2019. – 969 b.

2. Xaydarov M.T. Davlat moliyasini boshqarishning dolzarb masalalari // Iqtisod va moliya, 2016. №6, 54-64 b. <https://cyberleninka.ru/article/n/davlat-moliyasini-bosh-arishning-dolzarb-masalalari/>

3. Usmanov B.B. Aholi turmush farovonligi va unda davlat moliyaviy siyosati // Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 2023-yil, noyabr, 410-417 b.

4. Shcherbakov V.A. Kratkosrochnaya finansovaya politika: ucheb. posobie [Short-term financial policy: a manual]. Moscow, KnoRus Publ., 2007, 272 p.

5. Лихачева О.Н., Щуров С.А. Долгосрочная и краткосрочная финансовая политика предприятия: учеб. пособие / под. ред. И.Я. Лукасевича. М.: Вузовский учебник. 2007. 288 с.

6. Мордовская Ю.В. Долгосрочная и краткосрочная финансовая политика предприятия: учеб. пособие. М.: Элит. 2009. 272 с.

7. Якушев М.Ф. Финансовая политика организации: понятие, цели и этапы формирования // Финансы и кредит. 36 (612) – 2014, с. 37-44.
8. Шохин С.О., Гермогентова М.Н., Шохин Е.И., Серегин Е.В. Финансовый менеджмент: учеб. Для вузов. М.: КноРус. 2008. 480 стр.

Дж.Зайналов, Ш.Латипова Пути развития финансовой политики в условиях либерализации экономики Аннотация: в статье раскрыты особенности финансовой политики. В ней подчеркивается значение финансовой политики в обеспечении непрерывности формирования государственных финансовых ресурсов, процессов их использования и воспроизводства в годы независимости. Приведены существующие проблемы в реализации финансовой политики и научные предложения по их устранению. Ключевые слова: финансы, финансовая политика, финансовый ресурс, воспроизводство, налоговое бремя, дефицит бюджета, государственный долг.	J.Zaynalov, Sh.Latipova Ways to develop financial policy in the context of economic liberalization Abstract: the article reveals the features of financial policy. It emphasizes the importance of financial policy in ensuring the continuity of the formation of state financial resources, the processes of their use and reproduction during the years of independence. The existing problems in the implementation of financial policy and scientific proposals for eliminating them are presented. Keywords: finance, financial policy, financial resource, reproduction, tax burden, budget deficit, public debt.
--	--

Bobir Xo‘jaqul o‘g‘li Qilichov – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, “Menejment” kafedrası assistent-stajyori

ISLOMIY BANKLAR, INSONLARNING MOLIYAVIY XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya: maqolada Islom moliyasiga bag‘ishlangan jadal rivojlanish va turli iqtisodiy inqirozlarga qaramasdan barqaror o‘‘sish sur‘atlariga ega bo‘lgan islom bank ishining pul-kredit siyosatini tartibga solishga qaratilgan mexanizmlari, O‘zbekistonda Islomiy bank xizmatlarini rivojlantirishda qanday islomiy mexanizmlardan foydalanish mumkinligi, ularning amaliyotda qanday ahamiyati mavjudligi va O‘zbekiston sharoitida ularni qo‘llash imkoniyatlari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: islom moliyasi, islom banki, islom bank ishi, pul-kredit siyosati, musharaka (birlashuv), murabaha (mudlo), ijara (ijara), mudaraba (sahibkor-mudarib munosabati), salam (avans to‘lov shartnoma).

Kirish: Islomiy banklar, islom moliyasi prinsiplariga muvofiq ravishda faoliyat yuritishadi. Islomiy banklar pul-kredit siyosatini foizsizlik asosida boshqarishadi. Bu esa, kredit so‘rovchilari uchun foizsiz kreditlar taqdim etish va kredit muddati davomida tijorat operatsiyalariga muvofiq foyda olish imkoniyatini yaratishni anglatadi.

O‘zbekiston islom banklarini rivojlantirishda, bir qancha asosiy chora-tadbirlar ko‘rish mumkin. Birinchi navbatda, islom banklarining moliyaviy tuzilishi va boshqaruv shakllari texnik taraqqiyotlar bilan moslashtirilishi kerak. Bu, moliyaviy shaffoflikni oshirish, moliyaviy nazorat tizimini kuchaytirish, xizmatlar va mahsulotlar portfelini diversifikatsiyalash, va iste‘molchi moliyaviy ma‘lumotlarga oid innovatsiyalar o‘rniga kiritishni o‘z ichiga oladi.

Ikkinchisi, islom banklarining ma‘lumotlar texnologiyalarini joriy etish va ularni kredit beradiganlar bilan o‘zaro aloqada ishlatishga tayyorlash kerak. Bu, banklar uchun mijozlarga eng muhim bo‘lgan mahsulotlarni taqdim etish va xizmatlarni taqdim etishda samarali bo‘lishadi.

Uchinchidan, islom banklari va iqtisodiyotni rivojlantirish sohasida hamkorlikni

rivojlantirishga qaratilgan strategiyalar amaliyotga tatbiq etilishi lozim. Bu, iqtisodiyotni rivojlantirishda islom banklarining o'zining mahalliy iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlariga mos ravishda qatnashishiga imkon beradi.

Islom banklarining xizmatlari va mahsulotlari bilan ta'minlashda yangi innovatsiyalar va usullarni ishlab chiqish uchun moliyaviy muhitni rag'batlantirish muhimdir. Bu, islom banklarining moliyaviy innovatsiyalarni joriy etish va ishlab chiqishda taklif etiladigan yo'nalishlar bo'yicha ko'rsatilganini ko'rsatadi.

Jamiyatda Islom banklarining rivojlanishini qo'llash, xususan O'zbekistonda, islomiy moliyaviy mexanizmlar va xizmatlar sohasidagi tajribalar bilan birgalikda, moliyaviy innovatsiyalarni ishlab chiqish va joriy etishga yo'naltirilgan kengaytirilgan moliyaviy rivojlanishni ta'minlash uchun muhimdir. Bu rivojlanish, iqtisodiyotga ko'maklashish va uning barqaror o'sishiga imkon beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Islom bank ishi haqida o'zbek tilida yozilgan maqbul va to'liq tushunchalarni olib boradigan maqolalar va kitoblar hali yetarli darajada o'rganib chiqilmagan. Bu, qaysi asoslar asosida Islom moliyasi va bank tizimi haqida o'zbek tilida turli ilmiy adabiyotlar va maqolalar mavjud emasligi yoki ularga yetarli e'tibor berilmaganligi bilan bog'liq. S.Xorun, V.Nursofizaning “Islomiy moliyalar va bank tizimi. Falsafasi¹, tamoyillari va amaliyoti” va R.V.Abdullayev, S.M.Dusanovlarning “Islom iqtisodiyotida moliyaviy munosabatlar”² kitoblari, islom iqtisodiyoti va moliyaviy munosabatlar sohasida mustaqil tadqiqotchilar tomonidan yozilgan muhim ilmiy manbalardan bir qismidir. Bu kitoblar, Islom moliyasi va bank tizimi haqida omma uchun foydali bo'lishi mumkin bo'lgan ma'lumotlarni olib boradi.

Dr. Muhammad Taqi Usmani, Muhammad Akram Khan, va Dr. Rifaat Ahmed Abdel Karim kabi olimlar, islom moliyasi va bank tizimi sohasidagi ilmiy tadqiqotlarda katta tajriba va bilimga ega. Ularning ingliz tilidagi kitoblari, islom moliyasini tushunishga, uning asosiy prinsiplarini o'rganishga va amaliyotga o'tishga yordam bergan bo'lsa, fransuz tilidagi mualliflar, masalan, Dr. Tarik Abou Nour, Lévy Aldo, Mahmoud El-Gamal, va Kaouther Jouaber-Snoussi kabi, islom moliyasini Yevropada ommalashtirish va tahlil qilishda o'zlarining ko'p yillik tajribasiga ega bo'lganlar. Ularning ishlari, islom moliyasi haqida fransuz tilida ilmiy yozuvlar va o'quv materiallari yaratishda muhim ahamiyatga ega.

Rus tilidagi mualliflar esa, islom moliyasini tushunish va ta'limga oid maqolalar va kitoblar yaratishda hissa qo'shganlar. Ularning yozgan maqolalari, islom moliyasi sohasidagi rus tilidagi ilmiy manbalar to'plamini kengaytirishda va rus tilidagi o'quvchilar va tadqiqotchilar uchun foydali manbalardan biri sifatida qaraladi.

Barcha bu olimlar va mualliflar, islom moliyasi va bank tizimi haqida ko'plab ilmiy yozuvlar va maqolalar yaratish orqali, bu sohani kengaytirish va o'rganishga yordam berishda muhim rol o'ynaydilar. Ularning ishlari, moliyaviy ilmiy diskursni rivojlantirishda va global darajadagi ko'plab tadqiqotlarga yordam berishda o'z hissasiga ega. Yurtimizdagi eng so'nggi tadqiqotlardan biri 2021-yil fevral oyida Tursunov Anvar Sultonovichning “Tijorat banklarida islom moliyaviy xizmatlarini rivojlantirish” mavzusida falsafa doktorlik dissertatsiyasini himoyasi OAK tomonidan e'lon qilingan. Shunga qaramay, mualliflarning aksariyati moliyaviy va chakana bank xizmatlarini atroflicha yoritishsa-da, pul-kredit siyosati instrumentlarini va ularni boshqarish mavzusiga kamroq to'xtalishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqola manbalarni tahlil qilishda analitik va sintetik usullardan foydalanilgan. Turli tadqiqotchilarning qarashlari tizimli va umumlashtirish uslublari vositasida o'rganilib sohaga oid muammolar aniqlangan. Shuningdek, muallifning shaxsiy kuzatish va mantiqiy fikrlash usullari yordamida bir nechta ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Tahlil va natijalar. Mavjud adabiyotlarni tahlil qilish jarayonida pul-kredit siyosatini boshqarishda turli mamlakatlarda turlicha mexanizmlar va yondoshuvlar qo'llanilishi aniqlandi.

¹ S.Xorun, V.Nursofizaning “Islomiy moliyalar va bank tizimi. Falsafasi”

² R.V.Abdullayev, S.M.Dusanovlarning “Islom iqtisodiyotida moliyaviy munosabatlar”

Monistik yondoshuv asosida ya’ni butun moliyaviy tizimini yoki uning katta qismini islom moliyasi qoidalariga muvofiq tashkil etgan davlatlarda iqtisodiyotdagi pul massalarini boshqarish va likvidlikni tartibga solish uchun shariat qoidalariga mos keluvchi mexanizmlar ishlab chiqishga katta ehtiyoj sezilgan. Ammo dualistik yondoshuvni tanlab, Islomiy bank xizmatlarini maxsus islom banklari yoki an’anaviy tijorat banklaridagi islom darchalari orqali tashkil etish yo’lidan ketgan mamlakatlarda esa pul-kredit siyosati markaziy banklar tomonidan an’anaviy shaklda tartibga solinib kelinmoqda. Bunday holatda markaziy banklar islom shariat qoidalariga amal qilish majburiyatini olmaydi va islomiy bank xizmatlari ko’rsatuvchi banklar uchun banklararo munosabatlar juda cheklangan.

Abdul Avval Sarker¹ Islom shariatiga muvofiq boshqariluvchi pul-kredit mexanizmlari Malayziya, Sudan, Eron va Bahrayn kabi mamlakatlarda bir muncha taraqqiy etganligini ta’kidlaydi. Bu mamlakatlarning har biri o’z qonunchiligidan kelib chiqib, shariat ruxsat etgan islomiy pul-kredit instrumentlaridan foydalanadi. Hozirgi kunda islomiy pul-kredit siyosati va banklararo munosabatlarni tartibga soluvchi 15 dan ortiq instrumentlar ishlab chiqilgan bo’lib, Malayziyada 6 ta, Sudanda 4 ta, Bahraynda 3 ta hamda Eronda 2 ta instrumentdan keng foydalanib kelinadi.

Bu instrumentlar iqtisodiyotdagi pul massasini va banklardagi likvidlikni boshqarish hamda pul bozoridagi talab va taklifni muvofiqlashtirib turishga qaratilgan. An’anaviy bank tizimidagi kabi, islomiy bank tizimida ham, davlat yoki markaziy bank Islomiy tijorat banklariga qisqa muddatli likvidlikni ta’minlovchi doimiy kredit liniyalarini taqdim etish orqali pul-kredit siyosatini olib boradi. Xususan, markaziy bankning so’nggi qarz beruvchi sifatida bunday kredit liniyalari taqdim etishi islomiy pul bozorini rivojlantirishda juda muhim o’rin tutadi. Shu bilan birga, markaziy bank tomonidan islomiy tijorat banklaridagi likvidlikni ta’minlashga qaratilgan depozit-passivlar bo’yicha rezerv mablag’larning majburiy darajasi ham belgilab qo’yilgan.

Ushbu kredit liniyalari islomiy bank tizimiga xos bo’lgan shartnoma turlari (murobaha, mudoraba va mushoraka) va qimmatli qog’ozlar (sukuk) vositasida amalga oshiriladi.

Malayziya islomiy bank tizimi boshqa davlatlarga qaraganda ancha ilgari ketgani bilan alohida ajralib turadi. Bu davlatda ko’proq bir necha ko’rinishdagi Murobaha bitimlari (sukuk, sukuk-ijara va banknotalar emissiya qilish) hamda Vadia sertifikatlarini sekyuritizatsiya usulida vositachilar yordamida muomalaga kirish amaliyoti qo’llanadi. Shuningdek, markaziy bank tomonidan qimmatli qog’ozlarni sotish va qaytarib sotib olish bo’yicha kelishuv (REPO ning muqobili) yoki mablag’larni tekinga vaqtinchalik saqlab berish kabi vositalari ham taklif qilinadi. Bundan tashqari iqtisodiyotdagi bo’sh mablag’larni jalb qilish uchun hukumat tomonidan chiqarilgan davlatning investitsiya qimmatli qog’ozlaridan ham kelishib olinadigan qarz instrumentining bir shakli sifatida foydalaniladi. Ba’zi hollarda esa markaziy bank bazaviy mahsulotga bog’langan Murobaha bitimi doirasida depozit liniyalar taqdim etishi mumkin.

Sudan bank tizimi ko’proq Mushoraka bitimlariga murojaat qiladi. Pul-kredit siyosatini tartibga solishda Markaziy bank Mushoraka sertifikati, Davlat Mushoraka sertifikati, Markaziy Bank ijara sertifikati hamda Davlat investitsiya sertifikatlarini (Ijara, Salam, Mudoraba va Istisna bitimlariga asoslangan) emissiya qilish vositalarini qo’llaydi.

Bahrayn bank tizimining banklararo munosabatlarida asosan sukuklar (Ijara va Al-salam) qo’llanadi.

Eron bank tizimida esa Mushoraka bitimiga o’xshash markaziy bank va davlat tomonidan chiqariladigan sheriklikka asoslangan qimmatli qog’ozlar amal qiladi.

Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, islomiy bank tizimida pul-kredit siyosatini tartibga solish uchun mo’ljallangan instrumentlar hozirda ancha taraqqiy etgan bo’lib, borgan sari zamonaviy iqtisodga moslashib, rivojlanib bormoqda. Bu esa, islomiy iqtisod va huquq olimlarining sa’y-harakatlari natijasi o’laroq, islomiy bank tizimi ham an’anaviy bank tizimi bilan bir qatorda kelajakda iqtisodiy taraqqiyotni ta’minlashga qodir bo’lgan to’laqonli bir tizim sifatida ishlay olishidan darak beradi.

Xulosa va takliflar: O’zbekiston Respublikasi va Islom Taraqqiyot Banki (ITB)

¹ Abdul Awwal Sarker (Bangladesh Banki Ilmiy tadqiqotlar departamenti bosh direktori)

oʻrtasidagi hamkorlik bir necha yillardan buyon sanoqli dasturlar doirasidagina mavjud edi. Oʻzbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 29-dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasida respublikamizda islom moliyaviy xizmatlarini joriy etish boʻyicha huquqiy bazani yaratish zaruriyatini alohida tilga olib oʻtishi bu hamkorlikni yanada jadallashtirdi. Hozirda bir qancha tijorat banklarida islomiy bank xizmatlarini islom darchalari orqali taqdim qilish amaliyoti ustida jiddiy ishlar olib borilmoqda.

Bu jarayonda, mavzuga oid adabiyot va mutaxassislarning yetishmasligi bu ishlarni amalga oshirishda bir qancha qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bundan tashqari islom moliyasi va bank xizmatlarining mohiyati keng jamoatchilikka yaxshi tanish emasligi oqibatida aholi va soha vakillari oʻrtasida bu xizmatlarning muvaffaqiyatli boʻlishiga shubha bilan qarovchilar soni juda koʻp boʻlishiga olib keladi.

Aynan, Islom moliyasi prinsiplariga muvofiq mahsulotlar va instrumentlardan foydalanishning iqtisodiy samaradorlik va moliya bozoridagi raqobatbardoshlikni oshirishga qaratilgan samaradorliklarni misollar orqali koʻrsatish mumkin. Bu, mamlakatimizda ham keng qoʻllanilishi mumkin boʻlgan yangi yondoshuvlar va texnologiyalardan foydalanish orqali amalga oshirilishi mumkin.

1. Islomiy banklar va moliyaviy institutlarni rivojlantirish: Islomiy banklar va moliyaviy institutlar mamlakatimizda rivojlantirilishi va kengaytirilishi muhimdir. Bu institutlar islom moliyasi prinsiplariga muvofiq moliyaviy xizmatlarni taqdim etish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishga yordam beradi.

2. Islom moliyasi prinsiplariga muvofiq pul-kredit siyosatini boshqarish: Markaziy banklar va islomiy banklar orasidagi munosabatlar, islom moliyasi prinsiplariga muvofiq pul-kredit siyosatini rivojlantirish va boshqarishda muhimdir. Bu, moliyaviy operatsiyalarni adolatli va shariatga muvofiq shakllarda amalga oshirish orqali mamlakatimizning iqtisodiy samaradorlik darajasini oshirishi mumkin.

3. Mahsulotlar va instrumentlardan toʻgʻri foydalanish: Islomiy banklar va moliyaviy institutlar orqali moliyaviy operatsiyalarda musharaka, mudaraba, murabaha, ijara, salam, sukuklar va boshqa islom moliyasi prinsiplariga muvofiq instrumentlardan foydalanish muhimdir. Bu, mamlakatimizda moliyaviy xizmatlar sohasini rivojlantirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirishga yordam beradi.

4. Tadbirkorlikni kengaytirish va investitsiyalarni jalb qilish: Islom moliyasi prinsiplariga muvofiq tadbirkorlikni kengaytirish, investitsiyalarni jalb qilish va korxonalar orasidagi hamkorlikni oshirish muhimdir. Bu, iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun zarurdir.

5. Moliyaviy taʼlim va bilim tizimini kuchaytirish: islom moliyasi prinsiplariga muvofiq moliyaviy taʼlim va bilim tizimini kuchaytirish, mutaxassislar va mutaxassislarni oʻzlashtirish, yangi texnologiyalardan foydalanishga tayyorlash muhimdir. Bu, yangi yondoshmalarni va texnologiyalarni moliyaviy sohada tatbiq etish va iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun muhimdir.

Mamlakatimizda islom moliyasi prinsiplariga muvofiq pul-kredit siyosatini tartibga solish orqali moliyaviy sohaning rivojlantirilishi, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va boʻsh mablagʻlarni jalb qilishga yordam berish uchun juda muhimdir. Bu tavsiyalarni amalga oshirish, mamlakatimizning moliyaviy sohasining yangi va sifatli yondoshmalar bilan rivojlanishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 29-dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasi.

2. Xasanov X.V. Axloqiy (islomiy) moliyalashtirish tizimi – innovatsion moliyalashtirish vastiasi sifatida (Oʻzbekiston va MDH misolida)// “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 5, sentabr-oktabr, 2017 yil.

3. Dr. Muhammad Taqi Usmani, An Introduction to Islamic Finance// Published by Ethica Institute of Islamic Finance, USA, 2019.

4. Edited by Asma Siddiqi, Anthology of islamic banking// Published by Institute of

Islamic Banking and Insurance, London, 2000.

5. Muazzam Ali and colleagues of authors, Development of an accounting system for ISLAMIC BANKING// Published by The Institute of Islamic Banking and Insurance, London, 1994.

6. Ahmed MD. Abdul Awwal Sarker. Une Évaluation des Instruments de Politique Monétaire Islamique Introduits dans Certains Pays Membres de l'OCI Sélectionnés// « Etudes en Economie Islamique », Vol.8, No.2, 2016 (69-129).

7. HATMI ZEINEB. La Banque Islamique comme réponse à l’instabilité de l’économie de crédit// thèse doctorale, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales de Paris et Institut Supérieur de Gestion de Tunis.

8. S. Drissi, Pr. Kh. Angade. La conduite de la politique monétaire dans un système financier islamique// Researches and Applications in Islamic Finance, Volume 2, Numéro 1, février 2018

Б.Киличов	B.Qilichov
Значение исламских банков в обеспечении финансовой безопасности людей	The importance of islamic banks in ensuring the people’s financial security
Аннотация: статья посвящена исламским финансам, имеющим тенденции быстрого развития и стабильного роста, несмотря на различные экономические кризисы, механизмы, направленным на регулирование монетарной политики исламского банкинга, какие исламские механизмы могут быть использованы в развитии исламских банковских услуг в Узбекистане, их значение и возможности их применения на практике в условиях Узбекистана.	Abstract: The article is devoted to Islamic finance, which has tendencies of rapid development and stable growth, despite various economic crises, mechanisms aimed at regulating the monetary policy of Islamic banking, what Islamic mechanisms can be used in the development of Islamic banking services in Uzbekistan, their importance and the possibilities of their application in practice in the conditions of Uzbekistan.
Ключевые слова: исламские финансы, исламский банкинг, денежно-кредитная политика, Мушарака (Слияние), Мурабаха (Мудло), Иджара (Аренда), Мудараба (Отношения между предпринимателем и Мударибом), Салам (Соглашение о предоплате).	Keywords: Islamic finance, Islamic banking, monetary policy, Musharaka (Merger), Murabaha (Mudlo), Ijara (Lease), Mudaraba (Entrepreneur-Mudarib Relationship), Salam (Advance Payment Agreement).

Zarif Oripovich Axrorov – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Samarqand filiali dotsenti

FOYDA SOLIG‘I VOSITASIDA IQTISODIYOTNI TARTIBGA SOLISH

Annotatsiya: ushbu maqolada foyda solig‘ining iqtisodiyotni tartibga solishdagi ta’siri o‘rganilgan. Mazkur maqola foyda solig‘i va iqtisodiy munosabatlarning muvofiqligini ta’minlashga, soliq siyosatining iqtisodiyotni tartibga solishdagi o‘rniga qaratilgan. Foyda solig‘i bo‘yicha imtiyozlar orqali iqtisodiyotni rag‘batlantirish, soliq va investitsiya siyosatining yuqori samaradorligini ta’minlash bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Kalit so‘zlar: iqtisodiyot, foyda, foyda solig‘i, investitsiya, soliq siyosati, soliq imtiyozi, korporativ foyda, korporativ soliq.

Kirish. O‘nlab yillar davomida korporativ foydani soliqqa tortishdagi o‘zgarishlarning iqtisodiy o‘rishga ta’siri ilmiy va siyosiy doiralarda bahsli masala bo‘lib kelgan. Korporativ soliqlarni kamaytirish tarafdorlari iqtisodchi olimlar soliq stavkalarining pastligi iqtisodiy o‘rishni kuchaytiradi, deb ta’kidladilar. Boshqa guruh iqtisodchi olimlarining fikricha esa, korporativ soliqlarni kamaytirishning iqtisodiyotning sezilarli o‘rish kuchaytiruvchi ta’siri amalga oshishiga shubha uyg‘otadi. Darhaqiqat, so‘nggi 40 yil ichida dunyo bo‘ylab korporativ foyda solig‘i stavkalarining pasayishi va korporativ soliq bazasining o‘rishi kuzatilgan, ammo

turli mamlakatlarda turli darajada amalga oshirilgan [1-2]. Xususan, rivojlangan mamlakatlarda korporativ soliq stavkalari oxirgi yigirma yil ichida sezilarli darajada kamaygan. OECD mamlakatlari o'rtasida 1980-yillarning boshlarida o'rtacha ko'rsatkich deyarli 50% ni tashkil etgan bo'lsa, 2001-yilga kelib bu ko'rsatkich 35% dan kamroqqa tushgan. Umumiy qabul qilinganidek, stavkalarni bunday darajadan pasaytirishning sababi soliq raqobati jarayoni bo'lib, bunda mamlakatlar ichki kapital oqimini jalb qilish uchun korporativ foyda soliq stavkalarini kamaytirish orqali bir-biri bilan raqobatlashadi.

Devereux va boshqalar tomonidan 1983-yildan 1999-yilgacha bo'lgan davrda 21 yirik sanoati rivojlangan mamlakatlar o'rtasidagi korporatsiya soliqlari bo'yicha raqobatning empirik tahlili amalga oshirilgan. Tahlilda kapital va firmalarning harakatchanligi haqidagi muqobil taxminlarga asoslangan raqobat jarayonining ikkita modelini ko'rib chiqilgan bo'lib, ushbu ikki model tegishli soliq stavkasi shakli haqida turli xil bashoratlarni keltirib chiqaradi. Birinchi model (EATR) shuni ko'rsatadiki, bu qonuniy soliq stavkasi yoki samarali o'rtacha soliq stavkasi joylashuv qaroriga ta'sir qiladi va shuning uchun hukumatlar tomonidan raqobatlashadi. Ikkinchi model (EMTR) kapitalning joylashishi imtiyozli stavkaga yoki samarali marjinal soliq stavkasiga bog'liqligini ko'rsatadi. Hukumatlar ikki o'lchovli soliq raqobatida ishtirok etadilar - ular bir vaqtning o'zida kapital uchun EMTRS va foyda uchun qonuniy stavkalar uchun raqobatlashadilar [1]. Heimbergerning ta'kidlashicha, korporativ soliq siyosati sohasidagi hukumatlar o'rtasidagi muvofiqlashtirilmagan strategik hamkorlik darajasi noaniq bo'lib qolmoqda, chunki tegishli ekonometrik tadqiqotlar natijalari juda xilma-xildir. Tahlil natijalar shuni ko'rsatadiki, korporativ foydani soliqqa tortishdagi raqobat ta'sirini ko'rsatadi [2].

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Empirik tadqiqotlar turli ma'lumotlar to'plamlari va ekonometrik usullardan foydalangan holda turli mamlakatlar guruhlar va davrlarida korporativ soliqqa tortishning o'sish ta'sirini o'rganib chiqilgan. Biroq, olingan tahlil natijalarida farqlanishlar mavjud. Jumladan, bir qator tadqiqotlarda, masalan, Arnold va boshqalar; Lee va Gordon; Mertens va Ravnlar [3-5] olib borgan empirik tahlillarda korporativ soliqlarni kamaytirishning iqtisodiy o'sishga sezilarli va doimiy ijobiy ta'sirini aniqlashgan. Masalan, Lee va Gordonlarning ta'kidlashicha, qonuniy korporativ soliq stavkalari iqtisodiy o'sishning boshqa turli omillarini va boshqa standart soliq o'zgaruvchilarini nazorat qiluvchi o'rtacha iqtisodiy o'sishdagi tasavvurlar bo'yicha farqlar bilan sezilarli darajada salbiy bog'liqdir. Korporativ soliq stavkalarining oshishi mamlakatlar ichida kelajakdagi o'sish sur'atlarining pasayishiga olib keladi. Koeffitsiyent hisob-kitoblari shuni ko'rsatadiki, korporativ soliq stavkasini 10 foizga qisqartirish yillik o'sish sur'atini bir-ikki foiz punktiga oshiradi [4]. Mertens va Ravnlar fikricha, korporativ soliqlarning qisqa muddatli ishlab chiqarishga ta'siri yuqori va korporativ soliq va jismoniy shaxslar daromad soliqlarining mehnat bozori va xarajatlar tarkibiy qismlariga ta'sirini ko'rib chiqishda farqlash muhimdir [5].

Boshqa tadqiqotlarda esa masalan, Angelopoulos va boshqalar; Widmalm; Gale va boshqalar; Kate va Millionislarning [6-9] tadqiqotlarida sezilarli darajada salbiy ahamiyatsiz yoki hech bo'lmaganda ijobiy/salbiy natijalar olingan. Masalan, Gale va boshqalar soliq tushumlari ham daromad solig'ining yuqori stavkalari ham shtatlar bo'yicha va vaqt o'tishi bilan iqtisodiy o'sish yoki bandlik bilan barqaror bog'liqlik mavjud emasligini va daromad solig'ining yuqori stavkalari firma yaratilish tezligiga salbiy ta'siri iqtisodiy nuqtayi nazardan ta'sir unchalik katta emasligini ta'kidlashgan [8]. Ammo, Kate va Millionislarning fikricha, turli yo'llar bilan baholangan korporativ soliq iqtisodiy o'sish sur'atlari bilan salbiy bog'liq emas. Mamlakatlar o'rtasidagi bu munosabatlarning potensial farqlanishi o'rganilganda, kapitalga soliq va o'sish sur'atlari rivojlangan mamlakatlar uchun odatda ijobiy bog'liqligi, lekin rivojlanayotgan mamlakatlar uchun bu munosabatlar ko'p hollarda statistik jihatdan ahamiyatsizligi aniqlangan. Ijobiy kapitalga soliq stavkalari o'sish ichki innovatsiyalar faolligi bilan ta'minlangan yetakchi iqtisodiyotlarda uzoq muddatli o'sish sur'atlarini oshirishi mumkin [9].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida foyda solig'i orqali iqtisodiyotni tartibga solishga oid xalqaro hamda milliy tajribalar bo'yicha ilmiy tadqiqotlar o'rganildi. Maqolani shakllantirish jarayonida kuzatish va tanlab olish, ilmiy-nazariy, empirik kuzatuv usullardan

foydalanilgan. Tadqiqot natijalarining ishonchligi tadqiqotda qo'llanilgan xorijiy va milliy rasmiy manbalardan foydalanilgani bilan izohlanadi.

Tahlil va natijalar. Fikrimizcha, korporativ soliq va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlik bo'yicha mavjud empirik adabiyotlardan korporativ soliq siyosati makroiqtisodiy o'sishga qanday ta'sir qiladi? degan savolga to'g'ri va to'liq xulosalar chiqargan holda javob berish murakkab masala hisoblanishi mumkin. Bu bir qator nazariy va empirik makroiqtisodiy tadqiqotlarning asosiy tadqiqot savoli bo'lib, amalga oshirilayotgan soliq islohotlari tufayli bu iqtisodchi olimlar va soliq siyosatini ishlab chiqaruvchilarning diqqat markazida masalaga aylanadi. Neoklassik Solow modelida iqtisodiy o'sish ishlab chiqarish omillari mehnat va kapitalning to'planishiga bog'liqdir. Har qanday soliq strukturasi kapital-mehnat nisbati muvozanatini hosil qiladi va aholi jon boshiga YAIMning yanada o'sishi ekzogen texnik o'zgarishlar natijasida yuzaga keladi. Bunday sharoitda soliq siyosatining iqtisodiy o'sishga uzoq muddatli ta'siri bo'lmasligi kerak, chunki barqaror o'sish sur'atlari uchun soliq tuzilmasi tomonidan yuzaga kelishi mumkin bo'lgan noto'g'ri taqsimlashlar ko'lami ahamiyatsiz. Biroq, kapital daromadiga soliq solishning o'sish va aholi jon boshiga daromadning barqaror darajasiga salbiy o'tkinchi ta'siri bo'lishi mumkin va bir muvozanatdan ikkinchisiga o'tish davrlari yillar yoki hatto o'nlab yillar davom etishi mumkin [10].

So'nggi paytlarda endogen o'sish nazariyasi alohida iqtisodiy agentlarning turli qarorlarini (masalan, ta'lim yoki ilmiy-tadqiqot ishlariga xarajatlar bo'yicha) umumiy iqtisodiy o'sish bilan bog'ladi va bu tanlovlarga iqtisodiy siyosat qarorlari ta'sir qiladi [11]. Soliq siyosatining iqtisodiy o'sishga ta'siri haqida munozara ketganda, empirik adabiyotlarda gipotezalarni tekshirishga asos bo'lgan asosiy nazariy muammo shundaki, korporativ soliqlar rag'batlantirishni buzishi mumkin [12]. Chunki soliqlar kapital narxini oshiradi va soliqdan keyingi daromadlarni kamaytiradi, yuqori soliq stavkalari investitsiyalarni (innovatsiyalarga) va shuning uchun iqtisodiy o'sishga to'sqinlik qilishi mumkin.

Ferede va Dahlbylar tomonidan 1977-2006-yillardagi panel ma'lumotlaridan foydalangan holda Kanada provinsiyalaridagi soliq stavkalarining iqtisodiy o'sishga ta'sirini ko'rib chiqilgan. Tahlilda yuqori provinsiyadagi korporativ foyda solig'i stavkasi xususiy investitsiyalarning qiqsarishi va iqtisodiy o'sishning pasayishi bilan bog'liqligi aniqlangan. Empirik baholash natijalariga ko'ra, korporativ foyda solig'i stavkasining 1 foizga kamayishi, yillik o'sish sur'atlarining 0,1 foizdan 0,2 foizgacha oshishi olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, chakana savdo solig'idan federal qo'shilgan qiymat solig'i bilan uyg'unlashtirilgan savdo solig'iga (sales tax) o'tish provinsiyaning investitsiyalari va o'sishini rag'batlantiradi [12].

Shevlin va boshqalarning fikricha, korporativ soliqlar va kelajakdagi makroiqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlik bo'yicha avvalgi tadqiqotlar qarama-qarshi dalillarni taqdim etgan. Bunday qarama-qarshi natijalar qisman bo'lsa-da, soliq imtiyozlari, soliq chegirmalari, firmalarning soliqqa tortish va soliqni rejalashtirishning murakkabligi e'tiborga olinmaydigan qonun hujjatlarida belgilangan korporativ soliq stavkalaridan foydalanish bilan bog'liqdir [13]. Shu sababdan, ular tomonidan ro'yxatdan o'tgan firmalarning samarali naqd soliq stavkalarini umumlashtiruvchi muqobil soliq stavkasining indikator i taklif qilingan bo'lib, bu indikator nafaqat qonunchilikda o'rnatilgan soliq stavkalarini, balki soliq qonunchiligini qo'llash va firmalarning soliqni rejalashtirishning boshqa xususiyatlarini ham aks ettiradi. Shevlin va boshqalar tomonidan har bir mamlakatdagi barcha ochiq ro'yxatga olingan firmalarning o'z darajasidagi moliyaviy ma'lumotlariga asoslangan holda pastdan yuqoriga yondashuvdan foydalangan holda umumiy korporativ soliq stavkasi uchun mamlakat darajasidagi samarali soliq stavkasini hisoblangan. Xususan, ushbu ko'rsatkichni yil uchun firma darajasidagi samarali soliq stavkasi jami aktivlarining o'rtacha og'irligi sifatida hisoblashgan va bunda samarali soliq stavkasi soliqqa tortilgunga qadar to'langan daromadga bo'lingan pul soliqlari sifatida aniqlanadi.

Shuni ta'kidlash joizki, taklif qilingan mazkur o'lchov har bir mamlakat iqtisodiyotining kichik qismini tashkil etgan kompaniyalarga asoslangan bo'lib, bu ro'yxatga olingan kompaniyalar bo'yicha hisoblangan samarali soliq stavkalari qonunchilikda o'rnatilgan soliq stavkalariga nisbatan haqiqiy soliq yukini aniqroq ko'rsatishi avvaldan noma'lumdir. Korporativ

soliq stavkalari uchun yangi proksi asosidagi olingan natijalarga ko‘ra, korrupsiya tufayli hukumatlar iqtisodiyotni boshqarishda samarasi bo‘lsa yoki rivolanish imkoniyatlari yuqori bo‘lgan firmalar yoki tarmoqlarga samarasiz soliq imtiyozlari qo‘llanilsa, pastroq stavkadagi korporativ soliqlar makroiqtisodiy o‘shish uchun ijobiy bo‘lishi mumkin [13]. Korporativ soliqlar iqtisodiy o‘shishga ta‘sir qilishi mumkin bo‘lgan yana bir kanal bu ularning jami omillar unumdorligiga ta‘siridir, bunda soliqlar omillar bahosini buzadi va taqsimlash samaradorligining pasayishiga olib keladi. Samaradorlikni yo‘qotish bu jami omillar unumdorligini kamaytirishi mumkin.

Djankov va boshqalarning ta‘kidlashicha, korporativ soliqning samarali stavkasi to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar va tadbirkorlik faoliyatining umumiy hajmiga sezilarli darajada salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Xususan, korporativ foyda solig‘i stavkasini 10 foizga oshirish jami investitsiyalarning YAIMga nisbatini 2 foiz punktga kamaytirishga olib keladi. Korporativ soliq stavkalari o‘shish bilan salbiy bog‘liq va norasmiy iqtisodiyot hajmi bilan ijobiy bog‘liqdir. Korporativ soliq stavkalarining ijobiy natijalari uchun boshqa soliq stavkalari, soliq ma‘muriyatchiligi sifati, mulkiy huquqlar xavfsizligi, iqtisodiy rivojlanish darajasi, inflyatsiyani tartibga solish va savdoga ochiqlik uchun nazoratni kiritish uchun muhimdir [14]. Chamley fikricha, kapitalga optimal soliq solish nazariyalaridan kelib chiqib, soliq siyosatini ishlab chiqishda kapitalga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta‘sir etadigan, jumladan, kapital o‘shishiga, dividend va foizli daromadlarga soliqlardan qochish lozim [15]. Bundan tashqari, Atkeson, Chari va Kehoelarning fikricha, statsionar holatda kapitaldan daromadga nol stavkada soliq solish optimal hisoblanadi, agarda qo‘shimcha cheklovlar kapitalga bog‘liq bo‘lmasa, aksincha bo‘lsa optimal hisoblanmaydi [16]. Andrew fikricha, agarda kapitalni sotib oluvchilarga soliq bazasidan kapital xarajatlarni chegirib tashlash ko‘zda tutilgan bo‘lsa, kapitaldan daromadga doimiy stavkadagi soliq solinishi buzilish hisoblanmaydi. Shu bilan birga, kapitaldan daromadga soliqning ushbu spetsifikatsiyasi nol samarali kapital soliq stavkasi o‘rnatilishiga qaramasdan, kapitalga foyda solig‘i sezilarli daromad keltirishi mumkin [17]. Biroq, Andrew yalpi investitsiya chegirilgan holda davlat xaridlari kapitalning yalpi daromadidan oshmagan sharoitda optimal soliq tizimi kapitaldan daromadga ijobiy soliq stavkasi va mehnat daromadiga nol darajali soliq stavkasidan iborat bo‘lishi kerakligini ko‘rsatib o‘tgan. Bu Chamley va Judd [18]larning tadqiqot natijalariga teskari bo‘lib, davlat xaridlari ekzogen oqimlarining to‘lovi uchun optimal soliq tizimi uzoq muddatli davrda kapitalga nol darajali stavkadagi soliq solinishi va bunda soliq tushumlari mehnatdan daromadlarga buzuvchi soliq hisobidan ta‘minlanadi [15].

Umuman olganda, optimal soliqqa tortish bo‘yicha an‘anaviy ilmiy adabiyotlardan kelib chiqadigan bo‘lsak, korporativ soliq stavkasi nolga teng bo‘lishi kerak degan xulosaga kelish mumkin. Biroq, so‘nggi modellarda optimal korporativ soliq stavkasi nolga teng bo‘lmagan va yuqori korporativ soliqqa tortish hatto iqtisodiy o‘shishni tezlashtirishi mumkin bo‘lgan natijalar olingan. Chamley va Juddlar kapital to‘planishi va cheksiz yashash agentlari bilan standart neoklassik o‘shish modelida barqaror holatda na soliq, na kapital subsidiyalari optimal bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatdi. Masalan, Aghion va boshqalar kapital solig‘ining soliq yukini mehnatga soliq solishdan chetlashtirish orqali iqtisodiy o‘shishga yordam berishini ko‘rsatish uchun innovatsiyalarga asoslangan o‘shish modelidan foydalangan. Natijada, zaruriy davlat xarajatlari tendensiyasini hisobga olgan holda, nol soliq/kapital subsidiyasi optimal hisoblanmaydi. Xususan, davlat xarajatlari darajasi va mehnat taklifining daromad egiluvchanligi qanchalik yuqori bo‘lsa, kapital daromadlari shunchalik kam subsidiyalanishi va soliqqa tortilishi zarur. Kapitaldan daromadga soliq solmaslik, mehnatga yuqori stavkada soliq solinishi kerakligini anglatadi. Bu o‘z navbatida, ishchi kuchi taklifiga va shuning uchun innovatsiyalar bozori hajmiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ma‘lum bir ishchi kuchi taklifi uchun kapitalni soliqqa tortish innovatsiyalarga bo‘lgan rag‘batni ham pasaytiradi, shuning uchun davlat xarajatlari yoki ishchi kuchi taklifining egiluvchanligi past bo‘lsa, kapital daromadini subsidiyalash optimal bo‘ladi [11].

Fikrimizcha, nazariy ilmiy adabiyotlardagi turli modellar asosida korporativ soliqqa tortishning iqtisodiy o‘shishga umumiy ta‘siri haqida turli xil xulosalarga olib kelishi mumkin.

Biroq, empirik tahlillarda amalga oshirilgan testlarning asosiy nazariy prognozida korporativ soliqlarni oshirish iqtisodiy o'sishni pasaytiradi va aksincha, korporativ soliqlarning kamayishi iqtisodiy o'sishga yordam berishi mumkin.

Gechert va Heimbergerlarning ta'kidlashicha, biroq, nazariy adabiyotlarning sharhi quyidagilarni taklif qiladi: qisqa muddatli va uzoq muddatli o'sish ta'sirini farqlash samarali bo'lishi mumkinligi; b) o'sish ta'siri hech bo'lmaganda qisman korporativ soliqlar qanday o'lganligiga bog'liq bo'lishi mumkinligi; c) korporativ soliq o'zgarishlari daromadning boshqa tarkibiy qismlariga va davlat xarajatlari qarorlariga qanday ta'sir qiladi [10]. Iqtisodchi olimlar tomonidan agar soliq tushumlaridan yanada samarali davlat xarajatlari uchun foydalanilsa, kapitalni soliqqa tortish iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishi mumkinligini ko'rsatib o'tilgan [19]. “Och qolgan hayvon” (starving the beast) gipotezasi soliqlarni qisqartirish kelajakda yuqori qarzarlar va yuqori soliqlar o'rniga davlat xarajatlarining kamayishiga olib keladi, deb ta'kidlaydi. Xususan, Fuest va boshqalarning tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, soliq tushumlarining tashqi qisqarishi ikki yildan uch yilgacha kechikish bilan davlat xarajatlarining taxminan bir xil miqdorda qisqarishiga olib keladi. Daromad tushumlarini 1 yevroga kamayishi, ma'muriyat va ijtimoiy ta'minot uchun davlat xarajatlarini har bir holatda 30 dan 45 sentgacha, infratuzilmaga xarajatlarni esa 10 sentgacha qisqartirishiga olib keladi. Biroq, daromad tushumining qamayishining ta'lim, huquqiy himoya va jamoat xavfsizligi yoki madaniyat sohasiga sarflanadigan xarajatlarga sezilarli ta'sir ko'rsatmagan [20].

Widmalm OECD a'zo bo'lgan 23 mamlakatlar bo'yicha 1965-yildan 1990-yilgacha yig'ilgan ma'lumotlardan foydalangan holda, soliq strukturasi iqtisodiy o'sishga ta'sir ko'rsatadigan dalillarni aniqlangan. Xususan, jismoniy shaxslarning daromadlarini soliqqa tortish natijasida olingan soliq tushumlarining ulushi iqtisodiy o'sish bilan salbiy bog'liqdir. Bundan tashqari, soliq tushumlarining uzoq muddatli daromad egiluvchanligi nuqtayi nazaridan o'lganadigan soliq progressivligi past iqtisodiy o'sish bilan bog'liqligi haqida ba'zi empirik dalillar mavjud [21].

Biroq, kutilganlardan farqli o'laroq, korporativ foyda solig'i umumiy soliqqa tortishdagi ulush sifatida iqtisodiy o'sish bilan ijobiy, zaif bo'lsa-da, korrelyatsiyaga egaligi aniqlangan. Empirik ilmiy adabiyotlarda soliq strukturalarining ta'sirini ta'kidlagan holda, korporativ soliqqa oid o'zgarishlar alohida emas, balki boshqa soliqlarning tarkibiy qismlaridagi o'zgarishlar yoki budjet cheklovlari orqali davlat xarajatlari bilan bog'liq holda ko'rib chiqilishi kerakligi keltirib o'tilgan. Yuqori korporativ soliqlar texnologiya chegarasida ilg'or iqtisodlarning o'sishiga yordam berishi mumkin, chunki yuqori korporativ soliqlar xususiy innovatsion faoliyatni rag'batlantirishi va samarali davlat xarajatlari uchun daromadlarni oshirishi mumkin.

Bundan tashqari, korxonalar, shuningdek, soliq xarajatlarining ko'p qismini iste'molchilar yoki xodimlarga o'tkazishlari mumkin, bu esa biznes qarorlarini qabul qilishda soliqqa tortish rolini yana kamaytirishga olib keladi. Xulosa qilib aytganda, mavjud empirik adabiyotlar korporativ soliqqa tortishning iqtisodiy o'sishga ta'siri bo'yicha turlicha natijalarni taqdim qiladi. Biroq, bunday natijalarga qisman ma'lumotlar va usullarning turli xil tanlovlari, shuningdek tadqiqot masalasiga yondashuvlarning xususiyatlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Mamlakat tanlovi, ma'lumotlarning ochiqligi, korporativ soliq o'zgaruvchisini o'lganidagi tanlovlar, shuningdek, potensial endogenlik va teskari sabab-oqibat muammolarini hal qilishda turli yondashuvlar mos ravishda tadqiqot natijalariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Mazkur empirik tahlilda panel ma'lumotlari bazaviy regressiyasida doimiy ta'sirlar (fixed effect model) va tasodifiy ta'sirlar bilan (random effect model) modellaridan foydalanish mumkin. Empirik tadqiqotlarda korporativ solig'ini iqtisodiy o'sishga ta'sirini baholashda, iqtisodiy o'sish bog'liq o'zgaruvchi sifatida va korporativ soliqlar mustaqil o'zgaruvchisi sifatida ko'rib chiqilgan. Tadqiqotlarda panel ma'lumotlar asosida quyidagi umumiy ekonometrik model asosida baholash mumkin:

$$g_{it} = \alpha_{it} + \alpha_1 T_{it} + \alpha_2 Z_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

bu yerda: y_{it} - t davrga i mamlakat yoki region bo'yicha iqtisodiy o'sish;

α_{it} -mamlakat yoki regionning muntazam bo‘lgan ta’siri;
 T_{it} -korporativ soliq;
 Z_{it} -boshqa o‘zgaruvchining vektori;
 ε_{it} -statistik xatoliklar.

Yuqorida keltirib o‘tilganlardan kelib chiqib, korporativ foyda solig‘ining iqtisodiy o‘lishga ta’sirni aniqlash yuzasidan ilmiy adabiyotlarning o‘rganish quyidagi xulosalarga olib kelgan: korporativ soliq va iqtisodiy o‘lishning bog‘liqligi korporativ soliqlarni kamaytirish iqtisodiy o‘lish sur’atini oshiradi degan fikr-mulohazalarga tayangan ilmiy adabiyotlarning tanlovi bilan tavsiflanadi; Ushbu yondoshuvning tuzatilgandan so‘ng va tadqiqotlarning heterojenligini hisobga olgan holda, korporativ soliqqa oid o‘zgarishlar iqtisodiy o‘lishga iqtisodiy jihatdan yoki statistik jihatdan ahamiyatli ta’sir ko‘rsatmaydi. Bu natija korporativ soliqlar va iqtisodiy o‘lish o‘rtasidagi mumkin bo‘lgan endogenlik muammolarini hisobga olgandan so‘ng tasdiqlanadi [10].

Xulosa va takliflar. Tadqiqotlar bo‘yicha aniqlangan ta’sirlarning farqlanishini batafsil o‘rganib chiqqan holda, quyidagi asosiy natijalarni qayd etish mumkin:

birinchidan, qisqa vaqt oralig‘ini hisobga olsak, korporativ soliq imtiyozlari o‘lish uchun samarasi nisbatan kamroqdir;

ikkinchidan, samarali o‘rtacha korporativ soliq stavkasini ko‘rib chiqish orqali ham stavka, ham bazaviy o‘zgarishlarni hisobga olish soliqlarni kamaytirishga javoban biroz ijobiy o‘lish sur’atlariga olib kelishi mumkin, biroq, bu YAIMdagi korporativ soliq ulushlari yoki qonuniy soliq stavkalari bo‘yicha samarali marjinal soliq stavkalari qo‘llanilgan adabiyotlarning qolgan qismiga nisbatan yuqori ko‘rsatkichdir va natija ham meta-regressiya hisoblagichidagi o‘zgarishlarga to‘liq mos kelmaydi;

uchinchidan, korporativ soliq o‘zgarishlarining iqtisodiy o‘lishga ta’siri bo‘yicha OECDga a‘zo bo‘lgan hamda a‘zo bo‘lmagan mamlakatlar o‘rtasida sezilarli farq mavjud emasdek ko‘rinishi;

to‘rtinchidan, so‘nggi olib borilgan tadqiqotlarda korporativ soliqni kamaytirishning iqtisodiy o‘lishni kuchaytiruvchi ta’sirini kamroq aniqlanganligi.

Xulosa qilib aytganda, agar davlat xarajatlari qat’iy ushlab turilgan bo‘lsa, korporativ soliqning o‘zgarishi munosabati bilan budjetning boshqa tarkibiy qismlari bilan nima sodir bo‘lishi muhim hisoblanadi. Korporativ soliqni oshirish iqtisodiy o‘lish uchun nisbatan salbiy ta’sir qiladi, fiskal konsolidatsiya o‘rniga davlat xarajatlari uchun qo‘shimcha daromadlardan foydalanish endogen o‘lish modellarining nazariy dalillari va davlat kapitalining sezilarli mahsuldorligi haqidagi empirik dalillarga muvofiq o‘lishni ta’minlashi mumkinligini anglatadi.

Natijalardan kelib chiqadigan bo‘lsak, tarkibiy iqtisodiy islohotlar iqtisodiy o‘lish manbai sifatidagi munozaralarda korporativ soliqqa tortishga alohida e’tibor qaratish odatda, ortiqcha masala bo‘lib ko‘rinishi mumkin. Korporativ soliqlarning kamayishi xalqaro soliq raqobatini rag‘batlantirgan holda, sezilarli iqtisodiy o‘lishga hissa qo‘shishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Devereux, M. P., Lockwood, B., & Redoano, M. (2008). Do countries compete over corporate tax rates? *Journal of Public Economics*, 92(5-6), 1210-1235.
2. Heimberger, P. (2021). Corporate tax competition: A meta-analysis. *European Journal of Political Economy*, 69, 102002.
3. Arnold, J. M., Brys, B., Heady, C., Johansson, Å., Schwellnus, C., & Vartia, L. (2011). Tax policy for economic recovery and growth. *The economic journal*, 121(550), F59-F80.
4. Lee, Y., & Gordon, R. H. (2005). Tax structure and economic growth. *Journal of public economics*, 89(5-6), 1027-1043.
5. Mertens, K., & Ravn, M. O. (2013). The dynamic effects of personal and corporate income tax changes in the United States. *American economic review*, 103(4), 1212-1247.
6. Angelopoulos, K., Economides, G., & Kammass, P. (2007). Tax-spending policies and economic growth: theoretical predictions and evidence from the OECD. *European Journal of*

Political Economy, 23(4), 885-902.

7. Widmalm, F. (2001). Tax structure and growth: are some taxes better than others? Public choice, 107(3), 199-219.

8. Gale, W. G., Krupkin, A., & Rueben, K. (2015). The relationship between taxes and growth at the state level: New evidence. National Tax Journal, 68(4), 919-941.

9. Kate, F. T., & Milionis, P. (2019). Is capital taxation always harmful for economic growth? International Tax and Public Finance, 26, 758-805.

10. Gechert, S., & Heimberger, P. (2022). Do corporate tax cuts boost economic growth? European Economic Review, 147, 104157.

11. Aghion, P., & Howitt, P. W. (2008). The economics of growth. Cambridge and MA: MIT press.

12. Ferde, E., & Dahlby, B. (2012). The impact of tax cuts on economic growth: Evidence from the Canadian provinces. National Tax Journal, 65(3), 563-594.

13. Shevlin, T., Shivakumar, L., & Urcan, O. (2019). Macroeconomic effects of corporate tax policy. Journal of Accounting and Economics, 68(1), 101233.

14. Djankov, S., Ganser, T., McLiesh, C., Ramalho, R., & Shleifer, A. (2010). The effect of corporate taxes on investment and entrepreneurship. American Economic Journal: Macroeconomics, 2(3), 31-64.

15. Chamley, C. (1986). Optimal taxation of capital income in general equilibrium with infinite lives. Econometrica: Journal of the Econometric Society, 607-622.

16. Atkeson, A., Chari, V. V., & Kehoe, P. J. (1999). Taxing capital income: a bad idea. Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review, 23, 3-18.

17. Abel, A. B. (2007). Optimal capital income taxation. NBER Working Paper No. w13354. <https://www.nber.org/papers/w13354.pdf>.

18. Judd, K. L. (1985). Redistributive taxation in a simple perfect foresight model. Journal of public Economics, 28(1), 59-83.

19. Jones, L. E., Manuelli, R. E., & Rossi, P. E. (1993). Optimal taxation in models of endogenous growth. Journal of Political economy, 101(3), 485-517.

20. Fuest, C., F. Neumeier, and D. St'ohlker (2019). Tax Cuts Starve the Beast! Evidence from Germany. CESifo working paper 8009.

21. Widmalm, F. (2001). Tax structure and growth: are some taxes better than others? Public choice, 107(3), 199-219.

З.Ахоров Регулирование экономики посредством налога на прибыль	Z.Ahrorov Regulation of the economy through income tax
Аннотация: в данной статье рассматривается влияние налога на прибыль на экономическое регулирование. В ней основное внимание уделяется обеспечению совместимости налога на прибыль и экономических отношений, роли налоговой политики в регулировании экономики. Разработаны предложения и рекомендации по стимулированию экономики и обеспечению высокой эффективности налоговой и инвестиционной политики за счет льгот по налогу на прибыль. Ключевые слова: экономика, прибыль, налог на прибыль, инвестиции, налоговая политика, налоговые льготы, корпоративная прибыль, корпоративный налог.	Abstract: this article examines the impact of income tax on economic regulation. It focuses on ensuring the compatibility of income tax and economic relations, the role of tax policy in regulating the economy. Proposals and recommendations have been developed to stimulate the economy and ensure high efficiency of tax and investment policies through income tax benefits. Keywords: economics, profit, income tax, investment, tax policy, tax incentives, corporate profit, corporate tax.

БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ, ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ

Аскар Хайдарович Джумаев – СамИСИ, “Рақамли иқтисодиёт” кафедраси катта ўқитувчиси

ИҚТИСОДИЁТНИ РАҚАМЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИ СИНЕРГЕТИК САМАРАСИНИ ОШИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация: ушбу мақолада мамлакатимиз иқтисодиётини рақамлаштириш жараёнларида бухгалтерия ҳисобини мувофиқ равишда такомиллаштиришнинг анъанавий бухгалтерия усулларида устун турадиган ва бухгалтернинг маълумотларни тезроқ ва самаралироқ таҳлил этиб оқилона ҳисобот бериш қобилиятини оширадиган умумий бизнес ахборот майдонини яратиш ҳамда уни синергетик самарасини ошириш йўллари таклиф этилади.

Калит сўзлар: бухгалтерия ҳисобини рақамлаштириш, бухгалтерия ҳисобини ахборот технологиялари модернизацияси, электрон иқтисодиёт, синергетик самара, назорат ва бошқарув тизимларини трансформация қилиш.

Кириш. Ўзбекистон Республикаси 1992 йил 2 март куни БМТ аъзолигига қабул қилинди ва натижада мамлакатимизни жаҳон иқтисодий ҳамжамиятига интеграциялашуви бухгалтерия ҳисоби миллий стандартларини жаҳон амалиётида қабул қилинган услубий тамойиллар билан бирлигини таъминлашни, миллий кўрсаткичларни БМТга аъзо мамлакатларда қўлланилаётган стандартлар асосида амалга оширишни тақозо этарди. Шунинг учун ҳам, бухгалтерия ҳисоби тизимидаги дастлабки қадам, маҳсулотлар (ишлар, хизматлар) ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ва молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низомнинг тасдиқланиши (1995 йил 1 январ) бўлди.

Ички бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисобот тизимини ислоҳ қилиш, 1996 йил 30 августда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги қонуннинг тасдиқланиши билан бошланди. Бухгалтерия ҳисоби тизимининг кейинги ривожланиши, бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари (МБҲС-Миллий Бухгалтерия Ҳисоби Стандартлари)ни ишлаб чиқилиши ва қабул қилиниши билан давом этди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 3 июлдаги “Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3832-сон қарори билан давлатимиз томонидан мамлакатимизда рақамли иқтисодиётни ривожлантириш бўйича кенг қўламли чора-тадбирлар амалга оширилиши бошланиб, бу ўз навбатида, бухгалтерия ҳисоби тизимини рақамлаштириш асосида такомиллаштирилишини талаб қила бошлади. Шунинг учун ҳам ҳозирги пайтда, бухгалтерия назарияси ва амалиётида доимий равишда ўзгаришлар амалга ошмоқда ва унинг асосий катализаторлари бўлиб блокчейн, сунъий интеллект, BigData ҳисобланади. Бу, албатта, афзаллик, аммо ахборот-коммуникация технологияларидан (АКТ) фойдаланиш, иш юритишни ривожлантиришининг технологик, иқтисодий ва ижтимоий-коммуникатив жиҳатлари билан шартланган объектив маълумотларни олиш, қайта ишлаш, тақдим этиш ва улардан фойдаланишнинг анъанавий усуллари, шу жумладан, бухгалтерия ҳисобини иқтисодиётнинг келажакдаги рақамли трансформацияси билан боғлиқ муаммолари кўпроқ субъектив жиҳатларга эга бўлиб қолмоқда. Бухгалтерия ҳисоби, назорат ва бошқарув тизимларини ўзгартиришнинг умумий механизмини аниқлаш, ягона ахборот маконини яратиш бўйича талаблар мутахассислар билимини ошириш орқали бухгалтерия ҳисобини ахборот технологиялари модернизацияси жараёнларида синергетик самарасини (Синергетик самара юнонча синергис (synergys) сўздан олинган бўлиб - биргаликда ҳаракат қилиш - алоҳида объектларнинг интеграцияси, қисмларнинг бир бутунга бирлашиши натижасидаги тизимли таъсирни англатади ва у тизимли таҳлилда **сенергетик самара** дейилади) ошириш зарурлигини олдиндан белгилаб беради. **Мақоланинг мақсади** ҳам ижтимоий-иқтисодий

муносабатларни рақамли модернизация қилиш шароитида бухгалтерия тизимини ахборотлашув даврига молик тарзда ўзгартириш йўллари кўрсатишдир.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Россиялик иқтисодчи олимлар Свирко С.В. “Бюджет муассасаларида бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш” ўқув қўлланмасида, Будович Ю.И. “Корпоратив ҳисобни рақамлаштириш // Рақамли иқтисодиёт форматида инсон капитали” мақоласида, Лабынцев Н.Т., Макаренко Е.Н., Алексеева И.В. [ва бошқалар.] “Хўжалик юритувчи субъектлар томонидан ҳисоботларни ривожлантиришнинг ҳозирги тенденциялари” монографиясида, Карпова Т.Р. “Рақамли иқтисодиётда бухгалтерия ҳисобини ривожлантириш йўналишлари” мақоласида, Лабынцев Н.Т., Белюнова Е.А. “Рақамли иқтисодиёт ва унинг миллий ва халқаро иқтисодиёт ривожланишига таъсири // Бозор шароитида бухгалтерия ҳисоби, таҳлил, аудит ва статистика муаммолари” мақоласида иқтисодиётни рақамлаштириш шароитида миллий ҳисоб стандартлари асосида ахборот технологиялари воситалари имкониятларидан оқилона фойдаланиб бухгалтерия ҳисоби тизимини такомиллаштириш ва уни синергетик самарасини ошириш йўллари илмий нуқтаи назардан мукамал кўрсатиб берганлар.

Тадқиқот методологияси. Иқтисодиётни рақамлаштириш шароитида бухгалтерия тизимини такомиллаштириш борасидаги тадқиқот ишларини бажаришда маълумотларни тўплаш, мантикий таҳлил, назарий умумлаштириш усули ва тизимли таҳлил услубларидан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Бухгалтерия ҳисоби назарияси ва бухгалтерия ҳисоби амалиёти мазмунининг ўзгариши ахборот ва компьютер технологияларининг ривожланиши, математик моделлаштириш, иқтисодий жараёнларни бошқариш тизимларини модернизация қилиш билан боғлиқ. Демак, бухгалтерия ҳисобини ривожлантириш кўлами замонавий рақамли технологиялар, фундаментал ва амалий фанлар ютуқларини ўзида мужассамлаштириши керак.

Бухгалтерия ҳисоби назарияси ва амалиёти ва улар билан бирга бухгалтерлик касби ахборот технологиялари билан интеграциялашган замонавий шароитларда ривожланиб, ўзгариб бормоқда. Мутахассиснинг таҳлилий хулосалар ва стратегик таклифларни баҳолаш, синтез қилиш қобилияти катта аҳамиятга эга. Шу сабабли, самарали бўлиши мумкин бўлган технологик инновациялар (блокчейн, сунъий интеллект, BigData) ва бухгалтерия ваколатларини қўлланилиши ўзаро уйғун бўлиши керак. Бухгалтерия ҳисобининг рақамли трансформациясининг долзарблиги келажакда фақат ўсиб боради, чунки ахборот технологиялари инновацияларидан фойдаланиш янги муаммоларни ҳал қилиш, ахборотни қайта ишлаш ва узатиш концепцияларини модернизация қилиш имконини беради ва бухгалтерия жараёнлари самарадорлигини оширишга ёрдам беради.

Бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботининг одатий функцияларига бошқарув жараёнлари ва ахборот технологиялари хизматларини бирлаштириш зарурати қўшилади. Бунинг натижасида ягона рақамли платформа билан бирлаштирилган алоҳида бўлимлар ва фойдаланувчиларни ахборот билан таъминлаш сифати яхшиланади. Бу ерда нафақат маълумотларни қоғоздан рақамли форматга ўтказиш, балки ахборот технологиялари воситаларидан фойдаланган ҳолда кидириш, қайта ишлаш, ҳисоботларни синтез қилиш, хатоларни назорат қилиш ва таққослаш ҳамда уларнинг натижаларини очиқ кўсатиш таъминланади.

Шундай қилиб, рақамли иқтисодиёт талабларига мувофиқ бухгалтерия ҳисобини ахборот технологиялари модернизацияси дастурий, ахборот, ташкилий-услубий компонентлардан иборат бўлиши керак. Ушбу компонентлар веб-тизим[1] атрофида ва ўзаро бирлашган асосий ахборот тизимларига айланади. Ишончли ва оммавий ахборот-таҳлил тизими ташкилот фаолиятининг барча таркибий қисмларини бошқариш жараёнларини қўллаб - қувватлаш ва автоматлаштиришни таъминлайди. Бухгалтерия ҳисобини рақамлаштиришнинг натижалари маълумотларни қайта ишлаш ва узатиш бўйича янги концепцияларнинг синергетик уйғунлиги билан бўлиши мумкин, хусусан:

- аниқ вақт режимида молиявий-хўжалик фаолияти операцияларини ҳисобга олиш (RTA);
- электрон маълумотлар алмашинуви – дастлабки босқичдан то ҳисоботгача (EDI);
- бизнеснинг турли соҳалари учун молиявий, бошқарув, солиқ ҳисоботларининг кенгайтирилган тили (XBRL);
- “булутли технологиялар” ҳисоб-китоблари, булутларга асосланган бухгалтерия операциялари;
- сунъий интеллект (AI) – замонавий технологик инновациялар билан математик моделлаштиришни модернизация қилиш;
- BigData - уларнинг самарадорлиги, аниқлиги ва тезлигини ошириш учун ҳисоб-китобларда фойдаланиш;
- блокчейнли тизимлаштириш ва ахборот устидан самарали назорат.

Бухгалтерия ҳисобининг ахборот технологиялари модернизацияси самарали бошқарув учун янги, замонавийроқ форматларни тақдим этади. ***Ахборот технологияларини модернизация қилиш лойиҳаси - бу маълум моддий, техник, ахборот, инсоний, молиявий ва бошқа ресурслардан фойдаланиш ва муайян техник шартларга ва сифат кўрсаткичларига жавоб берадиган ахборот тизимларини, ахборотлаштириш ва ахборот ресурсларини рақамлаштириш воситаларини яратишга қаратилган ўзаро боғлиқ тадбирлар мажмуидир.***

Бухгалтерия ҳисоби назарияси ва амалиётида маълумотларни киритиш, ахборотни сақлаш, қайта ишлаш механизмларини такомиллаштириш, якуний ҳисоботлар, ички назорат ва аудитлар учун ямоқ карталари[1] ва асосий компьютерлар[2], маълумотлар базалари ва маълумотларни сақлаш, махсус бухгалтерия дастурлари ва корхона ресурсларини режалаштириш (ERP)[3] тизимлари, маҳаллий тармоқлар ва кенг йўналишли тармоқлар (WAN)[4] ни ўз ичига олиши керак. Зеро, ахборот технологиялари модернизациясининг пировард мақсади бухгалтерия ҳисобини рақамлаштириш эмас, балки бухгалтерия ҳисобини[4], бизнесни мониторинг қилиш ва бошқаришнинг самарали воситаларга эга хўжалик операцияларининг “ақлли” ҳисобини, субъект, корхона, ташкилот, муассаса фаолиятининг барча жабҳалари ва соҳаларини автоматлаштиришдир. Бухгалтерия ҳисобидаги ахборот технологиялари трансформациясини қуйидаги босқичларга ажратиб кўрсатиш мумкин.

1. Тайёргарлик босқичи умумий мақсад ва маҳаллий вазифаларни белгилаш, амалга оширишнинг қўлами ва чекловларини, биринчи навбатда, технологик жиҳатдан баҳолаш имконини беради. Амалга ошириш тузилмага, бўлимлар ўртасидаги ахборот оқими, ички стандартларга ва бухгалтерия ҳисоби қоидаларига тузатишлар киритишни талаб қилади.

2. Амалга ошириш босқичи. У ташкилий тузилма ва ҳужжат айланишидан фойдаланишда синергетик самарани олишни, бухгалтерия тизимидаги ўзаро муносабатларни батафсил қоидалар ва бухгалтерия стандартлари билан рационализация қилишни таъминлайди. Шу билан бирга, ахборот технологиялари модернизацияси лойиҳасини амалга оширишда шаффофлик ва назорат қилиш имконияти оширилиб, хатоликлар ва алоҳида элементларнинг тезкор тузатилиши таъминланади.

3. Қўллаш босқичи. Бу босқич бухгалтерия ҳисобини касбий жиҳатлари ва ахборот технологиялари инфратузилмасининг уйғунлиги билан тавсифланади. Фирибгарлик, иқтисодий ҳақиқат тўғрисидаги маълумотларни бузилишига йўл қўймайди ҳамда бошқарув субъектларини ички ва ташқи жараёнлар бўйича сифатли маълумотлар билан таъминлайди, индивидуал фойдаланувчилар манфаатларини қондириш муаммоларини ҳал қилиш истиқболларини белгилайди.

Бухгалтерия ҳисоби тартиблари ахборот технологиялари модернизацияси туфайли қуйидаги вазифалар ҳал этилади:

- ахборот оқимларини тўплаш, гуруҳлаш ва тартибга солиш ;
- ахборотга тезкор кириш ва етказиб бериш (электрон маълумотлар алмашинуви – бирламчидан ҳисоботга қадар);

- ахборотни қабул қилиш ва маълумотлар базасига (BigData) киритиш оралиғини қискартириш;

- бухгалтерия ҳисоби ва қарорлар қабул қилиш жараёнларида хатолик хавфини камайтириш - бу корхонага бухгалтерия ҳисобидаги маълумотларнинг бузилмаслигини олдини олишга имкон беради;

- ягона ахборот базасини яратиш учун бухгалтерия ҳисобининг барча даражаларини интеграциялаш (бизнеснинг турли соҳалари молиявий, бошқарув, солиқ ҳисоботларининг кенгайтирилган тили);

- ҳисоботларни автоматик яратиш ("булутли технологиялар" ҳисоб-китоблари, бухгалтерия операциялари);

- самарали оператив назоратни таъминлаш (сунъий интеллект, замонавий инновациялар билан математик моделлаштиришни модернизация қилиш).

Ахборот технологияларидан фойдаланиш бухгалтерия ҳисоби афзалликларини келтириб чиқаради, яъни, ҳисоб – китоб жараёнларини тезлаштириш, харажатларни камайтириш ва расмийлаштиришни енгиллаштиради. Бухгалтерия ҳисобини рақамлаштиришнинг умумий механизми қуйидаги элементларнинг синергетик бирикмасидан иборат бўлади:

– бухгалтерия ҳисобини модернизация қилиш сиёсати (рақамли ахборот сиёсати, алоқа сиёсати);

–бухгалтерия ҳисоби ва бошқарув ходимларининг фаолият тамойилларини мувофиқлаштириш учун қулай муҳитнинг яратилиши;

– рақамли инфратузилманинг тармоқлари, интернет, телекоммуникация, электрон идентификация ва аутентификация, ахборот хавфсизлиги, булутли инфратузилмасидан;

– рақамли ечимларни ягона маконга жорий этиш ва интеграциялаш усуллари (электрон ҳисоб, электрон тижорат, электрон логистика, рақамли молия, ахборот технологиялари стандартлари);

– ички жараёнларни ташқи платформалар, давлат регистрлари, хизматлар билан интеграциялашувидан [1].

Хулоса ва таклифлар. Шундай қилиб, ахборот технологиялари ва бухгалтерия ҳисоби тизимининг интеграцияси блокчейн маълумотларини сақлаш хавфсизлигини оширади ва бухгалтерия ҳисобида амалга оширилган операцияларни тасдиқланишини таъминлайди. Ишончли маълумотлар синхронизацияси ва қутилмаган йўқотишлар ҳамда алмаштиришлардан ҳимояланган молиявий операциялар устидан назорат блокчейн технологиясини тубдан янги даражага олиб чиқади. Бундан ташқари, бухгалтерия тизимининг ахборот технологиялари билан трансформацияси чекланган шаффофлик муаммосини бартараф этади. Бу вазифаларни амалга ошириш йўллари сифатида қуйидаги таклифларни киритишни лозим деб топдик:

- ташкилотнинг бухгалтерия сиёсатини ўз вақтида ишлаб чиқиш ва амалга ошириш (унинг барча таркибий қисмлари учун);

– товарлар ва моддий бойликларни қабул қилиш ва улардан фойдаланиш бўйича тўлиқ ҳисоботга эга бўлиш ва уларнинг сақланишини назорат қилиш;

- ташкилотнинг ҳўжалик фаолиятини назорат қилиш ва таҳлилий ишларни ўз вақтида амалга ошириш;

- бошқарув қарорларини қабул қилиш учун бухгалтерия ҳисоби маълумотларининг ахборот базасининг тўлиқлиги, ишончилигини таъминлаш;

– бухгалтерия ҳисобида қўлланиладиган ахборот воситаларини оқилона сақлаш;

– молиявий интизомни мустаҳкамлаш;

- бухгалтерия ҳисобини ривожлантириш кўлами замонавий рақамли технологиялар, фундаментал ва амалий фанлар ютуқларини ўзида мужассамлаштириши керак.

Бухгалтерия ҳисобини рақамлаштириш бўйича таклиф этилаётган комплекс ёндашув ва уларни амалда қўлланилиши бухгалтерия ҳисоби тизимини синергетик самарасини оширади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Свирко, С. В. Организация бухгалтерского учета в бюджетных учреждениях : учеб. пособие. — К., 2003.
2. Будович, Ю. И. Цифровизация корпоративного учета // Человеческий капитал в формате цифровой экономики : междунар. науч. конф. — М., 2018. — С. 117–125.
3. Карпова, Т. П. Направления развития бухгалтерского учета в цифровой экономике // Известия СПбГЭУ. — 2018. — № 3. — С. 52–57.
4. Лабынцев, Н. Т., Белюнова, Е. А. Цифровая экономика и ее влияние на развитие национальной и международной экономики // Проблемы учета, анализа, аудита и статистики в условиях рынка : уч. зап. — Ростов н/Д, 2019. — Вып. 2.

А.Джумаев Пути повышения синергетической эффективности бухгалтерского учета в условиях цифровой экономики	A.Dzhumaev Ways to increase the synergic efficiency of accounting in the digital economy
Аннотация: в данной статье предложены пути совершенствования бухгалтерского учета в соответствии с процессами цифровизации экономики нашей страны, которые превосходят традиционные методы бухгалтерского учета и повышают способность бухгалтера быстрее и эффективнее анализировать данные, обеспечивать рациональную отчетность, а также способы повышения его синергетической эффективности. Ключевые слова: цифровизация бухгалтерского учета, модернизация информационных технологий бухгалтерского учета, электронная экономика, синергетический эффект, трансформация систем контроля и управления.	Abstract: this article suggests ways to improve accounting in accordance with the digitalization processes of our country's economy, which are superior to traditional accounting methods and increase the accountant's ability to analyze data faster and more efficiently, provide rational reporting, as well as ways to increase its synergistic efficiency. Keywords: digitalization of accounting, IT modernization of accounting, electronic economy, synergistic effect, transformation of control and management systems.

To‘lqin Ismatulla o‘g‘li Yahyoyev – SamISI katta o‘qituvchisi

**QURILISH KORXONALARIDA KO‘RSATILGAN QURILISH XIZMATLARI
BO‘YICHA XARAJATLAR HISOBI HAMDA TAHLILI**

Annotatsiya: ushbu maqolada qurilish korxonalari tomonidan ko‘rsatiladigan qurilish xizmatlari bo‘yicha qilingan xarajatlarning tasnifi, xarajatlar hisobi va tahlilini amalga oshirishda faoliyatning alohida xususiyatlari hamda qurilish xizmatlari xarajatlarining milliy va xalqaro standartlar bo‘yicha farqli jihatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: qurilish korxonalari, tahlil, qurilish sohasi, iqtisodiy tahlilning obyekti, xalqaro hamda milliy standartlar, qurilish korxonalarida iqtisodiy tahlilning maqsadi, moliyaviy hisob xalqaro standarti, aksiyadorlik, shirkat, xususiy, qo‘shma va boshqa pudrat qurilish-montaj tashkilotlari.

Kirish. Mamlakatning iqtisodiy barqarorligining oshishi, YAIMning o‘shishi, aholi sonining ko‘payishi, korxonalar sonining o‘sib borishi, mamlakatga xorijiy investitsiyalarning kirib kelishining ko‘payishi, mamlakatda eksportning ortishi bularning barchasi mamlakatning qaysidir jihatini yaxshilanayotganligini, o‘zgarayotganligini ifodalab beradi.

Qurilish sohasining yaxshilanishi esa mamlakatning yangilanayotganligini, rivojlanib borayotganligini, aholining uy –joy bilan ta‘minlanish darajasini yaxshilanayotganligini, mamlakat iqtisodiyotida qurilish tarmog‘ining iqtisodiy ahvolini barqarorlashganligini ifodalab berishga xizmat qiladi.

Vaholanki, yashab turgan uyimiz, davolanayotgan sihatgohimiz, tahsil olayotgan ta‘lim maskanimiz, yurgan yo‘limiz, bizga xizmat qilayotgan elektr, tabiiy gaz hamda suv yo‘llari ham qurilish sohasining natijasidir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ushbu mavzu bo'yicha mahalliy va xorijiy adabiyot manbalari tahlili, qurilish sohasida fundamental tadqiqotlar qatorida I.S.Stepanova [1], Arens E.A. [2], DJ.K. Lobbek [3], Serov V.M. [4], Gurkov I.B [5] singari xorijiy olimlarning, M.K.Pardayev[6], N.T.Tuxliyev [7], E.V.Golesheva [8], M. Miraxmedov [9], A.A.Eshtayev [10], K.B.Urazov [11], singari mahalliy iqtisodchi olimlarning qurilish sohasidagi turli masalalari bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarini olib bormoqdalar.

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy-tadqiqot ishida statistik va iqtisodiy tahlil usullari, tahlil, sintez, mavhumiy-mantiqiy tahlil, shuningdek, tanlovli kuzatuv, sotsiologik so'rov, SWOT-tahlil, qiyoslov usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Qurilish korxonalarida xarajatlar 11-son buxgalteriya hisobi xalqaro standarti bo'yicha quyidagicha guruhlanadi¹.

1. shartnoma bilan bevosita bog'liq bo'lgan xarajatlar;
2. shartnoma qiymatiga taqsimlanadigan xarajatlar;
3. shartnomada keltiriladigan shartlar ostida buyurtmachi tomonidan alohida qoplanadigan xarajatlar.

Muayyan shartnoma bilan bevosita bog'liq bo'lgan xarajatlarga quyidagilar kiradi:

1. mehnat haqi xarajatlari va qurilish maydonini kuzatish xarajatlari;
2. material xarajatlari;
3. amortizatsiya xarajatlari;
4. asosiy vositalarni va materiallarni qurilish maydoniga olib kelish va olib chiqish bo'yicha xarajatlar;
5. ijara xarajatlari;
6. konstruktorlik va texnik yordam bo'yicha xarajatlar;
7. kamchiliklarni yo'qotish va kafolatlangan ishlar hajmini bajarish bo'yicha taxminiy baholangan xarajatlar, shu jumladan kafolatlangan xizmat ko'rsatish bo'yicha kutilayotgan xarajatlar;
8. uchinchi tomonlarning da'vo-e'tirozlari.

Shartnoma bo'yicha faoliyatga umuman taaluqli bo'lgan va muayyan shartnoma qiymatiga taqsimlanishi mumkin bo'lgan xarajatlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. amalga oshirilgan sug'urta xarajatlari;
2. shartnomaga bevosita aloqasi bo'lmagan konstruktorlik va texnik yordam bo'yicha xarajatlar;
3. qurilish shartnomalari bo'yicha ustama xarajatlari.

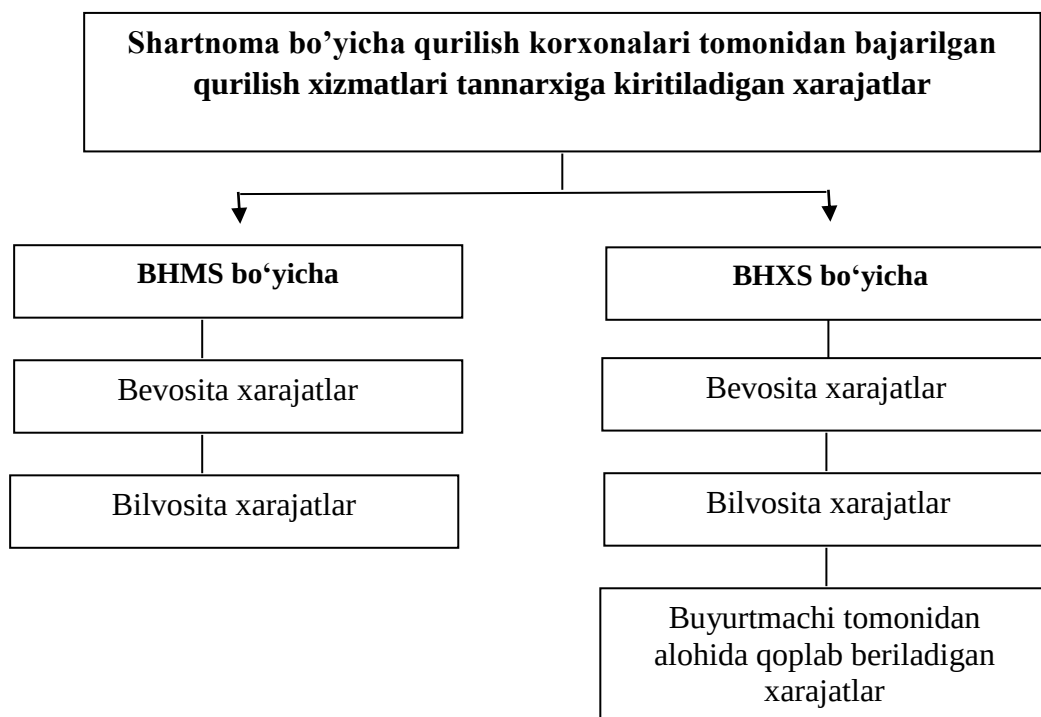
Taqsimlanadigan xarajatlar sistematik va ratsional hamda o'xshash xususiyatlarga ega bo'lgan barcha xarajatlarga izchil ravishda qo'llaniladigan usullar yordamida taqsimlanadi. Xarajatlar qurilish ishlari bajarilishining normal sur'atlariga asoslangan holda taqsimlanadi. Qurilish bo'yicha ustama xarajatlari, masalan qurilish bo'yicha ishchilarga to'lanadigan ish haqini hisoblash va to'lov qaydnomalarini tayyorlashga oid xarajatlarni o'z ichiga oladi. Shartnoma bo'yicha faoliyatga umuman taaluqli bo'lgan va muayyan shartnoma qiymatiga kiritilishi mumkin bo'lgan xarajatlar qarzlar bo'yicha xarajatlarni qamrab oladi.

Shartnoma shartlari ostida buyurtmachi tomonidan alohida qoplanadigan xarajatlar shartnomada qoplanishi alohida belgilangan ba'zi umumiy ma'muriy xarajatlarni va tajriba-konstruktorlik xarajatlarini qamrab olishi mumkin.

Buxgalteriya hisobi milliy standartlari hamda Vazirlar Mahkamasining “Mahsulot (ish, xizmat)larni ishlab chiqarish va sotish xarajatlari tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi” to'g'risidagi 54-son nizom talablari hamda xalqaro standartlar talablari bo'yicha qurilish korxonalari tomonidan ko'rsatilgan qurilish xizmati tannarxiga olib boriladigan xarajatlar tarkibi birmuncha farq qiladi.

Ushbu xarajatlar tarkibi bo'yicha ham farqlanadi. Masalan, qonunchiligimiz bo'yicha korxonada qurilish xizmatlarini ko'rsatuvchi xodimlarga ish haqi hisoblashni amalga oshiruvchi ishchiga hisoblangan ish haqi korxonaning ma'muriy xarajati sifatida qaraladi.

¹ 11-son Buxgalteriya hisobi xalqaro standarti

1-rasm. Shartnoma bo'yicha qurilish korxonalari tomonidan bajarilgan qurilish xizmatlari tannarxiga kiritiladigan xarajatlar.

Xulosa va takliflar. Yuqorida keltirib o'tilgan xarajatlar tarkibi bo'yicha ham farqlanadi. Masalan, qonunchiligimiz bo'yicha korxonada qurilish xizmatlarini ko'rsatuvchi xodimlarga ish haqi hisoblashni amalga oshiruvchi ishchiga hisoblangan ish haqi korxonaning ma'muriy xarajati sifatida qaraladi hamda quyidagicha buxgalteriya yozuvi beriladi.

Dt: Ma'muriy xarajat (9420) **Kt:** Xodimlar oldida kreditorlik qarzi (6710)

Xalqaro standartlar bo'yicha ushbu hisoblangan ish haqi ustama xarajati sifatida qaraladi.

Bunda buxgalteriya yozuvi quyidagicha berilishi tavsiya etiladi.

1. Ish haqi hisoblandi.

Dt: Qurilish xizmatlari bo'yicha ustama xarajatlari

Kt: Xodimlar oldidagi kreditorlik qarzlari

2. Ustama xarajatlar tannarxiga olib borildi.

Dt: Ko'rsatilgan qurilish xizmati tannarxi

Kt: Qurilish xizmatlari bo'yicha ustama xarajatlari

Milliy hamda xalqaro standartlarning farqli jihatlaridan yana biri bu qurilish xizmatlarida buyurtmachi tomonidan alohida qoplanadigan xarajatdir.

Ushbu jarayon bo'yicha quyidagicha buxgalteriya yozuvlari amalga oshiriladi. Masalan: Buyurtmachi hamda pudratchi tomonidan 100.0 p.b. ga qurilish xizmatlarini amalga oshirish bo'yicha shartnoma imzolandi. Buyurtmachi faqatgina qurilish materiallaridan pishgan g'isht materialini o'zi yetkazib berishi hamda qolgan barcha xarajatlar pudratchi tomonidan amalga oshirilishi kelishib olindi. Smeta bo'yicha barcha xarajatlar 85 p.b. ga teng, shundan 15 p.b. xarajat pishgan g'isht materialiga to'g'ri keladi. Ushbu holda xalqaro standart bo'yicha xarajatlarni tan olish yuzasidan quyidagicha buxgalteriya yozuvi berilishi tavsiya etildi.

1-jadval

Xalqaro standart bo'yicha xarajatlarni tan olish yuzasidan beriladigan buxgalteriya yozuvlari

№	Operatsiya mazmuni	Dt	Kt	Summa
1	Ko'rsatilgan xizmatga qilingan xarajatlar summasiga	Ko'rsatilgan xizmat tannarxi	Ishlatilgan resurs	70 p.b.

2	Buyurtmachi tomonidan qoplanadigan xarajat summasiga	Buyurtmachi oldida debitorlik qarz	Buyurtmachi tomonidan kelib tushadigan maqsadli tushum	15 p.b.
3	Pishgan g'ishtning kelib tushishi	Qurilish materiallari	Buyurtmachi oldida debitorlik qarz	15 p.b.
4	Buyurtmachi tomonidan qoplangan xarajat summasiga	Buyurtmachi tomonidan qoplangan xarajat	Qurilish materiallari	15 p.b.
5	Maqsadli tushumning yopilishi	Buyurtmachi tomonidan kelib tushadigan maqsadli tushum	Buyurtmachi tomonidan qoplangan xarajat	15 p.b.

Ushbu buxgalteriya yozuvlarining berilishi hamda hisobda foydalanilishi korxonaga quyidagi imkoniyatlarni yaratadi.

1. Korxona tomonidan alohida qilingan xarajat summolari aniqligiga erishiladi;
2. Buyurtmachi tomonidan qoplanadigan xarajat summasining qancha, qaysi ko'rinishdagi aktiv sifatida kiritilishi aniqlashtiriladi;
3. Xalqaro standartlar talablariga javob beruvchi hisob shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi qarori, 2020-yil 24-fevral, PQ-4611-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Qurilish – montaj ishlari sifatini tubdan yaxshilash va qurilishni nazorat qilish tizimini takomillashtirish chora tadbirlari” to'g'risidagi PQ-4586 sonli qarori-06.02.2020.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasini qurilish tarmog'ini modernizatsiya qilish, jadal va innovatsion rivojlantirishning 2021-2025-yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi” PF-6119-sonli farmoni – 28.11.2020.
4. Экономика строительства: Учебник / под общей ред. И.С.Степанова.- 3-е изд., доп. и перераб. - М.: Юрайт-Издат, 2004..
5. Арнс Э.А., ДЖ.К. Лоббек. Аудит. Учебник. М.: Финансы и статистика, 2001.
6. Гусева М.И., Коготкова И.З. Маркетинг в строительстве. Учебное пособие.(Серия «Высшая школа»). – М.: Книжный мир, 2011.

Т.Яхёев Механизмы оценки финансового состояния строительных предприятий Аннотация: в статье речь идет о классификации строительных предприятий, особенностях процессов их деятельности и особенностях строительных предприятий как объекта экономического анализа. Ключевые слова: строительные предприятия, анализ, строительная отрасль, объект экономического анализа, цель экономического анализа в строительных предприятиях, государственные, акционерные, частные, совместные и другие подрядные строительственно-монтажные организации.	T.Yakhyoev Mechanisms for rating the financial status of construction enterprises Abstract: this article is about the classification of construction enterprises, special features of their activity processes and special features of construction enterprises as an object of economic analysis. Keywords: construction enterprises, analysis, construction industry, object of economic analysis, purpose of economic analysis in construction enterprises, state, joint-stock, private, joint and other contract construction and assembly organizations.
--	--

Jahongir Ahmadjon o‘g‘li Sagdullayev – Samarqand viloyati IIB Axborot xizmati boshlig‘i, mustaqil tadqiqotchi

YOSHLAR JINOYATCHILIGINI OLDINI OLISH METODIKASI TAHLILI

Annotatsiya: ushbu maqolada voyaga yetmagan shaxslar jinoyatchiligini oldini olishga qaratilgan jahon metodik tavsiyalarini qisqacha tahlili keltirilib o‘tilgan bo‘lib, shu bilan birgalikda, mazkur metodik tavsiyalarni O‘zbekiston sharoitida amaliyotga tatbiq etish, ularni milliylik g‘oyasi asosida yanada shakllantirish bo‘yicha tavsiyalar keltirilib o‘tilgan. Usmirning voyaga yetish arafasidagi ruhiy o‘zgarishlarini inobatga olishga alohida e‘tibor qaratilgan. Yoshlarning voyaga yetish arafasida ularda yuz beradigan jiddiy o‘zgarishlar ularning ongiga salbiy ta‘sir o‘tkazishi, shu sabab ularda jinoyatchilik xavfi o‘sishi mumkinligiga bu esa ularda jinoyatchilik xavfi kuchayishiga olib kelishiga ahamiyat qaratilgan.

Kalit so‘zlar: voyaga yetmagan shaxs, jinoyatchilik xavfi, tarbiya, ijtimoiy xavf, genetik ta‘sir, diniy ta‘sir, voyaga yetish, tahlil, milliylik g‘oyasi.

Kirish. O‘smir balog‘at yoshiga yetib borar ekan, uning o‘z “men”i shakllanishi natijasida xarakterida bir qator salbiy jihatlar ko‘zga tashlana boshlaydi. Jismoniy jihatdan boshqalardan ajralib turishiga harakat qilishi oqibatida uning xatti-harakatlarida jismoniy zo‘ravonlik holatlari, tegajog‘lik xususiyatlari ko‘zga tashlana boshlaydi. Ana shunday vaziyatda uning bunday zaiflik xususiyatlarini yo‘q qilinishiga erishilish ma‘naviy barkamol shaxsni tarbiyalash jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Voyaga yetayotgan shaxslarda zaiflik shartlari sifatida birinchi navbatda, jismoniy jihatdan kuch ishlatish xohishi ko‘proq bo‘lishini inobatga oladigan bo‘lsak, milliylik va ota-bobolarimiz tajribasidan kelib chiqqan holda, uni bartaraf etishda jismoniy mehnat yoki ko‘proq sport bilan shug‘ullanish tavsiya etiladi. Biroq hamma ham sport bilan shug‘ullanish ijobiy oqibatlarni keltirib chiqaravermaydi. Lekin ko‘pgina hollarda bu ijobiy natija va samara berganligi tadqiqotimizga daxldor ilmiy izlanishlar tahlili natijasida aniqlandi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Jahon mamlakatlarining yoshlar bilan ishlash komissiyalari yoki shu sohaga daxldor tashkilotlarning xulosalari va kriminologik tahlillariga ko‘ra yoshlar giyohvand moddalar va qurol-yarog‘ savdosi, reketlik, sutenyorlik, tadbirkorlar va xorijliklarga hujum qilish, firibgarlik, bolalarni garovga olish kabi jinoyatlar tobora ko‘payib bormoqda.

Yu.E.Avrutin, V.M.Egorshin, S.M.Shapiey ilmiy tadqiqotlarida ta‘kidlaganidek, insonning shaxsiy xususiyatlari ko‘p jihatdan turli xil tarbiya sharoitlari, hayotning ijtimoiy sharoitlari, o‘ziga xos muhit, jamiyatning mehnat va axloqiy munosabatlari ta‘sirida - shakllanadi. Biroq, ularning fikriga ko‘ra, bunday ta‘sir tashqi sharoit bilan qattiq genetik va bir tomonlama aniqlashni anglatmaydi[1:175].

A.V.Brushlinskiy shaxsiy va shaxsiy bo‘lmagan holatlarning o‘zaro ta‘siri jarayonini ko‘rib chiqib, bu shartlar yangi tug‘ilgan chaqaloq hayotining birinchi daqiqalaridayoq “tashqi orqali ichki” formulasi bo‘yicha o‘zaro ta‘sir qiladi degan xulosaga keladi. Olim ichki sharoitlarni, xususan, bolaning umumiy sezgirligini, ya‘ni his qilish, idrok etish qobiliyatini va hokazolarni, shu jumladan shartsiz refleks komponentlarini, xususan, irsiy va tug‘ma moyilliklarni nazarda tutadi. “Binobarin”, – deb yozadi A.V.Brushlinskiy, “Boshidanoq, atrofda barcha tashqi dunyo ta‘sirlari chaqaloqqa faqat bilvosita ta‘sir qiladi-bu allaqachon mavjud bo‘lgan va ichki sharoitlar orqali yanada rivojlanmoqda” [2: // [http : // psvchiatry . org . ua /books/ anomal/paper2.htm](http://psvchiatry.org.ua/books/anomal/paper2.htm)].

An‘anaga ko‘ra, jinoyat yoki jabrlanuvchining xatti-harakatining sabab mexanizmini ko‘rib chiqishda shaxs va atrof-muhit o‘rtasidagi munosabatlarga e‘tibor qaratiladi. Shu bilan

birga, kriminologlar mikromuhitga yoki yaqin atrof-muhitga, makro muhitga yoki noaniq ijtimoiy muhitga, ijtimoiy hayotning hodisalariga, jarayonlariga e'tibor berishadi. Albatta, bu o'zaro ta'sirda (kriminogen, halokatga yetaklovchi xususiyatga ega) atrof-muhitning shaxsiy xususiyatlari va xususiyatlarining ma'lum bir o'ziga xosligi katta ahamiyatga ega. Mikromuhit yoki yashash sharoitlari ta'siriga kelsak, yoshlarga nisbatan, kattalardan farqli o'laroq, mutaxassislar unda sezilarli farqlarni topadilar. Xususan, yoshlarning ijtimoiy muhit bilan aloqalari toraytiriladi, ya'ni ijtimoiy muhit, qoida tariqasida, yoshlar uchun oila, - tengdoshlar guruhi va hatto yoshlar atrofida aylanadigan kattalar tomonidan cheklangan. Shu bilan birga, ko'rsatilgan aloqa sohalari orasidagi chegaralar juda shartli. Ushbu "toraytirilgan" aloqalarni ijtimoiy estafetalarga o'xshatish mumkin, ular orqali yoshlar - ijtimoiy hayotning "signallari"ni yoki mamlakatda, dunyoda sodir bo'layotgan barcha narsalar haqida ma'lumot oqimini oladilar, kuchaytiradilar. Axborot-psixologik ta'sir ko'pincha shunday bo'ladi: bir yoqlama, noxolis, xolis, xolislikdan xoli, manipulyatsiya, ataylab yolg'on, chalg'ituvchi va hokazo.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida huquqiy-me'yoriy hujjatlardagi konseptual fikrlarni tahlil qilish, qarashlarni o'rganish, analiz va sintez, pedagogik kuzatuv, retrospektiv tahlil, suhbat, modellashtirish, so'rovnomalar o'tkazish, monitoring, intervyu, test, pedagogik tajriba-sinov, analitik obzor, matematik-statistik tahlil kabi usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Yoshlar jinoyatchiligi - umume'tirof etilgan qonunchilik va milliy qonunchilikda belgilab qo'yilgan yoshga yetmagan holda jamiyat hayotiga zid bo'lgan va ta'qiqlangan harakatlarni sodir etishdir. Va aynan yoshlar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlarning asosiy sababi sifatida nazoratsizlikni ko'rishimiz mumkin. Masalan, ijtimoiy ta'sir nazariyasini batafsil ishlab chiqqan, atrof-muhitning jinoyatga ta'siri haqidagi g'oyalarni ishlab chiqqan fransuz olimi G.Tarde shunday yozgan edi: "Ular bilan bu nurga tegib ketgan odamlar o'rtasidagi masofa oshgani sayin zaiflashadi. (Olim "masofa" so'zini psixologik ma'noda ishlatib, odamlarni hayot davomida tarqatib yuboradigan turli holatlar bilan bog'liq ma'naviy muloqot aloqalarining zaiflashishini nazarda tutadi-tahr) va keyin bu butunlay mumkin bo'ladi" [3:212], – davom etadi olim. Mazkur munosabatlar R.A.Baymurzayeva tadqiqotlarida ham atroflicha tahlil qilib berilgan[4:365]. Uning tadqiqotlarida disfunktsional oilalar haqida ilmiy tadqiqotimiz uchun muhim jihatlarga batafsil to'xtalib o'tilgan. Yoshlar jinoyatchiligida disfunktsional oilalar ham katta rol o'ynaydi. Bunday oilalarni o'rganib chiqqan olimlar yoshlar o'rtasida jinoyatchilikni kelib chiqishida disfunktsional deb ataladigan ko'plab oilalar sezilarli salbiy rol o'ynashini keltirib o'tadi. Disfunktsional oilalardagi yoshlar bilan ishlashda, hamkorlikdagi muloqot shaklini tanlash maqsadga muvofiq. M.Ryutina "Oila bugungi kunda insonning kuchini tiklash, uni ishda va boshqa ijtimoiy sohalarda yuzaga keladigan salbiy oqibatlar, baxtsizliklar va nizolardan psixologik himoya qilishda yomonlashdi", – degan xulosaga keldi[5:437-438].

Bu kabi muammolar anchagina bo'lib, bugungi kunda ham yechim topib bo'lmaydi. Bu muammolar, birinchi navbatda, bolalarning deviant xatti-harakatlarini belgilaydi. Yoshlarning og'ishini asosiy "oilaviy" belgilovchi omil bu ota-onalarning ishsizligi. Ushbu toifaning kriminologik aniqlash bilan bog'liq tushunchasi va mazmuni professor H.Shestakova tadqiqotlarida keltirilib o'tilgan. Professor H.Shestakovaning so'zlariga ko'ra, "So'nggi yillarda yoshlar oilalari soni bo'yicha jiddiy tadqiqotlar o'tkazilmadi. Shu bilan birga, ming yilliklar bo'yida Rossiyada yosh avlod paydo bo'lgan vaziyatning keskinlashuvi tufayli ular haqida bilimga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda" [6:387]. Biroq, zamonaviy kriminologiyada (oilaviy kriminologiya) asosiy e'tibor jinoyatni oilada aniqlash muammosiga, oilaning jinoiy faoliyatning ayrim turlariga ta'siriga qaratiladi. Oilaning bolaning axloqiy va huquqiy barqarorligini, uning huquqiy madaniyatini takomillashtirish, - o'z huquqlarini amalga oshirishga qodir, qonun oldida mas'uliyatni his qiladigan va

vatandoshlarining huquqlarini hurmat qiladigan fuqaro bo‘lib etishish imkoniyatlariga kelsak, bu kriminologik familistikada muammo deyarli ishlab chiqilmagan. Yoshlar jinoyatchiligini o‘rganuvchilar uzoq vaqtdan beri o‘smirning “jinoyat karyerasi” odatda maktabda o‘qish sharoitida, u yomon ishlay boshlaganda boshlanadi. Tabiiyki, pedagoglar ko‘pincha qoniqarsiz baholar (qizg‘in individual ish o‘rniga, buning uchun ularga hech kim qo‘shimcha haq to‘lamaydi) bilan yoshlarni baholashi, ularni yetarli darajada rag‘batlantirmasligi ham qator salbiy oqibatlarni keltirib chiqaruvchi omillardan biri hisoblanadi. Bir so‘z bilan aytganda, mazkur jarayon yosh bolani tanish muhitdan “nokaut qilish” deb baholash mumkin. Natijada, maktabdan begonalashish boshlanadi, bu o‘smir tomonidan allaqachon istalmagan va hatto dushman sifatida qabul qilinadi. Keyin oiladan uzoqlashish jarayoni sodir bo‘ladi, bunda o‘smirni to‘g‘ri yo‘lga o‘rgatadi va hatto ko‘pincha qo‘pol usullar bilan. Bundan tashqari, bunday yosh shaxs jinoiy guruhlariga qo‘shilish uchun to‘g‘ridan-to‘g‘ri yo‘l ochadi.

Kriminologik tadqiqotlar ma‘lumotlariga ko‘ra, “Professional jinoyatchilar, o‘g‘rilar va firibgarlarning 60 foizi bu yo‘lga 16 yoshida kirishgan. Bolalar jinoyati, garchi miqdoriy jihatdan unchalik katta bo‘lmasa ham, kattalar jinoyati zahirasi hisoblanadi” [1:175].

Atrof-muhitning yoshga ta‘siri uning shaxsiyatini unga juda bog‘liq qiladi. Shu munosabat bilan, masalan, ba‘zi kriminologlarning kam o‘rganilgan “ruhiy infeksiya” hodisasini ko‘rib chiqish istagini ta‘kidlash muhimdir. Ijtimoiy psixologiyada infeksiya “semantik ta‘sirning o‘ziga qo‘shimcha yoki qo‘shimcha ravishda psixofiziologik aloqa darajasida hissiy holatni bir shaxsdan boshqasiga o‘tkazish jarayoni”ni anglatadi [7:yandex.ru].

Yoshlar madaniyatsizlik, axloqsizlikni targ‘ib qiluvchi, bezorilik g‘ala-g‘ovurlariga yo‘l qo‘yuvchi o‘z estrada butlari orqali film qahramonlarining bir-birini o‘ldirishi, internetda porno, terroristik zo‘ravonlik, giyohvandlikni targ‘ib qilish, ekstremistlar, millat manfaatlarini manipulyatsiya qilish va boshqalar. Norasmiy yoshlarning turli birlashma va tashkilotlari kabi yoshlarning jinoiy zaifligiga vositachilik qilish sohasidagi bunday ziddiyatli ijtimoiy hodisani e‘tiborsiz qoldirib bo‘lmaydi. Ularning soni ko‘p bo‘lib, ularni turli mezonlarga ko‘ra tasniflash mumkin: a) mazmuni, guruhning jamiyatga munosabati darajasi: a) ijtimoiy tarafdorlik, sotsial jihatdan befarq va antisotsial; b) o‘zgartiruvchi yoki tanqidiy dastur bilan birlashmalar, ijtimoiy muammolardan uzoqlashishga qaratilgan uyushmalar, tajovuzkor uyushmalar.

Professor S.L.Sibiryakov norasmiy yoshlar birlashmalarini tashkiliy darajasiga ko‘ra tasniflashni taklif qiladi: a) yetarlicha aniq tuzilishga, atributlarga ega; b) “soxta norasmiy uyushmalar”, masalan, o‘smirlar o‘zlarini ba‘zi bir uyushmalar bilan tanishtiradilar, ularga taqlid qiladilar, modaga ergashadilar; v) “bo‘sh vaqt” yoki ko‘cha, bunda o‘smirlar o‘z hovlisida, ma‘lum bir hududda “soxta” qilishadi va hokazo. “Norasmiy yoshlar uyushmalari: o‘tmish va hozirgi” risola muallifi E.S. Sibiryakov ushbu birlashmalarni yo‘naltirilganlik tabiati va darajasiga ko‘ra tasniflashni mumkin deb hisoblaydi, shu munosabat bilan ularning quyidagi turlarini belgilaydi:

a) ijtimoiy yo‘naltirilgan, ya‘ni sog‘lom turmush tarzini olib boradigan qonunga bo‘ysunuvchi yoshlar;

b) neytral yo‘naltirilgan. Bunda yoshlar o‘z qiziqishlariga ko‘ra, ko‘pincha spirtli ichimliklar ichish, deviant xatti-harakatlar bilan bog‘liq holda o‘z-o‘zidan birlashadilar; v) g‘ayriijtimoiy yo‘naltirilgan jamiyatdagi tub o‘zgarishlarga yo‘naltirilgan, g‘ayriijtimoiy harakatlarga, namoyishkorona tajovuzkor xatti-harakatlarga moyil; d) jinoiy yo‘naltirilgan, tushuntirishga muhtoj bo‘lmagan [8:16].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, yoshlarning jinoyatga qarshi immunitet zaifligining bilvositaligi asosan ko‘plab ijtimoiy institutlar tomonidan belgilanadi, ular orasida ommaviy axborot vositalari instituti va Internet tizimi alohida o‘rin egallaydi, bizning

fikrimizcha, ommaviy axborot vositalari tizimiga ham kiradi. Axborot ta'siri, ayniqsa, Internet ko'plab elektron ommaviy axborot vositalarini (ommaviy axborot vositalarini, shu jumladan gazeta va jurnallarning elektron versiyalarini) ro'yxatdan o'tkazadi va boshqaradi. Bu butun murakkab tizim nafaqat kuchli ma'lumot oqimlarini tarqatadi, balki quyida muhokama qilinadigan ongsiz sohaga kuchli va deyarli sezilmaydigan ta'sir ko'rsatadi. Jinoiy zo'ravonlik haqidagi ommaviy axborot oqimi yoshlarning ma'lum bir qismida ojizlik va ishonchsizlik hissini uyg'otadi. Bundan tashqari, ommaviy axborot vositalaridan jinoyatchilar ko'pincha har qanday shubhali musobaqalarda qatnashish, ishga joylashish, shu jumladan xorijda ham turli takliflar bilan e'lonlar joylashtirish orqali odamlarni, jumladan, yoshlarni aldash maqsadida foydalaniladi.

Фойдаланилган адабиётлар рo'yxати:

1. Аврутин Ю.Е., Егоршин В.М., Шапиев СМ. Преступность и общество: проблемы социогенеза: Монография. - СПб., 2000. - С. 175.
2. Брушлинский Д.В. О соотношении биологического и социального в развитии личности; цит. по : Емельянов В. П. Преступность несовершеннолетних с психическими аномалиями // [http : // psvchiatry . org . ua /books/ anomal/paper2.htm](http://psvchiatry.org.ua/books/anomal/paper2.htm).
3. Тард Г. Преступник и преступление. Сравнительная преступность. Преступления толпы / Сост. и предисл. В.С. Овчинского. - М.: ИНФРА-М, 2004.-212 с.
4. Баймурзаева Р.А. Влияние социальной среды на преступное поведение несовершеннолетних // Преступность в изменяющемся мире и проблемы оптимизации борьбы с ней / Под ред. А.И. Долговой. - М.: Российская криминологическая ассоциация, 2006. - С. 365.
5. Рютина М.В. Медико-педагогическое просвещение родителей как компонент здоровьесбережения учащихся сельской школы // Сб.: Троица образования: педагог - обучающийся - родитель. материалы VIII Байкальских родительских чтений. Под редакцией О.В. Удовой.- 2019. - С. - 437-438.
6. Шестаков Д.А. Семейная криминология (криминофамилистика). - СПб: Юридический центр Пресс, 2003. - 387 с.
7. Конев А.А. Психическое заражение антисоциальным поведением в сфере межличностных отношений: Монография. - Нижний Новгород: Изд-во Волго-Вятской академии государственной службы, 2006. Yandex.ru.
8. Сибиряков, С.Л. Предупреждение девиантного поведения молодежи (методологические и прикладные проблемы): Дис.докт . юрид. наук: 12.00.08. - М., 1998.-С. 16.

Дж.Сагдуллаев Анализ методологии профилактики молодежной преступности	J.Sagdullaev Analysis of youth crime prevention methodology
Аннотация: в данной статье дан краткий анализ мировых методических рекомендаций, направленных на профилактику преступности несовершеннолетних, наряду с этим даны рекомендации по реализации этих методических рекомендаций в условиях Узбекистана и их дальнейшему формированию на основе идеи национальности. Особое внимание уделено учету психологических изменений подростков на пороге взрослой жизни. Ключевые слова: несовершеннолетний, криминальный риск, образование, социальный риск, генетическое влияние, религиозное влияние, совершеннолетие, анализ, идея национальности.	Abstract: in this article, a brief analysis of the world's methodological recommendations aimed at preventing juvenile delinquency is given, along with this, recommendations are given for the implementation of these methodological recommendations in the conditions of Uzbekistan and their further formation based on the idea of nationality. Particular attention is paid to taking into account the psychological changes of adolescents on the threshold of adulthood. Keywords: juvenile, crime risk, education, social risk, genetic influence, religious influence, coming of age, analysis, idea of nationality.

Шараф Урокбоевич Ташматов – СамИСИ доценти в.б., PhD

ИНТЕРНЕТ САВДО ХИЗМАТЛАРИГА ТАЛАБНИ ШАКЛЛАНТИРУВЧИ ОМИЛЛАР ТАҲЛИЛИ

Аннотация: мақолада интернет савдо хизматларига талабни шакллантирувчи омиллар кўриб чиқилган ва уларнинг таҳлили амалга оширилган.

Калит сўзлар: интернет савдо хизматлари, харид атрибутлари, хариднинг онлайн ёки офлайн шакллар, харид бўйича истеъмолчилар қарори.

Кириш. Интернет савдо хизматларининг жадал ривожланиши товарлар ва хизматларни сотиб олиш усуларини тубдан ўзгартирди. Истеъмолчилар интернет савдо хизматлари бозоридаги ўзгарувчан муҳит таъсирида юзага келадиган хатти-ҳаракатларнинг мавжуд йўлларини ўргана бошлади. Кўпчилик истеъмолчилар учун онлайн харидлар одатий кундалик ҳаётнинг элементига айланган бўлса, баъзиларга эса харидларнинг бундай усули тушунарсиз ва номаъқул ҳисобланади. Потенциал ва реал миқдорларнинг диққатини маҳсулот ва хизматларга торттиш, харид амалга оширишга ундаш, ижобий имидж ва брендни яратиш ҳар қандай савдо корхонаси учун муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Бу эса, интернет савдо хизматларига бўлган талабнинг шаклланишига таъсир этувчи омилларни таҳлил қилиш заруриятини юзага келтиради.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили шуни кўрсатдики, интернет савдо хизматларига талабни шакллантирувчи омиллар таҳлили ва уларнинг истеъмолчининг товарни харид қилиш қарорига таъсири қатор олимлар, жумладан М.В.Агафонова, Л.А.Каргина, И.В.Никитина, А.И.Плотников, С.Д.Валигурский ва бошқалар томонидан тадқиқ этилган. Интернет савдо хизматлари самарадорлиги масалаларига эса, тадқиқотчилар И.О.Севостьянов, Н.А.Шарипова, Д.С.Шатохин ва бошқаларнинг илмий ишлари бағишланган.

Ушбу тадқиқотларнинг аҳамиятини ҳисобга олган ҳолда, таъкидлаш жоизки, товарни онлайн ёки офлайн харид қилиш бўйича истеъмолчининг қарорига таъсир этувчи омилларнинг таҳлили академик тадқиқотларда етарлича кенг муҳокама қилинмаган. Ушбу мақолада харид атрибутлари товарнинг хариди онлайн ёки офлайн шаклда амалга оширилишига қанчалик таъсир кўрсатишини таҳлил қилишга ҳаракат қилдик.

Тадқиқот методологияси сифатида сўровнома, анализ ва синтез, статистик маълумотларни гуруҳлаш, қиёсий таҳлил усулларидан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Турли товарлар ҳақидаги маълумотларнинг тез ва тўлиқ тақдим этилиши ҳамда турли брендлар тақдим этаётган ўхшаш товарларни бир-бири билан осон таққослаш имконияти истеъмолчилар томонидан онлайн харидларнинг афзалликлари сифати ажратиб кўрсатилади. Шу билан бирга, харидорга алоҳида эътиборнинг йўқлиги, товарни ушлаб кўриш ва ўрганишнинг имконсизлиги, шунингдек, товарни етказиб бериш ва кредит карта маълумотларни интернет орқали тақдим этиш борасидаги иккиланишлар харидларни амалга оширишнинг ушбу усули учун асосий камчиликлар сифатида қабул қилинади. Бироқ, ушбу камчиликларнинг ҳаммасини ҳам асосий муаммо деб қараб бўлмайди. Чунки улар маҳсулотларнинг тури, истеъмолчиларнинг хоҳиш-истаклари ҳамда вазиятга қараб ўзгариб туради.

Мисол тариқасида кийим-кечакни олайлик, харид чоғида уларни ушлаб кўриш ҳамда кийиб кўриш муҳим аҳамиятга эга. Бироқ, авиачипталарни харид қилишда ушбу омиллар ўз аҳамиятини бутунлай йўқотади. Бундан келиб чиқиб, биз товарларни икки гуруҳга ажратишни лозим деб топдик. Биринчи гуруҳ “моддий” товарлар бўлиб, бунда товарни бевосита синаб кўриш ёки олдинги харид тажрибасига эга бўлиш талаб этилади. Иккинчи гуруҳ “номоддий” товарлар ҳисобланиб, улар стандартлаштирилган ҳамда сифат назоратини талаб қилмайди. Шунга боғлиқ ҳолда товарларни “ахборот талаб товарлар” (мисол учун авиачипталар, китоблар) ҳамда “тажриба талаб товарлар” (масалан, озиқ-овқат маҳсулотлари) гуруҳига ажратишни таклиф этамиз. Биринчи ҳолатда товар ҳақидаги тўлиқ ахборот харид қилиш учун қарор қабул қилишга етарли бўлса, иккинчи ҳолатда

олдинги харид тажрибаси зарур бўлади. Бизнингча, онлайн муҳитда “ахборот талаб товарлар”ни сотиш “тажриба талаб товарлар”га нисбатан анча қулай ҳисобланади.

Тадқиқот жараёнида турли тоифадаги товарлар бўйича онлайн (интернет орқали) ва оффлайн (анъанавий бозор орқали) харидларнинг истеъмолчилар учун афзалликлари солиштирилди. Тадқиқот 40 ёшгача бўлган истеъмолчилар ўртасида олиб борилди ҳамда ушбу тоифадаги истеъмолчиларга мос келувчи товарлар гуруҳи, яъни китоблар, компакт дисклар, кийим-кечак, транспорт чипталари, дастурий таъминот, электрон товарлар, шахсий гигиена буюмлари ва спорт анжомлари танлаб олинди.

Тадқиқотнинг дастлабки босқичда харид атрибутларини 1 дан 10 гача бўлган шкалада тартиблаш сўралди. Бу ерда, 1 “офлайн харид энг қулай” эканлигини билдирса, 10 “онлайн харид энг қулай”лигини кўрсатади.

Харид атрибутлари орасидан “харид қилишдан завқланиш”, “харид тезлиги”, “танлов кенглиги”, “нарх”, “хаптика элементлари” (ушлаб кўриш, сезиш имкониятлари), “хизмат кўрсатиш даражаси”, “етказиб бериш тезлиги” “товарни қайтариш имконияти” ажратиб олинди.

1-жадвал

Онлайн ва офлайн харид атрибутлари рейтинг¹

№	Атрибут номи	Коэффициент	Харид шакли
1	Хаптика элементлари	1.25	офлайн
2	Хизмат кўрсатиш даражаси	2.25	
3	Харид қилишдан завқланиш	2.88	
4	Товарни қайтариш имконияти	3.05	
5	Етказиб бериш тезлиги	4.00	
6	Қулай нарх	6.35	онлайн
7	Танлов кенглиги	7.35	
8	Харид тезлиги	8.23	

Тадқиқотнинг дастлабки босқичи натижалари 1-жадвалда келтирилган. Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, “қулай нарх”, “харид тезлиги” ва “танлов кенглиги” каби харид атрибутлари онлайн усулда харид учун қулай.

Хариддорлар фикрича, онлайн харидлар, анъанавий дўконлардаги харидларга нисбатан анча тез амалга ошади ва шу билан бир, кенг товарлар ассортиментини таклиф этади. Шунингдек, онлайн сотувчилар товарларни энг мақбул нархларда таклиф этиши таъкидланган. Бу онлайн сотувчилар томонидан паст нархлар стратегиясининг қўлланиши самара беришини аңлатади. “Хаптика элементлари”, “хизмат кўрсатиш даражаси”, “харид қилишдан завқланиш”, “товарни қайтариш имконияти”, “етказиб бериш тезлиги” каби харид атрибутлари учун офлайн харидларга афзаллик берилган. Ушбу натижа хариднинг жисмоний жихати муҳимлигини кўрсатиб, офлайн харидларнинг кучли томонини ифодалайди. Харидлардан завқланиш офлайн савдода юқориқ эканлиги маълум бўлди.

2-жадвал

Истеъмолчиларнинг харид шакли (онлайн ёки оффлайн)ни танлашда харид атрибутлари рейтинг²

№	Товар гуруҳлари	Товарларнинг харид атрибутлари							
		Харид қилишдан завқланиш	Харид тезлиги	Танлов кенглиги	Қулай нарх	Хаптика элементлари	Хизмат кўрсатиш даражаси	Етказиб бериш тезлиги	Товарни қайтариш имконияти
1.	Транспорт чипталари	3.7	7.23	7.1	9.05	2.23	6.1	7.05	7.63

¹ Tadqiqotlar asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

² Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

2.	Китоблар	6	5.05	8.3	7.68	6.3	6.33	7.63	8.05
3.	Компакт дисклар	5.78	5.58	8.93	9.03	6.25	5.7	7.83	7.98
4.	Кийим-кечак	7.25	5.6	8.5	8.15	8.6	7.4	7.23	8.98
5.	Дастурий таъминот	4.18	6.6	7.4	8.55	4.43	7.43	7	8.33
6.	Электрон товарлар	5.4	5.6	8.28	8.78	7.15	7.4	7.18	8.43
7.	Шахсий гигиена буюмлари	4.3	6.43	7.3	7.63	7.3	6.35	6.83	7.18
8.	Спорт анжомлари	5.7	5.33	8.18	8.63	7.73	6.8	6.93	8.4

Тадқиқотнинг якуний босқичида респондентлардан ҳар бир атрибутнинг ҳар бир алоҳида товар учун аҳамиятини баҳолаш сўралди. Натижада, “қулай нарх”, “танлов кенглиги”, “етказиб бериш тезлиги” каби харид атрибутлари ҳар бир товар учун устувор аҳамиятга эгаллиги аниқланди. Кийим-кечак, спорт анжомлари ва шахсий гигиена буюмлари учун хаптика элементларининг аҳамияти юқори экан. “Хизмат кўрсатиш даражаси” кийим-кечак, дастурий таъминот ва спорт анжомлари учун катта аҳамият касб этади. “Харид қилишдан завқланиш” бошқа товарларга нисбатан кийим-кечакда энг аҳамиятли деб топилган (2-жадвал).

Ҳар бир товар учун хариднинг ҳар бир босқичида 1-жаввалдан атрибутларнинг мос қийматлари 2-жадвалдаги атрибутларнинг мос аҳамиятлилиқ қийматларига кўпайтирилди ва ўртача қиймати олинди. Натижа ҳар бир маҳсулот тоифасининг онлайн харид қилиш усулининг ҳар бир босқичи учун афзаллик частотасини аниқлаш учун тартибланган.

Хулоса ва таклифлар. Таҳлил натижалари бўйича қуйидаги хулосалар чиқариш мумкин. Кийим-кечак, спорт анжомлари ва шахсий гигиена буюмлари каби “моддий” товарлари учун ушлаб кўриш имконияти мавжуд бўлганлиги сабабли офлайн харид усули афзал ҳисобланади. Транспорт чипталари, дастурий таъминот каби товарлар учун харид тезлиги туфайли интернет орқали харидни амалга ошириш маъқул кўрилади. Китоблар, компакт дисклар ва электротехника товарлари харид усули алоҳида истеъмолчига боғлиқ бўлган товарлар тоифасига киритилди. Бу ерда харид тезлиги ўта муҳим бўлган жиҳат эмас, хизмат кўрсатиш даражаси ҳар бир алоҳида истеъмолчи учун турлича аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Агафонова А. Н. Методология управления комплексом информационных услуг в электронной коммерции //дисс... доктор. экон. наук. – 2015. – Т. 8. – №. 05. – С. 135-136.
2. Плотников А. И. Перспективы развития государственных и муниципальных закупок на рынке интернет-услуг//Экономические науки. – 2020. – №. 192. – С. 165-173.
3. Валигурский С.Д. Организационно-экономические основы формирования и развития интернет-торговли.: дис. к.э.н. – Москва, 2012.
4. Севостьянов И. О. Поисковая оптимизация. Практическое руководство по продвижению сайта в Интернете. 2-е изд. – " Издательский дом"" Питер""", 2014.
5. Шарипова Н. А., Вентер Ю. А. Интернет-маркетинг: эффективный способ привлечения клиентов на Web-сайт Интернет-магазина //Сибирский торгово-экономический журнал. – 2016. – №. 2 (23). – С. 61-63.
6. Shatokhin D. S., Dankov M. K. Internet advertising and promotion of B2B projects //Наука, образование, общество: тенденции и перспективы развития. – 2017. – С. 231-234.

Ш.Ташматов	Sh.Tashmatov
Анализ факторов, формирующих спрос на услуги интернет-торговли	Analysis of factors shaping demand for online trading services
Аннотация: в статье рассмотрены факторы, формирующие спрос на услуги интернет-торговли и проведен их анализ.	Abstract: the article examines the factors that shape the demand for online trading services and analyzes them.
Ключевые слова: услуги интернет-шоппинга, атрибуты покупки, онлайн- или офлайн-формы покупки, решение потребителя о покупке.	Keywords: online shopping services, purchase attributes, online or offline forms of purchase, consumer purchasing decision.

ТАЪЛИМ, КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ ВА ПЕДАГОГИКА

Саидахорр Ғуломов – ЎзР ФА академиги

Мамаюнус Пардаев – и.ф.д., профессор

Севара Бабаназарова – СамИСИ доценти, PhD.

Хилола Очилова – СамИСИ ўқитувчиси, PhD.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ТАЪЛИМ, ТАРБИЯ ВА АҚЛИЙ МЕХНАТНИНГ УЙҒУНЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ

Аннотация: мақолада таълим ва тарбиянинг уйғунлигини ва Янги Ўзбекистонда ақлий меҳнат унвдорлигини таъминлаш – дунё мамлакатлари ривожланишининг муҳим омили эканлигига аҳамият берилган. Бунда асосан Япония тажрибаси ёритилган. Худди шундай ва шунга яқин тажрибалар Хитой, Сингапур, Финляндия, Вьетнам каби мамлакатларда ҳам амалга оширилаётганлигини инобатга олиб, уларнинг тажрибаларидан ва ўзимизнинг хусусиятларимиздан келиб чиқиб, ўнта банддан иборат таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган ва уларнинг мазмуни мазкур мақолада келтирилган.

Калит сўзлар: таълим ва ақлий меҳнатнинг устуворлигини таъминлаш, таълим сифати ва билимни самарали ишлата билиш, тарбия, таълим ва тарбия уйғунлиги, глобал жараёнлар, “Ҳалоллик вакцинаси”, адолат, тенглик, камситмаслик.

Кириш. Бугунги глобаллашган шароитда мамлакатимиз тараққиётини муносиб тарзда таъминламас эканмиз, тегишли муваффақиятларга эришиб бўлмайди. Бунинг учун таълим ва тарбияга катта аҳамият беришликни тақозо қилади. Бироқ, Президентимиз бугунги кунда таълим соҳасига эътиборнинг йўқлигини афсус билан қайд этган эди. Хусусан, таълимнинг энг асосий бўғини бўлган туман ва шаҳар халқ таълимидаги ишлар ҳам талаб даражасида эмаслиги хусусида гапириб, туман ва шаҳар халқ таълими мудирларининг тизимдаги ўрни сезилмаётганлигини: “Уларнинг фаолияти асосан хўжалик ишларини назорат қилиш ва тегишли жазо чоралари қўллашдан иборат бўлиб, таълим сифати билан шуғулланиш иккинчи даражали масалага айланиб қолган. Мазкур раҳбарларнинг тизимдаги ролини қайта кўриб чиқиш ва уларнинг мақомини оширишни даврнинг ўзи талаб қилмоқда”¹, деб таъкидлаган эди. Чунки, дунёдаги ривожланган давлатлар тараққиётига назар соладиган бўлсак, айримлари жуда жадал ривожланиб, дунё мамлакатлари орасида ўзининг ўрнини тезда топиб, рақобатбардош давлатлар қаторидан жой олди. Аммо бизда-чи? Бу саволга ҳам Президентининг ўзи жавоб бердилар. “Яшириб нима қилдик, кўп йиллар давомида ўқитувчига эътибор борасида сўзимиз бошқа, ишимиз бошқа бўлиб келди. Оқибатда соҳа ходимлари гўёки кераксиз ва ҳимоясиз қатламга айланиб қолди. Мактаб ўқитувчиларининг асосий вазифаси бир четда қолиб, уларни ўзларига мутлақо алоқаси бўлмаган ишларга жалб этиш чуқур илдиз отди. Янаям очикроқ айтсак, муаллимларнинг “хўжайини” кўпайиб кетди. Бундай ножўя ишлар нафақат таълим сифатига, балки соҳа ходимларининг ўз касбига бўлган муносабатига ҳам салбий таъсир кўрсатди. Қанчадан-қанча тажрибали ўқитувчилар дили оғриб, севган касбини ноилож ташлаб кетганини ҳам биламиз”². Ана шундай аянчли шароитда мустақилликни қўлга киритиб, мамлакатни ривожлантириш вазифаси турган бир паллада вазиятга тўғри баҳо бериб, камчиликларни тан олиб айтган гапи ҳам жуда таъсирли.

Эндиги олдимизда турган энг муҳим вазифа халқимизнинг эркин ва фаровон ҳаётини таъминлаш, уларни ишсизликдан ва камбағалликдан қутқариш учун “қудратли

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Ўқитувчи ва мураббийлар куни”га бағишланган тантанали маросимдаги “Ўқитувчи ва мураббийлар – янги Ўзбекистонни барпо этишда катта куч, таянч ва суянчимиздир” мавзусидаги нутқи.// 22:04 30 Сентябрь 2020 220 0. <http://xs.uz/uzkr/post/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-oqituvchi-va-murabbiylar-kuniga-bagishlangan-tantanali-marosimdagi-nutqi>.

² Ўша жойда.

Янги Ўзбекистонни барпо этиш бўйича хоҳиш-иродасини рўёбга чиқариш, ҳар бир фуқарога ўз салоҳиятини ривожлантириш учун барча имкониятларни яратиш, соғлом, билимли ва маънавий баркамол авлодни тарбиялаш, глобал ишлаб чиқаришнинг муҳим бўғинига айланган кучли иқтисодий шакллантириш, адолат, қонун устуворлиги, хавфсизлик ва барқарорликни кафолатли таъминлаш¹ дан иборат¹. Бунга эришиш учун асл кадриятларимизни тиклаш билан бирга бугунги илғор хорижий тажрибаларни ўрганиб, уни амалиётимизга жорий қилишдан иборатдир. Кўриниб турибдики, бугунги кунда таълим сифати ва самарадорлигини ошириш, жамиятимиз тараққиётига муносиб кадрларни тайёрлаш масаласи нафақат мамлакатимизда, балки глобал масштабда ўта долзарб масалалардан бирига айланган.

Тадқиқот методологияси. Мақолада Янги Ўзбекистонда таълим, тарбия ва ақлий меҳнатнинг уйғунлигини таъминлаш жараёнида макон ва замон, мантикий, қиёсий таҳлил каби усуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Бугунги глобаллашган шароитда мамлакатимизнинг барқарор тараққиётини таъминлаш учун таълим сифатини ошириш ва тарбиянинг уйғунлигини таъминлаш билан бирга ақлий тиббиётни такомиллаштириш орқали инсон миясидаги хотирасини ошириш ҳаётий заруриятга айланди.

Агар ақли тиббиётни жорий қилиб, инсон хотирасини 2 баробарга оширса МАКТАБ таълими 11 йидан 5 йилга қисқариши мумкин. Шу қисқа даврда тегишли илмни эгаллаб олиш имкониятига эга бўлади. Таълим тизимида муддат унчалик аҳамиятли эмас. Буни ал-Хоразмий мисолида ҳам кўриш мумкин. Ушбу инсон мактабда атиги бир йил ҳам ўқимаган экан. Вақтнинг қисқариши таълим соҳасига бюджетдан ажратиладиган харажатлар ҳам кескин қисқариш имкониятига эга бўлади. Жумладан, мазкур харажатлар фақат 2024 йилда 46 трлн. сўмдан 23 трлн. сўмга қисқаради. Мактаб қурилишлари 26 трлн. сўмдан 13 трлн. сўмга тушади. Шу тариқа жараён такомиллашиб борса, таълим ва соғлиқни сақлаш бюджетдан пул олмайдиган ва жамиятга катта даромад келтирадиган соҳага айланади. Мамлакатимизда ал-Хоразмийлар ва Билл Гейтсларга ўхшаган алломалар кўпаяди. Шу тариқа мамлакатимизда ЯНГИ Ўзбекистоннинг 3 РЕНЕССАНСнинг пойдевори қурилиши бошланади. Мамлакатимизда ҳам Хитойдаги сингари (ушбу мамлакатда 10 млн. дастурчи бор) дастурчиларимиз кўпаяди.

Бугунги кунда Янги Ўзбекистонни шакллантириш учун **инсон капитални “Инсон ақлий капитал”**га айлантириш масаласи ҳам ўта долзарб бўлиб турибди. Бунинг учун мамлакатимизда **соғломлаштирадиган ва ақл-заковатни ўстирадиган таълимни** жорий қилишни ҳам тақозо қилади. Агар ушбу тадбир амалга оширилса анъанавий меҳнат унумдорлиги ўрнига **ақлий меҳнат унумдорлиги** оширилади. Бу кўрсаткич инновацион ғоя, стартап, инновация, IT ва дастурий маҳсулотларда ўз ифодасини топади. Агар ақлий меҳнат унумдорлигига эришилса, бир миллион аҳолига тўғри келадиган интеллектуал салоҳиятли одамларнинг улуши ошиб боради. Ушбу жараённинг амалга оширилишида **“Ақли тиббиёт”**нинг ҳам роли катта бўлади. Буни амалга ошириш учун оилада соғлом умрни узайтирадиган ва мия қобилятини ривожлантирадиган тиббиётни ҳам жорий қилишни тақозо қилади. Буларнинг бир йўналиши **ақли жисмоний тарбияда** ўз ифодасини топади. Бунда 10 та мия бўлақларини машқларини амалга ошириш лозим бўлади. Бунга эришиш учун чап ва ўнг мия бўлақлари синхрон тарзда ишлатадиган ҳолатни шакллантирадиган бўлса, миянинг ишлаш қобиляти 2 баробарга ошар экан.

Ҳозирги пайтда хорижий давлатлар тажрибаларидан Япония тажрибаси ҳам маълум даражада муваффақиятли омилларга бой тажрибалардан биридир. Зеро, Японияда таълим тизими ёшлигидан ўқувчиларни фикрлашга, фанларни тез ва осон ўзлаштиришга, озодалikka катта аҳамият беришликка, ўзаро бир-бири билан дўстона муносабатларни шакллантиришга қаратилган юксак тарбия пойдеворини айнан шу ёшлик пайтида

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги, «Ўзбекистон — 2030» стратегияси тўғрисида»ги ПФ-158-сонли фармони. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 12.09.2023 й., 06/23/158/0694-сон.

шакллантиришга катта аҳамият берилади¹.

Японияда бошланғич синфларга токи олтинчи синфгача асосий эътиборни тарбияга қаратиб, уларга **"Ахлоқ томон йўл"** дастури остида дарс ўтилар экан. Бундай дарсларда ўқувчилар фақат ахлоқни ва кишилар билан муомалани, муносабатни ўрганишар экан.

Япония мактабларида биринчи синфдан учинчи синфгача имтиҳон бўлмас экан. Чунки бу вақтда ўқитишдан мақсад, болаларни ёшлигидан тарбия қилиш, тушунчаларини кенгайтириш ва шахсиятни шакллантиришга қаратилад экан. Инсоннинг шахс сифатида шаклланиши унинг ҳаётида муҳим аҳамиятга эга, чунки бундай руҳият инсондаги масъулият, мажбурият ва инсон сифатида ғурурни шакллантиришга хизмат қилади.

Тарбиянинг муҳим йўналишларидан бири оила учун ўта масъулиятли қилиб тарбиялаш ҳам шу миллатнинг ўзига хос хусусиятларидан бири. Жумладан, Японлар шунчалик бой бўлишига қарамасдан улар уйларига хизматкорлар ишлатмас экан. Уй ва болаларнинг ҳамма масалаларига ота-она масъул экан. Уйларини ўзлари йиғиштиришга масъулликни болалигидан ўргатиб борилади. Шу туфайли япон болалари озодаликка ҳам катта аҳамият берадиган бўлади. Бундай талабни ўз вақтида Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) томонидан илгари сурилган.

Японияда ўқиш ва иш жойида ҳам тозаликка инсоннинг ўзи масъуллигини сингдириб борилади. Жумладан япон ўқувчилари устозлари билан бирга ҳар куни 25 дақиқа мактабни тозалаш билан шуғулланишар экан. Бу уларни тозаликка масъул бўлиб, камтарин бўлиб ўсишларига ёрдам берадиган кўникмани шакллантириб боради. Ушбу тажриба ҳам ёшларнинг тарбияси учун катта аҳамиятга эга. Буни ўзимизда ҳам бемалол ташкил қилишимиз мумкин. Фақат бунда ўқувчиларнинг табақаланишига йўл қўймаслик керак. Ҳаммасида адолатли ёндошиб, бир хил масъулият билан берилган топшириқларни бажаришга ўргатилиши ҳам келажак учун катта аҳамиятга эга.

Япон ўқувчилари мактабга ўзлари билан зарарсизлантирилган тиш чўткасини олиб боришар экан. Овқатдан сўнг тишларини ва овқатланган идишларини ўзлари ювишар экан. Шу йўл билан японлар ёшлиқдан ўзларининг саломатликларига, хусусан озодаликка эътиборли бўлишга кўникмалар ҳосил қилиб боришга ўргатилад экан.

Японияда ўқувчиларни юртнинг, ўзларининг келажаги деб билишар, шунинг учун уларни ҳимоя қилиш лозим деган кучли эътиқод шаклланган экан. Шу туфайли мактаб мулозимлари ўқувчилардан ярим соат олдин овқатланишар экан. Шу билан улар овқатнинг сифатини ўзларида синаб кўришар ва болаларга зарар берадими йўқми, шуни аниқлаб беришар экан. Бу ҳам болаларга бўлган муносабатнинг нечоғлиқ инсонпарварлигидан далолат бериб турибди.

Инсонга эътибор, уларга бўлган муносабат, уларнинг кадр-қимматини жойига қўйиш бўйича ҳам японлар дунёга ибрат бўладиган одатларга амал қилади. Жумладан, Японияда бирорта касбга оддий кўз билан (бизнинг тилда айтадиган бўлсак, паст назар билан) қарамас экан. Хусусан фаррошларни "саломатлик муҳандислари" дейишар экан. Уларга 5000 дан 8000 долларгача маош беришар экан. Улардан ҳам малака талаб қилинар экан. Уларни ишга олишдан олдин ёзма ва оғзаки имтиҳондан ўтказишар экан. Чунки озодаликни таъминлаш инсонларнинг саломатлиги, яшаш сифати билан боғлиқдир. Шу туфайли ушбу соҳа ходимларига ҳам катта аҳамият берилад экан.

Япония мактабларидаги муҳим жиҳатлардан бири асосий эътибор олдин тарбияга ва сўнгра таълимга эътибор берилганлиги туфайли ёшлар ўртасида ишқий-романтик муносабатларга йўл қўйилмас экан. Ўғил бола ҳам, қиз бола ҳам ўзига муносибини танлашда бир-бири билан муносабатда олган тарбиясидан келиб чиқиши ҳам, ҳаётда тарбиянинг нечоғлиқ аҳамиятли эканлигидан далолат беради.

Яна бир характерли жиҳат, Япон мактабларида ўқувчилар мактаб буфетларига кирмас экан. Ўқувчилар учун овқатни бевосита синфхоналарга давлат томонидан белгиланган рацион бўйича уюштирилган овқатлар олиб келинар экан. Бу рационга мос

¹ Ушбу масалага оид айрим фикрлар телеграммнинг @PATRUL_Uz ва @konspektor каналларида берилган маълумотлардан ҳамда Япония таълимини кузатган кишилар фикрларга таянилган ҳолда шакллантирилди.

бўлганлиги туфайли ўқувчилар уларнинг ҳаммасини ейишга мажбур ҳисобланар экан. Бундай ёндошув ўз навбатида болаларнинг соғлом ўсишига имконият яратади.

Қадимдан Японияда вақт жуда қимматли ҳисобланиб, сония ва дақиқаларгача катта аҳамият берилар экан. Шу туфайли ушбу юртда вақт жуда қадрланар экан. Мисол учун, поезднинг кечикиш ўлчами йилида 7 сонияни ташкил қилар экан. Бундай интизом ўз навбатида вақтнинг нечоғлик қадрли эканлигидан ва уни қадрлашни билганлигидан далолат беради. Зеро инсоннинг бир суткалик умри 24 соатдан иборат бўлса, бугун кечаги умрни қайтаришнинг имкони йўқ. Шу туфайли ҳар бир нарсани ўз вақтида бажаришни ўрганишимиз лозим.

Бошқа юртлардан фарқли ўлароқ япон мактабларида ёзги каникул берилмас экан. Ўқув йили даврида 5 ҳафталик таътиллار берилар ва ўша даврда ҳам ўқитувчилар ўқувчилар билан муттасил шуғулланиб келар экан. Шу йўл билан таълим ва тарбиянинг узлуксизлиги таъминланади. Натижада кўчада тарбия олишга имконият қолдирилмас экан. Бизда эса, таътил пайтида ўқувчилар асосан кўп вақтини кўчада ўтказишади. Бу эса, “кўча тарбияси”ни олиб улғайишига имконият яратилади. Шунингдек, тизимли тарбия жараёни ҳам узилишига сабаб бўлади. Бундан келиб чикиб, биз ҳам мактабларимизда кўча тарбиясидан холи узлуксиз таълимни ривожлантиришимиз лозим бўлади.

Япония мактабларида фаррош деган касб йўқ экан. Чунки ушбу вазифа, ўқувчиларнинг ўзларини зиммасига юклатилган бўлиб, уларнинг ўзлари ушбу масала билан шуғулланар экан. Шу йўл билан ўқувчиларни озодалиқнинг қадрига етиб яшашни ўргатиш билан бирга унга қатъий амал қилиш кўникмасини ҳам шакллантириб боради. Ушбу тарбиянинг натижасида ўқувчилар ҳеч қаерга ортиқча нарсалар ташламасликка ва мактабни ифлос қилмасликка ҳаракат қилишар экан. Бу ҳам озодалиқни тарбиялашнинг бевосита амалий ифодаларидан биридир.

Японияда ўқувчиларга ортиқча бирорта ҳаракатлар қилишга рухсат йўқ экан. Уларга турли-туман соч турмаклаш ва лак-бўёқлардан фойдаланишга ҳам рухсат этилмас экан. Демак, табиийлик ўша мамлакатда устуворликни ташкил қилади.

Япония мактабларининг биздан фарқи, ушбу мамлакатда ўқувчиларга бошланғич синфда кийиниш эркин. Фақат бошланғич синфдан кейин ўқувчиларни форма кийишга ўтказишар экан. Японлар болаларини ўзларининг шароитига мос ҳолда тарбиялаш учун катта эътибор қаратилиши ҳам муҳим. Жумладан, ҳар бир япон ўқувчиси вазиятдан келиб чикиб, сузишни билиши шарт экан! Мактабларда ташкил этилган бассейнларда ҳаммага сузиш дарслари ўтилади ва улар бу санъатни жуда яхши эгаллаган бўлишлари учун тегишли шароитлар яратиб берилар экан. Синовдан ўта олмаган ўқувчи бошқа ўқитувчида қайтадан машғулотларни ўтиб, кейин такрорий синовдан ўтказилар экан. Хуллас, сузишни билмагунча шу машғулот билан шуғулланиб албатта сузишни ўрганиб олиш мактаб таълимининг ажралмас қисмига кирар экан.

Япония таълимининг ўзига хос хусусиятларидан бири мактабда бир ўқувчининг ўз иқтидори билан алоҳида ажралиб туришига йўл қўйилмас экан. Чунки ушбу давлатда “Иқтидорсиз ўқувчининг ўзи йўқ!” деган тушунча устуворликни ташкил қилади. Япон таълим тизимида барча ўқувчиларга бир хил ёндошиш билан бирга бир хил даражада билимга эга бўлиш учун барча чораларни кўришга ҳаракат қилинади. Шу туфайли ушбу давлатда инсон капитали юқори малакалари билан ажралиб туради.

Япон мактаби ўқувчиларни рағбатлантириш, уларга таъсирчан мотивацияларни қўллаш ҳам яхши йўлга қўйилган экан. Ушбу давлат мактабларида ҳар бир ўқувчини бетақдор, бир-бири билан тенг деб билиш билан бирга уларни ҳар тарафлама ўз иқтидорига қараб ўқишни ва тарбияни ҳам йўлга қўйилган. Бу ўқувчининг қизиқишига қараб, тайёрлашга йўналтирилганлиги туфайли, деярли ҳаммасида ўз иқтидори намоён бўлиб боради. Шу тариқа ушбу мамлакатда сифатсиз инсон капитали шаклланмайди.

Япония таълимининг ўзига хос хусусиятларидан бири, бу ерда таълим тизими ҳар бир ўқувчини ўта масъулиятли қилиб тарбиялашга қаратилган. Умуман японлар бир-бирига овозни баланд қилиб гаплашмас экан. Чунки ўқувчилик даврида бунга қатъий амал

қилиб тарбияланган.

Япония таълимининг ўзига хос хусусиятларидан яна бири, болаларга ёшлигидан ахборот технологиялардан самарали фойдаланиш кўникмасини шакллантирган ҳолда тарбияланган. Улар мактабгача ва мактаб таълимидаёқ турли робототехникаларни яратиш ва улардан фойдаланиш кўникмаси билан улғайтирар экан. Айнан шунинг эъзига ушбу мамлакатда ўтган асрдан буён “одамсиз корхоналар” мавжуд. Бу дегани ишнинг бошланишидан, тайёр маҳсулот ишлаб чиққунча бўлган барча технологик жараёнларни роботлар инсоннинг иштирокисиз бажаради. Бу жараёнда одамларнинг иштирокининг бўлмаслиги, уларни асосан шундай техника ва технологияларни яратиб, иқтисодиётнинг босқичларида (ишлаб чиқариш, тақсимот каби) кам иштирок этадиган бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, Япониянинг таълим ва тарбияга оид тажрибаларининг айрим жиҳатларидан бизнинг амалиётимизда ҳам кенг фойдаланиш мумкин. Бизнинг таълимимизда японларга нисбатан қандай устунликларимиз ёки қайси йўналишларда камчиликларимиз борлигини ҳар бир киши қиёслаш имкониятига эга. Чунки ҳамма ўқитувчи бўлмаса-да, болаларини ўқитган, ўқитаяпти. Шундан келиб чиқиб, болаларга, мактабларга бўлган ўз муносабатларимизни ўзгартирсак, ўйлаймизки, тегишли самарани кўлга киритишга муваффақ бўламиз.

Тадқиқот жараёнида Япония тажрибаси билан бирга Хитой, Сингапур, Финляндия каби илғор давлатлар тажрибаларини ўрганиб бир қанча илмий таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқдик. Хуллас, таълим соҳасида дунёдаги мавжуд илғор тажрибаларнинг айримларидан ўзимизда ҳам фойдаланиш учун қуйидагиларга аҳамият бериш лозим, деб топдик.

Биринчидан, таълим жараёнида тарбияга алоҳида аҳамият бериш лозим. Бунда кадриятларимизни тиклаш, ёшларга иймон-этикод билан бирга замонавий илғор ғояларга таянган ёшларни тарбиялашга қаратилган тарбия фанларини яратиш мақсадга мувофиқ. Чунки олдинги Ренессансларни шакллантирган аждодларимиз, биринчи галда Қуръони каримни тўлиқ ўрганиб, унинг айрим йўналишларини ҳаётга татбиқ қилиш орқали эришган.

Иккинчидан, ўқувчилар ўртасида тенглик ва адолатга катта эътиборни қаратиб, ҳамманинг иқтидори ўзига яраша эканлигини ҳис қилган ҳолда ўқувчиларни камситишга йўл қўймаслик лозим. Бирининг қўлидан робот яшаш келса, иккинчиси зўр агроном бўлиши мумкин. Қайси ҳунар бўлмасин, ҳаммаси яшаш учун муҳим. Шу туфайли касбни ҳам, инсонларни ҳам табақалаштиришга (бу зўр, буниси ночор ёки бу яхши, буниси ёмон ва ҳ.к.) имкон қадар йўл қўйилмагани маъқул.

Учинчидан, замонавий илғор инновацион технологияларни импорт қилиб олиб келиш эмас, балки экспорт қилиш учун уларни яратиш асосий вазифаларимиздан бири эканлигини сингдириш орқали эришишимиз мумкинлигига алоҳида аҳамият бериш лозим, деб ҳисоблаймиз. Мамлакатимиз ёшларига янги технологияларни яратишга ўта масъулият билан ёндошиш масаласини сингдиришимиз керак. Шу туфайли бундай технологияларни яратишни ўргатиш билан бирга шундай руҳиятни шакллантирадиган тарбия фанини ҳам параллел олиб боришга тўғри келади.

Тўртинчидан, мамлакат тараққиётининг кушандаси бўлган коррупцияга йўл қўймаслик учун ёшларимиз ўқувчилик пайтидаёқ “Ҳалоллик вакцинаси” билан эмланган бўлиши лозим. Бу фоний дунёда ҳамма бир кунда ейдиган овқати, унинг ризқи эканлиги, ҳаром-хариш йўллар билан молу-дунё тўплаб бу дунёда тараққиётга тўсиқ бўлиб яшагандан кўра, ҳалол-покиза яшаб бу дунёнинг тараққиётига ҳисса қўшиб, охирач учун савоблардан захира тўплаб дунёдан ўтганлиги афзаллигини сингдириш ҳам катта тарбия жараёнини талаб қилади.

Бешинчидан, халқимиз генофондини мустаҳкамлаш мақсадга мувофиқ. Бунинг учун ҳомиладор аёллар ва болаларнинг овқатланиш рационали бўйича амалдаги меъёрларни халқаро стандартлар асосида қайта кўриб чиқиш ва яширинча очликни бартараф қилиш лозим. Бу ўз навбатида ҳар бир инсонни индивидуал минимал истеъмол саватчаси

даражасида таъминлаш ва уларга кўрсатиладиган тиббий хизматлар сифатини (тоза ҳаво, сув, озиқ-овқат тозалигини ва асаб бузишларни олдини олиш) ошириш ҳаётий зарурият эканлигини алоҳида эътибор қаратиб, шунга эришиш чора-тадбирларини мунтазам равишда ҳаётга татбиқ қилиш лозим бўлади. Бу масалалар ҳам бир вақтнинг ўзида ҳам таълим, ҳам тарбия фанларида сингдирилиб боришлиги лозим.

Олтинчидан, мамлакатимизда инсон капиталини такомиллаштириш борасида олиб борилаётган тадбирларнинг бош мақсади – халқимиз генофондини сақлаш билан бирга, етук замонавий инновацион ғоялар билан қуролланган кадрлар авлодини шакллантиришдан иборат. Бунинг учун **интеллектуал тиббиёт ва интеллектуал таълим хизматларини жорий қилиш натижасида ҳар бир кишининг умрини узайтириш ва ақл-заковатини ўстириш бўйича “йил харитасини” амалга ошириш мақсадга мувофиқ**. Бунда ҳам таълим ва тарбиянинг уйғунлигини таъминлаш лозим бўлади.

Еттинчидан, мамлакатимизда ҳам ривожланган мамлакатлардаги каби таълимнинг тўлиқ циклига инвестиция киритишга, яъни, бола 3 ёшдан 22 ёшгача бўлган даврда унинг тарбиясига сармоя сарфлашга катта эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ. Чунки ана шу сармоя ривожланган мамлакатларда 15-17 баробар миқдорда фойда келтирмоқда. Бизда эса бу кўрсаткич атиги 4 баробарни ташкил этади. Нимага бундай аҳволдалигимизни, соҳадаги камчиликларнинг илдизларини пухта таҳлил қилиб, тезроқ ўнгланиш дастурини ишлаб чиқишимиз ва уни реал ҳолатда амалга оширишимиз лозимдир.

Саккизинчидан, биз Янги Ўзбекистонни шу кўзда тутилган янги мазмунда шакллантиришга эришиш учун асосий омиллардан бири инсон **ақлий капитали ва салоҳиятига** эътиборни кучайтиришимиз, бунинг учун эса, барча имкониятларни сафарбар этишимиз шарт. Мамлакатимиз олимлари ва салоҳиятли кадрлар имкониятларидан самарали фойдаланиш йўллари ҳам ишлаб чиқиш ва уларни кечиктирмасдан ишга солишни муҳим вазифамиз, деб қараш лозим бўлади. Инсоннинг ақлий жиҳатдан юксалиши китоб билан бирга устозларнинг таъсирида рўй беради. Ушбу жараёнга бефарқ бўлмаслик лозим. Бунда таълим билан тарбиянинг уйғунлигини таъминлаган ҳолда ҳаракат қилишга тўғри келади.

Тўққизинчидан, мамлакатимизнинг тараққиёт стратегияси ва инновацион ривожланишнинг асосий мақсади – адолатли жамиятни шакллантириб, аҳолининг фаровонлигини ошириш ва уларнинг розилигига эришишдан иборатдир. Бунинг асосий йўлларида бири сифатли тиббиёт, сифатли таълим, сифатли озиқ-овқат, сифатли яшаш шароити билан таъминланмоғи лозим. Бунда ҳар бир шахснинг имкониятини давлатимиз имкониятлари билан бирга қўшиб олиб бориш мақсадга мувофиқдир. Бирорта киши ўз тақдирига, Ватан равнақига бефарқ бўлмаслигини ҳис қиладиган масъулият ва руҳиятга эга бўлиши лозим. Бу борада мамлакатимизда анча ишлар олиб борилди ва олиб борилмоқда. Аммо ушбу йўналишдаги ишларни давом эттириш лозим, деб ўйлаймиз.

Ўнинчидан, мамлакатимиз ҳаётининг барча соҳаларида сифат, сифат ва яна сифат (“3та-ССС”) **кучли ҳаётий шиоримизга айланиши ва тадбиркорларимиз янги инновацион ғоялари, ишланмалари ва маҳсулотлари билан Дунё бозорини эгаллаши лозим**. Бунда асосий эътибор фақат шаҳарга ёки қишлоққа эмас, балки барча ҳудудларда уларнинг бир маромда амал қилинишини таъминлаш ҳам бугунги куннинг муҳим вазифаларидан биридир.

Ўн биринчидан, таълимнинг самарадорлигини ошириш учун “**Дуал таълим**” **тизимини жорий қилиш лозимдир**. Бунда назария билан амалиётнинг уйғунлиги таъминланиб, янги технологияларни ишлаб чиқиш эвазига инновацион иқтисодиётнинг шаклланишида муҳим омил ҳисобланади. Қайд этиш жоизки, бунда олий ўқув юртлари қошида айнан унинг соҳасига мос корхоналар ва ташкилотлар ташкил қилинади. Бу ерда талабалар бевосита амалиётни ўрганадилар.

Ўн иккинчидан, мамлакатимиз мактабларида инглиз тили соатларини 3-5 баробар кўпайтириб, IELTS 7 баллдан баландроқ ушбу тилни ўзлаштириш ва математикани 3-5 баробарга кўпайтириб, лоақал 2 дастур маҳсулотидан сертификатга эга бўлиб, хорижга

масофадан ишга жойлаштириб Фрилансинг шаклида Янги Ўзбекистонга валютани импорт қилиш йўлига ўтиш керак бўлади. Бунда Хитой ва Ҳиндистон тажрибаси катта аҳамиятга эга, 10 млн. дастурчиси Фрилансинг ишлайди. Шу йўл билан камбағалликни кескин қискартиришга ҳам эришилмоқда. Ҳозир ушбу тажрибани Россияда қўлланмоқда. Ушбу давлат мактабларида ҳам камида 2 та дастурий тил ва 2 та глобал тарзда қўлланиладиган хорижий тиллар ўргатилмоқда. Буни ўзимизда тўлиқ жорий қилишга эришишимиз лозим.

Агар биз ушбу вазифаларни ва тавсияларни амалга оширишга эришсак, мамлакатимиз тараққиётининг “Ўзбекистон – 2030” стратегиясида кўзда тутилган таълим сифати ва самарадорлигини оширишга қаратилган вазифаларнинг ечимига эга бўламиз.

С.Гулямов, М.Пардаев, С.Бабаназарова, Х.Очилова Обеспечение гармонии образования, воспитания и умственного труда в Новом Узбекистане Аннотация: в статье подчеркивается важность обеспечения гармонии воспитания и образования, а также продуктивности умственного труда в Новом Узбекистане, как важного фактора развития стран мира. В основном освещается опыт Японии. Учитывая, что подобные эксперименты проводятся в таких странах, как Китай, Сингапур, Финляндия, Вьетнам, в данной статье на основе их опыта и наших особенностей были разработаны предложения и рекомендации, состоящие из десяти пунктов и представлено их содержание. Ключевые слова: обеспечение приоритета образования и умственного труда, качество образования и умение эффективно использовать знания, образование, гармония образования и воспитания, глобальные процессы, «вакцина честности», справедливость, равенство, недискриминация.	S.Gulyamov, M.Pardaev, S.Babanazarova, Kh.Ochilova Ensuring the harmony of education, upbringing and mental work in the New Uzbekistan Abstract: the article emphasizes the importance of ensuring harmony of upbringing and education, as well as the productivity of mental labor in New Uzbekistan, as an important factor in the development of countries around the world. The experience of Japan is mainly covered. Considering that similar experiments are being carried out in countries such as China, Singapore, Finland, Vietnam, this article, based on their experience and our features, has developed proposals and recommendations consisting of ten points and presented their content. Keywords: ensuring the priority of education and mental work, quality of education and ability to use knowledge effectively, education, harmony of education and education, global processes, "Honesty vaccine", justice, equality, non-discrimination.
---	--

Асланова Дилбар Хасановна – проректор по научной работе и инновациям, СамИЭС

Узакова Вазира Саидмуродовна – докторант Самаркандского института экономики и сервиса, СамИЭС

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА ПОДГОТОВКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ С ВЫСШИМ ОБРАЗОВАНИЕМ НА РЫНКЕ ТРУДА

Аннотация: в статье рассматривается организационно-экономический механизм подготовки конкурентоспособных специалистов с высшим образованием. Проведён теоретический анализ сущности и структуры организационно-экономического механизма. Приведены факторы, воздействующие на совершенствование организационно-экономического механизма подготовки конкурентоспособных специалистов. Ключевые слова: организационно-экономический механизм, организационно-экономический механизм подготовки конкурентоспособных специалистов, soft skills (мягкие навыки), hard skills (твёрдые навыки).

Введение. В Республике Узбекистан на начало 2023-2024 учебного года количество высших учебных заведений составило 210, увеличившись, по сравнению с соответствующим периодом прошлого года на 4% (202). Число студентов в вузах Узбекистана достигло более 1 млн человек и увеличилось на 233,7 тыс. студентов по сравнению с 2022-2023 учебным годом (808,4тыс.), т.е. на 20%. Не трудно заметить, что спрос на высшее образование увеличивается из года в год, охват населения высшим образованием составляет сегодня 38%. Но этот показатель значительно ниже чем в развитых странах. Так в Великобритании охват населения высшим образованием составляет 57,47%, в Канаде – 66,36%, в Южной Корее – 62,29%, в Японии – 64,81% в России – 62,09%¹. В связи с чем, реформирование системы высшего образования Узбекистана и повышение его качества, увеличение числа высших учебных заведений, на основе которого планируется повышение уровня охвата населения высшим образованием, являются актуальными задачами, которые требуют немедленного решения.

Так, в Концепции развития высшего образования Республики Узбекистан одной из важных целей является достижение в 2030 году уровня охвата высшим образованием населения более 50 процентов². Для достижения этой цели в республике открываются частные вузы, филиалы зарубежных вузов, создаются совместные образовательные программы государственных вузов с зарубежными вузами. В этих условиях, когда сильно возрастает конкуренция между вузами, обеспечение качества обучения и подготовки специалистов являются актуальными для каждого вуза. Важным показателем, характеризующим качество образования и подготовки специалистов является эффективность трудоустройства выпускников, возможность трудоустройства выпускников по специальности, которую они получили в вузе. Каждый вуз сегодня должен иметь четкую стратегию и механизмы подготовки специалистов, отвечающих требованиям современного рынка труда, т.е. конкурентоспособных на рынке труда своих выпускников. Решение проблемы подготовки конкурентоспособных специалистов с высшим образованием на рынке труда требует комплексного подхода. Это предполагает, в том числе, разработку и реализацию организационно-экономического механизма взаимодействия высшего образования с рынком труда. Необходимость решения этих задач обозначена и в Концепции высшего образования Республики Узбекистан, где определена важная роль вузов в подготовке квалифицированных кадров. В Концепции определены приоритетные направления системного реформирования высшего образования, поднятия на качественно новый уровень процесса подготовки самостоятельно мыслящих высококвалифицированных кадров с современными знаниями и высокими духовно-нравственными качествами, модернизации высшего образования, развития социальной сферы и отраслей экономики на основе передовых образовательных технологий. Одним из важнейших направлений модернизации образования, который обеспечивал бы устойчивое развитие этой системы, является разработка организационно-экономического механизма подготовки конкурентоспособных специалистов с высшим образованием. Актуальность этого вопроса вызвала необходимость проведения исследования и изучения соответствующей научной литературы, а также опыта подготовки конкурентоспособных кадров в зарубежных вузах.

Целью данного исследования явилась разработка научно-обоснованных рекомендаций и предложений по совершенствованию организационно-экономического механизма подготовки конкурентоспособных выпускников вузов.

Обзор и анализ соответствующей литературы. Термин «организационно-экономический механизм», несмотря на широкое распространение, не получил строгого формализованного определения в научных разработках. В основе этого понятия лежит определение механизма или машины, как системы тел, предназначенной для преобразова-

¹ <https://mirbezviz.com/news/luchshie-strany-mira-po-obrazovaniyu/>

² Указ Президента Республики Узбекистан «Об утверждении Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года» №УП-5847 от 08.10.2019.

ния движения одного или нескольких тел в требуемые движения другого тела. Механизм применяется в тех случаях, когда нельзя получить требуемое движение тел и возникает необходимость в преобразовании движения¹. Сущность самого слова «механизм», согласно экономическому словарю, представляет собой «последовательность состояний, процессов, определяющих собой какое-нибудь действие, явление», или «система, устройство, определяющее порядок какого-нибудь вида деятельности»².

Определению понятия «механизм», в частности организационно-экономического были посвящены научные работы ученых Нобелевской премии по экономике в 2007 году Лео Гурвица (Leo Hurwicz), Роджера Майерсона (Roger Myerson) и Эрика Маскина (Eric Maskin). Они внесли значительный вклад в развитие теории экономических механизмов. Ими были разработаны концептуальные и технические основы экономического механизма; описаны оптимальные аукционы; сформулированы основные задачи реализации; выявлены эффективные механизмы и схемы регулирования экономики; определены оптимальные рамки необходимого вмешательства государства³.

Другой российский учёный Б.А. Райзберг определяет организационно-экономический механизм как совокупность организационных структур и конкретных форм и методов управления, а также правовых форм, с помощью которых реализуются в действующие в конкретных условиях экономические законы, процесс воспроизводства. По его мнению, система управления и механизм управления – это не одно и то же. Отличаются они тем, что механизм включает в свой состав методы, виды, формы и функции управления. Система, помимо перечисленного, включает в свой состав еще и аппарат управления, выполняющий функции управления.⁴

Наиболее полное, по нашему мнению, определение дефиниции «организационно-экономический механизм» предложено В. Поповой: «совокупность экономико-финансовых и организационно-правовых форм, методов, инструментов и рычагов влияния на деятельность предпринимательских субъектов с целью обеспечения желаемого вектора развития, который функционирует в границах фундаментальных связей, отображающих природу его структуры»⁵.

Обобщение мнений отечественных и зарубежных экономистов об «организационно-экономическом механизме» и изучение практических вопросов его формирования позволило сформулировать вывод о том, что организационно-экономический механизм состоит из двух тесно связанных между собой составных частей: экономического и организационного механизмов.

Методология исследования. Для обобщения результатов исследования в данной статье были использованы такие методы как сравнительный анализ, диалектический подход, экспертная оценка и др.

Анализ и результаты. Необходимость совершенствования организационно-экономического механизма подготовки конкурентоспособных специалистов с высшим образованием проявляется под воздействием факторов внешней среды.

Таковыми факторами могут быть необходимость внесения изменений в учебные планы в связи с изменяющимися условиями подготовки кадров. С целью повышения уровня квалификации выпускников, развития в них практических навыков в учебном процессе. Это приведёт к увеличению количество профильных предметов и сокращению общих предметов.

Следующим важным фактором является несоответствующий уровень подготовки выпускников вузов требованиям работодателей. На сегодняшний день

¹Большая советская энциклопедия: В 30 т. — 3-е edition. — М.: Совет-скаяэнциклопедия,1974.—Vol.16.

²Экономический словарь [Электронный ресурс]. URL:http://abc.informbureau.com/html/oicssenoaaiue_jaoaieci.html.

³ DOVBENKO, M., & OSI, Y.2011. Modern economic theory in the writingsofnobelians.AcademyOfScience.p.305.Moscow.

⁴Райзберг, Б. А., Лозовский, Л. Ш., &Стародубцева, Е. Б. (2004). Современный экономический словарь. Издательский Дом" Инфра-М".

⁵ Попова В. В. Архітектоніка організаційно-економічного механізму управління розвитком національної макросистеми / В. В. Попова // Держава та регіон. Серія Економіка та підприємництво. – 2007. – № 4. – С. 204 – 208.

большинство выпускников заканчивают высшее учебное заведение, не имея необходимых квалификационных навыков. В результате процесс их трудоустройства становится трудным, так как они не конкурентоориентированны на рынке труда. Для решения данной проблемы учёные рекомендуют включить в учебные планы предмет «Предпринимательство» независимо от направления обучения. Внедрение этого предмета будет способствовать развитию навыков востребованных на практике, включающие в себя такие навыки как коммуникабельность, организованность, способность решать конфликты, умение работать в команде, прагматичность и т.д., которые объединены под названием группы навыков – soft skills.

В исследовании, проведенном Гарвардским университетом, отмечается, что успешность в работе на 85% зависит от хорошо развитых soft skills, и только на 15% — от hard skills¹, такие навыки как знание иностранных языков, навыки бухгалтерии, способность работать с программными обеспечениями и т.д. Hard skills это такие навыки, которых можно измерить и оценить специальными тестами в отличие от soft skills.

Еще одним фактором, влияющим на организационно-экономический механизм подготовки современных специалистов в вузах является развитие активной связи между работодателями и вузами. В последние годы наблюдается пассивное участие работодателей-заказчиков в подготовке кадров для рынка труда. В итоге выпускники не отвечают требованиям работодателя, так как у них нет практического опыта. Необходимо пересмотреть существующие договоры о сотрудничестве с работодателями и привести их в соответствии с профориентацией вуза и требованиям профессиональных организаций. Данное решение обеспечит место прохождения стажировок выпускников, а также возможное рабочее место в будущем. Более того необходимо организовывать тренинги и семинары работодателями для выпускников вузов, что поможет им приобрести не только теоретические знания но и практические. Это метод благоприятен для трёх сторон: заказчика, производителя и готового продукта. В этом случае заказчик – это работодатель, производитель – это вуз и готовый продукт – это квалифицированный специалист с высшим образованием.

Для реализации эффективного функционирования организационно-экономического механизма предусмотрено использование методов, рычагов и инструментов, воздействие которых зависит от конкретных целей и задач. Цели и задачи механизма не должны противоречить главным принципам согласования интересов субъекта организационно-экономического механизма. Рычаг – это средство объединения компонентов механизма в единую систему и обеспечения целостности его функционирования. Функционирование рычагов организационно-экономического механизма осуществляется на основе системы правовых норм в соответствии с действующим законодательством. К экономическим рычагам относятся налогообложение, кредитование и страховая политика. Организационно-экономические рычаги отличаются от административных тем, что они напрямую не принуждают хозяйствующие субъекты действовать определенным образом, а лишь допускают возможность сделать другие действия, оптимизируя затраты и выбирая решения для улучшения деятельности.

Выводы и заключение. Таким образом, основным направлением решения проблем в области развития системы высшего образования является разработка организационно-экономического механизма и ее функционирования. Совершенствование организационно-экономического механизма в сфере образования является качественной составляющей развития отрасли. Поскольку решение этой стратегической задачи осуществляется путем усложнения системы, это включает в себя внедрение новых моделей финансирования образовательных организаций всех уровней образования; внедрение механизмов, способствующих развитию экономической самостоятельности вузов; реализация комплекса мер по повышению инвестиционной привлекательности сектора образования,

¹Mann, C. R. (1918). A study of engineering education: prepared for the Joint committee on engineering education of the national engineering societies (No. 11). Merrymount Press.

способствующих притоку инвестиций, а также финансовых, материальных, интеллектуальных и иных ресурсов.

Выбор инструментов государственного влияния на сферу высшего образования и деятельность вузов в основном базируется на традициях и культурных особенностях конкретной страны, спрос населения на получение высшего образования, что актуализирует данную тематику для узбекской практики совершенствования системы.

Список использованной литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан «Об утверждении Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года» №УП-5847 от 08.10.2019.
2. Беляков, С. А. (2007). Организационно-экономический механизм устойчивого развития системы высшего профессионального образования в условиях формирования национальных университетов, системообразующих и инновационных вузов. М.:МаксПресс, 49.
3. Экономический словарь [Электронный ресурс]. URL:http://abc.informbureau.com/html/oicssenoaaiue_jaoaieci.html.
4. Большая советская энциклопедия: В 30 т. — 3-е edition. — М.: Советская энциклопедия, 1974.—Vol.16.
5. DOVBENKO, M., & OSIK, Y. 2011. Modern economic theory in the writing of nobelians. Academy Of Science. p.305. Moscow.
6. Райзберг, Б. А., Лозовский, Л. Ш., & Стародубцева, Е. Б. (2004). Современный экономический словарь. Издательский Дом "Инфра-М".
7. Жигайло, В. В. (2011). Механизм взаимодействия государства и частного государственного партнерства. Экон. науки., (75).
8. Mann, C. R. (1918). A study of engineering education: prepared for the Joint committee on engineering education of the national engineering societies (No. 11). Merrymount Press.

D.Aslanova, V.Uzakova Mehnat bozorida raqobatbardosh oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish Annotatsiya: maqolada oliy ma'lumotli raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi ko'rib chiqildi. Tashkiliy-iqtisodiy mexanizmining mohiyati va tuzilishining nazariy tahlili o'tkazildi. Raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirishga ta'sir etuvchi omillar keltirildi. Kalit sozlar: tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi, iqtisodiy mexanizm, soft skills (yumshoq malaka), hard skills (qattiq malaka).	D.Aslanova, V.Uzakova Improving the organizational and economic mechanism for preparing competitive specialists with higher education in the labor market Abstract: the article examines the organizational and economic mechanism for training competitive specialists with higher education. A theoretical analysis of the essence and structure of the organizational and economic mechanism was conducted. The variables impacting the development of the organizational and economic mechanisms for educating competitive specialists are discussed. Keywords: organizational and economic mechanism, organizational and economic mechanism for training competitive specialists, economic mechanism, soft skills, hard skills.
---	--

Quvvat Haqnazarovich Aliqulov – SamISI, “Ijtimoiy fanlar” kafedrası dotsenti

OILA VA BADIY MADANIYATNI YANGI AVLOD KADRLARINI TAYYORLASHDAGI FALSAFIY JIHATLARI

Annotatsiya: ushbu ilmiy maqola O‘zbekistonda Yangi avlod kadrlarini tayyorlashda oila, badiy madaniyatning falsafiy ahamiyati muammolari hamda hozirgi islohotlar davridagi ahamiyatini kamchiliklari, yutuqlari ilmiy tahlil qilingan. Shu bilan birgalikda maqolada obyektga zarur bo‘lgan shart-sharoitlarni yaratish, oilaning an‘anaviy funksiyalaridan unumli foydalanish mexanizmlari tatbiq etilgan.

Kalit so‘zlar:Yangi O‘zbekiston, milliy oila, milliy ta‘lim, Vatanparvarlik, axloqiy tarbiya, mehr-oqibat, huquqiy asoslar, baxt va baxtiyorlik, infrastruktura, ma‘naviy-axloqiy asoslar, iqtisodiy manfaat, shaxsiyatparast, xudbin.

Kirish. Bugun Yangi avlod kadrlarini tayyorlashimizda davr bizdan nafaqat zarur bo‘lgan shart-sharoitlarni yaratish, balki ma‘naviy yetuklik va axloqiy yuksaklikka tayanishni ko‘p jihatdan talab qiladi. Shu masalalar bilan mushtarak bo‘lgan Ona Vatanga sadoqat va fidoyilik fazilatlarini shakllantirish o‘z-o‘zidan paydo bo‘lmaydigan jarayon. Bu jarayonlarning zamirida oila, ta‘lim maskanlari va shu bilan birgalikda o‘z-o‘zini boshqarish organi bo‘lmish mahallada beriladigan ta‘lim-tarbiya ishlari asosiy manba bo‘lib hisoblanadi. Axloqning asosiy kategoriyalari bo‘lmish vatanparvarlik, axloqiy tarbiya, mehr-oqibat hamda bir-biriga bo‘lgan o‘zaro hurmatning yuzaga kelishi isbot talab qilmaydigan ayni haqiqatdir. Bugun biz mamlakatimizda uchinchi renesans poydevorini qurishga harakat qilayotgan ekanmiz oiladagi badiiy-estetik qarashlarni shakllantirishga ham katta e‘tibor qaratmog‘imiz zaruriyatdir. “Biz mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallagan, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega bo‘lgan yoshlarni tarbiyalash bo‘yicha katta ishlarni amalga oshirmoqdamiz. Ammo xolisona tan olib aytadigan bo‘lsak, bugungi kunda butun dunyoda aholining, birinchi navbatda, yoshlarning ongi va qalbini egallash uchun qanday keskin kurash borayotganini, diniy ekstremizm, terrorism, giyohvandlik, “ommaviy madaniyat” kabi tahdidlar kuchayayotganini hisobga oladigan bo‘lsak, farzandlarimiz tarbiyasi, ma‘naviy-ma‘rifiy sohadagi ishlarimizni bir zum ham susaytirmasdan, aksincha, ularni yangi bosqichga ko‘tarishimiz zarur” [1]. Chunki, insonparvarlik g‘oyalari asosida yaratilgan san‘at asarlarini va undan ruhiy zavq olish orqali shaxs ma‘naviyati ortib boradi. Turli san‘at asarlari badiiy his etish madaniyatining yuzaga kelishida o‘ziga xos o‘rin egallaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mamlakatimizda mustaqillik davrida oila manfaatlarini ta‘minlash maqsadida maxsus davlat dasturlari ishlab chiqilib ular o‘zining istiqbolli natijalarini ko‘rsatmoqda. Jumladan, oilaviy munosabatlarning huquqiy asoslari mustahkamlandi, oila manfaatlarini, onalik va bolalik huquqini qonuniy jihatdan yanada muhofaza qilish bo‘yicha chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bunda, oilalar sog‘ligini saqlash va uning iqtisodiy manfaatlarini himoya qilishga e‘tibor qaratilmoqda. Oilaga xizmat qiluvchi infrastruktura ayniqsa, huquqiy joylarda sifat jihatidan yangi darajaga ko‘tarildi. Oilaning ma‘naviy-axloqiy asoslarini takomillashtirish, badiiy madaniyati va manfaatlarini ta‘minlash borasida bir qancha ishlar qilindi. Bularning hammasi oilani ta‘minlash, uning moddiy ahvolini yaxshilash, o‘ziga kelayotgan avlodni bilimli qilib tarbiyalash, mamlakatimizning ijtimoiy-siyosiy hayotida oilaning o‘rni va ta‘sirini kuchaytirish imkonini beradi. Oila tarbiyasida doimiy ta‘sirchan kuch, oilaviy tartib, ya‘ni oila a‘zolarining bir-biriga bo‘lgan munosabati, ota -ona va boshqa katta yoshli qarindoshlarining xulq-atvori, madaniy va siyosiy saviyasi, muomala madaniyati, oilaning daromadi, yashash sharoiti kabi omillardir. “Bola tarbiyasida ham o‘zbeklarning o‘ziga xos va o‘ziga mos bo‘lgan, uzoq tarix tajribasi sinovdan o‘tgan ajoyib an‘analari bor. Ularning axloq va odobi o‘zbekona tarbiyaning mahsulidir” [2]. Xalqimizning tarbiya borasidagi yetuk milliy ma‘naviyati hamma vaqt umuminsoniy qadriyatlarining tarkibiy qismi bo‘lib kelgan. Bola tarbiyasi, ona va bola o‘rtasidagi go‘zal insoniy munosabat azaldan hammani qiziqtirib kelgan. Agar har bir ona o‘z bolasini asrlar bo‘yi shakllangan o‘zbekona qadriyatlar asosida voyaga yetkazsa, bu farzand vatanparvar, ilmparvar shaxs bo‘lsa, mamlakat kelajak ta‘minlanadi va aksi bo‘lsa ona faqat bugunning tashvishlari bilan yashasa bola bilan muloqot bo‘lmasa qo‘lda faqat mobil telefon bo‘lsa, har bir soniyadan faqat iqtisodiy manfaat qidirsas, u tarbiyalagan inson

kelajakda faqat vatani va xalqini emas, o‘zining dunyoga keltirgan onasiga ham manqurtlarcha munosabatda bo‘lishi mumkin. Ko‘p hollarda ota-onasi va yaqin qarindoshlariga past nazar bilan qaraydigan, ularning har bir harakatini qoralaydigan yosh yigit-qizlarning qayerdan paydo bo‘lib qolishlari haqida ajablanib mulohaza yuritamiz. Sababini ko‘chadan, atrof-muhitdan qidirib, ularga pand-nasihatlar qilishga o‘tamiz. Aslida bunday salbiy axloqiy sifatlarning paydo bo‘lishida o‘zimizning aybimiz borligini tan olishga ojizlik qilamiz yoki tan olishni istamaymiz. Oilada biron odamning g‘iybati, qaysidir odamga pand berib, nimagadir ega bo‘lganimizdan maqtanishlarimiz-bularning hammasi oxir-oqibat farzandlaimizning shaxsiyatparast, xudbin, iste‘molchilik kayfiyatidagi inson bo‘lib o‘lishiga sabab bo‘lmadimikin? Eng yomoni shundaki, biz o‘z o‘g‘il-qizlarimizdagi bu xususiyatlarni avvaliga payqamaymiz, to‘g‘rirog‘i, muammoni yashirishga, qo‘ni-qo‘shnilarga, qarindoshlarga bildirmaslikka urinamiz. Oilada farzandlariga to‘g‘ri tarbiya berish, ularni ona-yurtiga, Vatanga fidoyilik ruhida tarbiyalash kabi muhim ahamiyatga ega bo‘lgan tarbiyaviy ishlar onalarimizga, ayollarimizga ko‘p jihatdan bog‘liq. Ayollarimiz o‘z farzandlariga oila a‘zolarining barchasi to‘planmaguncha taomga qo‘l cho‘zmaslik, oila boshlig‘ini odob yuzasidan o‘rnidan turib kutib olish, ularga doim iltifot ko‘rsatish kabi o‘zbekona odatlarni singdira olishlari kerak. Yangi avlod kadrlarini tayyorlashda ta‘lim sifatini oshirish bugungi kunning asosiy masalasi bo‘lib turgan paytda, oila, badiiy madaniyatning falsafiy ahamiyat iyoshlarimizning g‘oyaviy tarbiyasida o‘z mehnatini ayamasi darkor. Zero, buyuk faylasuf Suqrot aytganidek, “O‘tkir aql va teran, halol fikr egasi baxtiyor insondir”[3] inson qalbiga yo‘l, avvalo, ta‘lim-tarbiyadan boshlanadi. Shuning uchun qachonki bu haqda fikr yuritganda bizga buyuk ma‘naviy ne‘matni meros qilib qoldirgan ajdodlarimizni, ularni bizning ongimiz va shuurimizga payvand etgan ota-onalarimizni va ular qatori o‘qituvchilarimizni mehnatini qadrlashimiz zarur. Axloq ma‘naviyatning negizini tashkil qiladi.

Axloq bo‘lmasa inson ijtimoiy shaxs sifatida shakllanmaydi. Faqat yetuk axloqgina kishilarda hayotning mazmuni va hayotida o‘z-o‘zini iroda qilish meyorlarini, boshqalar bilan munosabatda bo‘lish madaniyatini halol to‘g‘ri turmush kechirish mezonlarini belgilaydi. Shu tufayli, ta‘lim-tarbiyaning asosiy mehnati har bir shaxsda yuksak axloqiy fazilatlarini shakllantirish hamdir. Uzoq tariximizda o‘zbek ayollari orasida buyuk insonlar yetishib chiqdi. Ularning har biri o‘zlarining yuksak kamoloti, salohiyati iste‘dodi va erkin insoniy fazilatlarini bilan xalqimiz obru e‘tiborini yuksaltirdi. Bibixonim, Anbar otin, Gulbadanbegim, Nodirabegim, Zebuniso va boshqa ayollarimiz siymolari porloq yulduzlardek abadiyatga nur sochiib turaveradi. XIX asrning II yarmi, XX asr boshlarida yashagan mashhur shoira Anbar otin o‘zining “Qora falsafasi” asarida o‘zbek oilalarining keljagi haqida shunday deydi: “Bir zamona bo‘lurki, kamina mushtiper kabi mazlumlar oliyjanob, orzu qilg‘ondan ziyoda bo‘lur, tamoma mazlumlar yaxshi kun korib, yaxshi libos kiyib, tinch ro‘zg‘or o‘tkazgan sabab, ularni avlodi xatarsiz tavallud o‘lib, yaxshi tando‘st, serg‘ayratu mehmondo‘st bo‘lib kamoliga yetar, ul zamonda barcha xalq sohibjamol bo‘lur”.[4] Ushbu asarda shoira ona-bolaning ma‘naviy hamda jismoniy jihatdan barkamol bo‘lishi zamon imkoniyatlari bilan uyg‘un ekanligini aniq bayon etgan. Turmush darajasi past, iqtisodiy jihatdan o‘ta qiyinchilikda o‘sgan va tarbiyalangan ayol o‘z farzandiga onalik mehrini to‘liq o‘tkaza olmaydi. Bolaning o‘z navbatida vatanparvar, mehmondo‘st, serg‘ayrat bo‘lib kamolga yetishi ham murakkab ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy munosabatlarga bog‘liqdir. Qadimgi tarixiy-madaniy yodgorlik “Avesto” kitobida inson go‘zalligi jismoniy va ma‘naviy salohiyatlar uyg‘unligida tashkil topdi. “Farzand masalasi o‘zining o‘ta qat‘iy qonuniyatlari bilan kishini hayratga soladi. Farzand xoh o‘g‘il, xoh qiz bo‘lsin ikki shaxsning o‘zaro yaqinligi bilan dunyoga keldimi, endi uning qismati (hali tug‘limagan bo‘lsa-da) butun jamiyat zimmasidadir. Xoh er bo‘lsin, xoh ayol uning hayotiga zomin bo‘lish, qasd qilish tuban jinoyatdir”[5]. Odam bolasining baxt va baxtiyorlik haqidagi tushunchalarga “Avesto” uch ming yil avval oydinlik kiritgan. Demak, qadimgi ajdodlarimiz e‘tiqodiga ko‘ra baxt qop-qop tilla va turli-tuman zebu-ziynatlar emas, balki oddiy tilda aytganimizda, ota-onaga uchun farzandlar baxti ekan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada kompleks yondoshuv, tarixiylik va mantiqiylik, tizimlilik, qiyosiy tahlil, kuzatuv, sotsiologik so‘rovnoma kabi tadqiqot usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Yangi avlod kadrlarini tayyorlashda oilaning o‘rni katta ahamiyatga ega. Oilalar o‘quv markazlarida o‘quv jarayoniga qatnashish, bolalarni o‘qitish va talim-tarbiya jarayoniga qo‘shilish yordamida o‘z vazifalarini bajarishlari kerak. Oilalar shunchaki bolalarning

ta'limini talab etmasligi, balki ta'tildan foydalanib yoki ishlay oladigan yoshlarni jamlashganligi sababli, ularning ta'tillaridan foydalanishlariga ruxsat beriladi. Bunday holatda, bolalar o'zlarining qiziqishlari va istaklaridan foydalanishi mumkin.

Birinchidan, sinfda oilaning muhim vazifasi bolaning yetuk inson bo'lib chiqishi uchun yordam berish va uning tarbiyasida muhim maslahatlar berishi mumkin.

Ikkinchidan, badiiy madaniyatni Yangi avlod kadrlarini yaratishda ularning bilimlarini kengaytirish. O'quv jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatish mexanizmlarini yaratish;

Uchinchidan, yangi avlod kadrlarini bilim olishga bo'lgan intilishlarini shakllantirish mexanizmlarini yaratish, ularda mehnatga ijodiy yondoshish malakalarini rivojlantirishga oid amaliy takliflarni hamda tavsiyalarni o'z ichiga oluvchi uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish;

To'rtinchidan. Yangi avlod kadrlarini tayyorlashda ta'lim sifatini oshirishda oila ta'sirini, yanada kengaytirish va takomillashtirish yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish.

Bu tavsiyalar oilalar uchun juda muhim bo'lib, ularning bolalarni o'qitish xossalari va tarbiya bilan birgalikda rivojlantirilishi kerak. Oliy ta'lim muassasalari ham oilalarga yordam berishi lozim. Tadbirkorlik maktablari hamkorlikni rivojlantiradi va oilalarning keng ko'lamdagi xizmatlaridan foydalanishi mumkin. Bu yerda oilalar o'quv jarayoni va tarbiya jarayoniga qatnashishlari yordamida bolalarning o'qishga qiziqishlarini oshirishlari, ularni o'qitish usullarini bilishlari mumkin. Bunday ta'rif qilinadigan barcha faoliyat oilaning ta'lim sifatini oshirishi uchun katta ahamiyatga ega. Jamiyatda muhim bo'lgan ta'lim sifatini oshirishda oilaning muhim roliga e'tibor berilishi kerak va ularning yuksak darajadagi vazifalarini tushunib, unga rioya qilinishi kerak. Oilda bola birinchi navbatda yaqinlari tomonidan ta'lim olishda qo'llab-quvvatlanishi, o'qishga qiziqishi va uy vazifalarini bajarishida yordam berishi kerak. Ota-onalar farzandlarning bilim olishini rag'batlantirishlari, ularning bilim salohiyatini oshirishga xizmat qiladigan ko'rik-tanlovlar, to'garaklar va boshqa tadbirlarni o'tkazishda ishtirok etishlari kerak. Ota-onaning yana bir muhim roli o'z farzandlarining keljagi uchun istiqbolini ta'minlashdir. Ota-onalar farzandlariga maktabda to'g'ri fan va to'g'ri ta'lim tanlashda yordam berishlari, ularga kasb va ta'lim dasturlarini tanlashda maslahat va yordam berishlari, ularga qo'shimcha ta'lim olishlari uchun imkoniyat yaratishlari, kitob va boshqa adabiyotlardan foydalanishlarini ta'minlashi kerak.

Xulosa va takliflar. Shunday ekan, jamiyat ma'naviyatini shakllantirish va rivojlantirishda, axloqiy qadriyatlarni tiklashda ta'lim-tarbiya sohalarini ahamiyati benihoya katta. Odob-axloq, ta'lim-tarbiya sohasidagi qadriyatlarimiz bizlar uchun faqat milliy merosgina emas, balki insoniy ma'naviy boylik hamdir. Ana shu milliy, axloqiy qadriyatlarimizni tiklash, ulardan to'liq bahramand bo'lish, yosh avlodni ular bilan tanishtirish Yangi avlod kadrlarini tayyorlashda oila odamlarda insonparvarlik, vatanparvarlik singari fazilatlarini qaror toptirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

1. Yangi avlod kadrlarini tayyorlashda oila va badiiy madaniyatning falsafiy jihatlarini. Oila va badiiy madaniyat shaxsni shakllantirish va yangi avlodni tarbiyalashda muhim omillardir. Ushbu tushunchalarni falsafiy tushunish ularning chuqur mohiyatini ochib berishga va zamonaviy jamiyat talablariga javob beradigan mutaxassislarni tayyorlashda ularning rolini aniqlashga imkon berish lozim.
2. Oila shaxsni shakllantirishning asosi sifatida. Oila-bu kelajakdagi shaxsning shaxsiyatiga asos solingan asosiy ijtimoiy institut bo'lib, oilada bola dunyoqarashi va xulq-atvorini shakllantiradigan asosiy bilim, ko'nikma va qadriyat munosabatlarini oladi. Falsafiy nuqtayi nazardan, oila jamiyatning tuzilishi, qadriyatlari va me'yorlarini aks ettiruvchi mikrokosmos vazifasini bajaradi. Oilada bola ijtimoiy rollarni o'rganishga, boshqa odamlar bilan muloqot qilishga va ularning ehtiyojlarini tushunishga o'rgatish kerak.
3. Badiiy madaniyat ta'lim va rivojlanish vositasi sifatida. Badiiy madaniyat shaxsni tarbiyalash va rivojlantirishning kuchli vositasidir. Shunday ekan san'atni insonga umuminsoniy qadriyatlarga qo'shilish, estetik didini shakllantirish va ijodkorlikni rivojlantirish mexanizmlarini yaratish kerak.
4. Kadrlar tayyorlashda oila va badiiy madaniyatni birlashtirish. Oila va badiiy madaniyatning yangi avlod kadrlarini tayyorlashga qo'shilishi mutaxassisning shaxsiyatini har tomonlama rivojlantirishga hissa qo'shadigan keng qamrovli ta'lim muhitini yaratish lozim.

Xulosa qilib aytganda, Yangi avlod kadrlarini tayyorlashda oilaning oʻrni katta. Maktablar, oʻqituvchilar va ota-onalar birgalikda bolalarning muvaffaqiyatli va maʼrifatli fuqaro boʻlib yetishishi uchun ularning taʼlim va tarbiya darajasini yuksaltirishga katta hissa qoʻshishlari kerak. Yangi avlod kadrlarini taʼlim sifatini oshirish oila va badiiy madaniyatning falsafiy ahamiyati muammolarini hal qilish haqida, hamda ijodiy fikrlaydigan va oʻzini namoyon qila oladigan barkamol shaxsning funksional oʻzgarishlari yoritilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz Toshkent “Ozbekiston” 2017). 488 b.
2. Maʼnaviy yangilanish jarayonlarida etika va estetikaning dolzarb muammolari ilmiy maqolalar toʻplami 1-qism Toshkent. 2011, - 185-b.
3. Nishonov H. R. Oʻzbek adabiyoti. 5 tomlik. T. 5. Ikkinchi kitob. - T.: Gʻ. Gʻulom nomidagi adabiyot va sanʼat nashriyoti, 1968. - 23b.
4. Mahmudov Tilab. “Avesto” haqida. - T.: “Sharq”, 2000. - 41 b.

K. Alikulov Философские аспекты семьи и художественной культуры в подготовке кадров нового поколения	K. Alikulov Philosophical aspects of family and artistic culture in the training of a new generation of personnel
Аннотация: Целью данного исследования являются раскрытие значения семенной и художественной культуры в формировании кадров нового поколения в Узбекистане в условиях проводимых реформ. Ключевые слова: Новые Узбекистан, национальная семья, национальное воспитание, патриотизм, нравственное воспитание, доброта, правовые основы, счастье и счастье, инфраструктура, духовно-нравственные основы, экономический интерес, индивидуалистический, корыстные.	Abstract: The purpose of this study is to reveal the importance of seed and artistic culture in the formation of a new generation of personnel in Uzbekistan in the context of ongoing reforms. Keywords: New Uzbekistan, national family, National education, Patriotism, moral education, kindness, legal foundations, happiness and happiness, infrastructure, spiritual and moral foundations, economic interest, individualistic, mercenary.

Фарангис Азамовна Ишанкулова – СамИСи таянч докторанти

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАСИ ИМИЖИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ

Аннотация: мақолада имиж, унинг турлари, олий таълим муассасаси имижини тушунчасининг моҳияти очиб берилган. Олий таълим муассасалари имижини, унинг копмонентлари, олий таълим муассасаси имижининг хусусиятлари ўрганилган. Олий таълим муассасалари имижини шакллантиришда АҚШ тажрибаси, махсус тадбирларни ўтказиш талаблари ва шартлари кўриб чиқилган. Олий таълим муассасалари имижини яхшилаш учун тавсиялар берилган. Калит сўзлар: имиж, ОТМ имижини, ОТМ имижининг хусусиятлари, таълим хизматлари истеъмолчилари имижини, визуал имиж, ижтимоий имиж, персонал имижини, бизнес имижини.
--

Кириш. Таълим инсон жамиятининг ривожланишига катта таъсир кўрсатадиган соҳалардандир. Замонавий жамиятнинг ҳолати мамлакат таълим тизимининг, жумладан олий таълим тизимининг ривожланиш даражаси билан боғлиқ. Шу боисдан мамлакатимизда сўнгги йилларда олий таълим тизимида катта ўзгаришлар содир бўлмоқда. Олий таълим тизимига алоҳида эътибор қаратилган ҳозирги шароит улар орасидаги рақобатни кучайтирмоқда. Ҳар бир олий таълим муассасаси таълим бозорида ўз ўрнини эгаллаши учун барча маркетинг чора-тадбирларидан фойдаланиши зарур. Улар орасида олий таълим муассасаси имижини алоҳида ўрин эгаллайди.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Ҳозирда маҳаллий ва хорижий илмий адабиётларда олий таълим муассасаларининг имижини тўғрисида ягона ёндашув мавжуд эмас. Уларнинг айримларини келтириб ўтамиз. Жумладан, Г.А.Резник, Ю.В.Ежев ва

Н.Р.Хачатурян олий таълим муассасасининг имижини унинг асосий фаолиятига баҳони акс эттирувчи ғоялар мажмуи^{1,2}, сифатида қараган бўлса, бу таърифни кенгайтириб, бошқа олимлар гуруҳи олий таълим муассасасининг имижини унинг образи сифатида кўриб чиқиш мумкинлигини таклиф қилади. Уларнинг фикрича, таълим муассасасининг имижи таълим муассасаси тўғрисидаги жамоатчилик фикри, талабалар, профессор-ўқитувчилар ва иш берувчиларнинг ўқув жараёни ва муассаса ички муҳити ҳақидаги фикрларидир. Бу каби олий таълим муассасаси имижига ташкилий ёндашувчи олимлар гуруҳига Е.Н.Пескова, Е.В.Кривцова, Я.Н.Винникова, И.М.Пашнев ва Г.И.Гоженко кабиларни киритиш мумкин^{3,4,5}. Бунда улар имиж деганда олий таълим муассасасининг асосий фаолиятини ифодаловчи ва мақсадли гуруҳларга узатиладиган олий таълим муассасасининг ички ва ташқи жиҳатларини тушунишади. Л.В.Даниленко таълим муассасасининг имижини таълим ташкилотининг ҳиссий юкланган, онгли равишда шакллланган, мақсадли белгиланган хусусиятларга эга маълум бир йўналишда жамиятнинг муайян гуруҳларига психологик таъсир кўрсатиш учун мўлжалланган кифоаси, деб таърифлайди⁶.

Мамлакатимиз иқтисодчилари Қ.Х.Абдурахмонов, Г.Н.Ахунова, М.Қ.Пардаев, С.С.Гулямов, Д.Х.Набиев, М.Х.Саидов, Ш.Д.Эргашходжаева, Қ.Қ.Қуролов ва бошқа олимларнинг олий таълим муассасалари борасидаги тадқиқотлари таҳлил қилинганда олий таълим муассасалари имижини шакллантиришнинг назарий ва амалий жиҳатлари тўлиқ ёритилмаганлиги маълум бўлди. Шу сабабли ушбу масала юзасидан бир қатор илмий ва амалий муаммоларнинг ҳал этилиш зарурати мавжуд, деб ҳисоблаймиз.

Тадқиқот методологияси. Мазкур тадқиқотда мантикий фикрлаш, тизимли ёндашув ҳамда хорижий мамлакатлар таълим тизимини ўрганиш мақсадида илмий мушоҳада усулларидадан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Имиж деганда, таълим муассасасини характерловчи маълум белгилар ва маълумотлар шаклида қайд этилган, ташқи ва ички алоқалар жараёнида турли мақсадли аудиторияларга яратилган ва мақсадли равишда узатиладиган, тан олинadиган, қайд этиладиган, баҳоланадиган хусусиятлар мажмуи тушунилади.

Намоён бўлиш шаклига кўра ички ва ташқи имиж бўлади. Ташқи имиж ташқи муҳитда намоён бўладиган ва таълим истеъмолчиларига қаратилган имиждир. Ички имиж олий таълим муассасалари ходимлари ўртасидаги муносабатлар ва иш ҳақидаги таассуротлар сифатида шаклланади. У ўқитувчилар ва талабаларга қаратилган. Имиждан ташқари меъёрлар, кадриятлар ва муносабатлар характери шаклланади. Олий таълим муассасаларининг самарали ички имижи туфайли яқин жамоа шаклланади.

Шаклланишига кўра имиж табиий ёки сунъий бўлиши мумкин. Табиий имиж одамлар онгида ўз-ўзидан, сунъий имиж эса турли реклама, акциялар орқали шаклланади. Шунинг ҳам таъкидлаш лозимки, имиж табиий бўлиши учун ишни шундай ташкил қилиш керакки, жамоатчилик мажбурлашни ҳис қилмаслиги керак. Олий таълим муассасасининг имижини шакллантириш учун жуда эҳтиёткорлик билан ишлаш талаб этилади.

Олий таълим муассасаси имижи, мамлакатимиздаги олий таълим тизими имижи устида ишлаш нафақат турли олий таълим муассасаларини аниқлаш, балки таълим хизматларини тарғиб қилишнинг яхши усули, демак, рақобат доирасида улар сифатининг ошишидир.

¹ Резник Г.А., Ежова Ю.В. Имидж вуза: сущность и основы формирования // E-Scio. 2019. Т. 29. № 2. С. 117–122. EDN: KAWAQP

² Хачатурян Н.Р. Оценка образовательного продукта студентами как критерий реального имиджа вуза // Alma Mater (Вестник высшей школы). 2021. № 6. С. 86–90. DOI: 10.20339/AM.06-21.086

³ Пескова Е.Н. Биографическое интервью в имиджевом издании: жанрообразующие признаки // Вестник ЮУрГУ. Серия: Лингвистика. 2015. Т. 12. № 2. С. 39–43. EDN: TPRHRV.

⁴ Кривцова Е.В., Винникова Я.Н. Влияние специальных мероприятий на имидж высшего учебного заведения // Профессиональное образование в России и за рубежом. 2017. Т. 28. № 4. С. 216–223. EDN: ZXKZTH.

⁵ Пашнев И.М., Гоженко Г.И. Имидж вуза и средства его формирования // Форум молодых учёных. 2019. Т. 29. № 1. Ч. 2. С. 1220–1224. EDN: POTTWM

⁶ Даниленко Л. В. Менеджмент имиджа образовательного учреждения. URL: http://www.marketologi.ru/lib/danilenko/mana_image.html (дата обращения: 10.06.2010)

Олий таълим муассасаси имижни мамлакат олий таълим муассасалари имижидир, шунинг учун бу мамлакатимиз таълим тизимига таъсир қилади. Олий таълим муассасаси номи брендга айланиши учун унинг имижни устида пухта ишлаш зарур.

Олий таълим муассасаси имижни ҳақида гапирганда унинг самарадорлик хусусиятини алоҳида таъкидлаш лозим: олий таълим муассасаси мақсади бошқа ҳар қандай ташкилот каби жамият мақсади билан мос келадиган самарали имижни яратишдан иборатдир. Самарали имиж таълим хизматлари бозорида олий таълим муассасасининг рақобатбардошлигини оширади, абитуриентлар ва профессор-ўқитувчиларни ўзига жалб қилади, таълим сифатини оширади. Бу, ўз навбатида битирувчилар даражасини ошишига олиб келади. Бу олий таълим муассасасининг молиявий фаровонлигини оширади, турли ахборот воситаларидан фойдаланиш имкониятини беради.

Таниқли олий таълим муассасаси учун самарали имиж яратиш осондек туюлади, чунки олдиндан мавжуд имиж уларга рақобатга дош беришга ёрдам беради. Лекин ташқи ўзгаришлар олий таълим муассасаси имижини кескин ўзгартириши ҳам мумкин.

Таълим хизматлари бозорида рақобатбардошлик омилларидан бири бўлган олий таълим муассасаси самарали имижини яратиш учун маркетинг чора-тадбирларидан (реклама ва бошқалар) кенг фойдаланиш зарур.

Самарали имижни шакллантириш учун фаолият йўналиши ва имижнинг қайси турини ишлаб чиқиш кераклигини аниқ белгилаб олишда олий таълим муассасаси имижни қайси элементлардан иборат ва унинг тузилишини аниқлаб олиш керак. Н.К.Моисеевнинг фикрича, олий таълим муассасалари имижни 8 та компонентдан иборат:

1. Таълим хизматлари имижни – олий таълим муассасаси томонидан тақдим этиладиган хизматларнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида одамларнинг фикридир (олинган мутахассислик ва дипломнинг обрўси, тўлов-шартноманинг миқдори, таълим сифати, янги мутахассисликлар, хизматлар нархи, халқаро алоқалар даражаси, битирувчиларнинг ўз мутахассислиги бўйича ишга жойлашганлиги, талабаларнинг ижтимоий ҳимояланганлиги, олий таълим муассасасининг моддий-техник базаси).

2. Таълим хизматлари истеъмолчиларининг имижни. Бунга истеъмолчиларнинг ташқи кўринишидан ташқари, унинг умумий маданий даражаси, касбий билим ва кўникмалар даражаси, турмуш тарзи, ижтимоий мавқеи ва бошқа шахсий хусусиятлари ҳақидаги маълумотлар киради. Бунда истеъмолчиларнинг таассуротларини эмас, балки олий таълим муассасаси имижига оид муносабатлари ва баҳоларини ҳисобга олиш керак. Олий таълим муассасаси истеъмолчилари имижни олий таълим муассасаси талабалари ва битирувчиларини баҳолаш, уларнинг таълим сифатидан қониқиш даражаси ва таълим бозоридаги уларга бўлган талабга асосан шаклланади.

3. Олий таълим муассасасининг ички имижни – бу профессор-ўқитувчилар ва талабаларнинг олий таълим муассасаси ҳақидаги таассуротларидир (инновацион, молиявий барқарорлик, юқори маош (стипендия) олиш имконияти, маънавий қадриятлар, ҚВЗ ва бошқа ижодий гуруҳларнинг мавжудлиги). Ички имиж олий таълим муассасасининг ички маданияти, ижтимоий-психологик иқлим ва жамоани бошқариш орқали шаклланади.

4. Олий таълим муассасаси ректорининг имижни унинг ташқи қиёфаси, психологик хусусиятлари, ижтимоий-демографик мансублиги, мулоқот маданияти, хатти-ҳаракатлари, сеvimли машғулотлари каби параметрлардан иборат. Бошқа ҳар қандай ташкилот каби олий таълим муассасаси имижини унинг ректори имижни орқали аниқлаш мумкин.

5. Персонал имижни – бу профессор-ўқитувчиларнинг умумий қиёфаси (профессионал компетенция, мобиллик, вазифаларни бажаришда масъулият, аниқлик, юқори малакали тайёргарлик, мулоқот қobiliяти, нутқнинг тўғрилиги, ўқитувчиларнинг ижтимоий-психологик хусусиятлари). Бунда уларнинг нафақат касбий маҳорати, ютуқлари ва маданий даражаси, балки ташқи кўриниши, ижтимоий-демографик хусусиятлари ҳам ҳисобга олинади. Персонал имижни олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчилари билан тўғридан-тўғри алоқа қилиш орқали шаклланади. Бунда ҳар бир ходим олий таълим муассасасининг “юзи” бўлиб, у орқали бутун олий таълим муассасаси баҳоланади.

6. Олий таълим муассасасининг ижтимоий имижини – ОТМнинг ижтимоий мақсадлари ва иқтисодийдаги роли, ижтимоий ва маданий ҳаёти ҳақидаги жамоатчилик таассуротларидир (ногирон, етим болаларни масофадан бепул ўқитиш, ҳарбий хизматни кечиктириш, жамият ижтимоий тизимининг бошқа тузилмалари билан ўзаро муносабатлар). Ҳозирда жамият олий таълим муассасасидан нафақат малакали мутахассисларни, балки масъулиятли фуқароларни ҳам тайёрлашни талаб қилаётганлиги сабабли ижтимоий имижини ҳам кундан-кунга ошиб бормоқда. Олий таълим муассасасининг ижтимоий имижини ижтимоий мақсадлар ва олий таълим муассасасининг жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳаётидаги ўрни ҳақидаги кенг жамоатчилик фикри асосида шаклланади.

7. Олий таълим муассасасининг визуал имижини – бу олий таълим муассасаси биноларининг, ўқув хоналарининг ички ва ташқи кўриниши ҳақидаги олий таълим муассасасидан ташқари инсонларнинг таассуротларидир. Корпоратив белги ташкилот имижининг асосий қисми бўлиб, у ички ва шахсий имижини яратишда асос ҳисобланади.

8. Олий таълим муассасасининг бизнес-имижини – олий таълим муассасасининг тадбиркорлик фаолияти субъекти сифатидаги фаолиятидир (ишбилармонлик обрўси, таниқли битирувчилари, докторантура, инновацион технологиялар, янги мутахассисликларнинг мавжудлиги).

Хорижий олий таълим муассасалари таълим бозорида яхши жойлашиб олган, чунки улар ҳомийлик маблағларини олиш учун турли фондларнинг эътиборини жалб қилиб, тадқиқот дастурларини амалга оширади, итисослаштирилган асбоб-ускуналар сотиб олишади, абитуриентларни жалб қилишади ва талабалар учун молиявий ёрдам таклиф қилишади.

АҚШда йирик компаниялар очиқлик ва ўзаро ҳамкорлик сиёсатини юритиб жамиятда яхши имижга эга бўлиш зарурлигини анча олдин англаб етган, бошқача қилиб айтганда, тижорат ташкилотлари жамиятга интеграциялашишга ҳаракат қилиб, уларнинг содиқлиги шакллантирилди. Нотижорат ташкилотлар, жумладан олий таълим муассасалари ҳам жамият билан бевосита боғлиқ, чунки улар жамият ривожланишига бевосита таъсир қилади. В.Слободчикова айтганидек, “Таълим, авваламбор, унинг барча инъомларида “инсонда инсон” бўлиш тарихи ва йўлидир. Шу билан бирга бу ҳар бир киши учун ўз имижини яратиш усулидир”. Олий таълим муассасалари имижини шакллантириш орқали биз таълим имижини яратамиз, бу эса ўқимишли инсон имижини шакллантиради. Одамларда бундай дунёқарашни сингдириш уларни махсус тадбирлар доирасида бир жойда тўплаш орқали амалга оширилади. Бу вазиятда шуни айтиб ўтиш лозимки, олий таълим муассасалари имижини, бошқа ташкилотлар каби фойда олиш учун эмас, балки таълим тизими ва мамлакатимизни ривожлантиришда ўзаро ҳамкорлик учун шакллантирилади.

Олий таълим муассасасининг махсус тадбирлари очиқ эшиклар куни, оммавий маърузалар, конференциялар, таълим жараёни иштирокчиларини тақдирлаш маросимлари бўлиши мумкин. Бу тадбирларнинг ҳар бирини ўтказиш учун тадбир ташкилотчилари пухта тайёргарлик кўриши лозим. Чунки тадбирлар қатнашувчиларда яхши таассурот қолдирса, олий таълим имижига ижобий таъсир қилади. Худди шу тадбирларда қатнашгандан сўнг ҳар бир қатнашувчи ўз фикрини дўстлари, яқинлари билан баҳам кўришади ва ўз навбатида шу олий таълим муассасасини танлаш ёки танламаслик қарорини қабул қилишади. Масалан, очиқ эшиклар кунини ўтказадиган олий таълим муассасаси учун абитуриент ва ота-оналарнинг қабул қилинган қарорнинг тўғрилигига ишонч ҳосил қилишлари муҳим: бу муассасада сифатли таълим олинади, муассаса энг яхши ресурсларга эга, бошқа олий таълим муассасаларидан анча олдинда, абитуриент келажакда яхши касб эгаси бўлади.

И.В.Алешинанинг фикрича, очиқ эшиклар куни олий таълим муассасасининг машҳурлигини, имижнинг ижобий томонларини оширади, давлат амалдорлари билан алоқа ўрнатиш имконини беради.

Очиқ эшиклар кунидан ташқари, конференция, семинар, тренинг, презентация каби тадбирлар ҳам олий таълим муассасаси имижини оширишда муҳим ўрин эгаллайди.

Бундай тадбирлар орқали олий таълим муассасасининг нафақат визуал имижи, балки ички мухит, маданияти билан ҳам яқиндан танишилади.

Хулоса ва таклифлар. Юқорида келтирилган олий таълим муассасаси имижининг ҳар бир таркибий қисми олий таълим муассасаси имижининг умумий жиҳатларини акс эттиради. Имиж таълим хизматларининг истеъмолчилари онгида улар учун тақдим этиладиган хизматларнинг ўзига хос хусусиятларини акс эттирадиган энг юқори қадриятни шакллантиради. Бунга таълим сифати, таълим йўналишлари, битирувчиларнинг касбий тайёргарлиги, хизматлар нархи, хорижий олий таълим муассасалари билан алоқа даражаси киради.

Тадқиқотларимиз давомида олий таълим муассасалари имижини баҳолаш методикасини олий таълим муассасаси таниқлилиги, жозибадорлиги, жойлашуви қулайлиги, техник таъминоти даражаси, ОТМ web-сайти жозибадорлиги, профессор-ўқитувчиларининг таниқлилиги каби кўрсаткичларни интеграциялаш асосида такомиллаштирдик.

Бизнингча, юқоридаги 8 та компонентдан ташқари олий таълим муассасаси имижини шакллантиришда битирувчиларнинг имижи, профессор-ўқитувчиларнинг таниқлилиги ҳамда нашр фаоллиги, олий таълим муассасаси веб-сайти ҳам асосий ўрин эгаллайди. Чунки битирувчилар абитуриент ва уларнинг ота-оналари кўз олдида келажақдаги ўзига хос модел сифатида гавдаланса, таниқли профессор-ўқитувчилар абитуриентларни мазкур олий таълим муассасасига чорлайди, уларнинг хорижий маълумотлар базаларидаги нашрлари эса хорижий ҳамкорлар сонини ошишига олиб келади. Олий таълим муассасасининг веб-сайти орқали излаган маълумотларни олиш, унинг имижини трансляция қилиш, сайтга кирганларнинг қолдирган фикрларини таҳлил қилиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Слободчиков, В. Сборник «Новое образование как путь к новому сообществу / В. Слободчиков // Новые ценности образования: образование и сообщество. – М.: Изд-во «Инноватор», 1996. – С. 3–5.
2. Моисеева, Н.К. Маркетинг и конкурентоспособность образовательного учреждения / Н.К. Моисеева // Маркетинг . – 2009. – №5. – С.77-81
3. Резник, Г.А., Колесникова, А.С. Имидж как фактор конкурентоспособности вуза / Г.А. Резник, А.С. Колесникова // Проблемы социально-экономической устойчивости региона: сборник статей XI Международной научно-практической конференции. – 2014. – С.60-65.
4. Алешина, И. В. Паблик Рилейшнз для менеджеров : учебник / И. В. Алешина. – М. : ИКФ «ЭКМОС», 2003. – 205 с.
5. Менщикова, В. В. Регуляция взаимоотношений организации с общественностью, службами ПР : автореф. дис. канд. психол. наук / В. В. Менщикова. – М., 1998. – 186 с.

Ф.А.Ишанкулова Формирование имиджа высшего учебного заведения	F.A.Ishankulova Formation of the image of the higher education institution
Аннотация: в статье раскрывается понятие имиджа, его виды, имидж высшего учебного заведения. Изучены характеристики имиджа высшего учебного заведения, его компоненты. Рассмотрен опыт США в формировании имиджа высших учебных заведений, требования и условия проведения специальных мероприятий. Даны рекомендации по улучшению имиджа высших учебных заведений. Ключевые слова: имидж, имидж вуза, характеристики имиджа вуза, имидж потребителей образовательных услуг, визуальный имидж, социальный имидж, личный имидж, деловой имидж.	Abstract: the article reveals the concept of image, its types, image of higher education institution. The image of higher educational institutions, its components, the characteristics of the image of the higher education institution were studied. The US experience in forming the image of higher education institutions, the requirements and conditions for conducting special events were considered. Recommendations are given to improve the image of higher education institutions. Keywords: image, HEI image, characteristics of HEI image, image of consumers of educational services, visual image, social image, personal image, business image.

ЭЪТИБОРГА МОЛИК МАСАЛАЛАР

БАХТЛИ ВА КОМИЛ ИНСОН ФОРМУЛАСИ

Бахтга эришиш учун инсон соғлом (Со) ва хотиржам (Хо) бўлиши керак. Хотиржам бўлиши учун ўзига муносиб, бир-бирини ҳурмат қиладиган оила соҳиби ва соҳибалари бўлиб, ўзаро ишонч, бир-бирига меҳрибон, эъзоз ва ҳурматга сазовар (Ои) ҳолда моддий жиҳатдан (Мд) ҳам, маънавий (Маъ) жиҳатдан ҳам тўлиқ таъминланган ҳолда тинчликнинг тўлиқ кафолатланган (Тко) бўлишини тақозо қилади. Бунинг формуласи:

$$\text{Бах} = \text{Со} + \text{Хо} + \text{Ои} + \text{Мд} + \text{Маъ} + \text{Тко};$$

Бунда: Бах – бахтлилик даражаси;

ИНСОННИНГ КОМИЛЛИК ДАРАЖАСИ

Комил инсон (Ки), биринчи галда бахтли бўлиб, бундай одамнинг иймони (Ий) бутун, виждони пок ҳолда (Вж) ҳамиша у уйғоқ бўлса, кибр (Кб) ва ҳасадлардан (Ха) холи бўлсагина бундай инсон комил инсондир (Ки). Бунинг формуласи:

$$\text{Ки} = (\text{Бах} + \text{Ий} + \text{Вж}) - (\text{Кб} + \text{Ха});$$

ХОТИРЖАМЛИК

Бахтли инсон бўлиш учун у яшаётган ташқи муҳит ҳам хотиржамликни тўлиқ таъминлаган бўлишлиги лозим. Хотиржамликни (Хо) тўлиқ таъминлаш учун давлат мустақил (Дм) бўлиши, мустақил давлатнинг тинчлиги таъминланган (Тт), бундай тинчлик ҳукм сурган давлатда адолат (Ад) ўрнатилган бўлиши керак. Ушбу ҳолатни қуйидагича ифодалаш мумкин:

$$\text{Хо} = \text{Дм} + \text{Тт} + \text{Ад};$$

КОМИЛ ИНСОННИНГ ТЎЛИҚ БАҲОСИ

Комил инсон (Китб) бахтли бўлиб ҳаётдан, давлатдан рози (Роз) ҳолда яшайди. Буларни тўлиқ англаш учун комил инсон формуласини битта тенгламада ифода этиш мумкин:

$$\text{Ки} = \text{Бах} + \text{Ки} + \text{Хо};$$

Буни батафсил ифодалаш учун ҳар бир формуланинг моҳиятини ҳам жойлаштириб чиқадиган бўлсак, бу қуйидаги шаклга эга бўлади:

$$\text{Китб} = (\text{Со} + \text{Хо} + \text{Ои} + \text{Мд} + \text{Маъ} + \text{Тко} + \text{Бах} + \text{Ий} + \text{Вж} + \text{Дм} + \text{Тт} + \text{Ад}) - (\text{Кб} + \text{Ха});$$

Ушбу формула бир-бири билан ўзаро боғлиқлиги қуйидаги расмда ифодаланган. Ушбу расмга инсонларда учрайдиган салбий одатлардан бўлган кибр (Кб) ва ҳасадни (Ха) қўшмадик. Шу икки иллатдан холи одамларгина бахтли, хотиржам ва комил инсонлар бўлади. (Расмга қаранг).

Комил аа бахтли одамлар бу дунёда Аллоҳнинг берган неъматига рози бўлиб яшайди. Розилик бор жойда келажакка ишонч ҳосил қилинади. Буни қуйидаги формула билан ифодалаш мумкин:

Келажакка ишонган одам Ватанига садоқат билан хизмат қилиб, самарали фаолият кўрсатади. Бу эса катта натижадорликка эришиш имконини беради. Буни қуйидагича тасвирлаш мумкин:

Мана шулар тўлиқ таъминланган мамлакатда тараққиёт бўлади ва кутилган натижадорликка, хусусан Янги Ўзбекистонни барпо қилишга муносиб ҳисса қўшган ҳолда Учинчи Ренессансни шакллантириш имкониятларига ҳам эга бўлади.

Мамаюнус Пардаев– СамИСИ профессори, и.ф.д.

Ҳалол йўл билан топилган маблағ – ўзингизники

Бир киши ҳажга бориш ниятида боғ яратиб, деҳқончилик қилиб мева ва сазавотларни етиштириб, уларни сотиб пулини тўплабди. Маълум миқдорга етгандан кейин ҳажга отланибди. Ҳаж қилиб юрган паллада таҳоратга кириб, белида боғлаб юрган пулини ёдидан чиқариб таҳоратхонада қолдириб чиқиб кетибди.

Намозни ўқиб қараса пули йўқ. Бу таҳоратхонага минглаб инсонлар кириб-чиқаяпти, бирортаси олган бўлса керак, деган хаёл билан қайтиб бормабди. Анча вақт ўтгач ҳаждан қайтиш арафасида яна шу жойга бориб таҳорат қилишга тўғри келибди. Бир жойга яқинлашса, ҳамма у ерга бора кўрманг жуда катта илон бор, деб огоҳлантирибди. Бу илонни ҳеч ким ҳайдашнинг ҳам, ўлдиришнинг ҳам уддасидан чиқа олмаяпти, дебди.

Олдин мен бу ерда таҳорат қилганман, деб ўша жойга ўтса, ҳалиги белбоғи пули билан турган эмиш. Уни олиб белига тақиб олибди. Бошқалар ҳайрон бўлибди, қандай қилиб бу илонни белига боғлаб олди, дер эмиш. Аслида бу ўша белбоғ экан. Аллоҳ ушбу пул ҳалол меҳнат билан топилганлиги учун, бошқаларга илон қилиб кўрсатиб, ўзи сақлаб турган экан.

Қиссадан ҳисса: ҳалол топилган неъмат сувга оқмайди, ўтга куймайди, биров ўзлаштира олмайди, деган гап бежиз эмас экан.

Нашрга тайёрловчи Мамаюнус Пардаев

МУАЛЛИФЛАРГА ЭСЛАТМА

Тахририятга мақола юборилганда муаллиф қуйидаги қоидаларга риоя қилиши лозим:

- ☞ “Сервис” журнали хизмат кўрсатиш ва сервис ҳамда иқтисодиётга оид мавзулардаги илмий мақолаларни чоп этишга мўлжалланган ОАК томонидан эътироф этилган илмий-амалий нашр бўлганлиги сабабли, тахририятга тақдим этиладиган мақолалар ҳам бевосита шу соҳага оид илмий изланишларга, тадқиқот натижаларига асосланган бўлиши лозим.
- ☞ **Мақоланинг таркиби:**
- ☞ Муаллифнинг фамилияси, исми ва отасининг исми, лавозими ва илмий даражаси, мавзунинг номи, аннотация, калит сўзлар (ўзбек, рус ва инглиз тилларида).
- ☞ Кириш. мавзунинг долзарблиги,
- ☞ Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили,
- ☞ Тадқиқот методологияси,
- ☞ Таҳлил ва натижалар,
- ☞ Хулоса ва таклифлар,
- ☞ Фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат бўлиши лозим.
- ☞ **Илмий мақоланинг ҳажми** жадвал, расмлар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати билан бирга 4 бетдан, қисқа хабарлар 3 бетдан, тақризлар 2 бетдан кам бўлмаслиги, MS Word дастурида Times New Roman 14 шрифтида бир интервал оралиғида 10 бетгача расмийлаштирилган бўлиши керак.
- ☞ Мақоланинг матни ўзбек, рус ёки инглиз тилларида ёзилган бўлиб, аниқ, раво ва адабий тилда таҳрир қилинган ва 1 нусхада қоғоз вариантыда муаллифлар имзо чеккан ҳолда электрон версияси билан бирга тақдим этилиши талаб қилинади.
- ☞ Тахририят мақолаларни қисқартириш, тўғрилаш ва таҳрирлаш ҳуқуқига эга.
- ☞ Фойдаланилган адабиётлар рўйхати амалдаги стандартлар асосида расмийлаштирилган бўлиши лозим.
- ☞ Жадвал, диаграмма ва расмлар ихчам ва тушунарли фақат китоб шаклида ёритилиши, уларнинг тартиб рақами, номи, жадвал маълумотларининг манбаларига ҳаволалар албатта берилиши лозим. Альбом шаклидаги жадвал ва расмлар қабул қилинмайди.
- ☞ Мақоланинг умумий мазмуни унинг долзарблиги, ўрганилганлик даражаси, мавзуга оид бугунги муаммолар ҳамда уларнинг ечимлари хусусида муаллиф фикр-мулоҳазалари ифода этилган, яқуний хулосага, аниқ таклиф ва тавсияларни ўз ичига олган бўлиши керак.
- ☞ Ушбу талабларга жавоб бермайдиган мақолалар чоп этишга қабул қилинмайди ва қайтарилмайди.

“Сервис” журналида эълон қилинаётган материаллардаги далиллар, рақамлар ва маълумотларнинг ишончлилиги учун уларнинг муаллифлари жавобгардир.

Тахририят фикри муаллифларнинг фикрига мос келмаслиги мумкин. Журналдан кўчириб босилаётган материалларни шу журналдан олинган, деб кўрсатилиши ва албатта иқтибос берилиши шарт. Мақолалар плагиат (кўчирмачилик) текширувидан ўтказилади.

ISSN 2091-5187

❧ “СЕРВИС” ❧

Журнал Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти таҳририят
бўлимида нашрга тайёрланди.

27.05.2024 йилда теришга берилди. 14.06.2024 йилда босишга рухсат этилди.
Офсет босма қоғози. Қоғоз бичими 60x84_{1/8}. “Times” гарнитураси. Офсет
босма усули. Шартли босма табағи 15,76. Ҳисоб-нашриёт
табағи 12,5. Адади 100 нусха. Буюртма № 0076В/24

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институтининг
матбаа бўлимида чоп этилди.
Лицензия № 025316.
Реестр № Х-119112.

Манзил: Самарқанд шаҳри, Шохрух кўчаси, 60-уй.

© Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти, 2024.